ખોજા વૃત્તાન્ત.

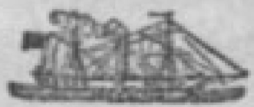
खास खोजा ग्रहस्थो सारु.

Sachedina Nanjiani.

રચિને પ્રસિદ્ધ કરનાર

સચેદીના નાનજીઆણી.

આસીસ્ટન્ટ રેવીન્યુ કમીશનર કચ્છ.

अमदावाद.

રચનારને માટે "સમશેર બાહાદુર" પ્રેસમાં

સવાઇભાઈ રાયચંદે છાપ્યું.

સન ૧૮૯૨ ઈસ્વી. સંવત ૧૯૪૮ વિક્રમ.

ખોજા વૃત્તાન્ત.

खास खोजा ग्रहस्थो सारु.

Sachedina Nanjiani.

રચિને પ્રસિદ્ધ કરનાર

સચેદીના નાનજીઆણી.

આસીસ્ટન્ટ રેવીન્યું કમીશનર કચ્છ.

अमदावाद.

રચનારને માટે "સમશેર બાહાદુર" પ્રેસમાં
સવાઇભાઈ રાયચંદે છાપ્યું.

સન ૧૮૯૨ ઈસ્વી. સંવત ૧૯૪૮ વિક્રમ.

ખોજા વૃત્તાન્ત.

ખાસ ખોજા ગ્રહસ્થો સારુ.

રચિને પ્રસિદ્ધ કરનાર

સચેદીના નાનજીઆણી.
આસીસટન્ટ રેવીન્યુ કમીશનર કચ્છ.

અમદાવાદ.

રચનારને માટે "સમશેર બાહાદુર" પ્રેસમાં
સવાઈભાઈ રાયચંદે છાપ્યું.

સન ૧૮૯૨ ઈસ્વી. સંવત ૧૯૪૮ વિક્રમ.

अर्पण पत्रिका.

આનરેબલ શેઠ ફાઝલભાઈ વિશ્રામભાઈ

જસ્ટીસ આવ ધી પીસ, સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના મેમ્બર, પોર્ટ્રસ્ટના મેમ્બર, લેજીસ્લેટીવ કૌન્સિલના સભાસદ ઇ૦ ઇ૦

આપ નામદારે નીતિ, સાહસિકતા, ઉદ્યોગ, વિદ્વતા, પરમાર્થ બુદ્ધિ, અને મળતાવડા સ્વભાવ વડે જન પ્રિયતા મેળવી છે તથા જન કલ્યાણનાં કામો કરી યશકિર્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. અને યશકિર્તિવડે ઇસલામ સ્વજાતિને શોભાવી છે. સ્વજાતિની ઉન્નતિ પ્રત્યે આપનો પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે. તેથી તેજ ઉદેશ અર્થે રચેલો આ ખોજા વૃત્તાંત નામનો ગ્રંથ આપની નેકનામી અને આપના પરપ્રેમ ભાવની યાદગીરી માટે આપ નામદારને ઘણા માનપુર્વક અર્પણ કરૂં છું.

ગ્રંથકર્તા.

નોટ.

મારા પ્રિય વાંચનારાઓને આ વાત જણાવવા જેવી છે કે, આ ગ્રંથમાં ઇસમાયલીઓ વિષે જે હકીકત લખવામાં આવી છે તે મોતેબર તવારીખો ઉપરથી લીધી છે એમાં કોઇ જગોએ ઇસમાયલીઓ અને તેમના મઝહબ વિષે વિરૂદ્ધ વાતો લખી છે તેનું કારણ એમ જણાય છે કે, ઇસમાયલીઓના મત અને કારકીર્દિથી અન્ય ઇસમાયલીઓ તેમનાથી વિરૂદ્ધ પડ્યા હતા. જે વિષે પ્રસ્તાવનામાં સંક્ષેપ ઇસારો કર્યો છે. ઇસમાયલીઓ વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાને શિક્ષા કરવા સામે લડવાનું અનુકૂળ ન હોવાથી યુક્તિવડે મારાઓ સાથી તેમનું કાટલું કઢાવી વિરૂદ્ધ પક્ષમાં ભય ઉત્પન્ન કરતા જેથી લોક લાગણી અતિ પ્રતિકૂળ થવાથી ઇસમાયલીઓ વિરૂદ્ધ કેટલીક ગીબત ભરેલી અફવાઓ ઉત્પન્ન થતી તેવી અફવાઓ અરબી ઇતિહાસોમાં દાખલ થએલી તે ઉપરથી અન્ય ભાષામાં ઇતિહાસ રચાએલા હોવા જોઇએ માટે એવી હકીકતો ઉપરથી વાંચનારને માત્ર સામાન્ય ઇતિહાસિક સાર સમજવાનો છે.

ગ્રંથકર્તા.

પ્રસ્તાવના.

ગ્રંથના આરંભમાં અલ્લાની તારીફ લખવાની પ્રાચીન નીતિ છે. તેમ કરવા હું કોશીષ કરૂંછું; પણ શું લખું તેની ગમ પડતી નથી. પ્રમાણવડે જે વસ્તુ જાણી શકાતી નથી તે વસ્તુની તારીફ કેમ લખી શકાય! માટે આમ કહેવું ઠીક થશે કે, જે તારીફ કહેવાય તે સર્વ તેનેજ યોગ્ય છે.

અનંત જગત, જગતકર્ત્તાની તારીફની પોથી છે. તેમાં મોટા અક્ષરોવડે તેની તારીફ લખી છે. તેમાંથી એક અક્ષર વાંચો. તે આપણને અલ્લાની વાહેદાનીઅત અને કુદ્રતના ફેલનું શિક્ષણ આપે છે.

શાહ અબ્દલતીફ નામના પીરે પણ એક અક્ષર ભણવા ભલામણ કરી છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

બેત.

અખર પઢ અલફ જો બેઆ વરક સભ વિસાર;
અંદર તન ઉજાર, પનાં પઢંદે કિતરા.

આ અક્ષર કિયો! કાર્ય કારણનો મહા નિયમ તે.

આપણને નિરંતર અનુભવ થાય છે કે, કોઈપણ, કાર્ય કારણ વિના બનતું નથી. ત્યારે સમષ્ટી કાર્ય જે જગત તે કારણ વિના કેમ હોઈ શકે! ત્યારે એમ થયું કે, કારણ તે કર્તા એટલે જગતનું કારણ તે જગતનો કર્ત્તા જેને આપણે અલ્લાના નામથી ઓળખીએ છીએ.

આ પણ નિયમ છે કે, કાર્ય અનિત્ય હોય અને કારણ

નિત્ય હોય. કાર્ય પરિછિન હોય અને કારણ અવિછિન હોય અને અવિછિન હોય તે એક હોય.

આથી એમ ફલિત થાય છે કે, અલ્લા એક છે અને તે નીત્ય તથા અવિછિન છે અને જગત પરિછિન અને અનિત્ય એટલે ફાની છે.

—— ◆❦◦○◦❦◆ ——

કુરાનની આયત.

કુલમિનુ અલેયા ફાની વ યબકા વજેહુ રબ્બેક જુલ જલાલ વલ અકરામ.

ભાવાર્થ—અલ્લા શિવાય સર્વ પદાર્થ ફાની છે. બાકી અલ્લા એક સત્ય છે.

મહાત્મા હજરતઅલી સાહેબને કોઇએ પુછ્યું કે, અલ્લા છે એમ તમે કેમ જાણ્યું ? ત્યારે ફરમાવ્યું કે, પરતંત્રતાથી હું મને સ્વતંત્ર જોતો નથી; પણ કોઇના રોકો રોકાઉં છું, તેથી એમ જાણું છું કે, હું કોઇ મોટી શક્તિને આધિન છું એ મોટી શક્તિ તે અલ્લા.

શેખ સાદીએ બોસ્તાનમાં કહ્યું છે કે, મારી હિંદની મુસાફરીમાં એક દેવળમાં હું ગયો ત્યાં લોકો પ્રતિમાની પ્રાર્થના કરતા હતા. તેમાં જેની પ્રાર્થના સ્વિકારવામાં આવતી તેને પ્રતિમા હાથ ઉંચો કરી સ્વિકારનું ચિન્હ બતાવતી. હું અજબ થયો; પણ સંશય પડવાથી વધારે શોધ કરી તો એમ માલમ પડ્યું કે, તે મૂર્તિ પાછળ એક માણસ હતો તે મૂર્તિના હાથમાંની બાંધેલી દોરી ખેંચતો તેથી હાથ ઉંચો થતો.

શેખ સાદી કહે છે કે, આથી મને શિક્ષણ મળ્યું કે,

મૂર્તિ જેમ માટીની છે તેમ હું પણ માટીનો છું, ત્યારે જેમ મૂર્તિની ગતિ બીજાના હાથમાં છે. તેમ મારી ગતિ પણ બીજાના હાથમાં છે.

બીજા એક શખ્સને હજરતઅલી સાહેબે અલ્લાના અસ્તિત્વની સમજ બીજી પ્રક્રિયાવડે પાડી હતી તેની મતલબ પ્રશ્નોત્તરના આકારમાં બતાવું છું.

પ્રશ્ન—તમે વહાણમાં ચડ્યા છો!

ઉ૦—હા.

પ્રશ્ન—કોઈ વખત તોફાન ખાધું છે!

ઉ૦—હા.

પ્રશ્ન—કોઈ વખત એવું બન્યું હતું કે, બચાવનાં કોઈબી કારણો રહ્યાં નહીં હોય!

ઉ૦—એવું પણ એક વખત બન્યું હતું.

પ્રશ્ન—તોપણ તમારા મનમાં કાંઈ આશા હતી!

ઉ૦—હા, કંઈ ઉંડી આશા રહેતી હતી ખરી.

પ્રશ્ન—એનું કારણ શું!

ઉ૦—તે હું જાણી શકતો નથી.

હજરતઅલી સાહેબે ફરમાવ્યું કે, જેને તું જાણી શકતો નથી તેજ પોતે અલ્લા છે.

જાણવાનું કંઈ સાધન નથી. કારીગરી કારીગરને કેમ જાણી શકે! અને જાણી ન શકાય તેને માટે બોલાય પણ શું!

કોઈ દૃશ્ય વસ્તુ હોય તેના રંગ, રૂપ, બુદ્ધિ, બળ આદિ ગુણોને માટે બોલી શકાય, પણ અદૃશ્યને માટે શું બોલી શકાય! તો પણ કંઈ બોલવું હોય તો આમ કહેવામાં વાંધો આવશે નહિ, કે જે કંઈ રંગ અને રૂપ દૃશ્ય અથવા

અદૃશ્ય હોય તે સર્વ તેનુંજ કૃત્ય છે અથવા તેનુંજ છે તેની બુદ્ધિ તેના કર્તવ્યમાં જોઇ લ્યો, તેનું બળ તેના અશંખ્ય ચક્રોના વેગમાં જુઓ.

એક કુંભકાર કુંભઆદિ કૃતિ માટે પોતાના એક ચક્રને ગતિ આપે છે તે કદી પાંચ મિનિટ રહેતી હશે. પણ આ મોટા કારીગરે સૃષ્ટિ .રચના માટે સૂર્ય, ચંદ્ર, ગૃહ, આદિ અશંખ્ય ચક્રોને જે ગતિ આપી છે તે ક્યારની શિરૂ થઇ છે અને ક્યારે ઠંડી પડશે તે કોઇ કહી શકે એમ નથી, એમાં કેટલું બળ જોઇએ એ વાત અક્કલમાં આવી શકે એવી નથી.

હદીસ સરીફમાં નીચે પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે તે વાજબી છે.

હદીસ.

ત ફક્કરૂ ફી આલા એહી વલ્લા ત ફક્કરૂ ફી જાતેહી.

ભાવાર્થ—તેની કુદરતની શોધ કરો તેની જાતની શોધન કરો.

ઉપર બતાવ્યું છે તેમ, જેમ કાર્ય કારણવિનાનું ન હોય તેમ કારણ પણ કાર્યવિનાનું ન હોય. કારણનું કાર્ય થાયજ ત્યારે કરમનાં ફળ થાય એ સિદ્ધાંત છે.

અલ્લા એક છે અને કરમનાં ફળ છે ત્યારે એમ તો કહેવાની જરૂર રહેતી નથી કે સારા કરમનાં સારાં ફળ થાય અને નરતા કરમનાં નરતાં ફળ થાય. જેવું વાવવું તેવું લણવું એ કહેવત અનુભવસિદ્ધ છે. સર્વનો આત્મા એક છે માટે જેવું પોતાને ઇચ્છવું તેવું બીજાને ઇચ્છવું અને તે પ્રમાણે વરતવું. આ વાક્યમાં સર્વનીતિ અને ધર્મનો સમાશ થાય છે.

શાહ અબ્દ લતીફે ફરમાવ્યું છે કે,

બેત.

કસે તીર કમાનમેં, મતાં હણે મું;
મુમેં અઈએ તું, મતાં તુંઈજો તોકે લગે.

જગતમાં જ્યારે ધર્મનો લોપ થાય છે. ત્યારે તેના પુન્ન સ્થાપન માટે અલ્લા કોઈ મહાત્મા પુરૂષને મોકલે છે. આ નિયમ પ્રમાણે કુલ પેગંબરોના સરદાર હજરત મહુમદ સાહેબની પધરામણી થઈ હતી. એ મહા પુરૂષે અદ્વૈત સત્ય એટલે એક, અલ્લાને માનવાના ધર્મનો પ્રસાર કર્યો હતો અથવા આમ કહેવામાં પણ વાંધો આવશે નહિં કે, એ તત્વવેતા મહાપુરૂષ અહંપદથી નિવૃત થઈ અદ્વૈતરૂપમાં લય પામી પોતે અદ્વૈતનો પ્રકાશ કર્યો હતો.

હદીસમાં ફરમાવ્યું છે કે, "અના અહમદ બલામીમ" એનો અર્થ એવો થાય છે કે, "હું અહમદ છું. "મીમ" વિના. "મિમ" એટલે "અહંપદ" અથવા "દેહાભિમાન" જો અહંપદ નિવૃત થાય તો બાકી શું રહે "અહંમદ" માંથી "મીમ" નો અક્ષર બાદ કરતાં જે બાકી રહે તે. "મીમ" બાદ કરીએ તો બાકી "અહદ" રહેશે. એનો તાત્પર્ય એવો છે કે, ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પેગમ્બર સાહેબ અહંપદથી નિવૃતિ પામી "અહદ" જોડે ઐક્યતાને પામ્યા હતા અર્થાત અલ્લા સાથે મિલાપ કર્યો હતો.

આ પાક રસુલ અને તેના પાક ખાનદાન અને આલપાક ઉપર દરૂદ અને સલામ.

આ નાની ચોપડીનું નામ ખોજા વૃતાંત રાખ્યું છે. એમાં ખોજા લોકોના ધર્મનું અસલ બીજ બતાવવાનો મુખ્ય ઉદેશ છે. અસલ ધર્મના અજ્ઞાનથી મતભેદની પ્રવૃતિ થઈ છે. ધર્મના

મૂળનું જ્ઞાન હોય તો તેમ ન થાય માટે મૂળ મતના જ્ઞાન અર્થે આ પ્રયત્ન છે.

ખોજાપંથની શિક્ષણ પોથીઓ હિંદુ અને ઇસ્લામ ધર્મના મિશ્રણ વીચારોથી ભરેલી છે અને ક્રિયાઓ પણ તેવીજ છે. એ વિચારો અને ક્રિયાઓ તે ખોજાપંથ એમ ખોજા લોકોની માન્યતા હતી; પણ ખોજા લોકો જ્યારથી વિદેશ પ્રવાસ કરવા લાગ્યા ત્યારથી તેમના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થવાથી કેટલાક આ પોથીઓના વિચારોમાં સંશય યુક્ત થયા. તેમને એમ વિચાર આવ્યા કે, અમે તો મુસલમાન છીએ છતાં હિંદુઓના વિચારો અને ક્રિયાઓ અમારામાં કયાંથી આવી.

આ વિષય ઉપર ઘણી ચર્ચા થઇ હતી. મુંબઈમાં ખાકી ખોજાએ ઇસમાયલી મુઝરાની એક ચોપડી બનાવી તેમાં ખોજા ધર્મ વિષે ઉપહાસ યુક્ત ટીકા કરી; તેમાં એમ લખ્યું છે કે, "હિંદુમેસેં બી નિકાલા ઔર મુસલમાનને બી નહિં મિલાયા પીછે ગડબડ ગોટા મેલાકે બીચમેં લટકા દીયા" વળી એમ પણ એ ચોપડીમાં લખ્યું છે કે, "સહદેવ જોશી, પીર સદરદીન અને કપુરા લોહાણાએ કમાવી ખાવા સારૂ આ પ્રપંચ કર્યો હતો.

આ ખાકીની ચોપડીની અસર મુંબઈના ખોજા શેઠીઆઓમાં બહું ફેલાઇ હતી અને તેનો ચેપ બીજા દેશના ખોજાઓને પણ લાગ્યો હતો. આવા વિચાર ધરાવનારા ખોજાઓ પોતાને સમજુમાં ગણતા અને જે જુની પોથીઓના વિચારો ઉપર ચુસ્ત હતા તેને તેઓએ મેંઢાનો લકબ આપ્યો હતો.

ખોજા લોકોમાં દ્વૈત ભાવના બીજથી કજીઆ ટંટા ઝારી થયા હતા અને તેનાં ફળ બહું માઠાં થયાં હતાં.

સંવત ૧૯૨૦ ની શાલમાં નામદાર આગાખાને એમ હુકમ કર્યો કે, ખોજા લોકોએ સાદીગમીની ક્રિયા સુની મુલ્લાં આગળ ન કરાવવી; પણ શીયા પાસેથી શીયા રીતિ પ્રમાણે કરાવવી. આ હુકમને શેઠીઆ સામા થયા. આમાંથી ખોજાનો અસલ મત સુની કે શીયા? એવો સવાલ નિકળ્યો. એનો કજીઓ હાઈકોર્ટમાં ચડયો. સંવત ૧૯૨૪ ની શાલમાં તેનો ફેંસલો થયો. તેમાં ખોજાનો અસલ મત શીયા ઠર્યો.

આ ફેંસલો થયા પછી શેઠીઆ અથવા જે સુધારાવાળા કહેવાતા હતા તેની ઘણી સંખ્યા શીયા મતમાં મળી. બાકી સુમારે ૧૦૦ ઘર સુનીમાં રહ્યાં તેઓએ પોતાની જુદી મસજીદ બંધાવી અને અદ્યાપિ તે સુનીજ રહ્યા છે.

આ પછી ઘણાં માણસો શીયા ધર્મની રીતિ શિખવા લાગ્યા. ઈમામોની ગમની મિજલસો વધવા લાગી; પણ એ વાત મોટા ભાગને પસંદ પડી નહિં. તેઓ નાની શંખ્યા સાથે દ્વેશ કરવા લાગ્યા.

મોટી શંખ્યાવાળા એમ સમજતા હતા. અથવા સમજે છે કે, ખોજાઓની પોથીઓમાં જે લખેલ છે એ શીયા ધર્મ. કેટલાક તો એમ સમજે છે કે, અમારો ધર્મ નિરાળો છે અને તેનું નામ સતપંથ છે.

ખોજા લોકોની અસલ ઉત્પતિ સુનીમાંથી થઈ હતી, એમ જે માનવામાં આવ્યું હતું તે ખરૂં ન હતું. તેમજ બાકી ખોજાએ ખોજા ધર્મની નિંદા કરી છે તે પણ ખરી નથી. વળી હિંદુ મુસલમાનનાં મિશ્ર મતનાં શાનો એ શીયા મત છે એમ જે માનવામાં આવ્યું છે તે ખરૂં નથી અથવા ખોજાને માટે સતપંથ એ નિરાળોજ પંથ છે એવી કેટલાકની સમજણ છે તે

પણ ખરી નથી; પણ મુંબાઈની હાઈકોર્ટમાં તપાસ ચાલી ખોજાનો અસલ ધર્મ શીયા ઇમામી ઇસમાયલી ઠરેલ છે. એજ સત્ય વાત છે.

ખોજા ધર્મની ઉત્પતિ શી રીતે થઇ છે તે આ વૃત્તાંન્ત વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજાશે. તોપણ તેનું તત્વ અહીં બતાવવાની આવશ્યક્તા છે.

ખોજા ધર્મ એ પાક ઇસલામી ધર્મ છે. ઇસલામી ધર્મની સુની શીયા એવી બે શાખા થઇ છે શીયામાંથી ઇસ્માયલી શાખા જુદી ફૂટી છે અને તેના વળી એક નિઝારી ફાંટો છે.

ઇસ્લામ ધર્મ સર્વને માન્ય છે. માત્ર આચાર્યોની ગણનાથી શાખા થઇ છે.

ઇસ્માયલી વિદ્વાનોએ કલામે શરીફનાં ગૂઢ મહા વાકયોની ફિલસુફીનો વિશેષ પ્રકાશ કર્યો હતો. ફિલસુફી મત વિષે આ વૃત્તાન્તમાં પૂરતી રીતે ખુલાસો કર્યો છે. અહીં માત્ર એટલુંજ કેવું બસ થશે કે, ફિલસુફી એટલે તત્વ જ્ઞાન—પોતાના આત્માને ઓળખવો, તેમ થવાથી અલ્લા સાથે ઐક્યતા થાય,

હદીસ.

મિન અરફ નફસહુ ફકત અરફ રબહુ.

ભાવાર્થ—જેણે પોતાને ઓળખ્યો તેણે અલ્લાને ઓળખ્યો.

ઇસ્માયલીઓનો એવો મત હતો કે, શરીયતનાં ફરમાને વિષે જે મતભેદ થતા હતા તે દૂર કરવા સારૂ તેઓ કલામે શરીફનાં મહા વાકયોના પ્રમાણોવડે અસલ મતો સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા.

ઇસ્માયલીઓએ ધર્મનું શિક્ષણ આપવા માટે નવ આસારી

ઓની યોજના કરી હતી અને તેને માટે મિસરમાં મદ્રેસા સ્થાપી હતી.

ઈસ્માયલી આચાર્યોના વિચાર પ્રમાણે આ પ્રયત્નનો ઉદ્દેશ ઐક્યતા માટે હતો; પણ એમ બન્યું નહિં. બીજા ઈસ્લામીઓ તેઓના ઉપર નાખુશ થયા, તેઓ ફિલસુફીના સુક્ષ્મ ભેદ સમજી શક્યા નહિં. તેઓને ઈસમાયલી તાલીમ ધર્મ વિરૂદ્ધ જણાઈ અને તેમ માનવાનાં કારણો નિઝારીઓની કારકિર્દિમાં બન્યાં પણ હતાં.

તત્વ જ્ઞાન જે અધિકારી હોય તેનેજ આપવું અને એ જ્ઞાન ગુહ્ય રાખવું એવું જે ધર્મનું ફરમાન છે તે વાસ્તવિક છે. ધર્મ ઉપર જેની દૃઢ શ્રદ્ધા હોય અને જેની બુદ્ધિ સુક્ષ્મ હોય તેને આ જ્ઞાન મોક્ષદાયક થાય; પણ અશ્રદ્ધાવાન અને સ્થુળ બુદ્ધિ આ સુક્ષ્મ માર્ગમાં પ્રવેશ ન થઈ શકવાથી વિપરીત માર્ગ પકડે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નહિં. એમાં જ્ઞાનમાર્ગનો દોષ ન ગણાય; પણ બુદ્ધિનો દોષ ગણાય. ગમે તેમ હોય તોપણ સામાન્ય રીતે સર્વને જ્ઞાનઉપદેશ કરવાથી લાભ નથી; પણ ધર્મબોધ કરવોજ લાભકારી છે એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે.

સુમારે સાડાસાતસો વર્ષ ઉપર નિઝારી ખલીફાઓએ હિંદમાં ઉપદેશકો મોકલી હિંદુ લોકોને ઈસલામ ધર્મનું શિક્ષણ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તે વખત એમની ગાદી અલમુતગઢ ઉપર હતી.

આ ઉપદેશકોએ હિંદુઓને ઉપદેશ કર્યો તેમાં મોટો ભાગ શકિતધર્મવાળાનો હતો, એ ધર્મનું મૂળ બીજ સાંખ્ય મત છે. આ લોકોમાં જ્ઞાન મતનો અતી પ્રસાર થવાથી પાછળ બતાવ્યું છે તેમ તેઓ ઉલટે માર્ગે ચડી ગયા હતા, તેઓને " વામમા-

ડાં " એવું ઉપનામ મળ્યું હતું. (વામ એટલે ઉંધું)

આ લોકોની ઉપદેશ કરવાની રીતિ એવી હતી કે, જેને પોતાના ધર્મમાં લાવવાનો હોય તેનો મત સ્વિકાર કરી પછી યુક્તિથી ઈસલામ ધર્મ તરફ તેમને દોરવા, આવી રીતે તેઓએ ઉપદેશનું કામ કર્યું હતું.

આ પંથીઓ નિઝારપંથી કહેવાયા. નિઝારને તેઓ ઈશ્વરનો અવતાર માનવા લાગ્યા. નિઝારનું નામ અને નિઝાર મત છાનો રાખવામાં આવતો અને હજી પણ છાનો રાખવામાં આવે છે.

નિઝારી મતનાં ઘણા ભજનો છે. તેના વિચારોનો નમુનો બતાવવા સારૂં એક ભજનમાંથી થોડા પાઠ અહીં લખુંછું.

લીલબાઈનું સ્વપ્નું.

સાંભળજોરે મારી બાઈજી બેની, પેલા સ્વપ્નાંનો વિચાર,
એમ સ્વપ્નું લાધું પહેલા પહોરનું. ૧
હરોહર અસ્વારીઓ ઉભો મોરે આંગણે,
તેને પેરણ લીલડા વેશ. ૨
દેશ પછમનો રાજીઓ, મોરે મંદીર આવીયો,
હીરા માણેકે ચોક પુરી, મોતીડે વધાવીઓ. ૩
નકલંકીનો અવતાર જાણી, અલખ ભણી આરાધીઓ,
પાય પદમ હાથ પુસ્તક, મોડ મુગટ શીર બાંધીઓ. ૪
લીલાડે ઘોડેરે મોરો શામ ચડયા,
અલખ પુરૂષ મીરાં ધણી, તુરકળા વરતે ઘણી. ૫
મારે ગુરૂએ મહા ધરમ માંડયો, ત્યાં નોતર્યા વર્ણ અઢાર,
ત્યાં થાપ્યા કળશ ને પાટ, ત્યાં માંઈ પુરૂષ મળ્યાં સહુ.
અંગ બેળો કોળી પાવળ આચરો તો દશ દોષ નાશે.

છોત જાશે ગાઈએ ધર્મ નિઝાર તો આપણી કરમ તણાં
ફળ પાઈજે.

આ ભજનમાં મુખ્ય વિચારો વામમાર્ગનાં છે; પણ તેની સાથે શાહ નિઝારને ઈશ્વરના અવતાર માનેલો છે. આ ઈસલામ ધર્મમાં વામમાર્ગીઓને અવલ પ્રવેશ કરાવ્યાનું દર્શન છે. આવા વિચારોમાં લાખો માણસો રહી ગયાં છે અને આવા વિચારો એ " નિઝારી ધર્મ " એવી તેઓની માન્યતા છે.

નિઝારી ભજનો નિઝારપંથી પાસેથી મને મળ્યાં હતાં. તેને મેં પુછ્યું કે, નિઝાર તે કોણ? ત્યારે એમ કહ્યું કે, નિઝાર તે ઈશ્વર; પણ શાહ નિઝાર ઇજીપટના ખલીફ હતા, તેની તેને પિછાન નહોતી. આ નિઝારી ધર્મને તેઓ મહાધર્મ કહે છે, જે વિષે ઉપર જણાવેલા ભજનમાં પણ બતાવેલું છે.

નિઝારી ઉપદેશનું આ મુળ બીજ સમજવું. તેઓ અનુકૂળતા પ્રમાણે પોતાનો ઉપદેશ વધારતા ગયા. તેમને બે કામ હતાં. એક હિંદુધર્મના વિચારો અને ક્રિયાઓમાં ઘટાડો કરવો અને ઈસલામ ધર્મના વિચારો અને ક્રિયાઓમાં વધારો કરવો. પેલાં જેમ બોધનું કામ શિરૂ થયું હતું તેવું જો જારી રહેત તો કરોડો હિંદુઓ ઈસલામમાં આવી જાત; પણ શિક્ષણની ગતી સરખી રહી નહિં. તેથી ઘણા પાછળ રહી ગયા અને થોડા આગળ વધ્યા. જે હિંદુ આકૃતિમાં રહી ગયા, તે હવે મુસલમાનીમાં આવે એમ નથી; પણ જે મુસલમાની આકૃતિમાં આવ્યા તે મુસલમાની તરફ વધવા ગતિમાન રહયા. તે ખોજા જ્ઞાતિ છે, તેમાં કાશમીર તરફના ખોજાઓ શુદ્ધ શીયા તનાશરી થઈ ગયા છે, એમ જાણવામાં આવ્યું છે અને આ તરફના પહેલાં કહ્યું છે તેમ મતભેદમાં ભ્રમિત છે.

ખોજા લોકોના ઉપદેશકો અથવા પીરો તેમને ઈસલામને રસ્તે દોરતા હતા. બીજા કોઈ ધર્મમાં લઈ જવા તેમનો વિચાર હતોજ નહિં. તેઓ જ્યારે માર્ગ ચુકતા ત્યારે ઉપદેશ કરી માર્ગ ઉપર લાવતા એ માર્ગ બીજો કોઈજ નહિં; પણ ઈસલામ માર્ગ હતો, તેવા બોધના એક જ્ઞાનના પીરના પાઠ હું અહીં બતાવુંછું.

—⁂—

પાઠ.

ભોલા લોકોના દીનકા, ધાંચા મત ખાઓ,
સુનો બટાઉ બાવરે, મત ભુલી ન જાઓ.
સાચા દીન રસુલકા, સો તમે સહી કરી જાણો,
જો કોઈ આવે દીનમેં, ઉનકુ દીનમેં આણો.

આ ઉપરથી ખુલું જણાય છે કે, હિંદુ લોકોને મહમદી ધર્મ ઉપર લાવવાનો પ્રયત્ન નિઝારી ધર્મગુરૂઓ તરફથી થયો હતો. એ પ્રયત્નની નોંધ આપણને જ્ઞાનો ઉપરથી પણ સારી રીતે મળી શકે છે હમણાં જો કે ધર્મગુરૂઓ તરફથી ઈસલામી ઉપદેશનું કામ ઢંડું પડી ગયું છે; તોપણ જમાનાએ ઉપદેશનું કામ માથે લીધું છે, તેથી હવે ખોજા લોકો શુદ્ધ ઈસલામમાં ગણાવાને વધારે વખત જોઈશે નહિં.

સંવત ૧૯૩૦ ની શાલમાં આ વૃત્તાંત લખવાનો સંકલ્પ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેવાજ વખતમાં કેટલાંક સાધનો તૈયાર કર્યાં હતાં અને તે પછી હમણાં તેમાં ઘટાડો વધારો કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

ખોજા ઉત્પતિ લખવા સારૂં મારા સાંભળવા પ્રમાણે કેરાની દરગાહવાળા પીર ગુલામઅલીશાહે પ્રયત્ન કર્યો હતો.

પણ તેનો લેખ પત્ર કોઈ મને હાથ લાગ્યો નહોતો તે પછી વળી મુંબઈ દરબારના અમીર પીર ઉમેદઅલીએ આ વિષય ઉપર લખાણ કર્યું હતું તેના કાગળો તેમના ભત્રિજા પીર હુસેન અલ્લાએ ઘણી ખુશીથી મને સોંપી દીધા હતા.

આ કર્તવ્ય માટે પ્રારંભમાં ખોજા લોકોનાં સિંધી હરફીનાં પુસ્તકોનું દોહન કર્યું હતું પણ તેમાં મોટો ભાગ બોધ વચનોનો છે. ઇતિહાસિક વાતો થોડી છે. વળી જેમ બીજા લોકોની વંશાવળી રાખનારા ભાટો હોય છે, તેવા ભાટો ખોજા લોકોના નથી, તેથી સીધી હકીકત મળતી નહોતી પણ શોધ ઉપરથી એક પગથીઉં હાથ આવ્યું અને તે ઉપરથી આગળ વધવાને માર્ગ મળ્યો.

આ પગથીઉં સતગુરની રમતનું જ્ઞાન છે, તેમાં એવી કથા છે કે, એ પીર માહારાજા સિદ્ધરાજના વખતમાં અલમુતગઢ માંથી આવ્યો હતો, તેણે પાટણમાં શિવના મંદિરની પ્રતિમાઓનું નૃત્ય કરાવ્યું. અને જ્ઞાન ઉપદેશ કરી શીષ્યો કર્યા હતા. તેમના ચચ અને મોટ નામના બે બાળકો હતા. ચચને તેની મખંચી કૃતિથી દુર કર્યો હતો, તેણે મેઘવાળોને બોધ્યા હતા.

આ પત્તા ઉપરથી મેઘવાળોનાં પુસ્તકો જોવા માંડ્યાં તેમાંથી નુર સતગુરની હકીકત વિશેષ જાણવામાં આવી, તેને અલમુતગઢમાંથી હજરતઅલીએ ઉપદેશ અરથે હિંદમાં મોકલ્યો હતો એ હકીકત પણ નીકળી આવી.

હવે સવાલ એ નીકળ્યો કે, હજરતઅલી સાહેબ તો સુમારે તેરસો વર્ષ ઉપર હતા અને આ મહારાજા સિદ્ધરાજના વખતની વાત તેને સુમારે સાડા સાતસો વર્ષ થયાં. એ વખત-

માં હઝરતઅલી સાહેબ અલમુતગઢ ઉપર હતા, એ વાત શી રીતે શક્ય ગણી શકાય !

બીજા લોકોનાં ધર્મ પુસ્તકોમાં ઇશ્વરી અવતાર અલમુતગઢમાં હોવાનું ઘણી જગ્યાએ બતાવ્યું છે. એક બીજાના મુખીને મેં પુછ્યું કે અલમુતગઢ ક્યાં છે ! ત્યારે કહ્યું કે, "અલમુત" એ બેહિસ્તનું નામ છે અને તે હઝરતઅલીનું ધામ છે, તે આ લોકમાં નથી; પરલોકમાં છે.

"રોઝતસ સફા" નામની તવારીખ ઉપરથી અલમુતગઢના હાકેમોના ઇતિહાસ મેળવ્યા તે ઉપરથી એમ જાણવામાં આવ્યું કે, મહારાજા સિદ્ધરાજના વખતમાં હઝરતઅલીએ નુર સતાગરને ઉપદેશ અર્થે હિંદમાં મોકલ્યા હતા. તે અલીબિન અબુતાલેબ નહિં; પણ અલીહુસન ઝિક્રેતસસલામ જે તે વખત અલમુતગઢના હાકેમ હતા તે હતા.

આ ખુલાસો થયા પછી ફારસી અને અંગ્રેજી ઇતિહાસો, હિંદુશાસ્ત્રો, મોમીન માતાપંથી ભજનો, ખોજાનાં જ્ઞાનો, અને દંત કથાઓ ઉપરથી અનુકુળ હકિકતનું તારણ કરી આ વૃત્તાંતની સાંકળ ગુંથી. આ વૃત્તાંતના નીચે પ્રમાણે ચાર ભાગ કરવા છેઃ—

૧ મુળ વતન, જાતિ અને ધર્મ.

૨ જે ધર્મ ઉપર લાવવાના હતા તે ધર્મ અને આચાર્યો.

૩ ઉપદેશકો અને તેમની કૃતિ.

૪ પાછલું સ્મરણ, વર્તમાન દર્શન અને સુચના.

આ વૃત્તાંતની રચનામાં જે પુસ્તકોના આધાર લેવામાં આવ્યા છે તેના બનાવનારાઓનો ઉપકાર માનું છું. તથા તે પુસ્તકો મેળવી આપનારા અને આ કામમાં સલાહ અને મદદ

આપનારા સદગ્રહસ્થોનો પણ ઉપકાર માનુંછું.

મારા પરિશ્રમનું પરિણામ હું મારા જ્ઞાતિબંધુઓની હજુરમાં રજુ કરૂંછું. તેમના અંતઃકરણમાં પોતાના ખરા ધર્મનો પ્રકાશ થાય અને મતભેદ છોડી એકચિત્તતાવડે ખરે પંથે પડે તો આ મારો પ્રયત્ન સફળ થયો એમ હું માનીશ.

ગ્રંથકર્તા.

ખોજા વૃતાંત.

અનુક્રમણિકા.

મૂળ વતન જાતિ અને ધર્મ.

મૂળ વતન પંજાબ અને કાશમીર, જાતિ શિખ અને લોહાણા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
બે ભાગ	૧
લગના લોહાણા	૧
રામની સંક્ષેપ કથા	૨
મત માર્ગી માતાપંથ અને તેની ઉત્પત્તિ	
વેદ	૪
બુદ્ધ ધર્મ	૬
જૈન ધર્મ	૬
ષટ શાસ્ત્ર	૭
શંકરાચાર્ય....	૧૦
પુરાણો	૧૦
શક્તિ અથવા માતા	૧૧
શક્તિનું સૂક્ષ્મ રૂપ	૧૨
શક્તિનું વિરાટ રૂપ	૧૫
દેવી પૂજન [ઘટપાટ]	૧૮
જ્ઞાન	૨૦
તત્વ બોધ	૨૨
સંક્ષેપ સમજ	૩૦
વામ માર્ગ એટલે માર્ગી પંથ...	૩૪

વામમાર્ગી ઘટપાટનો મત ૩૫

શવળમાલાનું ભજન ઘટપાટની ક્રિયાનું (વાસા પાટ મંથવો ને ચોક પુરાવો) ૩૭

જોગી ધ્યાન નાથનું ભજન (જરણાંનાં ફળ) ... ૩૮

ગુરૂ દેવાયતનું ભજન [ઘણુમયે પધારો] ... ૩૯

ગુરૂ દેવાયતનું બીજું ભજન (તેત્રીસ ક્રોડીનું) ... ૪૦

ગુરૂ શ્રવણનું ભજન [સ્વારીનું] ૪૦

ભાગ ૨ જો.

જે ધર્મમાં લાવવાના હતા તે ધર્મ અને ધર્માચાર્યો [શિખ અને માતાપંથી લોકોને ઈસલામી ઈમામી ઈસમાઈલીની નિઝારી શાખાના મતમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો તે નિઝારી શાખા અને તેના આચાર્યોની ઉત્પત્તિ.]

મહમદી ધર્મ.

મત્યાઘાત ૪૨

મુસાનો ધર્મ ૪૩

ઈસાનો ધર્મ ૪૪

ઈસલામ ધર્મ ૪૫

શીયા ઈમામી શાખા.

ખલીફ ૫૧

હજરતઅલી ૫૨

ઈમામ હસન ૫૪

ઈમામહુસેન ૫૫

બાર ઈમામ ૫૬

શીયા ઇમામી ઈસમાઈલી શાખા, મિસરની ગાદી.

સુફી મત ૫૯
હજરતઅલી સાહેબના કલામો... ... ... ૬૧
શાહ અબ્દ લતીફના બેતો ૬૩
તત્વ મત ગુપ્ત રાખવાની જરૂર ૭૧
મહમદ મેદી ૭૨
કાયમ બ અમર અલ્લા ૭૩
મનસુર બિલ્લા ૭૪
મુઈઝદીન અલ્લા ૭૫
અઝીઝ બિલ્લા ૭૭
અલહાકેમ બિલ્લા ૭૮
જાહેરદીન અલ્લા ૮૧
મુસ્તનસર બિલ્લા ૮૨

ઈસમાઈલી શાખામાંથી નિઝારી શાખાનો જન્મ.

શાહ નિઝાર અને મુસ્તઅલી... ... ... ૮૫
આમર બ અહકામલ્લા ૮૬
હાફેઝલ દીન અલ્લા ૮૬
જાફર બિલ્લા ૮૭
ફાએઝ બિ નસર અલ્લા ૮૮
આદેદલ દીનઅલ્લા ૮૮

નિઝારી શાખા અલમુતઅક ઉપર ગાદી.

હસન સબા ૯૨
કીયા બુઝરગ ઉમેદ ૧૦૩
મહમદ બિન કીયા બુઝરગ ઉમેદ ૧૦૫
હસન અલી ઝીકરતલ સલામ ૧૦૬

અલી ઝીકરતલ સલામનો નરાબ ૧૦૯

મહમદ બિન હુસન ૧૧૦

જલાલુદીન હુસન ૧૧૨

અલાઉદીન મહમદ ૧૧૪

રૂકનદીન ખુરશા ૧૧૫

રૂકનદીન પછી નિઝારી પેઢીઓ ૧૨૦

માર્કોપોલોની મુશાફરીના ગ્રંથ ઉપરથી

વિશેષ હકીકત ૧૨૨

હીજરી આઠ થી આશરી-સમાંથી ઇસમાયલી ફેળવણી ૧૩૬

ભાગ ૩ જો.

ઉપદેશકો અને તેમની કૃતિ.

(હિન્દ અને આસપાસની લોકોને ઇમામી ઇસમાયલી નિઝારી મત ઉપર લાવવા કેવી યુક્તિ અને યોજનાઓ ઉપદેશકોએ કરી હતી તેનું બયાન અને ઉપદેશકોનાં ચરિત્ર.)

પ્રવેશ ૧૪૧

યુક્તિ ૧૪૧

કુત્બુદીનનું ભજન (પહેલાનું) ૧૪૪

મેદી પુરાણ ૧૪૬

પિરમી આરાધ ૧૪૯

નુરસતાગર અથવા સૈયદ મહમદ નુરબક્ષ ૧૫૪

મચ્છ અથવા માતંગ ૧૬૨

રામદે પીર ૧૬૬

પીર શમસ

અઢી મોમન (ચંદ્રભાણ, સુરભાણ અને હરજી મોચી) ૧૬૮
કરામાત ૧૬૯
સુફી જ્ઞાન (હુમદલ ખાલક)... ... ... ૧૭૦
પીર સમશનો સન ૧૭૨
મેરાલી અને સાંઇઆ ભગત ૧૭૨
તવારીખ ફિરસ્તા ઉપરથી શમશ વિશે વધારે હકીકત.
હોતા નામની કીતાબ ૧૭૩
નૂરબક્ષી ટોળું ... ... — ૧૭૪
શામાશી ટોળું ૧૭૬
શીયા લોકો ૧૭૬
ચક લોકો ૧૭૬
શમસ તબરેઝ ૧૭૮
શમસ તબરેઝનો ગઝલ (ચિતતબીરે) ૧૭૯
પીર સદરૂદીન
નશીરદીન અને સાહેબદીન જોડે સબંધ ૧૮૦
પીર સદરૂદીનનાં ત્રણ નામ ૧૮૨
ઈમામની શોધ અને દર્શન ૧૮૨
શેખ સનાઈ ૧૮૪
શેખ અતાર ૧૮૮
મચ્છન ૧૯૧
નકલંકી અવતાર અને તેની યોજના. ૧૯૨
જુદા જુદા જ્ઞાનોના પાઠ ૧૯૩
વાછડીના વધનું જ્ઞાન [દ્વાપરજુગે શાહે રચાયા] ૧૯૬
શાહનો વિવાહ એટલે ઈશ્વરના લગ્નનું જ્ઞાન [વર જંપુ અમે] ૧૯૮

ઘટપાટ અને બળીદાનનું જ્ઞાન (કહો કહો પંડિતાં) ... ૨૦૦

ઘટસ્થાપન કૃતિનું જ્ઞાન [છરે વાલા પાટ મંડાવીને ચોક પુરાવો] ૨૦૩

સુફી મત—જ્ઞાનોના પાઠ ૨૦૩

અલ્લાની વ્યાપકતાનું જ્ઞાન (સબ ઘટ સાહેબ મારો ભરપુર બેઠા) ૨૦૪

દરખાનાની હજની હકીકત જોડે જ્ઞાનોના પાઠ ... ૨૦૫

પેલું ખાતું કોટડા ગામમાં—જ્ઞાનોના પાઠ ... ૨૦૮

પીર કબીરદીન

દરખાનાની હજ અને ભેટ—જ્ઞાનોના પાઠ ... ૨૦૯

ઈશ્વરનું વૈરાટ સ્વરૂપ અને ભકિત જ્ઞાન [સતપંથ સતનું મુખ છે] ૨૧૦

" હે જંદા " એ શબ્દ વિષે... ... ... ૨૧૨

જાફરી તનાશરી મઝહબ—જ્ઞાનોના પાઠ... ... ૨૧૩

ઓગણીસ ફરજંદ—જ્ઞાનોના પાઠ ૨૧૩

પીર ઈમામદીન.

વારસો ૨૧૪

ના ઉમેદી ૨૧૫

કરામાત ૨૧૫

ગુજરાતમાં ધર્મ ફેલાવ્યો ૨૧૬

લગ્ન ૨૧૮

રોઝા બંધાવ્યો ૨૧૯

હૈદરબેગ ૨૧૯

બાબારામ ૨૨૦

ચીચીબાઈ ૨૨૦

નાંઈઆ કાકા ૨૨૦
નુરશાહ ૨૨૧
સુરાભાઈ ૨૨૧
બાકરઅલી ૨૨૧
પીરાણાના શેવકો ૨૨૩
ઈમામશાહનો ચમત્કાર ૨૨૪
ઈમામશાહનો ધર્મ ૨૨૬
મહમદશાહ ૨૨૮
વારસદારીનો કેશ ૨૨૮
પીર ઈમામશાહના કુટંબીઓ ૨૨૯
પીર મુસાકશાહ ૨૨૯
હસનપીર ૨૩૦
પીર ગુલામઅલી શાહ ૨૩૨
પીર મહમદશાહ ૨૩૪
શાહ બુરાનદીન ૨૩૬
પીર દાદુ
પંદીઆદ જવાં મરદી ૨૩૯
પીરતનની ખિલાત ૨૪૧
સિંધથી કચ્છ આવ્યા અને હાલાર ગયા. ૨૪૧
ફરી કચ્છમાં આવ્યા, આળીએ બેઠા, વરસાદ થયો ... ૨૪૨
રોઝો (દરગાહ) ૨૪૩
વકીલો ૨૪૩
બાબો (કર) ૨૪૪

ભાગ ૪ થો.

પાછલો સારાંશ, વર્તમાન દર્શન અને સુચના.

સ્મરણુ	૨૪૫
સુન્નત	૨૪૯
અપુર્ણુ	૨૫૦
ભાગ (વકીલો)	૨૫૦
આગા જાફરખાન	૨૫૧
આગાશાહ હસનઅલી	૨૫૨
મસ્કતના ખોજાઓનો ટંટો	૨૫૨
સંવત ૧૯૨૦ ની સાલનો મોટો કજીઓ	૨૫૩
ડેરાનો કજીઓ	૨૫૪
ખોજાના રેહિવાશીના બે ભાગ (જુના અને નવા) ...	૨૫૫
સંખ્યા	૨૫૫
નવા ભાગની સ્થિતિ	૨૫૬
ન્યાતના નિયમો	૨૫૭
બંદગી	૨૫૭
શાહની પેઢીઓ	૨૫૮
પીરોની પેઢીઓ	૨૬૦
ધર્મ મતમાં ગુચવાડો	૨૬૨
સુચના	૨૬૩
નામોના ફેરફારની બતાવણી (પેઢી પત્રક)	૨૬૪

ખોજા વૃતાંત.

ભાગ પહેલો.

મુળ વતન, જાતિ અને ધર્મ.

ખોજા લોકોની ઉત્પત્તિના બે ભાગ પાડી શકાય. તેમાં એક ભાગ કાશ્મીરી હિંદુ લોકોનો તેમાં વિશેષ કરી ચક લોકો હતા. એ વાત ફિરસ્તાની તવારીખ ઉપરથી જણાયલી છે. બીજો ભાગ કાશ્મીર, લાહોર અને સિંધના લોહાણાનો હતો. તે વિષેની હકિકત ખોજા પંથનાં જ્ઞાનોમાં છે.

"લવના લોહાણા" એ કહેવત પ્રસિદ્ધ છે એટલે લોહાણાની ઉત્પત્તિ લવમાંથી થઈ હતી એમ કહેવાય છે. લવના વંશજોએ રાઠોડ ગાદી સ્થાપી હતી. કનોજના રાઠોડ રાજા જયચંદે યવની ઘરમાં રાખી તેથી તેના મુવા પછી તેની ઉત્તર ક્રિયામાં ભાયાતો જમવા ન ગયા તેથી જયચંદના દીકરા સાથે વિરોધ થતાં તેમને દેશ છોડવો પડયો. તે લોહરગઢમાં આવી વસ્યા અને લોહાણા કહેવાયા. લોહરગઢ એટલે લોઢનો ગઢ (લાહોર હશે) આવી દંત કથા છે. લોહાણાના ભાટોના ચોપડામાં લોહાણાની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મક્ષત્રિયોમાંથી થવાનું લખેલું છે તે એવી રીતે કે જયચંદની સૈન્યામાં બ્રહ્મક્ષત્રિયો હતા. શાહબુદીનઘોરી ઉપર પહેલાં ફતેહ મેળવી જયચંદ શાહબુદીનની દુશ્મને લાવ્યો તે પાછી આપવા ભીમસંધ વિગેરે સૈન્યાધિપતિયોએ સૂચવ્યું પણ જય-

અરે એ વાત માન્ય કરી નહિં. શાહબુદીને ફરી હુલો કરયો તેની સામે જયચંદ જતો હતો તેને કુરમે તલવારના ઝટકાથી માર્યો. જયચંદનું મોત યવન ઓના હાથથી થયું માટે તેના ઉદ્ધાર વિષે જયચંદના દીકરાએ બ્રાહ્મણોની સલાહ પુછી. તેઓએ બ્રહ્મક્ષત્રિયોને જમાડવા સલાહ આપી પણ બ્રહ્મક્ષત્રિયોએ જમવાની ના પાડી તેથી તેમને દેશ છોડવો પડયો અને સૌરગઢવાસી થયા.

કનોજના રાજ્યનો નાશ શાહબુદીન ઘોરીએ ઈ૦ સ૦ ૧૧૯૪ માં કીધો હતો. શાહબુદીન ઘોરીની કુરમનું હરણ જયચંદે કર્યું હતું અને કુરમના હાથથી તેનું માથું કપાયું હતું એવી વાત ઈતિહાસમાં મેં જોઈ નથી. "લવના લોહાણા" એ કહેવત સબળ છે.

લવ, એ મહાત્મા સાતમા અવતાર રામનો પુત્ર. રામની સંક્ષિપ કથા આવી છે. સુર્યવંશી દશરથ રાજા અયોધ્યામાં હતા તેના ચાર પુત્ર થયા. રામ, લક્ષમણ, ભરથ અને શત્રુઘ્ન. એક સમય વિશ્વામિત્ર મુનિ યજ્ઞની સાહ્યતા માટે રામ અને લક્ષમણને પોતાને આશ્રમે લઈ ગયા હતા. ત્યાંથી જનક રાજાની દીકરી સિતાજીનો સ્વયંવર જોવા મિથિલાપુરી ગયા. શિવનું ધનુષ્ય ભાગવાની સ્વયંવરમાં શરત હતી. તે રાવણાદિ યોદ્ધાઓથી ન ભગાયુ અને રામે ભાગ્યુ તેથી સિતાજી તેમને વર્યાં.

રામ નાની વયમાં લોકપ્રિય થઈ પડયા હતા. એમની યોગ્યતા જોઈ એમને પોતાને હાથે રાજ્યપદ આપી પોતે વિશ્રાંતિ લેવા રાજા દશરથે ઠરાવ કર્યો. વિધિનો ઓત્સાવ મચી રહ્યો હતો તેમાં કૈકેયી રાણીએ ભંગ પાડયો. રાજા પાસેથી પૂર્વે મેળવેલ વચન આ ટાણે માગ્યાં તે એકે પોતાના પુત્ર ભરથને રાજ્ય અને રામને ચૌદ વર્ષ વનવાસ. રાજાને આ વચનો પાળવાથી બહુ

દુઃખ ઉપજ્યું. ને એ દુઃખથી અંતે રાજાનું મૃત્યું થયું.

ભરથ મોસાળમાં હતો તે પછીથી આવ્યો. ને આ વાત જાણી તેને બહુ સંતાપ થયો. પિતાની ઉત્તર ક્રિયા કરી રામને વાળી આવવા તે વનમાં ગયો. અભિજ્ઞિ અને મહાજન સાથે હતું. પાછળથી જનક રાજા પણ ગયા. રામચંદ્રજી પાછા વળ્યા નહિં. પિતાનું વચન પાળવાને તે વળગી રહ્યા.

ભરથે પાછા વળતાં રામની બે પાદુકા લીધી હતી તેમાં એક અયોધ્યાના તખ્ત ઉપર સ્થાપી. શત્રુઘ્નને રાજ્યની લગામ આપી પોતે બીજી પાદુકા માથા ઉપર રાખી એક મઢુલીમાં તપ કરવા બેઠા. રામના નામનો તેઓ જપ કરતા હતા.

લક્ષમણ રામની સાથે હતો અને સિતાજી પણ સાથે હતાં. પંચવટીના વનમાં તેઓ રહ્યાં હતાં. એક સમય રામ મૃગની પાછળ ગયા. સિતાજીના આગ્રહથી લક્ષમણ પાછળ ગયા. તેમની ગેરહાજરીમાં લંકાનો રાવણ સિતાજીનું હરણ કરી ગયો. બને ભાઈઓ સિતાજીની શોધમાં ભટક્યા પણ પતો હાથ લાગ્યો નહિં.

કિષ્કિંધાના એક પહાડ આગળ સુગ્રીવ અને હનુમાનનો મિલાપ થયો. સુગ્રીવની સાહિતા કરી તેના ભાઈ વાલિને મારી કિષ્કિંધાની ગાદી ઉપર સુગ્રીવને સ્થાપ્યો. હનુમાને લંકામાં સિતાજીનો પતો કાઢી ખબર આપી. સુગ્રીવનું વનચર સૈન્ય લઈ લંકા ઉપર રામે ચડાઈ કરી. હિંદના દક્ષિણ છેડા અને લંકા ટાપુ વચેની ખાડી ઉપર પાજ નાખી સૈન્ય ઉતારી.

વાલિના દીકરા અંગદને સિતાજી પાછી આપવાને વિષ્ટિ કરવા રાવણ પાસે મોકલ્યો પણ તેણે વિષ્ટિ માની નહિં. આ તેની હઠીલાઈથી તે દશ માથાનો કેહેવાયો હશે. અંતે લડાઈ

થઈ. કુંભકર્ણ અને મેઘનાદ આદિ યોદ્ધા મરાયા અને છેવટ રાવણ પણ માર્યો ગયો. રાવણનો નાનો ભાઈ વિભિષણ જે રામની તરફેણમાં આવ્યો હતો તેને રામે લંકાની ગાદી આપી. જય અને યશ પ્રાપ્ત કરી રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં આવ્યા. વસ્તીયે તેમને વધાવી લીધા. તેઓ અયોધ્યાની ગાદી ઉપર બેઠા પણ સિતાજી ઘણો વખત લંકામાં રહ્યાં હતાં તે વિષે લોકોએ નિંદા કરી તેથી સિતાજીને વનમાં મોકલ્યાં. તેઓ વાલ્મિક ઋષિના આશ્રમમાં રહ્યાં ને ત્યાં લવનો જન્મ થયો.

લવમાંથી લોહાણા થયા અને લોહાણામાંથી ખોજા થયા. લોહાણા રાઠોડ જાતિમાંથી થયાનો એક પ્રગટ પુરાવ છે. રાઠોડના માનનું પદ ઠાકોર છે. લોહાણા ઠક્કર કહેવાય છે તે ઠાકોરનો અપભ્રંશ થએલ છે. ખોજા એ શબ્દ ખ્વાજાનો અપભ્રંશ છે. ખ્વાજા એ ફારશી ભાષાનો શબ્દ છે તેનો અર્થ સરદાર એવો થાય છે એ શબ્દ પણ ઠાકોર જેવો છે.

લોહાણા જેમ ઠક્કર કહેવાય છે તેમ હાલારમાં અદ્યાપિ ખોજા ઠક્કર કહેવાય છે. લોહાણાની રીતે તેઓ ધોતીઆં પહેરે છે અને કેટલાક દાઢી પણ મુંડાવે છે. ખોજા લોકોનાં કેટલાંક ગીનો સિંધી ભાષામાં છે તેમાં પંજાબી ભાષાનું મિશ્રણ છે અને જે લિપિ છે તે પંજાબી છે. જે સિંધના લોહાણા પંજાબથી આવેલા છે અને અદ્યાપિ તે લિપિ તેમની વપરાશમાં છે.

ખોજા લોકો જ્યારે લોહાણા જાતિના હતા ત્યારે તેમનો ધર્મ શક્તિ માર્ગનો હતો. શક્તિ પંથની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઈ છે તે ખુલાસે બતાવવાની જરૂર છે.

મનુષ્યના મનમાં ધર્મ ભાવના પેદા થવા વિષે જુદા જુદા વિચારો છે. સંક્ષેપમાં એમ કહી શકાય કે, ધર્મ એ કર્તા પ્રભુની

ફેરજ, વિશ્વની અનંતતા અને અગમ્ય પણ સાંકેતિક કૃતિ ઉપરથી કર્તાનો વિચાર થયો હશે. પછી આસપાસના પદાર્થો સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, તત્વો આદિ જગતની શક્તિઓને કર્તા માની તેની પૂજામાં પડયા હશે. વેદોમાં આવા દેવોને સંતોષવા યજ્ઞાદિ કર્મો અને ઉપાસનાની યોજના જોવામાં આવે છે.

વેદ અનાદિ ગણાય છે પણ તે લખાયાનો કાળ ત્રણચાર હજાર વર્ષોનો અટકળાય છે. હિંદુઓના સર્વ ધર્મ સંપ્રદાયનો પાયો વેદ છે. વેદ ચાર છે. રૂગ્, યજુ, સામ્ અને અથર્વ. ચાર ઉપવેદ છે. આયુર્, ધનુર્, ગંધર્વ અને સ્થાપત્ય. મનની ભાવનાથી દેવ ઠરયા. વેદમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, પ્રજાપતિ, હિરણ્ય ગર્ભ, બ્રાહ્મ, પુરૂષ, ઈદ્ર, વરૂણ, વાયુ, યમ, ઈત્યાદિ દેવો જોવામાં આવેછે. દેવોને બળિદાન આપતા. અગ્નિકુંડમાં પશુઓ અને વખતે માણસોને પણ હોમી દેતા.

આ બળિ ધુમ્ર મારફત અંતરિક્ષમાં દેવતાઓને પહોચતું હશે એવી માન્યતા હોવી જોઈએ. દેવતાઓને કેફ માટે સોમરસ પણ અર્પણ કરતા અને આના બદલામાં સંસાર સુખના પદાર્થો માગતા તથા શત્રુઓની સામે સાહ્યતા માગતા. "હે વરૂણ! હું તને સોમરસ આપીશ. તું મારા શત્રુને મારી નાખ." એવી પ્રાર્થનાના મંત્રો વેદમાં છે.

રફતે રફતે કર્મજાળ બહુ વધતી ગઈ. ઉઠવાના મંત્ર, બેસવાના મંત્ર, સુવાના મંત્ર, દરેક કામના મંત્ર થવા લાગ્યા. પરિણામે સુક્ષ્મ બુદ્ધિના વિદ્વાનોને શંકા પડવા માંડી. તેમને ઐકયેશ્વર્યનો વિચાર થયો અને તેથી પણ આગળ વધી એટલે અદ્વૈત મત ઉપર આવ્યા, ઉપનિષદો થયાં, કર્મ જાળને વૃથા ગણી શાંતિથી મોક્ષ માન્યો. વેદમાં ત્રણ મત છે. કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન

હિંદુઓ પ્રથમ ઉત્તર તરફ કાકેસસ પર્વત પાસે વસતા હતા ત્યાંથી વેદકાળ પહેલાં અહીં આવવાનું અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે. તેઓએ કામ ઉપરથી ચાર વર્ણ ઠરાવ્યા હતા. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર. બ્રાહ્મણો વેદ ભણતા, રાજ્ય અને ધર્મના કાયદા ઘડતા. તે પ્રમાણે સૌને વર્તવું પડતું. ક્ષત્રિય દેશનું રક્ષણ કરતા, વૈશ્ય ખેતી અને વ્યાપાર કરતા, અને શુદ્ર નોકરી કરતા, એ ચોથો વર્ણ ઘણી હીણ સ્થિતિમાં હતો. તેમને વેદકર્મનો અધિકાર નહોતો. મોક્ષની તો તેઓને આશાજ નહિં તેથી સામાન્ય ધર્મની આવશ્યકતા હતી.

આવા સમયમાં મહાત્મા બુદ્ધના ધર્મની ઉત્પતિ થઈ. એ ધર્મમાં વેદના કર્મ કાન્ડની કડાકુટ કંઈ હતી નહિં. દેવોનું ટોળ તેણે કાઢી નાખ્યું. જગત કેમ થયું, કોણે રચ્યું, જીવ શું છે, એવી તકરારોથી તે દૂર રહ્યો. વર્ણાશ્રમ ન માન્યાં, સર્વ સામાન્યતા, ભ્રાતૃભાવ રાખવો, સર્વ ક્ષણિક, અનિત્ય માની તૃષ્ણાથી છુટવું તે મોક્ષ, તેજ નિરવાણ એવો તેનો ઉપદેશ હતો.

એ મહાપુરૂષ શાક્યવંશી રજપુતોના રોહિણી તટ નિવાશી ગૌતમ કુળમાં કાશી ક્ષેત્રથી ઉત્તરે જન્મ પામ્યો હતો. તે રાજ્ય પુત્ર હતો. એમ કહેછે કે કોઈ માણસનું મૃત્યું જોવાથી તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં તે રાજ્યપાટ છોડી સંન્યાશી થયો. ઈ૦ સ૦ પૂર્વે ૪૭૦ એમના મૃત્યુનું વર્ષ બુદ્ધ ધર્મના ગ્રંથોને આધારે ગણવામાં આવેછે.

આ ધર્મે હિંદમાં વેદિક ધર્મ ઉપર હલ્લો કર્યો હતો. જૈન ધર્મ આ ધર્મની શાખા છે એમ કેટલાક માનેછે પણ જૈની જૈન ધર્મ જુદો હોવાનું કહેછે. જૈન ધર્મમાં જેવો અહિંસાનો આગ્રહ છે તેવો આગ્રહ બુદ્ધ ધર્મમાં જોવામાં આવતો નથી પ-

ણુ વેદ સાથે વેર અને કર્તા ન માનવો એ બે વાતમાં બને મળતા છે. જૈનના ચોવિશ તીર્થંકર છે-(મુક્ત પુરૂષ) તેમની પ્રતિમાઓ દેવળમાં સ્થાપિત કરી પૂજેછે. કેટલાક મૂર્તિ પૂજાથી વિરૂદ્ધ છે તે અપાશરામાં ભક્તિ કરવા જાયછે. બુદ્ધ અને જૈન બને મતવાળા કર્મને કર્તા માનેછે. જીવ જેવાં કર્મ કરે તેવાં ભોગવે. ફળદાતા ઈશ્વર માનતા નથી.

આ બને ધર્મોએ હિંદુ રૂષિયોની તર્ક શક્તિને જગાડી હતી. આ સમયમાં ષટ્ શાસ્ત્રો થયાં. બબે શાસ્ત્રોનો અકેકો જોટો. ન્યાય અને વિશેષક એ ન્યાય, સાંખ્ય અને યોગ. એ સાંખ્ય, પુર્વ અને ઉત્તર બે મિમાંસા.

ન્યાય શાસ્ત્રના પ્રણિતા ગૌતમ રૂષિ તેમનો મત એવો કે તત્વ જ્ઞાન થવું એજ મોક્ષ. પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દ્રષ્ટાંત, સિદ્ધાંત, અવ્યય, તર્ક નિર્ણય, વાદ, જલ્પ, વિતુલના, પ્રત્યાભાસ, છળ, જાતિ, નિગ્રહસ્થાન એમ સોળ તત્વો તેણે ગણેલાં છે. પ્રમાણ ચાર ગણ્યાં છે. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમના અને શાબ્દ.

વિશેષકવાળાએ સૃષ્ટિ શોધન કરી પદાર્થોને છ વર્ગમાં ગોઠવ્યા. દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને સંવાવ્ય, સાતમો અભાવ. વિશેષકના પ્રણિતા કણાદ મુનિ છે.

ન્યાય અને વિશેષક બનેનો એકંદર મત એવો કે, વિશ્વોત્પત્તિ અતિ સુક્ષ્મ પરમાણુઓથી થઈ છે અને તે પરમાણુઓનો પ્રેરક ઈશ્વર છે. વસ્તુમાત્ર સત્પદાર્થો રૂપે સ્થિતિ પામી છે. જીવ, ઈશ્વર પણ પદાર્થ છે. જ્ઞાનની નુન્યાધિકતાથી કરી અકેકથી ભિન્ન છે. પદાર્થ તત્વ જાણવા માટે પ્રમાણાદિથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ને જ્યારે ઈશ્વર કૃપાથી તત્વ જ્ઞાન થાય આ-

ને જીવનો જે દુઃખ ધર્મ છે તેનો અત્યંત અભાવ થઈ જાય ત્યારે મોક્ષ મળેછે.

સાંખ્યના કર્તા કપિલ મુનિ. તેણે એમ નિર્ણય કરયો કે, પદાર્થોમાં સષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ ન હોય તો ઈશ્વર નવીન શું કરી શકે ? કર્તા સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. પદાર્થો પોતાના સમર્થથી ભિન્ન ભિન્ન રૂપે બનેછે. સુખ, દુઃખ, અને અજ્ઞાન. એ ત્રણ ગુણયુક્ત વસ્તુ માત્ર પ્રતિત થાયછે. ત્યારે એ ત્રણ ગુણ સહિત કોઈ મુળ વસ્તુમાંથી વસ્તુ માત્રની ઉત્પત્તિ થઈ છે. એકજ વસ્તુ તેના માલેકને આનંદરૂપે, (સત્વ) ઈચ્છા થતાં જેને ન મળી તેને દુઃખ રૂપે (રજસ્) અને જેને તેનું કામ નથી તેને નિરર્થક જડરૂપે (તામસ્)

આ પદાર્થોના ગુણ છે. જોનારો જ્ઞાનરૂપ પુરૂષ છે પણ તે અકર્તા છે, સાક્ષી માત્ર છે, ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ છે. પ્રકૃતિ પુરૂષના સંબંધથી સ્વતઃ ગત્ થાય છે. પ્રકૃતિ સત્વ ગુણરૂપે પુરૂષને જણાય ત્યારે ભ્રમ નિવૃત્ત થઈ જ્ઞાન થાયછે. અને પુરૂષને મોક્ષ મળેછે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિવડે થયેલાં દુઃખ એ પ્રકૃતિના ધર્મ. પુરૂષ પોતે અકર્તા એમ પુરૂષને જણાય તે મોક્ષ.

ઉત્પત્તિ, વ્યવસ્થા આમ બતાવી છે. મુળ પ્રકૃતિથી મહતત્વ મહત્ એટલે બુદ્ધિ અથવા અંતઃકરણ વસ્તુઓને જાણનાર તેમાંથી અહંકાર. વસ્તુ માત્રને અહંતા આપનાર "હું કર્તા છું" એમ માનનાર અહંકારના સત્વાંસને તથા તમાંસને રજોગુણ પ્રવૃત કરેછે. એટલે તમાંસથી પંચતન માત્રા થાયછે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ. આ સાતમાંથી બીજાં સોળ થાયછે.

અહંકારના સત્વાંસમાંથી પાંચ કર્મેન્દ્રિય વાક્, પાણી, પાદ,

પાયુ, ઉપસ્થ તથા પાંચ જ્ઞાન ઇન્દ્રિય શ્રોત્ર, ત્વક, અક્ષિ, રસના, ઘ્રાણ અને જ્ઞાન તથા કર્મ ઉભયાત્મક મનસ્ એ અગીયાર તેમ પંચતન માત્રાથી ક્રમે આકાશ, વાયુ, તેજસ્, જળ, પૃથ્વિ તે પંચમાહભુત થાયછે એમ સોળ પદાર્થ બનેછે. જે સાત કહ્યા તે પ્રકૃતિની વિકૃતિ આમ મુળ બે પદાર્થ તેનોજ વિસ્તાર પચીસ રૂપે થયોછે ને તેથીજ બધું વિશ્વ બનેલુછે.

સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં ઇશ્વર માન્યો નથી. પુરૂષ અનંત માન્યા છે. જ્ઞાન પામવા માટે તત્વ વિવેક જરૂરનો છે ને તે પ્રત્યક્ષ તથા અનુમાન એ બે પ્રમાણોથી થાયછે.

પાતંજળ મુનિનું યોગશાસ્ત્ર છે. કપીલે જે તત્વ વિચાર કરયો છે તે એણે સ્વિકારયો છે. સાંખ્યનાં પચીસ તત્વ તેને માન્ય છે પણ તેના એવો મત છે કે નિરંતર પ્રકૃતિમાં બંધાઈ ગયેલા પુરૂષને મોક્ષ સંભવતો નથી માટે પુરૂષને મોક્ષ બુદ્ધિ આપનાર જ્ઞાનવાન, નિત્ય, શુદ્ધ, એવા એક ઇશ્વરની જરૂર છે તેથી એના શાસ્ત્રમાં ઇશ્વર સહિત છવીશ તત્વ થયાં છે.

કપીલે જેમ બાહ્ય સષ્ટિનો વિચાર કરયો છે, તેમ પાતંજળીએ અંતર સષ્ટિની શોધમાં કામે લગાડયોછે તેના મત એવો છે કે, મોક્ષ ઇશ્વર કૃપાથી થાય તેની પ્રાપ્તિ માટે પુરૂષને યોગ સાધવાની જરૂર છે. ચિત્તવૃતિનો નિરોધ કરવો તેજ યોગ તેથી વૃતિ શાંત થાય એનું નામ મોક્ષ.

પુર્વ મિમાંસા જૈમિનિ કૃત કર્મ કાન્ડ સ્થાપિત્ શાસ્ત્ર છે. વેદ ધર્મ સાધવાથી સ્વર્ગ મળે. સ્વર્ગ તેજ મોક્ષ. એવો તેના મત છે અનુમતિ, ઉપમતિ, શાબ્દ, અનુપલબ્ધિ અને અર્થાપતિ એમ છ પ્રમાણ તેણે માન્યાં છે.

ઉત્તર મિમાંસાના પ્રણિતા વ્યાસમુનિ છે. ઉપનિષદ્ જે વે-

દાંત અથવા જ્ઞાન પંથ તેને પ્રાધાન્યતા આપનાર આજ દર્શન છે. બીજાં દર્શનોની પ્રક્રિયા તેને ગ્રાહ્યાગ્રાહ્ય છે. સાંખ્ય વિશેષ અનુકુળ છે પણ સાંખ્યના અનંત પુરૂષો તેને માન્ય નથી. સાંખ્યનો પુરૂષ તે વેદાંતનો જીવ. વેદાંતનું તત્વ એ કે "બ્રહ્મ સત્યં જગત મિથ્યા" જીવ ને બ્રહ્મ એક એમ માનવું. જેમ કારણ અને કાર્ય. બીજ અને ઝાડ, બિંબ અને પ્રતિબિંબ.

કર્મ અનાદિ છે. કર્મનો સંગ્રહ તે સંચિત તેનાં ફળ તે પ્રારબ્ધ. નવાં કર્મ તે ક્રિયમાણ. સારાં નરસાં કર્મવડે જીવને સ્વર્ગ નર્ક, ઉંચ, નિચ યોનિમાં અવતાર મળે. પ્રારબ્ધ ભોગવવાથી છૂટે. સંચિત્ જ્ઞાનવડે ક્ષય પામી મોંડું આવે ત્યારે જન્મ મરણાદિ દુઃખની નિવૃતિ થાય.

બુદ્ધ અને જૈનમત જોડે વેદમતનો ઝઘડો ચાલ્યો હતો તેમાં મોટો કાળ ગયો હતો. આ નિરવાણ મતવાળાઓએ સ્થુળ બુદ્ધિનાં માણસોને રસ પડવા સારૂં વાર્તાઓ બનાવી ત્યારે વેદિક મતના બ્રાહ્મણોએ પુરાણ રૂપી વાર્તાઓ બનાવી હતી. પુરાણ કાળ સુમારે હજાર વર્ષ ઉપરનો ગણવામાં આવે છે. એજ સમયમાં મહાત્મા શંકરાચાર્યે નિરવાણ મતનો નિકાલ આણી વેદ મતનો ઉદ્ધાર કરયો હતો.

શંકરાચાર્યે બુદ્ધ જૈનો જોડે તકરારો ચલાવી હતી અને છેવટ હથિયારો પણ વાપર્યાં હતાં. જૈન મતની ક્રિયાઓની કઠીનતાથી તે ક્ષિણતાને પામ્યો અને બુદ્ધ ધર્મને ઉચાળા ભરવા પડયા. તેણે ટિબેટ, તાતાર, ચીન, જાપાન, કોરીઆ, શીયામ, બ્રહ્મદેશ, શીલોન અને જાવા ઈત્યાદિ દેશોમાં પ્રસરી ત્યાં જડ ઘાલી.

પુરાણ અઢાર છે, અને અઢાર ઉપપુરાણ છે. એમાં વિશ્વોત્પત્તિ, દેવ દાનવના ઝગડા, રાજાઓની વંશાવળી, [illegible] દેવ

મત્યે પુરાણ રચેલ હોય તેની શ્રેષ્ટતા અને કર્મ ઉપાસના વિષે ઉપદેશ તથા તત્વજ્ઞાન પણ હોયછે. અઢાર પુરાણનાં નામ મત્સ્ય, કૌર્મ, લૈંગ, શીવ, સ્કંદ, આગ્નેય, વૈષ્ણવ, નારદીય, ભાગવત, ગારૂડય, પાદ્મ, વારાહ, બ્રહ્માંડ, બ્રહ્મવૈવર્ત, માર્કંડેય, ભવિષ્ય, વામન, બ્રાહ્મ, ભગવતીભાગવતને કોઈ પુરાણમાં ગણેછે. અને કોઈ ઉપપુરાણમાં ગણેછે.

પુરાણોનો એવો પણ મત છે કે માયાના ત્રણ ગુણ, સત્વ રજ અને તમ પૈકી સત્વગુણ રૂપી વિષ્ણુ ભગવાન જ્યારે જગતમાં અસત્યનો ઉપદ્રવ થાય ત્યારે અસત્યતાનો પરાજય કરી સત્યનું સ્થાપન કરવા મનુષ્ય અવતાર ધરે. એવા નવ અવતાર થઈ ગયા. મચ્છ, કચ્છ, વરાહ, નરસિંહ, વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ અને બુદ્ધ તથા દશમો અવતાર નિકલંકી થવાનો છે.

આ પુરાણો ઉપરથી વૈદિક ધર્મની ત્રણ શાખા નીકળી હતી. શિવમાર્ગ, વિષ્ણુમાર્ગ, અને શક્તિમાર્ગ. કાળે કરી લોકો ધર્મ ઉપરથી ડગમગ થવા લાગ્યા. ત્યારે ધર્માચાર્યોએ પોતપોતાના જુદા જુદા વાડા બનાવી તેમાં તેઓને પુર્યા. વર્તમાન કાળમાં વળી સુધારા સમાજો નીકળી તે પહેલાં જોસ બતાવી પાછી ઠંડી પડી ગઈ, વૈદિક ધર્મને આચાર્યોએ વખતને અનુસરતી યોજનાઓ કરી કાયમ તો રાખ્યો પણ અનેક મત મતાંતર થવાથી આર્ય લોકોનો સંપ તુટયો અને તેથી નિસ્તેજ થયા.

હવે આપણે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. લોહાણામાંથી ખોજા થયા અને તે લોહાણા શક્તિપંથી હતા એમ પહેલાં કહ્યું છે, જેને વેદાંતવાળા વાચ્ય કહેછે, ન્યાયવાળા ઈચ્છા, જ્ઞાન, ક્રિયા એમ કહેછે. યોગવાળા કુંડલીની કહેછે. સાંખ્યવાળા પ્રકૃતિ કહેછે તેજ શક્તિ.

ભગવતી ભાગવતમાં શક્તિની મહત્વતા અને કર્મ ઉપાસ
અને જ્ઞાન છે. શક્તિ ધર્મની વધારે સમજ પડવા સારૂં ભગ
ભાગવતનું થોડું તારણ અહીં ટાંકું છું.

શક્તિનું શુદ્ધસ્વરૂપ.

તૃતિય સ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યાયમાંથી.

"બ્રહ્મા પ્રત્યે દેવી કહેછે—હું અને બ્રહ્મ સર્વદા એકજ
છે. ભિન્ન ભિન્ન નથી. જે બ્રહ્મ છે તે હુંછું અને હુંછું ત
બ્રહ્મ છે (અગ્નિ આદિ પદાર્થોની શક્તિ જેમ અગ્નિથી જુદી
થી તેમ હું કે જે બ્રહ્મની શક્તિ છું તે બ્રહ્મથી જુદી નથી. જે
પોતાની શક્તિથી અગ્નિ આદિ પદાર્થો ભિન્ન નથી, તેમ મ
થી બ્રહ્મ ભિન્ન નથી. એક કાર્ય અને બીજું કારણ એવી
તે શક્તિનું રૂપ બે પ્રકારનું છે. જેમ કે ફોડલા આદિ જે થ
છે તે કાર્ય છે અને તે કાર્યને ઉત્પન્ન કરનારી જે દાહ શક્તિ
છે તે કારણ છે. આમાં જેમ કાર્ય શક્તિ અગ્નિથી જુદી દેખ
ય છે પણ કારણ શક્તિ અગ્નિથી જુદી દેખાતી નથી તે
આવરણ અને વિક્ષેપાદિક રૂપ કાર્ય શક્તિ બ્રહ્મથી જુદી છે
ણ હું કે જે તે કાર્યને ઉત્પન્ન કરનારી કારણ શક્તિ છું તે
હ્મથી જુદી નથી. જેમ અગ્નિમાં હોમ કરતાં અગ્નિની શક્તિ
હોમ અર્થાત થઈ જાય છે અને જેમ અગ્નિની શક્તિમાં હો
કરતાં અગ્નિમાં હોમ અર્થાત્ સિદ્ધ થઈ જાયછે તેમ બ્રહ્મ
ઉપાસના કરતા મારી ઉપાસના અર્થાત્ સિદ્ધ થઈ જાયછે. આ
પ્રમાણે માયાની ઉપાસના અને બ્રહ્મની ઉપાસના એ બંને
માયા વશિષ્ઠ બ્રહ્મનીજ ઉપાસના થાય છે.) મારી અને બ્રહ્મ

ભિન્નતા કેવળ બુદ્ધિની ભુલથીજ કલ્પાયછે. કાર્યરૂપ શક્તિ બ્રહ્મથી જુદીછે અને કારણરૂપ શક્તિ બ્રહ્મથી જુદી નથી એમ જે બુદ્ધિમાન પુરૂષ સુક્ષ્મતાથી સમજે તે પુરૂષ પોતાને માયાનું જ્ઞાન થવાના સમયમાંજ બ્રહ્મનું જ્ઞાન થવાને લીધે તે સદ્યોજ જીવન મુક્ત થઈને પછી દેહને અંતે વિદેહ મુક્તિ પામેછે. આ પ્રમાણે નિત્ય અને સનાતન બ્રહ્મ એક અને અદ્વૈતિયજ છે. પણ તે સૃષ્ટિના કાળમાં દ્વૈતભાવ પામેછે. જેમ દીવો એક છતાં પણ ઉપાધિના યોગથી અનેક પ્રકારનો દેખાયછે તેમ બ્રહ્મ એકજ છે; તોપણ માયારૂપ ઉપાધિના યોગથી અદૃષ્ય કોટિનું અને માયાના કાર્યરૂપ ઉપાધિના યોગથી દૃષ્ય કોટિનું એમ બે પ્રકારે થાયછે. જેમ એક મુખ પણ ઉપાધિરૂપ દર્પણના ભેદથી પ્રતિબિંબ રૂપે અનેક પ્રકારનું થાયછે તેમ આત્મા બ્રહ્મના પ્રતિબિંબરૂપ જીવ પણ અંતઃકરણરૂપ ઉપાધિના ભેદથી અનેક પ્રકારના થાયછે. (નિયમિત કાળેજ પાકવાના કર્મોમાં જેટલાં પાકી ગયાં હોય તેઓના ઉપભોગથી ક્ષય થવાને લીધે અને જેટલાં પાકયાં ન હોય તેઓનો ઉપભોગ થવાના અસંભવને લીધે સૃષ્ટિનો ઉપયોગ નહિ હોવાથી પ્રલય થાયછે તે પ્રલયમાં સઘળું જગત બીજરૂપથી માયામાં લીન થાયછે અને માયા સઘળા પ્રપંચને ગળી જઈને બ્રહ્મથી અભિન્ન રહેછે. તે સમયે તરંગ વગરના સમુદ્ર જેવું બ્રહ્મ નિષ્ક્રિયપણાંથીજ રહેછે. પાછાં કર્મો પાકી જાય ત્યારે તેને કાળ અને કર્મોને લીધે ખેતરમાં રહેલું બીજ જેમ ફૂટ કરે છે તેમ અદ્વૈત અને નિષ્ક્રિય બ્રહ્મ પણ કાળ અને કર્મોને લીધે ફૂટ કરેછે. પછી જેમ ખેતરમાં રહેલાં બીજમાંથી અનુક્રમે અંકુર, શાખા, પાંદડાં, ફૂલ અને ફળ થાય છે તેમ બ્રહ્મના ભાગ માયારૂપ બીજમાંથી જગતનું અંકુરાદિ

થાયછે. કૂટ કરવા આદિ પરિણામ માયાનુંજ થાયછે; પણ બ્રહ્મનું થતું નથી. કારણ કે બ્રહ્મ નિરવયવછે અને માયા સાવયવ છે. પરિણામમાં સાવયવ વસ્તુનીજ અપેક્ષા રહેછે. બ્રહ્મતો વિવર્તોપાદાનરૂપછે અને તે વિના માયાની સત્તા તથા સ્ફુર્તિ નહિ થવાને લીધે પરિણામ ઘટતું નથી, આ પ્રમાણેછે; માટે માયામાં અને માયાના કાર્યમાં બ્રહ્મના અનુસ્યૂતપણાને લીધે જેટલા માયાના ભેદ થયા તેટલાજ બ્રહ્મના ભેદ સૃષ્ટિને વાસ્તે થયા એમ માનવું યોગ્ય છે. ઉત્પત્તિના કાળમાં સૃષ્ટિને વાસ્તે ભેદ થાયછે અને એમ થવાથી સઘળી રીતે દૃશ્ય અને અદૃશ્યના ભેદ થયોછે. પ્રલયના સમયમાં હું બ્રહ્મથી અભિન્નાજ હતી; માટે સ્ત્રીરૂપ, પુરૂષરૂપ કે નપુંસકરૂપ પણ નહતી. સૃષ્ટિ થયા પછી જીવ લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરવા સારૂં મેં મારી વૃત્તિરૂપ બુદ્ધિથી આ ભેદ કલ્પેલાછે. બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, કીર્તિ, સ્મૃતિ, શ્રદ્ધા, મેધા, દયા, લજ્જા, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, ક્ષમા, કાંતિ, શાંતિ, તરસ, નિદ્રા, આલસ્ય, જરા, વિદ્યા, અવિદ્યા, સ્પૃહા, વાંછા, શક્તિ, અશક્તિ, વસા, મજ્જા, ત્વચા, દૃષ્ટિ, સાચી તથા જુઠી વૈખરીવાણી, પરાપશ્યંતી તથા મધ્યમાવાણી અને અનેક પ્રકારની જે નાડિયો છે તે તથા એ વિના પણ જે બીજું સઘળુંરૂપ પણ હું થઈછું. હે બ્રહ્મા! સંસારમાં કયો પદાર્થ મારૂ સ્વરૂપ નથી! મારા વિનાનું શું છે? સઘળું હુંજછું એ નિશ્ચયથી જાણો. કંઈ વસ્તુ એ મારાં નિશ્ચિત રૂપોથી રહિત છે તે મને કહો. એટલા માટે હે બ્રહ્મા! આ સૃષ્ટિમાં હુંજ વિસ્તીર્ણ થઈછું. હુંજ સર્વ દેવતાઓમાં અનેક નામ ધરીને શક્તિરૂપથી રહુંછું અને પરાક્રમ કરૂંછું. ગૌરી, બ્રાહ્મી, રૌદ્રી, વરાહી, વૈષ્ણવી, શિવા, વારૂણી, કૌબેરી, નારસિંહી

શક્તિરૂપ હુંજછું. સર્વ પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા પછી તેઓમાં હું પ્રવેશ કરૂંછું પુરૂષને નિમિત માત્ર કરીને હુંજ સઘળાં કાર્ય કરૂંછું જેમ જોઈએ તેમ જળમાં શીતત્વરૂપ, અગ્નિમાં ઉષ્ણતારૂપ, સૂર્યમાં જ્યોતિરૂપ અને ચંદ્રમાં ચાંદનીરૂપ હુંજ થઈછું. હે બ્રહ્મા! હું છોડી દઉં તો સંસારમાં જીવમાત્ર હલીચલી પણ શકે નહિં એ વાત નિશ્ચયથી હું કહુંછું. હું છોડી દઉતો શંકર દૈત્યોને મારવા અસમર્થજ થાય. જે માણસ અતિ દુર્બળ હોય તેને લોકો પણ શક્તિરહિત કહેછે. જેમ સર્વ લોકો દુર્બળ મનુષ્યને શક્તિહીણ થઈ ગએલો કહેછે. તેમ રૂદ્રહીણ કે વિષ્ણુહીણ થઈ ગયો કહેતા નથી. પડી ગએલો, જેને ઠેસ વાગી ગઈ હોય તે, બીનેલો, શાંત અને શત્રુને વશ થએલો માણસ લોકમાં અશકત કહેવાય છે; પણ કોઈ અરૂદ્ર કહેવાતો નથી. તમને હમણાં સૃષ્ટિ કરવાની ઈચ્છા થઈ છે તેનુ કારણ પણ શકિતછે એમ સમજવું. જ્યારે તમે શકિતયુકત થશો ત્યારે સઘળું કરી શકશો. એ પ્રમાણેજ વિષ્ણું, રૂદ્ર, ઈંદ્ર, અગ્નિ, ચંદ્ર, સૂર્ય, યમ, ત્વષ્ટા, વરૂણ અને પવન પણ જ્યારે શક્તિયુક્ત થશે ત્યારેજ પોત પોતાનાં કામ કરી શકશે. પૃથ્વી જ્યારે શક્તિયુકત થાયછે ત્યારેજ સર્વનું ધારણ કરવામાં દૃઢ થાયછે. જો શકિત ન હોય તો એક પરમાણુને પણ ધરવામાં અશકત થાયછે. એ પ્રમાણેજ શેષ, કૂર્મ, દિગ્ગજો અને બીજા પણ સઘળાઓ મારાથી યુકત થાય છે ત્યારેજ પોતાનાં કાર્યો કરવાને સમર્થ થાયછે. હું જ્યારે ઈચ્છા કરૂંછું ત્યારે તુરત સઘળા જળને પી જાઉંછું, સૂર્યનો સંહાર કરૂંછું અને પવનને રોકી દઉંછું. હમણાં જે કરવા ધારૂં તે કરી શકું. હે બ્રહ્મા! સઘળાં તત્વો પ્રથમ નજ હતાં અને પછીથી ઉત્પન્ન થયાંછે એવો સં-

દેહ કદી પણુ કરવો નહિં જેમ માટીના પિંડમાં રહેલાજ ઘટનો જે પ્રાગભાવ (પહેલાં અભાવ) છે તેજ ઘટનો અવિર્ભાવ કરેછે અને કપાળમાં રહેલાજ ઘટનો જે પ્રદ્ધંશાભાવ (ફૂટી જવાથી થએલો અભાવ) છે તે ઘટનો તિરોભાવ કરેછે. તેમ સઘળા તત્વો કે જે કારણરૂપે વિદ્યમાનજ હોય છે તેઓના અવિર્ભાવ અને તિરોભાવજ ઉત્પત્તિ અને પ્રલય રૂપ છે. કોઈ સમય જગતનો પ્રાગભાવ હોયછે અને કોઈ સમય જગતનો પ્રદ્ધંશાભાવ થાયછે. હમણાં ઘટનો દ્ધંશ થઈ જવાને લીધે અહીં ઘટ નથી તો એ ઘટ ક્યાં ગયો એવો વિચાર કરતાં વિદ્વાનો કહેછે કે, ઘટના પરમાણું થઈ ગયાં, તે ઉપરથી ઘટ પરમાણું રૂપે કરી છેજ એમ સિદ્ધ થાયછે. માટે સત્કાર્યવાદ યથાર્થછે. આ અહંકારથી પહેલાનું મહતત્વ કે જે સાશ્વત, ક્ષણિક, સુન્ય, નિત્ય, અનિત્ય, અને સકૃતક એવાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિશેષણો લાગવાને લીધે અનિર્વચનીયછે અને જે મહતત્વને સાંખ્ય સિદ્ધાંતવાળા લોકો મહતત્વ, અહંકાર શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ સાત ભેદાથી કહેવા ધારે છે તેજ મહતત્વનું તમે ગ્રહણ કરો ? અહંકાર એથી ઉત્પન્ન થએલો છે એમાંથી આગળ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થોની તમે રચના કરો ? પ્રારબ્ધે ઉત્પન્ન કરેલા તમે અહિંથી જાઓ ! પોતાનાં સ્થાનકો રચીને તેમાં રહો ! અને પોતપોતાનાં કાર્યો કરો !!"

શક્તિનું વૈરાટ સ્વરૂપ.

સસમસ્કંધનો તેત્રીસમો અધ્યાય.

"જગદંબાએ દેવતાઓનો અભિપ્રાય જાણીને પોતાનું વૈરાટરૂપ દેખાડ્યું. અત્યંત ઉત્તમ દિવ્ય અને મોટું એ વૈરાટરૂપ

સઘળાઓના જોવામાં આવ્યું. એના મસ્તકમાં સત્યલોક, ચક્ષુમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, કર્ણગોલકમાં દિશાઓ, વચનમાં વેદ, પ્રાણમાં વાયુ, હૃદયમાં અવ્યક્ત, પહેડુમાં પૃથ્વી, નાભિમાં આકાશ, વક્ષસ્થળમાં જ્યોતિશ્ચક્ર, કંઠમાં મહર્લોક, મુખમાં જનલોક, લલાટમાં તપલોક, બાહુમાં ઈંદ્રાદિક, શ્રોતેંદ્રિયમાં શબ્દ, નાશિકામાં અશ્વનિકુમાર, ઘ્રાણેંદ્રિયમાં ગંધ, મુખમાં અગ્નિ, પાંપણોમાં રાત્રદિવસ, ભ્રમરના ચાળામાં બ્રહ્માનું સ્થાનક, તાળવામાં જળ, જીભમાં રસ, દાઢોમાં યમ, દાંતોમાં પુત્રાદિક. ઉપરના સ્નેહના લેશ, હાસ્યમાં માયા, કટાક્ષમાં સ્વર્ગલોક, ઉપલા હોઠમાં લજ્જા, હેઠલા હોઠમાં લોભ, પીઠમાં અધર્મ, મેઢ્રમાં જગતને ઉપજાવનાર પ્રજાપતી, કૂખમાં સમુદ્રો, અસ્થિયોમાં પર્વતો, નાડીયોમાં નદીઓ, રૂંવાડાંઓમાં વૃક્ષો, કેશોમાં વાદળાં, વસ્ત્રોમાં બે સંધ્યા અને ગતિમાં કાળ. યુવાન અને જરા અવસ્થાઓ જોવામાં આવી. હે રાજા! એ જગદંબાના મનમાં ચંદ્રમા, બુદ્ધિમાં વિષ્ણુ, અંતઃકરણમાં રૈદ્ર, કટીપશ્ચાદ્ ભાગમાં અશ્વાદિ સઘળી જાતિઓ અને કેડથી નીચલા ભાગમાં અતલ આદિ પાતાળો જોવામાં આવ્યાં. એ ભયંકર મોટું રૂપ સર્વ દેવતાઓએ દીઠું. એ રૂપમાં જ્વાળાઓની હજારો પંક્તિઓ જોવામાં આવતી હતી. જીભ ચારેકોર આકાશમાં લબકારા મારતી હતી, દાઢોમાંથી કડકડાટી થતી હતી. નેત્રોમાંથી અગ્નિ નીકળતો હતો, આયુદ્ધો અનેક ધર્યાં હતાં, બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયો આદિ ચવાઈ જતા હતા, માથાં, નેત્ર અને પગ હજારો હતાં. ક્રોડ સૂર્યના જેવો પ્રકાશ હતો, પ્રભાક્રોડ વિજળીઓના જેવી હતી; મહાભયંકર, વીર અને હૃદય, નેત્રોને ત્રાસ આપનાર એ રૂપને જોઈ સર્વ દેવતાઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા.

દેવી પુજન.

તૃતીય સ્કંધનો છવીશમો અધ્યાય.

" ઉત્તમ તીર્થના જળોથી ભરેલો અને સુવર્ણ તથા રત્નોવાળો કળશ સ્થાપવો. આરેકોર પડખામાં પૂજાને વાસ્તે સામગ્રીઓ રાખીને મંગળને વાસ્તે ગાયન અને વાજીંત્રના શબ્દો કરાવવા. હે રાજા! પહેલે દિવસે હસ્ત નક્ષત્રવાળી પ્રતિપદા તિથિમાં વિધિ સહિત પૂજન ઘણું શ્રેષ્ઠ અને મનુષ્યોના મનોરથોને પૂર્ણ કરનાર છે. પ્રથમ અપવાસ, નક્ત ભોજન, અથવા એક ભુક્તના નિયમનો સંકલ્પ કરીને પછી પૂજનનો આરંભ કરવો. હે મા! હે જગદંબ! હે દેવી! હું ઉત્તમ નવરાત્રનું વ્રત કરીશ તેમાં મને સાહ્યતા આપજો. એવી પ્રાર્થના કરીને વ્રતને વાસ્તે યથાશક્તિ નિયમ લેવો અને પછી વિધિ સહિત મંત્રપર્વક પૂજા કરવી. ચંદન, અગર, કર્પુર અને સુગંધી પુષ્પોથી અર્ચન કરવું. મંદાર, કરંજ, આસોપાલવ, ચંપક, કરવીર, માલતી અને બ્રાહ્મીનાં પુષ્પોથી સુંદર બિલ્વદળોથી, ધૂપથી અને દીપથી વિધિ પ્રમાણે જગદંબાનું પૂજન કરવું. નાળિયેર, બીજોરાં, દાડમ, કેળાં, નારંગી, ફનસ, તથા સુંદર બીલાં આદિ અનેક પ્રકારનાં ફળોથી અર્ઘ્યદેવો, ભક્તિપૂર્વક અન્નદાન કરવું. જેઓ માંસ ખાતા હોય તેઓએ પશુઓની હિંસ્સા કરવી. પાડાં, બકરાં અને સુવરનું બળિદાન ઉત્તમ છે. દેવી આગળ મારી નાંખવામાં આવેલાં પશુઓને સર્વદા સ્વર્ગ મળેછે; માટે દેવીને માટે મારનારાઓને પશુની હિંસ્સા લાગતી નથી. સર્વ શાસ્ત્રોના નિર્ણય એવો છે કે, યજ્ઞમાં જે હિંસ્સા કરવામાં આવે તે હિંસ્સા સમજવી નહિં. દેવતાઓને બળિદાન આપેલાં પશુઓને અવશ્ય સ્વર્ગની

ગતિ મળેછે. શાસ્ત્રમાં કહેલાં માન પ્રમાણે હોમને વાસ્તે સુંદર ત્રિકોણ કુંડ અથવા ત્રિકોણ સ્થંડિલ કરવું. ત્રણે સમયમાં અનેક પ્રકારનાં સુંદર પદાર્થોથી નિત્યપૂજન કરવું અને ગાયન વાજિંત્ર તથા નાચથી મોટો ઉત્સવ કરવો. નિત્ય પૃથ્વિ ઉપર સૂવું અને ઉત્તમ વસ્ત્રો, અલંકારો તથા મીઠાં ભોજનોથી કુમારિકાઓનું પૂજન કરવું અથવા પહેલે દિવસે એક, બીજે દિવસે બે અને ત્રીજે દિવસે ત્રણ એમ પ્રતિદિવસે એકેકેનું અધિક પૂજન કરવું અથવા પ્રત્યેક દિવસે બમણું અથવા પ્રત્યેક દિવસે ત્રગણું પૂજન કરવું અથવા પ્રત્યેક દિવસે નવનવ કુમારિકાઓનું પૂજન કરવું. હે રાજા ! શક્તિના યજ્ઞમાં પોતાના વૈભવ પ્રમાણે પૂજન કરવું ! પણ કદી ધન છતાં ધનનો લોભ કરવો નહિં. પૂજનમાં એક વર્ષની કન્યા લેવી નહિં. કારણ કે તે અત્યંત બાળક કન્યા ભોગ અને ગંધાદિકમાં સમજે નહિં. જે બે વર્ષની હોય તે કુમારિકા, ત્રણ વર્ષની હોય તે ત્રિમુર્તિ, ચાર વર્ષની હોય તે કલ્યાણી, પાંચ વર્ષની હોય તે રોહિણી, છ વર્ષની હોય તે કાળિકા, સાત વર્ષની હોય તે ચંડિકા, આઠ વર્ષની હોય તે સાંભવી, નવ વર્ષની હોય તે દુર્ગા અને દશ વર્ષની હોય સુભદ્રા કહેવાયછે. જે કન્યા દશ વર્ષ ઉપર અવસ્થાની હોય તેનું પૂજન કરવું નહિં. કારણ કે તે સર્વ કાર્યમાં નિંદિત છે. ઉપર કહેલાં નામોથી કુમારિકાઓની વિધિ સહિત પૂજા કરવી. હવે એ નવ પૂજાઓનાં પૂજનનાં નોખાં નોખાં ફળ કહુંછું. કુમારિકાનાં પૂજનથી દુઃખ અને દરિદ્ર નાશ થાયછે. ધન, આયુષ્ય અને બળની વૃદ્ધિ થાયછે. ત્રિમુર્તિનાં પૂજનથી ધર્મ, અર્થ અને કામનુ ફળ થાય છે, ધનધાન્યની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પુત્રપૌત્રાદિકની વૃદ્ધિ થાય છે."

જ્ઞાન.

ભગવતી ભાગવતનો સપ્તમ સ્કંધનો તેત્રીશમો અધ્યાય.

"દેવી કહેછે—આ સચરાચર સઘળું જગત મારી માયા શક્તિથી કલ્પાએલું છે અને વાસ્તવિક રીતે એ માયા પણ મારાથી ભિન્ન નથી. ભ્રાંતિ પામેલા જીવોના વ્યવહાર ઉપર દ્રષ્ટિ રાખીને માયા અને અવિદ્યાની કલ્પના કરી છે. વાસ્તવિક વિચાર કરતાં તો માયા છેજ નહિં કેવળ પરબ્રહ્મજછે. હે હિમાલય! હું કે જે કુટસ્થ બ્રહ્મરૂપછું તે માયા અને કર્મઆદિને સાથે લઈ તથા પ્રાણને અગ્રણી કરીને સઘળું જગત સૃજ્યા પછી તેની અંદર પ્રવેશ કરૂંછું. હું વ્યાપકછું તેથી જવું આવવું, દેહનો સંબંધ અને દેહનો ત્યાગ કરવો સંભવે નહિં એટલા માટે પ્રાણાદિ ઉપાધિયોને સાથે લઉંછું, ઉપાધીના વિકારથી જન્મ, મરણ, પરલોકગમન આદિ સઘળું સિદ્ધ થાય છે. જેમ આકાશ એકછે, તોપણ ઘટાદિ ઉપાધીઓના ભેદથી ભિન્ન ભિન્ન દેખાયછે. તેમ કુટસ્થ આત્મા એક છતાં પણ અવિદ્યા અને અંતઃકરણરૂપ ઉપાધિયોના ભેદથી જીવરૂપે ભિન્નભિન્ન દેખાયછે. જેમ સૂર્ય, ઉંચ, નીચ આદિ વસ્તુઓને પ્રકાશ આપતાં તે વસ્તુઓના દોષોથી કદી દોષિત થતો નથી તેમ હું પણ કદિ ઉપાધીઓના દોષોથી લેપાતી નથી. જોકે કર્તાપણું બુદ્ધિઆદિમાં રહેલુછે; તોપણ મુંઢ લોકો તેનો મારામાં અધ્યાસ "આત્માકર્તાછે" એમ કહેછે. જેમ અજ્ઞાનના ભેદથી જીવોનું બહુત્વ કલ્પાએલુછે. તેમ માયાના ભેદોથી બ્રહ્મા અને વીષ્નું આદિ રૂપે ઈશ્વરનું પણ બહુત્વ કલ્પાએલું છે. ઘટાકાશ અને મહાકાશનો વિભાગ જેમ કલ્પાએલોછે તેમ અવિદ્યા એટલે અજ્ઞાનને લીધે

જીવાત્મા અને પરમાત્માનો ભેદ કલ્પાએલોછે. જેમ જીવોનું બહુત્વ અવિદ્યાથીછે પણ વાસ્તવિક રીતે નથી, તેમ ઇશ્વરનું બહુત્વ પણ માયાથી છે, વાસ્તવિક નથી. દેહ અને ઇંદ્રિય આદિના સિદ્ધાંતની વાસનાના ભેદથી ઘણા પ્રકારની થએલી અવિદ્યા જીવોના ભિન્નભિન્ન પણામાં કારણછે બીજું કશું કારણ નથી. તેમ ગુણોની વાસનાઓના સાત્વિક્ રાજસ્ અને તામસ ભેદોથી ઘણા પ્રકારની થએલી માયા ઇશ્વરના ભિન્નભિન્નપણામાં કારણ છે બીજું કશું કારણ નથી. હે પર્વત! વાસ્તવિક રીતે ચૈતન્ય એકજછે માટે આ સઘળા પ્રપંચ મારામાં ઓતપ્રોત્ છે. ઇશ્વર સૂત્રાત્મા અને વૈરાટ પણ હુંછું. બ્રહ્મા, વિષ્ણું, રૂદ્ર, સરસ્વતિ, લક્ષ્મી અને ગૌરી પણ હુંછું. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, પશુ, પક્ષી ચંડાળ, ચોર, પારાધિ, ક્રૂર કર્મ કરનાર, સત્કર્મ કરનાર, મહાજન, સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંષક પણ હુંછું, એમાં કશો સંશય નથી. કોઇપણ સ્થળ કે કાળમાં જે કંઇ વસ્તુ દેખવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે તે સઘળી વસ્તુઓમાં સર્વદા અંદર અને બહાર વ્યાપીને હુંજ રહેલીછું. સચરાચર કંઇપણ વસ્તુ મારા સિવાય નથી. જે મારા વિના હોય તે વિંધ્યાના પુત્રની પેઠે સુન્યજ હોય. જેમ એકજ દોરી સર્પ અને માળા આદિ ભેદોથી અનેક પ્રકારની ભાસે છે તેમ હું એકજ ઇશ્વરાદિ રૂપોથી ભાસુછું, એમાં સંશય નથી. જે કલ્પિત વસ્તુ હોય તે અધિષ્ઠાનની સત્તાવગર ભાસેજ નહિં; માટે આ કલ્પિત જગત મારી સત્તા વિના ભાસતું નથી. મારી સત્તાથી જગતની સત્તા જુદી નથી."

આ બ્રહ્મવિદ્યા અપાત્રને આપવા આ દેવી ભાગવતમાં સખ્ત મનાઇ છે. સાતમસ્કંધના છત્રીસમા અધ્યાયમાં કહ્યુંછે કે, દધ્યંઙ નામના અર્થવાના પુત્રે ઇંદ્રની પાસે બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશ

ની પ્રાર્થના કરતાં ઇંદ્રે તેને બ્રહ્મવિદ્યા આપીને કહ્યું હતું કે, તમે જો આ બ્રહ્મવિદ્યા બીજાને આપશો તો હું તેજ સમય તમારૂં માથું કાપી નાખીશ. દેવીનું પૂજન પણ ઉઘાડું પાડનારને ભારે દોષિત ગણેલછે. સામભક્તપોના ચાળીસમા અધ્યાયમાં કહ્યુછે કે, હે હિમાલય ! આ પ્રમાણે મારા પૂજનનો વિધિ તમારા કને કહ્યો. આ સર્વ વિષયનો વિચાર કરી તમે અધિકાર પ્રમાણે મારૂં પૂજન કરો ! એ કરવાથી કૃતાર્થ થશો. આ મારૂં ગિતાશાસ્ત્ર કોઈ અશિષ્ય, અભક્ત, ધૂર્ત કે દુષ્ટ હૃદયવાળાની પાસે કદી પણ કહેવું નહિં. આનો પ્રકાશ કરવો એ પોતાની માના સ્તનને ઉઘાડાં કર્યા બરાબર છે."

આ તત્ત્વબોધ ટુંકામાં સ્વામિ વાસુદેવેંદ્રે સમજાવેલછે તે આ જગોએ ઉતારી લેવા યોગ્ય જાણી ઉતાર્યું છે.

"યતો ધર્મ સ્તતો જય"

તત્ત્વબોધ.

"ચારે સાધનોથી યુક્ત એવા અધિકારીઓને મોક્ષનાં સાધનરૂપ તત્ત્વવિવેકનો પ્રકાર કહીએ છીએ.

પ્રશ્ન—ચાર સાધન કયાં કહેવાય?

ઉત્તર—નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક, આ લોક પરલોકનાં ફળ ભોગવવામાં વિરાગ, શમ, દમ આદિ છ સંપત્તિ અને મુમુક્ષુપણું.

પ્રશ્ન—નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક એટલે શું?

ઉત્તર—નિત્ય એટલે બ્રહ્મ અને અનિત્ય એટલે બ્રહ્મવિના બીજું

બધું અને એ બેઉનું જાણવું એનું નામ નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક.

પ્રશ્ન—આ લોક પરલોકનાં ફળ ભોગવવામાં વિરાગ એટલે શું?

ઉત્તર—આ લોક એટલે મનુષ્ય લોકના અને પરલોક એટલે સ્વર્ગ લોકના ભોગમાં ઇચ્છા નહોય તે.

પ્રશ્ન—શમ આદિ સાધન સંપત્તિ કઈ કહેવાય?

ઉત્તર—શમ, દમ, તપ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન એ છ વાનાં

પ્રશ્ન—શમ એટલે શું?

ઉત્તર—મન નિયમમાં રાખવું તે.

પ્રશ્ન—દમ એટલે શું?

ઉત્તર—ચક્ષુ આદિ બહારની ઇંદ્રિયો નિયમમાં રાખવી તે.

પ્રશ્ન—તપ એટલે શું?

ઉત્તર—પોતાનો ધર્મ પાળવો તે.

પ્રશ્ન—તિતિક્ષા એટલે શું?

ઉત્તર—ટાઢ તડકો અને સુખદુઃખ આદિનું સહન કરવાપણું તે.

પ્રશ્ન—શ્રદ્ધા એટલે શું?

ઉત્તર—ગુરૂ અને વેદાંતનાં વાક્યમાં વિશ્વાસ હોય તે.

પ્રશ્ન—સમાધાન એટલે શું?

ઉત્તર—ચિત્ત સ્થિર થવું તે.

પ્રશ્ન—મુમુક્ષુપણું એટલે શું?

ઉત્તર—" મને મોક્ષ થાય " એવી રીતની દ્દઢ ઇચ્છા હોય તે.

એ ચાર સાધનોરૂપ સંપત્તિવાળા પુરૂષો તત્વ વિવેકના અધિકારી થાયછે.

પ્રશ્ન—તત્વવિવેક એટલે શું?

ઉત્તર—" આત્મા સત્ય અને તે શિવાય બધું મિથ્યા " એમ જાણવું તે.

પ્રશ્ન—આત્મા કોણ કહેવાય ?

ઉત્તર—સ્થુળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરથી વ્યતિરિક્ત (જુદો) અને પાંચ કોશથી અળગો છતાં ત્રણે અવસ્થાનો સાક્ષી સત્ ચિત્ અને આનંદરૂપ થકો જે અળગો રહે છે તે.

પ્રશ્ન—સ્થુળ શરીર કયું કહેવાય ?

ઉત્તર—ભેળાં થએલાં પાંચ મહાભુતથી થએલું અને સારાંનઠારાં કર્મોથી થએલું સુખ દુ:ખ ભોગવવાનું પાત્ર જે શરીર તે.

જાય તે (થાય છે) અસ્તિ (છે) વૃદ્ધ તે (વધે છે) વિપરિણમ તે (જુવાન થાયછે) અપક્ષીય તે (વૃદ્ધ થાયછે) અને નશ્યતિ (નાશ થાય છે) એમ ૭ વિકારવાળું એ સ્થુળ શરીર છે.

પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મ શરીર શું કહેવાય ?

ઉત્તર—ભેળાં નહિં થએલાં પાંચ મહાભુતોથી થએલું સારાં નરસાં કર્મોથી ઉત્પન્ન થએલું, સુખ દુ:ખાદિ ભોગના સાધનરૂપ અને જે પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિય, પાંચ કર્મેંદ્રિય, પાંચ પ્રાણઆદિ વાયું, એક મન અને એક બુદ્ધિ એ પ્રમાણે સત્તર કળાની સાથે રહેછે તે.

પ્રશ્ન—કારણ શરીર કયું ?

ઉત્તર—સત્ કે અસત્ એમ વર્ણવી ન શકાય એવી અનાદિ અવિદ્યારૂપ અને સ્થુળ તથા સૂક્ષ્મ શરીરના કારણરૂપ વિકલ્પ વગરનું પોતાનાં સત્ય સ્વરૂપનું અજ્ઞાન તે.

એ ત્રણે ઉપાધિથકી આત્માને ભીન્ન ધારવો.

પ્રશ્ન—ત્રણ અવસ્થા કઈ કહેવાય ?

ઉત્તર—" આત્મા સત્ય અને તે શિવાય બધું મિથ્યા" એમ જાણવું તે.

પ્રશ્ન—આત્મા કોણ કહેવાય ?

ઉત્તર—સ્થુળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરથી વ્યતિરિક્ત (જુદા) અને પાંચ કોશથી અળગો છતાં ત્રણે અવસ્થાનો સાક્ષી સત્ ચિત્ અને આનંદરૂપ થકો જે અળગો રહે છે તે.

પ્રશ્ન—સ્થુળ શરીર કયું કહેવાય ?

ઉત્તર—ભેળાં થએલાં પાંચ મહાભુતથી થએલું અને સારાંનઠારાં કર્મથી થએલું સુખ દુઃખ ભોગવવાનું પાત્ર જે શરીર તે.

જાય તે (થાય છે) અસ્તિ (છે) વૃદ્ધ તે (વધે છે) વિપરિણમ તે (જુવાન થાયછે) અપક્ષીય તે (વૃદ્ધ થાયછે) અને નશ્યતિ (નાશ થાય છે) એમ છ વિકારવાળું એ સ્થુળ શરીર છે.

પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મ શરીર શું કહેવાય ?

ઉત્તર—ભેળાં નહિં થએલાં પાંચ મહાભુતોથી થએલું સારાં નરસાં કર્મોથી ઉત્પન્ન થએલું, સુખ દુઃખાદિ ભોગના સાધનરૂપ અને જે પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિય, પાંચ કર્મેંદ્રિય, પાંચ પ્રાણઆદિ વાયું, એક મન અને એક બુદ્ધિ એ પ્રમાણે સત્તર કળાની સાથે રહેછે તે.

પ્રશ્ન—કારણ શરીર કયું ?

ઉત્તર—સત્ કે અસત્ એમ વર્ણવી ન શકાય એવી અનાદિ અવિધારૂપ અને સ્થુળ તથા સૂક્ષ્મ શરીરના કારણરૂપ વિકલ્પ વગરનું પોતાનાં સત્ય સ્વરૂપનું અજ્ઞાન તે.

એ ત્રણે ઉપાધિથકી આત્માને ભીન્ને ધારવો.

પ્રશ્ન—ત્રણ અવસ્થા કઈ કહેવાય ?

ઉત્તર—જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ.

પ્રશ્ન—જાગૃત અવસ્થા કઇ?

ઉત્તર—શ્રોત્રઆદિ જ્ઞાનેંદ્રિયોથી અને શબ્દઆદિ વિષયોથી જે કંઇ જણાય છે તે જાગૃત અવસ્થા અને સ્થુળ શરીરનું અભિમાન કરનાર આત્મા (વીશ્વ) એવી રીતે કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—સ્વપ્નાવસ્થા કઇ કહેવાય?

ઉત્તર—જાગૃત અવસ્થામાં જે દીઠું અને સાંભળ્યું હોય તેથી થએલી વાસનાવડે ઉંઘમાં જે પ્રપંચ જણાય તે.

સ્વપ્નાવસ્થા અને સુક્ષ્મ શરીરનું અભીમાન કરનાર આત્મા "તૈજસ્" કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—સુષુપ્તી અવસ્થા કઇ કહેવાય?

ઉત્તર—"હું કંઇ પણ નથી જાણતો સુખેથી હું ઉંઘનો અનુભવ કરૂંછું". એમ જે જણાય છે તે.

સુષુપ્તિ અવસ્થા અને કારણ શરીરનો અભિમાની એવો જે આત્મા "પ્રાજ્ઞ" એ રીતે કહેવાયછે.

પ્રશ્ન—પાંચ કોષ કયા?

ઉત્તર—અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય.

પ્રશ્ન—અન્નમય કોષ કયો કહેવાય?

ઉત્તર—અન્નના રસથી ઉત્પન્ન થઇ અને અન્નના રસથી વધીને અન્નરૂપ પૃથ્વિમાં જે લય થાયછે તે સ્થુળ શરીર.

પ્રશ્ન—પ્રાણમય કોશ કહ્યો?

ઉત્તર—પ્રાણ આદિ પાંચવાયુ અને વાણી આદિ પાંચ કર્મેંદ્રિયો મળીને પ્રાણમય કોષ કહેવાય.

પ્રશ્ન—મનોમય કોષ કયો યહેવાય?

ઉત્તર—મન અને પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો મળીને મનોમય કોષ કહેવાય.

પ્રશ્ન—વિજ્ઞાનમય કોષ કયો કહેવાય?

ઉત્તર—બુદ્ધિ અને પાંચજ્ઞાનેંદ્રિયો મળીને વિજ્ઞાન મય કોષ કહેવાય. એ સુક્ષ્મશરીર કહ્યું.

પ્રશ્ન—આનંદમય કોષ કયો કહેવાય?

ઉત્તર—એજ પ્રમાણે અવિદ્યામાં રહેલું મલીન સત્વ કારણ શરીર થઇને પ્રીયમોદ અને પ્રમોદવૃતિ સહિત આનંદમય કોષ કહેવાય. એ પાંચેય કોષ મારૂં શરીર, મારા પ્રાણ, મારી બુદ્ધિ અને મારૂ જ્ઞાન એમ મારાપણાથી જણાયછે તે, જેમ મારાપણાંથી જાણેલાં કુંડલ, કડાં અને ઘર આદિ પોતા થકી ભિન્નછે તેમ મારાપણાંથી જાણેલું પાંચ કોષ આદિ (હુંથી ભિન્નછે) આત્મા નથી.

પ્રશ્ન—ત્યારે આત્મા કોણ?

ઉત્તર—સત્ ચિત્ અને આનંદરૂપ તે.

પ્રશ્ન—સત્ કોણ?

ઉત્તર—ત્રણે કાળમાં પણ રહેછે તે.

પ્રશ્ન—ચિત્ કોણ?

ઉત્તર—જ્ઞાન સ્વરૂપ તે.

પ્રશ્ન—આનંદ કોણ?

ઉત્તર—સુખ સ્વરૂપ તે.

એ પ્રમાણે સત્ ચિત્ અને આનંદ સ્વરૂપ આત્માને ઓળખવો. હવે ચોવીશ તત્વોની ઉત્પત્તિ કહુંછું.

પરબ્રહ્મની જે સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ રૂપ માયા છે તે માયાથકી આકાશ ઉત્પન્ન થયું, આકાશથી વાયુ ઉત્પન્ન થયો, વાયુથકી તેજ થયું, તેજથકી પાણી થયું અને પાણીથકી પૃથ્વી થઈ. એ પાંચ તત્વોમાંથી આકાશની સાત્વિક

અંશથી શ્રોત્ર ઈંદ્રિય થઈ, વાયુના સાત્વિક અંસથી ત્વચા ઈંદ્રિય થઈ, અગ્નિના સાત્વિક અંસથી ચક્ષુ ઈંદ્રિય થઈ, પાણીના સાત્વિક અંશથી રસના ઈંદ્રિય થઈ. અને પૃથ્વીના સાત્વિક અંશથી ઘ્રાણ ઈંદ્રિય થઈ. એ પાંચ તત્વોના સમુદાયના સાત્વિક અંસથી અંતઃકરણ થયું અને અંતઃકરણની વૃત્તિમાં ભેદ થવાથી મન, બુદ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ એમ (ચાર) અંતઃકરણ થયાં. ઉપરનાં પાંચ તત્વોમાંથી આકાશના રાજસ્ અંશથી વાક્ ઈંદ્રિય થઈ. વાયુના રાજસ્ અંસથકી પાણી ઈંદ્રિય થઈ. અગ્નિના રાજસ્ અંસથકી પાદ ઈંદ્રિય થઈ. જળના રાજસ અંસથી ઉપસ્થ ઈંદ્રિય થઈ અને પૃથ્વીના રાજસ અંસથી ગુદા ઈંદ્રિય થઈ. એ ઉપરનાં પાંચ તત્વોના સમુદાયના રાજસ્ અંસથી પાંચ પ્રાણ થયાં. તથા એ પાંચ તત્વોના તામસ અંસથી પંચીકરણ થયું છે.

પ્રશ્ન—પંચીકરણ કઈ રીતે થાય છે?

ઉત્તર—એ પાંચ મહાભુતના તામસ અંસરૂપ અકકેકા ભુતના બબ્બે ભાગ પાડીને એમાંના અકકેકો અરધો ભાગ જુદો રાખી બીજો અકકેકો અરધો ભાગ હોય તે અકકેકના ચારચાર ભાગ કરીને પ્રથમના જુદા રાખેલા અરધા અરધા ભાગોમાંથી પોતપોતાનો નોખો રાખેલો અરધો ભાગ હોય તેને મેલીને બીજા અરધા અરધા ભાગમાં મેળવી દેવા તેથી પંચીકરણ થાયછે. એ પંચીકૃત પાંચ મહાભુત થકી પછી સ્થુળ શરીર થાયછે એ પ્રમાણે પિંડનું અને બ્રહ્માંડનું એકપણુંછે. બ્રહ્માંડ થયું પછી સ્થુળશરીર આદિમાં અનેકનું અભિમાની જીવ નામનું બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ થાયછે તેજ જીવ પ્રકૃતિથી પોતાને વિષે ઈશ્વર થકી ભિન્નપણું જાણેછે.

અવિદ્યા ઉપાધિવાળો જીવ એમ કહેવાયછે અને માયા ઉપાધિવાળો આત્મા ઈશ્વર કહેવાય છે. એવી રીતે ઉપાધિના ભેદથી જીવ અને ઈશ્વરમાં જ્યાં સુધી ભેદ દ્રષ્ટિ રહેછે ત્યાં સુધી જન્મ મરણ આદિ રૂપ સંસાર નિવૃત્ત થતો નથી. એ કારણ માટે જીવ અને ઈશ્વરમાં ભેદ બુદ્ધિ કરવી નહિં. બે જુદા જુદા ધર્મવાળા હોવાથી અહંકારવાળા અલ્પજ્ઞ જીવની ને અહંકાર વગરના સર્વજ્ઞ ઈશ્વરની " તત્વમસિ " મહાવાક્યથી અભેદ બુદ્ધિ કેમ થાય ! એમ જો કદી શંકા થાય તો તે ન કરવી. અજ્ઞાને કરીને સ્થુળ, સુક્ષ્મ શરીરનો અભિમાની આત્મા ત્વંપદનો વાચ્યાર્થ છે અને ઉપાધિ રહિત સમાધિ દશાવાળું શુદ્ધ, ચૈતન્ય ત્વંપદનો લક્ષ્યાર્થ છે. તેજ રીતે સર્વજ્ઞપણું આદિથી યુક્ત ઈશ્વર ત્વંપદનો વાચ્યાર્થ છે અને ઉપાધિરહિત શુદ્ધ ચૈતન્ય તત્પદનો લક્ષ્યાર્થછે. એ પ્રમાણે જીવ ઈશ્વરના અભેદમાં (એકપણામાં) કંઈ બાધ નથી. એવી રીતે વેદાંતનાં વાક્યોથી અને સારા ગુરૂના ઉપદેશથી જેને સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં બ્રહ્મબુદ્ધિ ઉપજે તે જીવનમુક્ત છે.

પ્રશ્ન—ત્યારે જીવનમુક્ત કોણ કહેવાય !

ઉત્તર—જેમ " હું દેહછું, હું પુરૂષછું, હું બ્રાહ્મણછું, હું ક્ષત્રિયછું, હું વૈશ્યછું અને હું શુદ્રછું." એમ દ્દઢ નિશ્ચય છે તેમ " હું બ્રાહ્મણ નથી, હું શુદ્ર નથી, હું પુરૂષ નથી પરંતુ હું અસંગ, સચ્ચિદાનંદરૂપ, પ્રકાશરૂપ, સર્વનો અંતર્યામી અને ચિદાકાશરૂપછું." એમ નિશ્ચયરૂપ જે અપરોક્ષ જ્ઞાનથી સઘળાં કર્મનાં બંધનથી છુટે છે.

પ્રશ્ન—કર્મ કેટલા પ્રકારનાં છે !

ઉત્તર—આગામિ, સંચિત અને પ્રારબ્ધ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનાં.

પ્રશ્ન—આગામિ કર્મ કોને કહેવાય ?

ઉત્તર—જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનીના દેહથી થએલું પુણ્ય અને પાપરૂપ જે કર્મ હોય તે આગામિ કહેવાયછે.

પ્રશ્ન—સંચિતકર્મ કયું કહેવાય ?

ઉત્તર—અનેક કોટી જન્મનાં બીજરૂપ જે જે જાતિનાં કર્મ પૂર્વે કરેલાં બાકી રહેછે તે સંચિત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—પ્રારબ્ધકર્મ કયું કહેવાય ?

ઉત્તર—આ શરીરને ઉત્પન્ન કરીને આ પ્રમાણે સુખદુઃખ આપનારૂં જે કર્મ તે કર્મને પ્રારબ્ધ કહેવાય. તે પ્રારબ્ધ ભોગવ્યાથી નાશ થાયછે. પ્રારબ્ધ કર્મના ભોગવ્યાથી ક્ષય થાયછે અને સંચિતકર્મ " હું બ્રહ્મછું " એવા ખરા જ્ઞાનથી નાશ પામેછે. ભગવાને પણ કહ્યુંછે કે " જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વ કર્માણિ ભસ્મ સાત્કુરતેર્જુન " (જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સર્વ કર્મને બાળી રાખરૂપ કરી દેછે) આગામિ કર્મ પણ જ્ઞાનથી નાશ થાયછે. કમળના પાનમાં પડેલાં પાણીની પેઠે આગામિ કર્મનો જ્ઞાનિયોને સબંધ નથી. જે જ્ઞાનીની સ્તુતિ કરેછે, ભજેછે અને પૂજેછે તેને જ્ઞાનીનું કરેલું સઘળું આગામિ પુણ્ય જાયછે અને જે જ્ઞાનીને નિંદેછે, દ્વેશ કરેછે અને દુઃખ દેછે તેને જ્ઞાનીનું કરેલું સઘળું આગામિ એટલે હવે પછી કરાતું, કહી નહિં શકાય એવું પાપરૂપ કર્મ જાયછે. શ્રુતિ પણ કહેછે કે, જે જ્ઞાનીના દ્વેશી છે તે જ્ઞાનીના પાપકર્મને ગ્રહણ કરેછે અને જે જ્ઞાનીના સ્નેહીછે તે જ્ઞાનીનાં પુણ્યકર્મને ગ્રહણ કરેછે. તેમજ આત્મજ્ઞાની સંસારને તરીને અહીંજ બ્રહ્માનંદને પામેછે. આત્માને જાણનાર શોકને (સંસારને) તરેછે શ્રુતિ કહેછે કે, " તરતિ

ત્યજતુવા કાશ્યાં શ્વપચસ્ય ગૃહે થવા । જ્ઞાન સંપ્રાપ્તિ સમયે મુક્તો સૌ વિગતાશય " ॥ (આ શરીરને કાશીમાં મેલે કે અંત્યજને ઘેર મેલે પરંતુ નિર્મળ અંતઃકરણવાળો જ્ઞાન થયું તેજ સમય મુક્તછે.)

આ તત્વમતનાં તારણો ટાંક્યાંછે તેથી તત્વમત સમજાશે. સ્પષ્ટ તો નહિં; કારણ કે વેદાંત મતની ભાષા કઠણછે. એ ગુરૂમુખે સમજાય. ચોખ્ખી રીતે સમજવા સારૂં હું જે સમજ્યોછું તેનું તત્વ સાદી ભાષામાં બતાવુંછું.

" બ્રહ્મ સત્ય જગત મિથ્યા " " જીવ બ્રહ્મ એક " આ વેદાંતનું સિદ્ધાંત આટલુંજ સમજવા માટે અનેક પ્રક્રિયાના ગ્રંથ છે. બ્રહ્મ એ જગતનું અધિષ્ઠાન અને જગત અધ્યસ્ત અધિષ્ઠાન સત્ય અને અધ્યસ્ત મિથ્યા જે નિત્ય તે સત્ય અને અનિત્ય તે મિથ્યા. જગત ઉત્પન્ન થાયછે. અને નાશ પામેછે એનું નામ મિથ્યા. જેમ માટી અને ઘટ. પદાર્થોમાં પાંચ ગુણ હોય છે. અસ્તિ એટલે હોવાપણું, ભાતિ એ ભાસવાપણું, પ્રીય એટલે વહાલપ, નામ અને રૂપ, તેમાં નામરૂપનો નાશ થાયછે અને અસ્તિ ભાતિ, પ્રીય નિત્ય રહેછે. એ નિત્ય તે બ્રહ્મ અને નામરૂપ તે માયાનો ખેલ અથવા જગત; જગત જડ અને બ્રહ્મ ચૈતન્ય.

" બ્રહ્મ સત્ય જગત મીથ્યા " એ વ્યાખ્યા થઇ, હવે " જીવ બ્રહ્મ એક " તે વિષે કહુંછુ. જીવ એટલે ચિદાભાસ, અંતઃકરણમાં જે કુટસ્થ આત્માનો આભાસ તે. આત્મા તે ચૈતન્ય અને ચૈતન્ય તે બ્રહ્મ. પંચભુતાત્મક કર્મ ઇંદ્રિય, જ્ઞાન ઇંદ્રિય, અંતઃકરણ યુક્ત દેહ એ જડ છે તેને ગતિ આપનાર આત્મા છે. દેહના ઇંદ્રિયો આદિ સાધનો સમેત નાશ થાયછે; આત્મા-

નો નાશ થતો નથી. તે બાકી નિત્ય રહેછે તે આત્મા ચૈતન્ય અને ચૈતન્ય તે બ્રહ્મ. ચૈતન્ય એકરસ, આકાશ ગત્ છે. એમ "જીવ બ્રહ્મ એક".

"પિંડ બ્રહ્માંડ એક" "રચના એક" પિંડનો વિચાર કરીએ એટલે બ્રહ્માંડનો થઇ ગયો, "હું કોણછું" એ સવાલ પોતાને કરોએ. હું પહેલાં નહતો, હમણાં છું પછી ન હોઇશ એમ પ્રતિતી થાય છે. શું આ વાત ખરી! ખોટી વાત છે. જો પહેલાં નહોતો તો આવ્યો ક્યાંથી! કંઇ નહિ માંથી કંઇ થાય જ નહિં. ત્યારે એમ થયું કે પેહેલાં હતો; પણ પ્રગટ નહોતો. હમણાં પ્રગટ છું અને પછી અપ્રગટ હોઇશ; પણ મારો નાશતો નથી. જેનો નાશ નહિં એવી કોઇ વસ્તુ પ્રતિત થાય છે! હા. આકાશ; પણ આકાશતો મીંડું; મીંડાંમાંથી તો કંઇ થાય નહિં. અને આતો જગતરૂપે પ્રકાશેછે ત્યારે એમ થયું કે એ મીંડું તેજ સત્ય; પણ મીંડાને સત્ય ન કહેવાય. ત્યારે એમ કહીએ, કે મીંડાંમાં સત્ય છે, એમ પણ ન કહેવાય ત્યારે જેમ પંચદશીમાં ચૈતન્યાકાશ કહ્યો છે તેમજ કહીએ.

ફરીથી પોતા માટે વિચાર કરીએ. મારામાં ત્રણ શક્તિ છે. ક્રિયાશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ અને દ્રવ્યશક્તિ એ ત્રણવડે જગતની રચના પ્રતિત થાયછે. "પિંડે તે બ્રહ્માંડે" ત્યારે મારામાં "હું" એવી જે ભાવના થાયછે તે હું. બીજું કોઇ નહિં; પણ એ ત્રિગુણાત્મક વસ્તુ તે. તેતો માયા. તે નહિ, માયાનું અધિષ્ઠાન બ્રહ્મ તે. ત્યારે એમ થયું કે, હું હતો, છું અને હોઇશ. ભતોનું કૃત્રિમ ઘર તે પડવાનું છે. હું નિત્યછું. "હું તે બ્રહ્મ" એવું વેદનું મહાવાક્ય છે. (અહં બ્રહ્માસ્મિ) તે સત્ય છે.

જાગૃત અવસ્થામાં જ્ઞાન ઇંદ્રિયોવડે આપણે જગત જોઇએ

ણીએ. સ્વપ્નાવસ્થામાં જ્ઞાન ઇંદ્રિયોની વૃતિ બંધ પડેછે છતાં જગત પ્રપંચ નજરે પડેછે એ કોણ જુએછે? મન. સુષુપ્તિ અવસ્થામાં મનનું કામ પણ બંધ પડેછે ત્યારે જાણવાનું સાધન તો કંઈ રહ્યું નહિં; તોપણ ફરી જાગૃતમાં "હું સુખે ઉંઘ્યો હતો." એવું સ્મરણ થાય છે. મન તો ઉંઘ્યું હતું ત્યારે તે વખત જાગૃત કોણ હતું જેણે આ જાણ્યું! એ જાણનાર હું પોતેજ; હું એટલે કુટસ્થ કહો કે બ્રહ્મ કહો બધું એકજ.

"બ્રહ્મ સત્ય જગત મિથ્યા" "જીવ બ્રહ્મ એક" એનો અર્થ ટુંકામાં કહ્યો; પણ એમ જાણવાથી શો ફાયદો! એમ કોઈ કહેશે તેનો ઉત્તર એ કે, સુખ. તેનું પ્રમાણ શું! પ્રમાણ એ કે, આમ જાણવાથી વસ્તુ મિથ્યાજાણિ વસ્તુ પ્રત્યે રાગ મટે તેનું ફળ મનની શાંતિ અને શાંતિથી સુખ થાય. ઇચ્છા વડે મનની વૃતિઓના મોજા ઉઠેછે. જો ઇચ્છાજ ન થાય તો મનની શાંતિ રહે. કોઈ એમ કહેશે કે, સુખ તો વસ્તુ પ્રાપ્તિથી થાયછે તો એ વાત ખોટી નથી ઇચ્છેલી વસ્તુની પ્રાપ્તિથી સુખ થાય; પણ તે સુખ નિત્ય રહેતું નથી, એક વસ્તુ જડી તો બીજી તરફ વૃત્તિ દોડેછે તેની અપ્રાપ્તિથી દુઃખ થાય છે. અને પ્રાપ્ત થએલી જવાથી દુઃખ થાય છે. મનની શાંતિથી નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત થાય. વસ્તુપ્રાપ્તિથી જે સુખ થાયછે તેનું કારણ પણ મનની શાંતિછે. ઇચ્છાની અતૃપ્તિથી મન અસ્થિર થાયછે તેથી દુઃખ થાયછે અને પ્રાપ્તિથી થોડો વખત મન શાંત થાયછે ત્યારે સુખ થાય છે. ત્યારે એમ થયું કે, મનની શાંતિ તેજ સુખ નિત્ય મનની શાંતિ કેમ થાય? ઇચ્છાના ત્યાગથી.

મનની શાંતિથી સુખ શા માટે થાય છે? તે વિષે એમ બતાવ્યું છે કે આત્મામાં પ્રીયતાનો ગુણ છે. પંચદશીમાં કહ્યું છે

કે, " ધનથી પુત્ર પ્રીય, પુત્રથી દેહ, તેનાથી ઈંદ્રિય પ્રીય, ઈંદ્રિયથી પ્રાણ પ્રીય (મન) અને પ્રાણથી પ્રિય આત્મા (૭૫) આમ આત્મામાં પ્રિયતાનો ગુણ છે. " હું ન હોઉં " એમ કોઈ ચહાતું નથી. પ્રિયપ્રાપ્તિ તે આનંદ અનેઆનંદ તે સુખ. પહેલાં કહ્યુંછે તેમ આત્માનો આભાષ અંતઃકરણમાં પડે છે અંતઃકરણ વૃત્તિઓરૂપ હોય ત્યારે આભાષ સ્થિર રહેતો નથી; પણ મનની શાંતિ વખત આભાષ સ્થિર થાયછે તેથી સુખાનંદ થાયછે. જેમ દરીઆમાં મોજા હોય ત્યારે સૂર્યનું પ્રતિબિંબ તેમાં સ્થિત્ થતું નથી; પણ પાણી સ્થિર થાય ત્યારે સ્થિત્ થાય છે. તેમ મનની સ્થિરતા થાય તો આત્માનું પ્રતિબિંબ તેમાં સ્થિત્ થાય અને આત્મામાં સુખનો ગુણ હોવાથી સુખ થાયછે.

ત્યારે શું મરવું એ દુઃખ નહિં? મરવુંછે કોને? દેહને મરવુંછે. આત્માને મરવું નથી. ત્યારે પુનર્જન્મનું કેમ? વાસનાને પુનર્જન્મ છે. જ્ઞાનવડે વાસના દગ્ધ થાય તો પછી આત્માજ શેષ રહે તેને પુનર્જન્મ નથી. વાસના એટલે શું? "હું કર્તા" એમ માની કરેલાં કર્મો ભોગવ્યા પછી રહેલી બાકી. કર્મના ત્રણ ભાગ પાડે છે. સંચિત્, પ્રારબ્ધ અને ક્રિયમાણ. સંચિ એટલે કર્મનો સંગ્રહ. પ્રારબ્ધ એટલે એમાંથી ફળ આપવાને અંકુર પામેલાં કર્મ, ક્રિયમાણ એટલે નવાં કર્મ કરીએ તે; પ્રારબ્ધ ભોગવવાથી ટળે, તે ભોગવવા સારૂં જન્મ પણ લેવા પડે; પણ તે ભોગવવાથી છુટકો થાય. નવાં કર્મ તો જ્ઞાનીને લાગે નહિં. સંચિતનો જ્ઞાનવડે ક્ષય થાય. એટલે બાકી નરહે, ખાતું માંડી વળાય, લેવું દેવું કંઈ રહે નહિં. પછી ઉઘરાણી શાની થાય? ન થાય. જેમ ભુંજેલો દાણો ઉગવાનાં અંકુર રહિત થવાથી પાછો ઉગતો નથી તેમ મનની વાસનારૂપી અંકુર નાશ થ-

વાથી પુનર્જન્મ થતો નથી. ત્યારે શું કર્મ ન કરવાં? પ્રારબ્ધ અનુસાર કર્મતો કરવાં પડે; પણ નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરવાં. "હું કર્તાછું" એવો આરોપ રાખવો નહિં જે કર્તા થાય તેને ભુક્તા પણ થવું પડે. કર્તા ભુક્તા એ જીવ ભાવ અને અકર્તા એ આત્મભાવ. જીવભાવ ટળે અને આત્મભાવ થાય તે મોક્ષ. (બંધનથી છુટવું)

કાળાંતરે શક્તિધર્મમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને બીજા હલકા વર્ણના લોકોની ઘણી વૃદ્ધિ થઈ. તત્વ જ્ઞાન અપાત્રને ન આપવું એવી જે બંધી ફરમાવી છે તે બંધી ન રહી. જ્ઞાન અવિદ્વાનોમાં રોળાયું. એવી કહેવત છે કે, સિંહણનું દૂધ ઠીકરાંના પાત્રમાં ન રહી શકે; પણ સોનાનાજ પાત્રમાં રહે, એ કહેવત ખરી પડી. તત્વદ્રષ્ટિ અવિદ્વાનોને હજમ થઇ નહિં; પણ ઓકી કાઢી. એવો વિચાર થયો કે, "સર્વબ્રહ્મ" ત્યારે ભેદ શાનો! "જાગી જોત તો ભાગી છોત" એ મત થયો, ધર્મ વિચાર બદલી ગયા, પૂજન વિધિ બદલી ગઈ. "અતી સર્વ વર્જયેત" એમ જે કહ્યુંછે તે ખરૂં છે. આંબાની કેરીને અતી પકાવો તો પછી સડી જાય, તેમ આ તત્વદ્રષ્ટિ સડી ગઈ. દેવી પૂજનની ક્રિયાઓ મલીન થઇ ગઈ. એ ધર્મવાળા વામમાર્ગી કહેવાયા. વામ એટલે ઉંધુ. દેવી પૂજનની ક્રિયા કેવી રીતે થતી તે વિષે સત્યાર્થ પ્રકાશ ગ્રંથના એકાદશ સમુલ્લાસમાંથી સાર અહીં ઉતારી લઉંછું.

"એક ચોળીમાર્ગી અને બીજા બીજમાર્ગી. ચોળીમાર્ગવાળા એક ગુપ્તસ્થાનમાં સ્ત્રીપુરૂષ એકઠાં મળેછે, માંસ ખાયછે. મદિરા પીએછે. એક સ્ત્રીને નગ્ન કરી તેની ગુપ્તેંદ્રિયની સર્વ પુરૂષ પૂજા કરેછે. એનું નામ દુર્ગા. એક પુરૂષને નગ્ન કરી તે-

ની ગુર્મેંદ્રિયનું પૂજન બધી સ્ત્રીઓ કરેછે. જ્યારે મદ્યપાન કરી ઉન્મત્ત થાયછે ત્યારે સ્ત્રીઓની કાંચળી ઉતારી એક કોઠીમાં નાંખેછે. પછી તેમાંથી દરેક પુરૂષ અકેકી કાંચળી કાઢેછે જે ની કાંચળી જેના હાથમાં આવેછે તે સ્ત્રી તેની થાયછે. પણ સવારમાં પાછી જે જેની સ્ત્રી હોય તે તેની થાય. બીજમાર્ગી, સ્ત્રીપુરૂષના સમાગમથી વીર્ય પેદા કરી પાણીમાં મેળવી પીએ-છે. આથી મુક્તિનું સાધન માનેછે."

આ માર્ગી પંથવાળા પાંચ પ્રકાર, એ પંથનાં તત્વ તરીકે ગણે છે. માંસ, મત્સ્ય, મદિરા, મુદ્રા અને મૈથુન. આ માર્ગી-પંથના ચાર યુગના ચાર ઘટ અને પાટછે. સત્યયુગના સોના-ના, ત્રેતાના રૂપાંના, દ્વાપરના ત્રાંબાના અને કળિયુગના માટીના, ચાર યુગના વળી ચાર પાવળછે. આંસુ, પરસેવો, સાધુના પ-ગનો મેલ અને છેલું વીર્ય એમ અનુક્રમે ચાર યુગના ચાર ભક્ત પ્રલ્હાદ, હરીશ્ચંદ્ર, યુધિષ્ઠર અને બળી. પ્રલ્હાદે પાંચ ક્રો-ડી તારી, હરીશ્ચંદ્રે સાત. યુધિષ્ઠરે નવ અને બળીએ બારક્રોડી-નો ઉદ્ધાર કરયો હતો.

હમણાં આ માર્ગી પંથવાળા ઘટસ્થાપના કરેછે એટલે ઘટ-પાટ કાઢેછે ત્યારે જે મંત્ર ભણે છે તે, અને નમુના દાખલ થોડાં માર્ગી ભજનો આ પંથના વધારે વિચારમાટે અહી ટાંકુંછું.

ઘટપાટનો મંત્ર.

સતજુગની એનદી તેના પુરૂષ છે ચાર;
ઉતર દિશા ગુર આવ્યો, પાંચે ક્રોડી સરસ્વો મંગળ ચાર,
રાજા પેરાજ પાટ પધાર્યા, તેના માણેક મોતીએ વધાવો દાસ.

પાટ વધાવો સોનાતણો, ત્રવેણી સંગમાં ગાડું ધરે,
સાધ પંથના એકોતેરસો પુરીઆ ઓધરે.
ઉતર દિશા સાધપંથ ચાલીઆ, થાપલ્યો દ્વારામતી,
ઈશ્વર હાથ કલશ દીયા, આદનાથ પાટ બેઠા.
ગરૂડ કોટવાળ, સીતોતેર, ઈંદોતેર, જરોતેર, ચોથી ઉદભોતેર ખાણ.
ચાર ખાણી, ચાર વાણી, ગુરભાખ્યા નિરવાણ.
પાંચ ક્રોડી પેરાતે ફેલ માગે.　　૧
ત્રેતાજુગની બેનડી, પુરષ છે ત્રણ.
પુરવ દિશા ગુર ભાંખીઓ, તેનું સાતક્રોડી સરસલો.
મંગળ ચાર, રાજા હરચંદ પાટે પધારીઆ, તેનો માણેક મોતીએ.
વધાવો હાર. પાટ વધાવો રૂપાંતણો, ત્રવેણી સંગમાં ગાડું ધરે.
સાધ પંથના એકોતેરસો પુરીઆ ઓધરે.
પુરવ દિશા સાધ પંથ ચાલીઆ, થાપલ્યો દ્વારામતી.
રૂપ જાંપડે હાથ કલશ દીઆ, ચોરંગી નાથ પાટ બેઠા;
સુરજ કોટવાળ, સીતોતેર, ઈંદોતેર, જરોતેર, ચોથી ઉદભોતેર ખાણ;
ચાર ખાણી, ચાર વાણી, ગુર ભાખ્યા નિરવાણ,
સાતે ક્રોડી સરસલો રાજા હરચંદ ફેલ માગે.　　૨
દ્વાપર જુગની બેનડી, તેના પુરષ છે દોય,
દખણ દિશા, ગુર ભાંખ્યા, તેનાં નવક્રોડી સરસલો, મંગળ ચ્યાર,
રાજા જુધિષ્ટર પાટ પધારયા, તેનાં માણેક મોતીએ વધાવો હાર.
પાટીઓ વધાવો ત્રાંબા તણો, ત્રવેણી સંગમાં ગાડું ધરે,
સાધ પંથના એકોતેરસો પુરીઆ ઓધરે.
દખણ દિશા સાધ પંથ ચાલીયા, થાપલ્યો દ્વારામતી,
ક્ષેત્રદિપાલુદ હાથ કળશીદીઆ, મછંદરી નાથ પાટ બેઠા,
હનુમાન કોટવાળ, નવક્રોડી રાજા જુધિષ્ટર ફેલ માગે.　　૩

કળજુગની બેનડી, તેના પુરૂષ છે એક,
પછમ દિશા ગુર બાંધ્યા, બારે જોડીએ સરસલો,
મંગલ ચાર, રાજા બળી કેરા બંધ સાહેબો છોડ્યો, તેના મા
એક મોતીએ વધાવો હાર. ત્રવેણી સંગમાં ગાડુ ધરે,
સાધ પંથના એકોતેરસો પુરીઆ ઓધરે.
પછમ દિશા સાધ પંથ ચાલીઆ, થાપ હપો હારામતી.
મેહેસર હાથ કળશ દીઆ, ગોરખનાથ પાટ બેઠા.
આશુરા કોટવાળ, સીતોજી, ઈદોજી, બ્રંહ્મોજી ને ચોથી ઉદમોજી
ખાણુ. બાર કોડમું બળી કુળ મારે. ૪

—— ❦ ——

ભજન.

પાટ મંડાવીને ચોક પૂરાવો,
વરત્યાં મંગળ ચાર;
ચાર તેડવો મહા સતીઉને
વધાવો કાયમ રાય. ૧
રતનાગરમેં રતન નીપજે,
હેરાગરમેં હીરા;
ખારા સાગરમેં મોતી નીપજે,
એ અલખની લીલા. ૨
ગોરાં સરખી ગોહડી કીજે,
સારો સારો અખર લીજે;
જો એને આરાધે રાયતર તરીયા,
તાએ સેવા દન કીજે. ૩
આવી બેઠા મુખ બોલે મીઠા,
જુગોજુગ આસ તમારી;

વાહેલો મિલી સાહેબો દુઃખ ટાળશો,
તો સેવા કરૂં પાય લાગું. ૪
એક વરખ નવ ડાલું,
તે મગટીયું પિંડ માંએ;
કહે રાવળ માલો સાંભળ ગત ગંગા,
તો અલખ નિરંજન ગુણ ગાઈએ. ૫

જોગી ધ્યાન નાથનું ભજન.

એ—વીરા જરણાંનાં ફળ અફળ કેમ હોશે.
જરણાં જે જરવે સો નર પામશે, સાચા સો નર પામશે. ૧
હે વીરા સરસત સમરૂ સારદા માતા, જેણે જરણાંનું ગુણ બતાયો;
આતમા જીરીને એકાંતે બેઠા, ફળ સચીઆને પાયો. ૨
હે વીરા મેરૂ શીખરને અજેપાલ ચડયો, જેણે જુગતશે જમો
જગાયો, જેનું જગાડી જેણે અન્ન ઉડાડી, જેણે પાદશાહને
પાય લગાડયો. ૩
હે વીરા આબુ શિખરગઢ કુંભો રાણો, જેની પૂરી પંદરસો રાણી;
એક સમે ઘરે બારોટ આવ્યો, માગે કુંભાની રાણી. ૪
હે વીરા નાસત કહું તો મારી આસત જાવે, નાસતડે કુળ લાજે;
જે બોલામાં અમને ન રૂચો, તે પણ બોલ તમારો. ૫
સાંજ પડી ઘેર બારોટ આવ્યો, રાણીએ બોલે બોલ દીવડો જ-
ગાડયો; જ્યાં જાઉં ત્યાં કુંભો રાણો, બારોટ મનમાં જોઈ પ-
સ્તાણો. ૬
મધ રીસુંઈ ઘેર બારોટ આવ્યો, બારોટ આવી ઘેર કુંભાને જ-
ગાડયો; રતી એક મનમાં રોષ ન આણ્યો, સાચો છે ધરમ તમારો. ૭
હે વીરા સતમાં હતાં રૂપાદે રાણી, તેતો ગુરૂને વચન હતે

અહંકારી હતો રાવણ માર્યો, જેણે વીસો ધર્મ ચલાવ્યો. ૮
વીરા સતમાં હતાં તારાદે રાણી, જેણે રાજપાટ પરહરીઆં;
અજુધ્યા નગરીમાં આપ વેચાણું, જેણે ભરીયાં નીચ ઘેર પાણી.૯
સતમાં હતાં તુરલ કડિઆરી, જેણે સાવસધીરને ઓધારયા;
ચોર હતો જેસર રવાણી, તે કચ્છના પીર કહેવાણો. ૧૦
સતમાં હતો સગાળ શેઠીઓ, જેને ઘેર ચંગાવતી રાણી;
શેઠીઓ વિરોધી જેણે અતીત જમાડયા, જેને મનમાં શાંત ન
આણી. ૧૧
માતા કુંતા સતી દ્રુપદી, જેણે પાંચ પાંડવને ઓધાર્યાં;
દાયકર જોડી જોગી ધ્યાનનાથ બોલ્યા, એટલી નારીએ તે
નરને ઓધાર્યાં. ૧૨

દેવાયતનું ભજન.

જુમલે પધારો જુગતના રાજા, સુંદર જોત દરશાયધ
પાસના દયો રૂડી, જુગત કર દયો, એણે સુવરીએ મારી વાડી
વણસાડી, માલણુ કરે પુકાર. આ નગરમાં હવે કોઈ રાજા, વ
ડી સુવરીઆને વાર; ૧
ચંદા સુરજ દો રખલે પરોઠીયા, અલખ શાયરા ભંડારા;
આદનાથ સ્વામી આસન વાળી બેઠા, તખતમેં રાજ દરશાયા; ૨
પાંચમાં ક્રોડેસું રાજા પ્રેહેલાદ સીધા, સાતાંસું હરચંદ રાજા;
નવાં ક્રોડેસું જુધિષ્ટર રાજા સીધા, બારાંસું બળીરાજા. ૩
વિખો પડયો રાજા હરચંદને, નીચ ઘેર ભર્યાં પાણી;
દુરબળીઓ દેવાયત બોલયો. મેં શરણાગત તેરા સ્વામી. ૪

દેવાયતનું બીજુ ભજન.

સતજુગામાં પાંચે ક્રોડી પ્રહ્‌લાદ, કંકણ ભરીઆં;
હસ્તી લઈ પાટ પધારીઆ, મારાં કંકણ ભરીઆં;
કાંકણીઆમાં કલંક ન લાગે. ૧
ત્રેતા જુગમાં રાજા હરીચંદ્રે, કાંકણ ભરીયાં,
તૂરી લઈ પાટ પધારીઆ, મારાં કાંકણ ભરીયાં. ૨
દ્વાપરમાં નવે ક્રોડી રાજા, જુધિષ્ટર કાંકણ ભરીયાં,
કપલી લઈ પાટ પધારીઆ, મારાં કાંકણ ભરીયાં. ૩
કળજુગમાં બારે ક્રોડી, બળી રાજા કાંકણ ભરીયાં,
અજા લઈ પાટ પધારીઆ, મારાં કાંકણ ભરીઆં. ૪
રામકર જોડી દેવાયત પરમાર બોલ્યા, મારાં કાંકણ ભરીયાં;
કાંકણીઆમાં કલંક ન લાગે. ૫

રેવારીનું ભજન.

નિકલંકી આવ્યો ભાવો, નિકલંકી આવ્યો;
અલખ ધણી લેખો લેશે, ધર્મકુંવર રાજા રાજ કરેછે,
તો ફેળ સચા ભાઇંઘ લેશે. નિકલંકી. ૧
સેત ઘોડે માંરો સ્વામી રાજે ચડશે,
મેઘાડંબર છત્ર ધરે છે, દળવાદળ જોધા ચડશે;
હનુમંત પરોગે લેશે. નિકલંકી. ૨
સહદેવ જોશી જોતક જુવે, અરજણ બાણ ન ચૂકે;
પાંચ પાંડવ સંગ્રામ ચડેછે તો દૈત્યતણાં શિર કુટે; નિકલંકી. ૩
પરસ એકાણું એ આગમ કહેછે, હસ્તી ત્યાં શિરધારી,
ચાર જુગેએ નીવેડો લેશે, હસ્ત બેઠા થાશે. નિકલંકી. ૪

શેરીએ શેરીએ ધરમ સંચરશે, ઘર ઘર હોશે પાટ;
અસુર તણા બાવો કોંધ ભાંગશે મુક્તા કરશે ઘાટ; નિકલંકી. ૫
જુનાં ધન બાવો પ્રગટ કરશે, કરમે જાશે ન કોઈ;
કુરીઆં તણાં બાવો કલંક ઉતારશે, નીકલંક પૃથ્વી હોશે.
નિકલંકી૦ ૬

સાતે સાયર મીઠા દુધ હોશે, નિરવિષ હોશે નાગ;
નાગરવેલ અનંત ફળ લેશે, તો ઉજળા હોશે કાગ. નિકલંકી૦૭
નવાં વરસાંરી નારી ગર્ભ ધરશે, કર્મે ભોગ ન લાગે;
કેવળરૂપ સદા બ્રહ્મચારી, હેતે દયા ફળ આવે. નિકલંકી. ૮
અવતાર ધરી બાવો ભેળે મળશે, છત્ર સિંહાસન આવે;
સિધ ચોરાશી ચડટે મળશે, તો નૂર કળા વરતાશે; નિકલંકી.૯
સવા લાખ વરસાંરી આવરદા હોશે, બત્રીશ હાથ પુરૂષ પુરે;
નીતિ ધર્મવૃત સત રોપાશે, સિદ્ધ કળા સત પુરે. નિકલંકી.૧૦
વાજાં છત્રીશ અનુપમ વાજે, બારેમાસ શીતળ વન છાયા;
એવડી રચના રચાશે, નિકલંકી૦ ૧૧
વરસ પચાણું એ આગમ વરતસે, ભવ સધીઆ ભવ સૂજે;
સેત્ર ઉજેણીમાં કાળીંગો હળશે, ઉંટ પેર ધડ ઝુજે. નિકલંકી.૧૨
મોજના બાઈઆ સતીએ મળશે, સતવૃત થંભ રોપાશે;
કહે ગુર શ્રવણ સાધ સનુરા, સતજુગ નામ ધરશે. નિકલંકી.૧૩

ભાગ ૨ જો.

જે ધર્મમાં લાવવાના હતા તે ધર્મ અને ધર્માચાર્યો.

ખોજા લોકો નવા ધર્મમાં આવ્યા પહેલાં કેવી સ્થિતિમાં હતા તે આપણે પહેલા ભાગમાં જોયું છે. તેઓનો ધર્મ શું હતો, તે પણ આપણે વાંચ્યુંછે, માતા પંથની કેવી અવસ્થા થઈ હતી તે આપણે જાણ્યુંછે. સત્યાઘાતનો 'નિયમ છે કે, અતી બગડે તે ભલાને માટે એ જે કહેવત છે તે ખરીછે અને તેમજ થયું. સુમારે આઠસો વર્ષ ઉપર આ લોકોને ઈમામી ઈસમાયલી ધર્મ ઉપર લાવવાનો પ્રયત્ન શિરૂ થયો હતો. એ પ્રયત્ન નિઝારી પાઈઓ જે અલમુત ગઢ ઉપર હાકેમી કરતા હતા તેમના તરફથી થયો હતો. તે ઈમામી ઈસમાયલી મત કીયો! અને નિઝારી પાઈઓ કોણ! એ હકીકત આ બીજા ભાગમાં લખવાનીછે.

ઈમામી ઈસમાયલી ધર્મ ઈસલામી ધર્મની એક શાખા છે. ઈસલામી ધર્મમાં બે તડાં પડ્યાં હતાં સુની અને સીયા. સીયામાંથી બે શાખા નીકળી હતી, તનાશરી અને ઈસમાયલી. ઈસમાયલીઓની પણ બે શાખા થઈ હતી. મુસલી અને નિઝાર. નિઝાર પક્ષવાળાએ ઈરાનના ઉત્તર ભાગમાં અલમુત ગઢ ઉપર ગાદી સ્થાપી હતી. એનું વૃતાંત હવે હું લખુંછું.

હાલ પૃથ્વી ઉપર મોટા ધર્મો પાંચછે. તેમાં બે પૂર્વમાં બુદ્ધ અને વૈદિક અને પશ્ચિમ ભાગમાં મુસાનો ધર્મ, ઈસાનો ધર્મ, અને મહમદી.

મુસાનો ધર્મ.

મૂસાનો ધર્મ એક ઈશ્વરને માનવાનોછે, મુર્ત્તિ પુજાની તેમાં મનાઈ છે. એ ધર્મનો એવો મતછે કે, જગતની ઉત્પત્તિ ખુદાએ ૭ દહાડામાં કરી લઈ સાતમે દહાડે વિશ્રાંતિ લીધી હતી. એ ધર્મની ઈશ્વરી દશ આજ્ઞાઓ આપીછે.

૧ હું વિના બીજા દેવોને તું માનીશ નહિં.

૨ તુ તારે માટે દેહરૂપ કોઈ કોતરેલી મૂર્ત્તિ કરીશ નહિં; આકાશમાંની કે પૃથ્વી ઉપરની કે પાણીની કોઈ પણ પ્રતિમા કરીશ નહિં; તું તેને માનીશ નહિં. તું તેની સેવા પૂજા કરીશ નહિં.

૩ જેઓ મને ધિક્કારશે તેઓના ઉપર તેઓની ત્રીજી ચોથી પેઢી સુધી હું કોપીશ. અને જેઓ મારા ભક્ત રહેશે, મારી આજ્ઞા પાળશે તેઓની હજારો પેઢી સુધી દયા રાખીશ.

૪ તું વિના કારણ વૃથા પ્રભુનું નામ લઈશ નહિં. જો લઈશ તો તે તુને નિર્દોષ નહિં માને.

૫ સાબાથ દીવસને પવીત્ર જાણી પાળજે.

૬ તું તારાં માબાપનું સન્માન રાખજે કે તારૂં આવરદા વધે.

૭ તું કોઈની હત્યા કરીશ નહિં.

૮ તું વ્યભિચાર કરીશ નહિં.

૯ તું ચોરી કરીશ નહિં.

૧૦ તું તારા પડોશીની સામા ખોટી સાક્ષી પૂરીશ નહિં. તું તારા પડોશીની, ઘરની, તેની સ્ત્રીની, તેના ચાકર ચાકરડીની, તેના બળદ, ગધેડાની તૃષ્ણા રાખીશ નહિં

ઈસાનો ધર્મ.

ઈસાનો ધર્મ મૂસાના ધર્મ જેવો છે; પણ ઈસા પ્રભુનો પુત્ર છે અને પાપનું તારણ ઈસાના હાથમાં છે. એ એના વીચારને યાહુદીઓ સામે થયા હતા. તેઓએ ઈસાને વધસ્થંભ ઉપર જડયો. તેમને ભુમિદાહ કરવામાં આવ્યો; પણ ત્રીજે દહાડે સજીવન થઈ કબરમાંથી નિકળ્યો અને પાણી ઉપર ચાલી આવ્યો, પોતાના શિષ્યો સાથે રોટલો ખાધો, અને પછી આકાશમાં ગયો એમ એમના ધર્મમાં જણાવેલું છે. ઈસા પેગંબરની હયાતીમાં તેના ઘણા પંથી થયા નહતા; પણ એમની વફાત પછી એના બાર ચેલાઓએ ઈસાના ધર્મનો ફેલાવો કરયો હતો, અને પછીથી દુનીઆંના ઘણા ખરા ભાગમાં પથરાયો હતો. એ ધર્મનું મુખ્ય મથક ઈટાલીના રોમમાં સ્થાપન થયું હતું. રોમના મુખ્ય ધર્માચાર્યોને "પાપા" (બાવા) અથવા પોપ કહેતા હતા અને અદ્યાપી તેઓના ઉતરાધિકારીઓ એજ લકબથી ઓળખાય છે.

રોમના પોપની સતા બહુ વધી ગઈ હતી. ખ્રિસ્તિ ધર્મના રાજાઓ પણ તેમની તાબેદારી ઉઠાવતા, રાજાઓને તે ન્યાત બહાર મૂકતા, પદભ્રષ્ટ કરાવતા. એના ઉપાધ્યાઓ દૂર દેશોમાં એના તરફથી ઉપદેશ કરતા અને ધર્મક્રિયાઓ કરાવી પઈસા લેતા. તેઓએ ધર્મની અસલ રીતો ફેરવી નાંખી હતી, મૂર્ત્તિ પૂજા જારી કરી હતી, પઈસા કઢાવવાનો તેમને એટલો બધો લોભ વધ્યો કે તેને માટે નવી યુક્તિઓ શોધી કાઢી. પૈસા લઈ પાપની માફી આપતા, મુક્તિ પત્રિકાઓ વેચવાની દુકાનો માંડી આ રીત કેટલાકને ગમી નહિ; પણ સામે થવું મુશ્કેલ હતું; તો પણ કેટલાક માઈના પૂત આગળ પડતા ગયા અને નારા

પામતા ગયા. જે પોપના મત વિરૂદ્ધ બોલતા તેને તેઓ બાળી નાંખતા. અથવા વાઢી નાંખતા, આ સામે થનારામાં લુથરનું નામ સર્વ કરતાં અગત્યનુંછે. એના વખતમાં સામે થનારાનું સારૂં જુથ બંધાયું અને "પ્રોટેસ્ટંટ" એ નામથી આગળ વધ્યું.

પોપમત માનનારાને "રોમન કેથોલીક" કહેછે અને સામેવાળા "પ્રોટેસ્ટંટ કહેવાય છે" એ બે મતોના કજીઆથી લાખો માણસોનો નાશ વળ્યો હતો. એનું વૃતાંત વાંચ્યાથી કમકમાટ ઉપજ્યા વિના રહે નહિં. એ ધર્મનાં મુળ શાસ્ત્રો ગ્રીક ભાષામાં હતાં. સામા પક્ષવાળાએ તેના તરજુમા પોતાની દેશી ભાષામાં કરાવ્યા હતા. આથી ધર્મનાં મૂળ ફરમાનો અજવાળામાં આવ્યાં. અને તે ઉપરથી સામા પક્ષવાળાએ મૂળધર્મ પ્રમાણે બોધ કરયો હતો. તેઓએ લોકોને સમજ આપી કે, પૈસાથી મુક્તિ મળી શકે નહિં; પણ ધર્મની આજ્ઞાઓ પ્રમાણે વર્તવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાયછે. કાળાંતરે પોપનું જોર ઘટયું અને સામી બાજુનું વધ્યું. અને તે પોપના ધર્મને બાને થતાં અયોગ્ય કરમો બંધ પડયાં અને શાંતિ થઈ.

મહંમદી ધર્મ.

કુરેશ નામની ઉંચ જાતિમાં હજરત મહુમદ સાહેબનો જન્મ તા૦ ૯ મી આગષ્ટ સન ૫૭૦ સોમવારે મુસલમાની રબીઉલ અવલ મહિનાની ૧૨ મી તારીખે મક્કા શહેરમાં થયો હતો. કુરેશના પુત્ર બે હતા. એક અબ્દુલદાર અને બીજો અબ્દમુનાફ. અબ્દુલદાર ચુપ બેસનારો માણસ હતો; પણ નાના પુત્ર અબ્દમુનાફે અસાધારણ વીરત્વ અને બુદ્ધિબળથી અરબ-

ના હૃદયમાં શાન્યત્વ સ્થાપ્યું. અબ્દુલદારે કાબા મંદિરની કુંચી રાખી. અબ્દમુનાફના મરવા પછી તેમનો બહાદુર પુત્ર હાસમ મક્કા શહેરમાં સર્વથી શ્રેષ્ટ પુરૂષ તરીકે સન્માનિત થયો. અરબ લોકોએ કાબતુલાની સતા તેમના હાથમાં આપવાની ઇચ્છા કરી પણ અબ્દુલદારના પુત્રો વગર લડાઇએ પિતાનો અધિકાર છોડવાને અંગિકાર કરવાથી બને ટોળામાં લડાઇ થઇ. અંતે અબ્દુલદારના પુત્રોએ કાબતુલાની ચાવી પોતાના હાથમાં રાખી અને અહેરામની હજ કરનારાઓને પાણી આપવાનું અને શહેરનો બંદોબસ્ત કરવાનો ભાર હાસમને સોંપીને સલાહ કરી, સલાહ થઇ; પણ મનનું મલીન દૂર થયું નહિ. કુરેશના પુત્રો એ વખતથી બે દુશ્મનોનાં ટોળામાં વેંચાયા. કોઇ કોઇ વખતે એકમેકમાં લડાઇ થઇ ને લોહી લુહાણ થઇ ક્રોધની આગ એ લગવા લાગ્યા. અંતે બને ટોળાંએ મધ્યસ્થ રહીને ઘતો વિરોધ દૂર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. વચમાં પડેલાના હુકમ પ્રમાણે અબ્દુલદારના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા ખરાબ માણસ ઉમૈયાને સ્વદેશમાંથી દેશ નિકાલ કરયો. ઉમૈયા સીરીયામાં ગયો ત્યાં તેના પૌત્રે રાજ્ય સ્થાપિને હાસમ વંશની સાથે લડાઇમાં પ્રવૃત થયો. સીરીયાના ઘાની શેહેરમાં હાસમનું મરણ નીપજ્યું. હાસમના ગુજરવા પછી તેની ઓરતે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. એ પુત્ર અબ્દુલ મુતલબના નામથી મશહુર છે. એમણે મક્કા શેહેરમાં "ઝમ ઝમ" નામનો માટીથી પુરાઇ ગયેલો કુવો ખોદાવ્યો. તે યશસ્વી થયો; પરંતુ દુનીઆંમાં એકજ પુત્ર પોતાને હતો તેથી તેઓ સર્વદા દિલગીર રેહેતા. તેમણે ઇષ્ટ દેવતા પાસે દશ પુત્રની પ્રાર્થના કરી ને સંકલ્પ કરયો કે જો ખુદા ખુશ થાય તો હું એક પુત્ર દેવતાને ખુશ કરવા માટે બલિદાન કરીશ.

કાળે કરીને દશ પુત્ર પેંદા થયા. નજુમીના કહેવા પ્રમાણે સર્વ કરતાં નાના અને સર્વ કરતાં પ્યારા પુત્ર અબ્દુલાને બળિદાન કરવાની તૈયારી કરો. હાથમાં છરી લઈને તેનાં ગળાં ઉપર રાખવાની તૈયારી કરેછે એટલામાં કોઈએ આવીને તેમનો હાથ પકડયો તેથી તેમણે નજુમીના કહેવા પ્રમાણે પુત્રને બદલે એકસો ઉંટ બળિદાન કરીને પ્રતિજ્ઞાથી છુટા થયા. અબ્દુલ મુતલબના દશપુત્રોમાં અબુતાલેબ, અબુલ-લહાબ, અબાસ, હમઝા અને અબ્દુલા તવારીખમાં મશહુર છે.

પેગંબર મહુમદ સાહેબનો બાપ અબ્દુલા, મહુમદ સાહેબના જન્મ પહેલાં વફાત પામ્યા હતા. એમનાં માતુશ્રી અમીનાં તેઓ સાહેબને છ વર્ષની ઉમરના મુકી દુનીયાં છોડી ગયાં તેથી મોટા બાપા અબુમુતલબની સંભાળમાં તેઓ રહ્યા. તેઓ સાહેબે આઠ વર્ષમાં પગ મુકયો ત્યારે અબ્દુલ મુતલબની ઉમ્મર ૮૨ વર્ષની હતી તેઓ મૃત્યુનાં બિછાનાં ઉપર પડ્યા. અબુતાલેબને બોલાવી હજરત મહુમદ સાહેબના નાના હાથો પોતાના હાથમાં લઈને તેમના હાથમાં મુકયા. અબુમુતલબની વફાત પછી હજરત મહુમદ સાહેબને તેમના કાકા અબુતાલેબે પુત્રની પેઠે ઉછેર્યા, વ્યાપાર ધંધામાં નાંખ્યા. તેર વર્ષની વયમાં સીરીયાની મુસાફરીમાં સાથે લઈ ગયા તે પછી શ્રીમંત બીબી ખતિજા તરફથી વ્યાપાર અર્થે સીરીયા વિગેરે દેશોમાં પ્રવાશ કર્યા. પછી બીબી ખતિજા જોડે નેકા થયા. ચાળીસ વર્ષની ઉમરેમાં નબુવત પામ્યા. બીબી ખતિજા અને પછી કાકાના દીકરા હજરત અલીસાહેબ એમણે તેમનો મત સ્વિકાર્યો તે પછી હજરત અબાબકર એ મતમાં આવ્યા અને હજરત ઉમ્મર જે વિરૂદ્ધમાં હતા તે પણ દાખલ થયા.

પેગંબરની જાતવાળા કુરેશ લોકો તેઓના ઉપર બહું ચીડાયા. તેઓ મૂર્તિપૂજક હતા અને મહમદ સાહેબ મૂર્તિ વિરૂદ્ધ ભાષણો આપતા. વિરૂદ્ધપક્ષના ઘણા હતા; પણ કાકાની તેમને સાહ્યતા હતી. તેથી જીવ રક્ષા તો થઈ, પણ પીડા કરવામાં કંઈ ખામી રાખી નહતી. જેટલું બન્યું એટલું દુઃખ દીધું, તેઓ સાહેબના કેટલાક પક્ષના માણસોને મારી પણ નાખ્યા, કેટલાકને દેશ છોડવો પડયો.

અબુતાલેબ અને બીબી ખતિજાની વફાત પછી વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાએ પેગંબર સાહેબને મારી નાખવાનો સંપ કર્યો, તેની ખબર પડવાથી હજરત અલીસાહેબને પોતાનો ઝબો પહેરાવી પોતાની જગ્યોએ રાખી હજરત અબુબકરની સાથે નિકળી મક્કાથી થોડે દુર એક પહાડની ગુફામાં સંતાયા. ત્યાંથી પછી મદીને ગયા. એ દહાડાથી હીજરી સનની શરૂઆત થઈછે.

મદીનાના લોકોએ ઉત્તમ સત્કાર કર્યો. ઈસલામ ધર્મ કબુલ કર્યો. વતન છોડયા છતાં પણ કુરેશ લોકો છાના ન રહ્યા તેથી પેગંબર સાહેબને હથીઆર ઉચકવાં પડયાં. યાહુદી લોકોએ પણ પછીથી દગો દીધો તેથી તેમને શીક્ષા કરવી પડી હતી. ઘણી લડાઈઓ થઈ હતી તેમાં હજરતઅલી સાહેબે મહત્ વીર્યત્વનાં કામો કરયાં હતાં તેથી તેમને "શેરે ખુદા" એટલે અલ્લાના સિંહનો ખિતાબ પ્રાપ્ત થયો હતો.

ખુદાની ઈચ્છા ઈસલામ ધર્મ વધારવાની હતી. ઈસલામ ધર્મની ધાક વધી. અંતે મક્કા શેહેર ફતેહ થયું. અબુ સફીઆને કાબાની કુંચી આપી દીધી. મક્કા શેહેર ઉપર ઈસલામી ધર્મનો લીલા રંગનો જયધ્વજ ઉડયો. પેગંબર સાહેબ ઉંટ ઉપર બેશી કાબાની આસપાસ સાતવાર ફર્યા. તેમના સાથીઓએ

ત્યાંની ૩૬૦ મખ્યાત મૂર્ત્તિઓનો અને બીજી ઘણીએકનો નાશ કીધો.

ઈસલામ મતમાં ઈસા, મૂસા અને બીજા પૂર્વના પેગંબરોને માન સાથે કબુલ રાખ્યાછે, તથા તેમના અનુકૂળ મતો સ્વિકાર્યો છે. ઈસલામી ધર્મનો મૂળ પાયો કુરાન છે. એ ધર્મનું તત્વ એછે કે, જગકર્તા એક, તેનું તત્વ અવિભાજ્ય, તેના અંશી સ્વરૂપો નથી, તે નિત્ય, સર્વ શકિતમાન ને પરમ ઉદારછે. તેના નિયમો એવાછે કે, જેથી મનુષ્ય માત્રને સુખ થાય છે. તે અજન્મા, નિરાકાર અને સર્વવ્યાપક છે. તે જગતનો માલેક છે. સૌ તેની આગળ કરણીના જવાબદાર છે, એક કુટંબના સૌ છે એમ જાણી સૌ માણસના ઉપર પ્રીતિ રાખવી, ગરીબને મદદ કરવી, દુઃખીની સંભાળ લેવી, કનિષ્ટ પ્રાણીઓ ઉપર પણ દયા રાખવી, દારૂથી દૂર રહેવું, મ્હોતથી નિડર રહેવું, કલમાં, નિમાજ, રોજા, હજ અને જકાત એ પાંચ ફરજો, સુન્નત, નહાવુ, ખુદાની ઈચ્છા, તકદીર, કયામતનો હિસાબ એ મુખ્ય ઈસલામ ધર્મના વિષય છે.

જકાત એટલે કમાઈમાંથી અઢી ટકા કહાડવા. પેગંબર સાહેબે પોતે કે પોતાના વંશજોને માટે તેમાં મુદલ તમા રાખી નથી; પણ એવું ફરમાવ્યું છે કે, જકાત એ નાતવાનોનો હક્ક છે; તેમાં પહેલું પોતાનું કુટુંબ; પણ તે અશકત હોય તેનેજ આપી શકાય. જો તેમ નહોય તો બીજા ગમેતે નિરાશ્રિત હોય તેને આપવું. અલ્લાએ ઉતારેલાં કુરાન અને પેગંબર સાહેબની હદીસનાં ફરમાનોની તાબેદારી કરવી, એ ઈસલામ ધર્મની મુખ્ય વાત છે.

મક્કાની છત પછી એક વર્ષના અરસામાં અરબના ઘણા-

ખરા મુલકોમાં ઈસલામની આણ વર્તાઈ. હજરત મહુમદ સાહેબની વફાત તા૦ ૬ ઠી જુન સને ૬૩૨ ઈસ્વી. સોમવાર મુસલમાંની રબીઉલ અવલ મહિનાની ૧૨ મી તારીખે થઈ હતી. મદીનામાં.

હજરત મહુમદ સાહેબની વફાત પછી તેમનું સ્થાપેલું ધર્મ રાજય ચલાવનારા તે ખલીફ કહેવાયા. અરબસ્તાને તો મુસલમાન ધર્મરાજ્યની સત્તા મહુમદ સાહેબની કારકીર્દિમાંજ માની હતી, ને પછી સો વર્ષની અંદર ઉત્તર તથા પૂર્વમાં સીરીયા, આરમિન્યા, ઈરાન, ખારેશમ તથા તેને લગતો જાક્સરટિશની આણીગમનો પ્રદેશ, બોખારા, સિંધુ નદીને લગતો પ્રદેશ, તથા હિંદુસ્તાનમાં સિંધનો પ્રદેશ અને પશ્ચિમમાં ઈજીપ્ત, તથા ઉત્તર આફ્રિકા અને સ્પેનનો ઘણોખરો ભાગ એ સૌ અરબ રાજ્યમાં ગણાતાં થયાં હતાં. અરબો પછી તાતારી, તુર્ક અને મુગલની વારી આવી હતી. તેઓએ પૃથ્વિમાં ફરી પોતાની હાક ગજાવી હતી. ઝંગીસખાન અને તેના દીકરા કિબલેખાને તો પૂર્વમાં ચીનથી ફરી પશ્ચિમમાં ઈજીપ્ત સુધી ચીન, ટિબેટ, તાતાર, અફઘાન, રૂશિયા, ઇરાન, ગંગાનદી સુધી હિંદ, અરબ અને ઈજીપ્ત એમ પૂર્વ પશ્ચિમ ૭ હજાર અને ઉત્તર દક્ષિણ ત્રણ હજાર મૈલ પ્રદેશનું રાજ્ય મેળવ્યું હતું. હાલ મુસલમાન રાજ્યો નરમ પડી ગયાં છે.

શીયા ઈમામી ધર્મ.

પેગંબર સાહેબની વફાત પછી ખલફાતની ગાદી હજરત ઉમ્મરની કોશિસથી હજરત અબાબકરને આપવામાં આવી હતી.

અબુ સફીઆન, તુલા અને જુબેરે સામે થવા હજરતઅલીને આગ્રહ કર્યો; પણ ઇસલામને એમ કરવાથી ધક્કો પહોંચે એવા વિચારથી આત્મસંયમ કર્યું હતું. ને ઉપરથી ઇસલામમાં બેદિલીનું બીજ રોપાયું. જેનાં આગળ જતાં ઘણાં માઠાં ફળ થયાં હતાં. અને ઇસલામમાં શીઆ સુનીનાં તડ પડયાં હતાં.

હજરત અબાબકરની ગાદી બે વર્ષની હતી. તેમને ઝેર અપાયું હતું એવો સંદેહ છે. એમણે હજરત ઉમ્મરની વશીઅત કરી હતી. હજરત ઉમ્મરની ગાદી અગીઆર વર્ષ ચાલી. તેમને એક ગુલામે માર્યા હતા. આ વખત હજરતઅલીને ગાદી આપવા માગણી થઇ; પણ એવી શરતથી કે, આગલા ખલીફાના કાયદા કાયમ રાખવા એ વાત તેઓએ કબુલ ન રાખી અને હજરત ઓસમાને કબુલ રાખી તેથી હજરત ઓસમાન ખલીફ થયા. તેમની કારકીર્દી બાર વર્ષની હતી. તેનું મૃત્યુ હજરત અબાબકરના દીકરા મહુમદના હાથથી થયું હતું.

વાત એમ હતી કે, અલીસાહેબની સિફારસથી મહુમદને ખલીફાએ મિસરની હકુમતનો લેખ આપ્યો તે લઇને તે મિસર રવાને થયો. રસ્તામાં એક ઉંટીસ્વાર ઝડપથી મિસર તરફ જતો હતો તેને શક ઉપરથી પકડયો; તેના પાસેથી મહુમદને કતલ કરવાનો હુકમ નિકળ્યો. મહુમદ રસ્તામાંથી પાછો ફરયો અને હજરત ઓસમાનના ઘરને ઘેરો ઘાલ્યો.

હજરતઅલીએ તુલા અને જુબેરને મળી ખલીફની ડેલી ઉપર રક્ષણાર્થે પોતાના પુત્રોને મોકલ્યા. (હસન, મહુમદ અને અબદુલા). ડેલી ઉપર જ્યારે હલ્લો થયો ત્યારે તેનો અટકાવ કરતાં શાહજાદા હસનને જખમ થયા; પણ દુશ્મનોને અંદર દાખલ થવા ન દીધા. અને તેઓ ઘરના પછવાડાં ઉપરથી કૂ realpatidar.com

ર્યા. ખલીફ઼ ઓસમાન ઘરમાં બેઠા કુરાન પડતા હતા તેને જખમ કર્યા, જેના લોહીના છાંટા કુરાન ઉપર પડ્યા.

" મરવાન " નામનો નીચ માણસ હજરત ઓસમાનનો સગો થતો હતો. એને બીજા ખલીફાઓએ દૂર કાઢયો હતો. તેને તેઓએ બોલાવી પોતા પાસે રાખ્યો તેણે મહમદને મારવાનો હુકમ લખી અજાણમાં ખલીફની મહોર કરાવી હતી. એવો પૂરો સંદેહ હતો. તેથી અલીસાહેબ અને બીજા ઇસ્લામના આગેવાનોનો એવો વિચાર હતો કે, કમીશન ભરી મરવાનનો તપાસ કરવો, પણ હજરત ઓસમાને તેમ કરવા દીધું નહિં તેનું આ માઠું પરિણામ આવ્યું હતું.

આ પછી અલીસાહેબને ગાદીએ બેસવા વીનતી કરવામાં આવી તેમણે ના પાડી; પણ તુલા અને જુબેર વિગેરે ઇસલામમંડળના આગ્રહથી તેઓએ ગાદી સ્વીકારી; પણ તરતજ બખેડા ઉઠયા. તુલાએ કુફાની હાકમી માગી અને જુબેરે બસરાની માગી. હજરતઅલીએ ફરમાવ્યું કે, તમો બન્ને જણાઓએ અહીં રહી મદદ આપવી જોઇએ. આ વાત તેઓને ન ગમી. તેઓએ બીબી આયશાં સાથે મળી બંડ ઉઠું કર્યું. બસરા પાસે મોટી લડાઈ થઈ તુલા જુબેર માર્યા ગયા, સમાધાની થઈ; પણ દમાસ્કસનો ગવર્નર માવીઆ સામો થયો. તેની સામે અલીસાહેબ નેવુંહજારની ફોજ લઈ ગયા હતા. માવીઆની પણ એટલીજ ફોજ હતી. અલીસાહેબે તેને દંદયુદ્ધનું આમંત્રણ કર્યું; પણ એ વાત તેણે માન્ય કરી નહોતી.

માવીઆની પૂરી હાર થઈ હતી, ઘણાખરા માણસો કપાઈ ગયા હતા પણ ઇજીપટના હાકમ અમરૂએ પ્રપંચ કર્યો. તેણે પંચ કરવાને વાસ્તે અરજ કરી, હજરતઅલીએ ના પાડી; પણ

અબુ સફીઆન, તુલા અને જુબેરે સામે થવા હજરતઅલીને આગ્રહ કર્યો; પણ ઇસલામને એમ કરવાથી ધક્કો પહોંચે એવા વિચારથી આત્મસંયમ કર્યું હતું. જે ઉપરથી ઇસલામમાં બેદિલીનું બીજ રોપાયું. જેનાં આગળ જતાં ઘણાં માઠાં ફળ થયાં હતાં. અને ઇસલામમાં શીયા સુનીનાં તડ પડ્યાં હતાં.

હજરત અબાબકરની ગાદી બે વર્ષની હતી. તેમને ઝેર અપાયું હતું એવો સંદેહ છે. એમણે હજરત ઉમ્મરની વશીઅત કરી હતી. હજરત ઉમ્મરની ગાદી અગીઆર વર્ષ ચાલી. તેમને એક ગુલામે માર્યા હતા. આ વખત હજરતઅલીને ગાદી આપવા માગણી થઈ; પણ એવી શરતથી કે, આગલા ખલીફાના કાયદા કાયમ રાખવા એ વાત તેઓએ કબુલ ન રાખી અને હજરત ઓસમાને કબુલ રાખી તેથી હજરત ઓસમાન ખલીફ થયા. તેમની કારકીર્દિ બાર વર્ષની હતી. તેનું મૃત્યુ હજરત અબાબકરના દીકરા મહમદના હાથથી થયું હતું.

વાત એમ હતી કે, અલીસાહેબની સિફારસથી મહમદને ખલીફાએ મિસરની હકુમતનો હોદ્દો આપ્યો તે લઈને તે મિસર જવાને થયો. રસ્તામાં એક ઉંટીસ્વાર ઝડપથી મિસર તરફ જતો હતો તેને શક ઉપરથી પકડ્યો; તેના પાસેથી મહમદને કતલ કરવાનો હુકમ નિકળ્યો. મહમદ રસ્તામાંથી પાછો ફર્યો અને હજરત ઓસમાનના ઘરને ઘેરો ઘાલ્યો.

હજરતઅલીએ તુલા અને જુબેરને મળી ખલીફની ડેલી ઉપર રક્ષણાર્થે પોતાના પુત્રોને મોકલ્યા. (હસન, મહમદ અને અબદુલા). ડેલી ઉપર જ્યારે હલ્લો થયો ત્યારે તેના અટકાવ કરતાં શાહજાદા હસનને જખમ થયા; પણ દુશ્મનોને અંદર દાખલ થવા ન દીધા. અને તેઓ ઘરના પછવાડાં ઉપરથી ક-

હ્યા. ખલીફ ઓસમાન ઘરમાં બેઠા કુરાન પઢતા હતા તેને જખમ કર્યા, જેના લોહીના છાંટા કુરાન ઉપર પડ્યા.

" મરવાન " નામનો નીચ માણસ હજરત ઓસમાનનો સગો થતો હતો. એને બીજા ખલીફાઓએ દૂર કાઢ્યો હતો. તેને તેઓએ બોલાવી પોતા પાસે રાખ્યો તેણે મહમદને મારવાનો હુકમ લખી અજાણમાં ખલીફની મહોર કરાવી હતી. એવો પૂરો સંદેહ હતો. તેથી અલીસાહેબ અને બીજા ઇસલામના આગેવાનોનો એવો વિચાર હતો કે, કમીશન ભરી મરવાનનો તપાસ કરવો, પણ હજરત ઓસમાને તેમ કરવા દીધું નહિં તેનું આ માઠું પરિણામ આવ્યું હતું.

આ પછી અલીસાહેબને ગાદીએ બેસવા વીનતી કરવામાં આવી તેમણે ના પાડી; પણ તુલા અને જુબેર વિગેરે ઇસલામમંડળના આગ્રહથી તેઓએ ગાદી સ્વીકારી; પણ તરતજ બખેડા ઉઠ્યા. તુલાએ કુફાની હાકમી માગી અને જુબેરે બસરાની માગી. હજરતઅલીએ ફરમાવ્યું કે, તમો બન્ને જણાઓએ અહીં રહી મદદ આપવી જોઇએ. આ વાત તેઓને ન ગમી. તેઓએ બીબી આયસાં સાથે મળી બંડ ઉઠાવ્યું કર્યું. બસરા પાસે મોટી લડાઈ થઈ તુલા જુબેર માર્યા ગયા, સમાધાની થઈ; પણ દમાસ્કસનો ગવર્નર માવિયો સામો થયો. તેની સામે અલીસાહેબ નેવું હજારની ફોજ લઈ ગયા હતા. માવિઆની પણ એટલીજ ફોજ હતી. અલીસાહેબે તેને દંદયુદ્ધનું આમંત્રણ કર્યું; પણ એ વાત તેણે માન્ય કરી નહોતી.

માવિઆની પૂરી હાર થઈ હતી, ઘણાખરા માણસો કપાઈ ગયા હતા પણ ઇછ્ઠપટના હાકમ અમારૂએ પ્રપંચ કર્યો. તેણે પંચ કરવાને વાસ્તે અરજ કરી, હજરતઅલીએ ના પાડી પણ

તેમનાં અમીરમંડળીના વિચારથી તેમ કરવું પડયું હતું. પંચમાં માવીઆ તરફનો અમરૂ હતો અને હજરતઅલીનો અબદુલ મુસા હતો. અમરૂએ મુસાને ડગ્યો. તેણે એમ સમજાવ્યું કે, હક અલીસાહેબનો છે એ તો પ્રસિદ્ધ છે; પણ ફુરસદ મળવાથી માવીઆએ માણસોનો મેળ કરી લીધો. આપણે જો અલીનો હક જાહેર કરીશું તો માવીઆ સ્વિકાર કરશે નહીં અને લડાઈ ઉભી થશે. તેથી જે ઈસલામનું ખૂન રેડાશે તેની જવાબદારી આપણા ગળામાં આવી જશે. ભોળા મુસાને આ વાતની અસર થઈ ત્યારે શી રીતે કરવું એમ અમરૂને પુછયું. અમરૂએ એમ કહ્યું કે, આપણે તો બંન્નેનીમોર રદ કરવી. પછી ગમે તેમ થાઓ તેનો દોષ આપણા ઉપર નહિં.

આમ કરવા ઠરયું. કુફાની મસજીદમાં આ બારે ચુકાદો સાંભળવાને લાખો લોકો એકઠા થયા હતા. બંને બાજુના વકીલ ત્યાં ગયા. અમરૂએ પહેલાંથીજ એવી યુક્તિ રાખી હતી કે જેથી મુસા આગળ ચાલે. તેને એમ સમજાવ્યું હતું કે, હજરતઅલી સાહેબની મહોર તારા હાથમાં છે તેથી હું તુને માન આપુંછું. મુસા આગળ હતો અને આગળ મુંબર ઉપર ચઢી હજરતઅલી સાહેબની મહોરની વીંટી રદ કરેલી જણાવી. તરત અમરૂ મુંબર ઉપર ચડયો. તેણે માવીઆની મહોર કાયમ કરેલી જાહેર કરી.

મુસલમાનોમાં અજાયબીથી ખળભળાટ થઈ રહ્યો. મુસાએ દગો થએલો જાહેર કર્યો. હજરતઅલીની તરફ વાળાઓએ તલવારો ખેંચી; પણ કુફાના લોકો આડા પડયા. તેથી લડાઈ ન થઈ, સૌ સૌને ઘેર ગયા. આ પછી ખારજી ટોળું જાગ્યું હતું. તેને હજરતઅલીએ કાપી નાંખ્યા હતા. તે પછી [illegible]

જણાની ટોળીએ એવો સંકલ્પ કર્યો કે, હજરતઅલી, માવૈયા અને અમરૂ ત્રણેને મારવા. અમરૂને બદલે ભૂલથી તેનો એક અમીર મારયો ગયો, માવૈયાને જખમ થયો; પણ ખાટલો સેવી અતે બચ્યો. હજરતઅલી સાહેબ વફાત પામ્યા. એમને નીમાજની અધવચમાં "અબલ મલજુમ" નામના માણસે જખમ કરયો હતો.

આ પછી અલીસાહેબના મોટા શાહજાદા ઈમામહસન માવૈયા સામે ચાળીસ હજારનું લશ્કર લઈ ગયા હતા; પણ માવૈયા સાથે છેવટ સંધિ થઈ હતી. તેમાં એમ ઠર્યું કે, ઈમામ તરફથી માવૈયો રાજ્યકારોબાર ચલાવે અને ઈમામને અમુક રકમ હદીઓ આપે. એ પ્રમાણે ઈમામહસનની હયાતી સુધી અમલ થયો હતો. એમની વફાત સન ૫૦ માં થઈ હતી. માવૈયા તરફથી ગુપ્ત રીતે એમને ઝેર અપાયું હતું એમ કહેવાયું છે. એમનો જન્મ સને ૩ હીજરીમાં થયો હતો. આખર સ્થળ મદીનામાં છે.

માવૈયાએ એમ કરાર કર્યો હતો કે, તેની હયાતી પછી મુલકનો કારોબાર ઈમામને સોંપવો; પણ એ કરાર તેણે તોડયો. પોતાની હયાતીમાં રાજ્યગાદી પોતાના દીકરા યઝીદને આપી. તેને એવી વશીયત કરી હતી કે, હજરતઅલીના દીકરા ઈમામહુસેનની છેડ કરવી નહિં, તેને માન આપવું; પણ માવૈયાના મુવા પછી મરવાનની સલ્લાહથી બેત માગવામાં આવી. (યઝીદને ઈમામ તરીકે કબુલ રાખવા). ચાર જણાએ ના પાડી. એક હજરત અબાબકરનો દીકરો અબદુલરહેમાન, બીજો હજરત ઉમરનો દીકરો અબદુલા, ત્રીજો જુબેરનો દીકરો અબદુલા અને હજરતઅલીનો દીકરો ઈમામહુસેન. ઈમામહુસેન હક્કદાર હોવાથી

તેના ઉપર પેહેલાં તગારો થયો તેથી મદીનો છોડી તેમને મક્કે જવું પડયું. મક્કાના લોકોએ ઘણું સન્માન આપ્યું; પણ દુશ્મનથી રક્ષણ કરી શકે એટલી તેમનામાં તાકદ નહતી. કુફાના માણસોએ મદદ આપવા જણાવ્યું અને કુફે બોલાવ્યા. ઘણા વિનતી પત્ર લખ્યા. અકીલના પુત્ર મુસલમને કુફે મોકલવામાં આવ્યો. અઢાર હજાર હથીઆરબંધ માણસોએ તાબેદારી બતાવી. આ વાત મુસલમે જણાવવાથી હજરત ઇમામહુસેન કુફે જવા નીકળ્યા. તેમની સાથે લશ્કર હતું નહિં; પણ કુટુંબી અને નોકર સર્વ મળી બોંતેર માણસ હતાં. તેઓ જ્યારે કરબલાનાં ગામડાં પાસે આવ્યા ત્યારે દુશ્મનોનાં ત્રીશ હજાર માણસોએ તેમને ઘેર્યા.

મુસલમ કુફે આવવાના ખબર કોઇએ દમાસ્કસમાં યઝીદને પહોંચાડયા હતા. તેણે કુફાની હાકમી અબદુલા ઝયાદ નામના ઘાતકી માણસને આપી. તેણે મુસલમને તેમના બે નાના પુત્રો સમેત માર્યા અને ઇમામ હુસેનની સામે મોટી ફોજ સાથે ઉમ્મર બીનસાદને મોકલ્યો હતો.

ઇમામ સાહેબને યઝીદની બેત કબુલ કરવા આગ્રહ કરવામાં આવ્યો તે કબુલ ન કરવાથી દુશ્મનોએ ફ્રાત નદીનું પાણી બંધ કર્યું. ઇમામ સાહેબના કુટુંબીઓ મરણીયા થઇ લડયા, તેઓએ ઉત્તમ વીરત્વ બતાવ્યું, એક પછી એક સર્વ મૃત્યુને આધીન થયા. ઘણા આગળ થોડા શું કરે ! અંતે ઇમામ સાહેબની પોતાની વારી આવી. તેમની સામે લડવા કોઇ આવી શક્યો નહિં; પણ દૂરથી તીરોનો વરસાદ વરસાવ્યો. હજરત ઇમામ હુસેનને જ્યારે ઘણા જખમો થયા ત્યારે ઘોડેથી નીચે ઉતરી જમીન ઉપર બેસી નિમાજ કરવા લાગ્યા. તે પુરી થઇ

એવામાં સબ્બરે આવી ગળાં ઉપર તલવાર ચલાવી દીધી. (તવલદ સન ૪ અને વફાત સન ૬૧ હીજરી).

આ દુઃખદાયક બનાવથી ઇસલામીઓમાં ગડબડાટ ઉઠયો. આ ઇમામના ખુનનું વેર "મુખતારબિન અબુઅબેદા" એ પુરતી રીતે વાળ્યું હતું. આ વેરમાં તેણે સુમારે બે લાખ માણસોને કાપી નાખ્યાં હતાં.

યઝીદના મુવા પછી તેનો દીકરો માવેઆ (બીજો) ગાદી ઉપર ન બેસતાં તખ્તને લાનત આપી જતો રહ્યો. સન ૬૫ હીજરી. પેલા માવેઆએ સન ૪૦ હીજરીમાં રાજ્ય મેળવ્યું હતું. તે પ્રમાણે માત્ર પચીશ વર્ષ તેના અને તેના પુત્ર યઝીદના હાથમાં રાજ્ય રહ્યું. તેટલા સારૂં તેઓએ સર્વ અયોગ્ય કૃત્યો કર્યાં હતાં.

બીજા માવેઆએ તખ્ત છોડયા પછી નીચ માણસ મરવાન જે વજીર હતો તે તખ્ત પચાવી પડયો. એને એની બાયડીએ મોઢાં ઉપર તકીઓ દબાવી ગુંગળાવી મારી નાંખ્યો હતો. એના વંશમાં સન ૧૩૨ સુધી બાદશાહી ચાલી હતી. તે પછી અબાશીઓ આ બાદશાહતના ધણી થયા હતા. અબાશીઓનો પહેલો ખલીફ અબુઅબાશ હતો જેનો વંશ પેગંબરસાહેબના કાકા અબાશથી ઉતરેલો હતો. અબાશનો અબદુલા, અબદુલાનો અલી, અલીનો મહમદ, અને મહમદનો ફતાહ અને ફતાહનો અબુઅબાશ અબાશી હતો. અબાશના વંશની કારકીર્દિ ૫૨૪ વર્ષ ચાલી હતી.

પહેલા ઇમામ હજરતઅલી, બીજા ઇમામ હસન, ત્રીજા ઇમામ હુસેન, કેરબલાની કતલગાહમાંથી બચેલા ઇમામહુસેનના શાહજાદા ઇમામ "ઝયેનલાબદીન" એ ચોથા ઇમામ. એમણે પોતાની ઉમ્મર

કરબલાની ફુખદાયક યાદ અને ખુદાની બંદગીમાં કાઢી હતી. એમના જન્મનો સન ૩૮ હીજરી અને વફાતનો સન ૯૫ હીજરી. એમનું મકાન મદીનામાં છે. તે પછી પાંચમા ઈમામ એમના શાહુજાદા ઈમામ મહુમદ બાકર તેમનો જન્મ સને ૫૮ હીજરી અને વફાત સન ૧૧૪ હીજરી. મકાન મદીનામાં.

ઈમામ મહુમદ બાકરની પછી છઠા ઈમામ તેમના શાહુજાદા જાફરસાદક સને ૮૩ હીજરીમાં જન્મ્યા હતા અને તેમની વફાત સન ૧૪૮ હીજરીમાં થઈ હતી. ઈસલામમાં સુની અને શીયા એવાં બે તડ એના વખતમાં પૂરતી રીતિ પ્રસિદ્ધિને પામ્યાં હતાં. હનફી, માલકી, સાફી અને હંબલી એમ ચાર ઈમામોએ ચાર ફિરકા કહાડયા, તે સુની કહેવાયા અને હજરત ઈમામ જાફરસાદકનો એક જાફરી ફિરકો થયો તેને સિયા કહે છે.

ઈમામ જાફરસાદકનો દીકરો મુસાકાઝમ સાતમો ઈમામ તેમનો જન્મ સન ૧૨૮ હીજરી અને વફાતનો સન ૧૮૨ હીજરી એમનું મકાન કાઝમીનમાં છે. એમના પુત્ર ઈમામ મુસિરઝા આઠમા ઈમામ તેમનો જન્મ સન ૧૪૮ હીજરી અને વફાતનો સન ૨૦૩ હીજરી એમનો રોજો ખોરાશાનના " મસેદ " નામના ગામમાં છે.

ઈમામ મુસિરઝાના દીકરા મહુમદતકી નવમા ઈમામ એમનો જન્મ સન ૧૯૫ હીજરી અને વફાતનો સન ૨૫૪ હીજરી આખરસ્થાન કાઝમીનમાં છે. અલીનકી દશમા ઈમામ એમના તવલદનો સન ૨૧૨ અને વફાતનો સન ૨૫૪ એમનું મકાન રૂમના સામરા ગાંમમાં છે. એમના દીકરા હસન અશકરી અગીઆરમા ઈમામ એમનો તવલદનો સન ૨૦૭ અને વફાતનો સન ૨૩૨ એમનું મકાન રૂમના સામરા ગામમાં છે.

ઈમામ હસન અશકરીના દીકરા ઈમામમેહેદી બારમા ઈમામ અને છેલ્લા ઈમામ એમના તવલદનો સન ૨૫૫ અને વફાતનો સન ૨૬૬ એમનું મકાન રૂમના સામરા ગામમાંછે. એમને માટે એવી માન્યતાછે કે તે કૂવાની અંદર ગયબ થએલ છે. તે જાહેરી કરશે ત્યારે કયામત થશે.

શીયા ઈમામી ઈસમાયલી શાખા.

ઈમામ જાફરસાદકના બે દીકરા હતા. ઈસમાયલ અને મુસા કાઝમ. ઈસમાયલ મોટા અને મુસાકાઝમ નાના. ઈસમાયલને વલી કર્યો હતો; પણ તે ઈમામ જાફરસાદકની હયાતીમાં વફાત પામવાથી મુસાકાઝમની વસીયત કરી. કેટલાક લોકોએ એવો મત આપ્યો કે, ઈસમાયલના દીકરા મહુમદને ગાદી મળવી જોઈએ. કોઈ એમ કહે છે કે, ઈસમાયલનો દીકરો મહુમદ હતોજ નહિ. મહુમદ વિષેની હકીકત " કન્ઝુલ મુસાહિબ " નામની કિતાબ આગા મહુમદ હસનશાહ કુમીનીએ બનાવેલ છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખી છે.

અબદુલાબિન મેમુન ઈમામ જાફરસાદકનો મિત્ર હતો. તેણે ઈસમાયલની પણ સેવા બજાવી હતી. ઈસમાયલનો મહુમદ નામનો દીકરો હતો તેની પણ એણે ખિજમત કીધી હતી. જ્યારે ધવાનકીએ હજરતસાદકને ઝેર દીધું ત્યારે અબદુલાબીન મેમુનનો દીકરો મરઝબાન, મહુમદબિન ઈસમાયલને મિસર લઈ ગયો. ત્યાં તેની વફાત થઈ હતી. કેટલાક લોકો એમ પણ કહેછે કે, તેની શુરીઆ હમેલદાર હતી તેને મારી તેની જગ્યાએ મરઝબાને પોતાની શુરીઆને રાખી. તેણે દીકરો જણ્યો.

તેને મહુમદબિન ઈસમાયલ ઠેરાવ્યો.

ઈમામ ઈસમાયલના વંશમાંથી પહેલાં મહુમદ મેદી પ્રગટ થએલ છે. તે પેહેલાં ઈસમાયલી વંશ અને ધર્મ ગુપ્ત રહેલ જણાય છે. એની વંશાવળી આવી રીતે મળી છે. ઈસમાયલના મહુમદ, તેના વફી અહુમદ, તેના તકી કાસમ, તેના રઝી અબદુલ્લા અને તેના અબદુલકાસમ મહુમદ મેદી.

. સીયા ધર્મ એકજ છે પણ ઈમામોની ગણનાથી બે ભાગ થયા છે. ઈમામ મુસા કાઝમના પક્ષવાળા જેનો મોટો જથ્થો છે તે પહેલાં બતાવેલા બાર ઈમામને માને છે અને ઈસમાલીઓ ઈસમાયલ સુધી સાત ઈમામને માને છે.

ઈસમાયલીઓએ મિસરમાં રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું. જે રાજ્ય ફાતમાઈટ ખલીફને નામે ઈતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. ઈસમાયલી મજહબમાં અબદુલા મેમુન સુફીએ સુફીમત દાખલ કર્યો હતો. એ મજહબ શીખવા માટે નવ પાયરીની યોજના કરી હતી. એ પાયરીઓ ક્રમે કરી ચડાવવામાં આવતી. આ મજહબ શિખવા માટે મિસરમાં કોલેજો સ્થાપી હતી. તેમાં સંસારી કેળવણી પણ આપવામાં આવતી. આવિષેની હકીકત "હિસ્ટરી આવ ધી એસેશીન્સ" માં છે. તેનો ઈન્તેખાબ આ ભાગની છેવટ આપમાં આવશે.

ઈસમાયલીઓની સુફીમતની કિતાબો મેળવવા મેં તજવીજ કરી હતી; પણ મને મલી નહુતી પણ "હિસ્ટરી આવ ધી એસેશીન્સ" ઉપરથી જણાય છે કે, એ મતનો આધાર કલામે શરીફ ઉપરથી લેવામાં આવ્યો હતો. સુફી એટલે જ્ઞાની. એ મત વેદમતને મળતો છે.

ઈસલામ મતમાં જ્ઞાન પામવા માટે ચાર પાયરી છે. શરીયત

એટલે કાયદા, તરીકત એટલે રસ્તો, હકીકત એટલે વિવેક અને મારફત એટલે જ્ઞાન—ખુદાની પિછાન.

"વાયદ હુલા શરીકલહુ" એનો અર્થ એવો છે કે, ખુદા એક છે તેનો શરીક નથી. એજ પ્રમાણે વેદનું વાક્ય પણ છે. "એક મેવા ન દુતિય" તે એકજ છે બીજો નથી. "નહુનો અકરબ અલેહ મિન હબલુલવરીદ" એનો અર્થ એવો છે કે, ઇનસાનનાં ગળાંની રગ કરતાં પણ હું તેમને નજીક છું. આમાં અલ્લાની સર્વ વ્યાપકતા બતાવી છે. એમજ વેદમાં "સર્વત્ર બ્રહ્મ" એ વાક્ય છે તેમાં સર્વ જગોએ ખુદા એમ વ્યાપકતા બતાવી છે.

ઇસલામનો મૂળ પાયો જે કલમો તેમાં પણ તત્વ દ્રષ્ટિ આવકે છે. "લા-ઇ-લા" એનો અર્થ "નથી-છે-નથી." એટલે એક છે બીજો નથી અથવા એમ પણ થાય કે, આદિ અંત નહિં તે સત્ય અને મધ્યમાં હોવાપણું તે મિથ્યા; જેમ મણી સત્ય અને પ્રકાશ મિથ્યા; પણ મણી અને પ્રકાશ એકજ જેમ "બ્રહ્મ સત્ય જગત મિથ્યા", "જીવ બ્રહ્મ એક." એ વેદાંતનું સિદ્ધાંત છે તેમ.

ગીતાનાં વચન.

અવ્યક્તા દીનિ ભૂતાનિ, વ્યક્ત મધ્યાનિભારત;
અવ્યક્ત નિધનાન્યેવ. તત્રકા પરી દેવના.

એનો અર્થ એવો છે કે, આદિ મૂળ જેના અવ્યક્તમાં એટલે ન દેખાતાં મધ્યે પ્રગટ દીસનારાં ને અંતે પાછાં અવ્યક્તમાં અદીઠ થનારાં એવાં પ્રાણીઓ છે ત્યાં તેઓને વિષે શોક વળી શો !

હદીસમાં ફરમાવ્યું છે કે, "મિન અરફન નફસહુ ફકદ અરફ

બહુ " એનો અર્થ એવોછે કે, જેણે પોતાને ઓળખ્યો તેણે ખુદાને ઓળખ્યો. હું કોણછું એવો પોતાને સવાલ કરી વિવેક થી વિચાર કરવો અને તેમ કરતાં જણાશે કે, પાંચભુતાત્મક પ્રપંચ નાશવંત ત્યારે બાકી શું ! બાકી ફક્ત અલ્લા.

મહા જ્ઞાની મનસુરે ખલીફ હારૂન અલ રશીદ આગળ "અનલ હક્ક" એ વાક્ય કહ્યું હતું "અનલ હક્ક" એટલે "હું ખુદા" તેથી મનસુરને શુળી મળી હતી; પણ તેણે કંઈ ખોટું કહ્યું નહતું. હું ખુદા એટલે મનસુર ખુદા એવો તેનો બોલવાનો ભાવ ન હતો; પણ મનસુરભાવ બાદ કરતાં બાકી જે રહે તે ખુદા. એમ તેના કહેવાનો ભાવ હતો. જેમ "અહં બ્રહ્માસ્મિ" એ વેદનું મહાવાક્ય છે. તેનો અર્થ એવોછે કે, " હું બ્રહ્મછું " એટલે ખુદાછું.

જ્ઞાનનિષ્ટ મહાત્મા હજરત અલીસાહેબના કલામોનું એક પુસ્તક છે તેમાંથી થોડાં કલામોનું તારણ તેમનો જ્ઞાનમત બતાવવાને માટે અહીં ટાંકુંછું. કલામના પાઠોના જે અંક છે તે દરેક પાઠ આગળ બતાવુંછું.

૭૨૪ સાચા દીન સો નબી ચલાયા, શરાહ સલાયા સોધી રાહ. આલી હિમ્મતસેં સબ દીનોપર ફતેહ પાયા ફજલેલ્લાહ; નૂર ઇલાહી અવલથા સો આખર જગમેં પાયા જહુર. ઇસદીનકે તાબે હોવે, ઉસપર રોસન હોવે રબકા નૂર.

૨૪૯ જિસ બહેસ્તમેં મોત ન આવે, સોઇ તખ્ત ખુદાકા જાન. ખુદાસો સબ ઠોરમેં બસતા, ખાલી નહિં કોઇ ઉસબીન મકાન; સબકુલ ઉસમે વોહી સબમેં, બાહિર ભીતર હુવે ભરપૂર. ઐસા સમજ જો ઉસમેં મિલીઆ, સોલા મોત હુઆ ઉસકા નૂર;

૧૦૨ એક નુક્તા મારફત કેરા, ઉસકું કોઈ ન પાવે અમલ. જિને પઢિયાના ઉસ નુક્તેકું, ઉસકે ઈમાનમેં કુછ ન હોવેસી ખલલ; જિન પાઢિયાને ભૂલા કરેવે, હરહુવે આગ હરહુવે પથર. હરહુવે પાની. ચંદર સુરજ સૂરત માણસ, જિન પઢિયાને સબ કરે કહાની;

૧૦૩ એક નુકતા સો મારફત કેરા, મુરશદ જિસકું બતલાવે. વાસલ હોવે જાત હકકમેં, અસલ અપનેકું પાવે; જિને દિલસેં ખોયા ઉસ નુક્તેકું, ઉને ખોયા અપને રબકું. યે સુનો સમજો હરદમ વિચારો, મોલા ફરમાતાહુવે સબકું;

૧૧૦ ઈલમ મરતબા દરીઆ જૈસા, જિસકા વાર ન પાર. મોત પિરા હુવે બેદ ઉંડા, ઉસમેં ચીજાં અનંત અપાર; જો કોઈ ઉસમે ગોતાં ખાવે, ઔર આપ ફનાં હોય જાય. સોઈ અમુલક સાંઈ અપના, મોતી ઉપર લાવે.

૧૫૪ આદમી આપમન સબ દુનીઆં ચાવે, જેતી ન્યામત હુ-યે ભાતોભાત. દિલ ચાવે સો સબ કાંસો પાવે, સારી દુ-નીઆં ન આવે હાથ; દિલકી આસા તો પૂરી હોવે જો આસા છોડ હોવે નિરાસ;

૧૬૫ બડી ફજર જાગે ને બંદગી કરે, તો તું નેકી કમાયા. જો ઈસ વેળાએ જાગેઆ, સો બંદગીસેં નેકી પાયા; સ-બુહ સાધક જાગો, કરો જિકર એલાહી. નમાજ તસબી બંદગીસેં, હોવે દિલ સફાહિ.

૧૮૧ ખુદાકા ડર જિસ દિલ બસે, વહે દિલ નિત્ય હોવે ઉ-જારા, જિને દિલ અપના ઉજ્યાસા, દિદારકી ઉસકી પુગી આસા. દિલ આરીસા દિદારકા, જિને ઉજ્યાસા ઉસકા

પુરા ભાગ; રબકે ડરસેં દિલ ઉજાસો, સુતા કયું હુવે ગાફેલ જાગ.

૧૯૨ દીન માશુક ઇરફાન ઇલાહી, દુનીઆં પથર દુનીઆં ચા-હ. ચૌદ તબક તક જ્યો જ્યો ન્યામત, સો સબ જાનો દુનીઆં કેનાં; ખુદા તો હુવે સબસેં ન્યારા, ઔર જો મ-સર્યા સો રબકા નુર. જો દેહ મેં પનસેં હાથ ઉઠાયો, તો બાકી રહેસો રબકા જહુરા

૨૪૮ મલકલ મોત તો સબપર આવે, સબ બેરેકી લેતા હુવે જાન. ઇસમરને આગે જો મરચલે, સો મર કર પાવે અ-માન; ઐસા મરનાં જો મરજાને, વાસલ હુકે સો કામલ ફકીર; વહે ધીરજ પાવેસો વલી કહાવે, યે ફરમાયા હજર-ત આપ અમીર.

૨૩૧ અવલ આખર જાહેર બાતન, દિસતા સુનતા સો હુવે. હુવે સબહીમે સબસેં ન્યારા, ઔર નહિં સબ વહો હુવે; મેં ઔર તુંકી દોહી છોડકર, એક દેખ કુછ દો નહિં હુવે. ઐસા સમજ કેનાં હો ઉસમેં, તું નહિં તબ વહો સહી હે;

જ્ઞાનપદ પામવાના બે રસ્તા છે, એક વિચાર અને બીજો પ્રેમ. મુસલમાન ફક્ત બીજો રસ્તો લે છે. તેને ઇશક કહે છે, જરબાવે અલ્લાને જાણવો. ઇશકની બે પાયરી મિજાજી અને હકીકી. પહેલા મુરશદ અથવા કોઇ પ્રીય વસ્તુનું ધ્યાન કરે છે તેથી વૃત્તિ સ્થિર થતાં ઇશકમિજાજી બદલી હકીકી થઇ જાય છે, અને અસીપદને પામે છે. (એકતા) આ જગ્યોએ સિંધના એક મહાપુરૂષ " શાહ અબદુલ લતીફ " ના રસાલાના થોડા બેત ઇશકમત બતાવવાને વાસ્તે ટાંકું છું.

બેત.—અબ્બર પડ અલહ જો, બ્યા વરક સભ વિસાર;
અંદર તન ઉજાર, પનાં પડેધે કિતરા.

અર્થ—એક અલહનો અક્ષર શિખ, બીજાં પાનાં વીસરીજા. અં-
તઃકરણને સાફ કર. પાનાં કેટલાં પઢીશ!

બેત.—માન મુઝના શિપરી, બિતા લાય મઝુર;
ઉર્નીજા અમર, ખાણુત ખાલી નહિંએ.

અર્થ—પ્રી-તમ માંડ બોલાવે, ધ્યાન મઝુક તેના હુકમ ઉઠાવશો તો
નાઉમેદ નહિં થાય.

બેત.—મહોબત જે મેદાનમેં, આવી પેર પિઆન;
સર વઢણુ ધડધાર કરણુ, હે સીંગાર સહાન.
દીધા મું હિકાનુ, મથા માસુકન લા.

અર્થ—પ્રેમનાં રણક્ષેત્રમાં જેણે પગ મુક્યા. શિર વાઢવા, ધડને
જુદા કરવા, એ તેના સહાનો શણગાર મેં તેઓને પ્રી-
તમ માટે માથાં આપતા જોયા. (માથું એટલે રૂહઅ-
ભિમાન)

બેત. મહોબત જે મેદાનમેં, પેયા લાલ લુઝન;
ખાણુઈ બધન પટીઉં, ખાણુઈ ધક ઘુમ્મન.
પેધન છડેઆ વિરચી, સો અજકાં કાલ મરન;
કું કે કીં ન ચવનુ, ધરધ પહિંજે દિલજો.

અર્થ—પ્રેમક્ષેત્રમાં ઘવાએલા પોતે જખ્મો પોઇ પાટા બાંધે છે.
પેટાએ તો કંટાળી મુકી દીધા. તે આજ કાં કાલ મરવા-
ના તેઓ પોતાનું દરદ કોઇને કહેતા નથી.

બેત.—સૂરી આય સિંગાર, અસલ આસકન જો.
મુડણુ મોટણુ મીંયણું, ધ્યા નિજારે નરવાર;
કુસણુજો કરાર, અસલ આસકનસે.

અર્થ—આશકનો શણગાર શૂળી છે. ડગવું કે પાછું ફરવું એ
તો એબ. નિજારા ઉપર નિછાવર થવા. આશકોનો કરા-
ર કતલ થવાનો.

બેત.—સદા સુર નહુન, ગુંધર વિંઝન ગુંધરી.
એબાઈવું આકલ ચે, હી પરખા કારણુ પેનઃ
ચંગાં ઈ ચોનુ, તધર ન મટને પોસ્તને.

અર્થ—હંમેશ દુઃખ ન હોય. મુંજારો મટી જાય. દુઃખ પરીક્ષા
માટે પડે છે. સંત એમ કહેછેકે, મિત્રનું ઘર છોડ-
વું નહીં.

બેત—પાણી મથે ગુપચ, મુરખ ઉંઝ મરન.
સાખા ઓડો સિપરી, ઉજુછેતા નથોનુ;
સો-ધમ-ન મુઞાણુન પોથ ધાડ કનૂ મુકનઈ.

અર્થ—ગુપતી પાણી ઉપર છે અને મુરખ તરસે મરેછે. પાસેથી
ઢૂંકડો પ્રીતમ છે તેઓ વ્યાકુળ થાય છે; પણ શોધી શ-
કતા નથી. તેઓ શ્વાસને ઓળખતા નથી. પછી દુઃખ-
ના પુકાર કરેછે. (પોતાના આત્માને ઓળખતા નથી.)

બેત—જે ભાઈયેં જોગી થીયાં, ત તમા છડ તમામૂ,
થી ગોલે જે ગોલો, તેંજે થી ગુલામ;
ત નાગા તોજે નામૂ, લખજો વિંઝી લાહુતમેં;

અર્થ—જો જોગી થવું હોય તો તૃષ્ણા છોડી દે. સેવકનો સેવક
અને તેનો પણ સેવક થા. તૃષ્ણા ત્યાગ કરીશ તો તા-
રૂં નામ "અરસની પાટી" ઉપર લખાશે. (અમ્મર
પાટી)

બેત—અંદર સા નમુકાઈયેં, તું બાર મુકાઈયેં બાડ,
મુઆ મુકે પાણકે, ભાઈયેં આરેશી આડ;

ઉ પંધ પરાંઉં, જાુકકો નાગા ગડેઆ નાથકે;

અર્થ—અંદર શ્વાસને મુકવતો નથી. અને બહારે બાહુને મુકવે છે. દુઃખીઆ પોતાને દુઃખ દીધું એમ જાણેછે કે, હું જ્ઞાનીછું; પણ તે પંથતો દૂર છે. જ્યાં ત્યાગીઓનો અલ્લા સાથે મેળાપ થયો.

બેત—મું નડિઠો પાણુ, તોકીં ડિઠો પાણુ કે,

કૂડા પડે કુરાનૂ, અલ્લા ઘરકી અઘનેં;

અર્થ—મેં તો તને જોયો નહિં. તેં મને કેમ જોયો! ખોટા મનથી કુરાન પડે છે. અલ્લાને ઘેર કેમ ચાલશે. (એક મુલ્લાં કુરાન પડતો હતો તેના મુસલ્લા ઉપરથી એક ઓરત ચાલી ગઈ. મુલ્લાંએ ગુસ્સે થઈ કહ્યું, રાંડ આંધળી થઈ છે ! ત્યારે તેણે ફરીને જવાબ આપ્યો કે, હું મારા પ્રીતમના ધ્યાનમાં હતી તેથી મેં તુંને ન જોયો; પણ તુંજે તારા પ્રીતમ અલ્લાના ખરા ધ્યાનમાં હતે તો મને જોઈ શકતે નહિં. માટે તારી બંદગી ખોટી છે. ખુદાને ઘેર તે કબુલ થવાની નથી.)

બેત—જે ભાઈયેં જોગી થીયાં, તર્વિઆય છડ વજુદ,

મોબત સંધો બિંઝહિ, દિલમેં કુખાઈજ કુંધ;

ઉલફત રખ અલખસેં, અંદરમેં અફજુદ;

વાહદતજે વજુદમેં, નાગા કેર ન કુંધ;

નફી કરતું નફસ કે, જિલત ડીયેં જુદ.

થીયેં ખફીસેં ખુદાનુદ, ત નાગા રસેં નાથકે;

અર્થ—જો જોગી થવું હોય તો અસ્તિત્વને ખોઈ નાખ, મનમાં પ્રેમની ધૂણી લગાવ, અલક્ષ જે અલ્લા તેની સાથે અતી પ્રેમ રાખ, ઐક્યતાનાં દર્શન કર. જગભાવ છોડી

દ, દેહ કષ્ટ કરતો આનંદરૂપને પ્રાપ્ત થાય.

બેત—જે ભાઈયેં જોગી થીયાં, તવિઈ ગોલ વજુદ,
ઉથી અલખ સામહું, સામી કર સજુદ;
ખિલવત કર ખફિયસેં, થીયે નહીમેં નાબુદ,
પુરેજ પૂરબ પારડેં, ભાજુ છડી જુદ;
તનકે ડીયેં તસીઆ, થીયેં ઉલફતસે આબુદ.
લડી તુ લાહુતમેં, કર વેરાગી વજુદ;
ગભી છડ ગનુદ, ત રાવલ રસે રામસેં.

અર્થ—જો જોગી થવું હોય તો સત્યને સોધ, તેને જોઈ નમ.
એકાંતમાં મળ, નહિંમાં નહિં થઈજા, અહંભાવ મુકી પે-
લે પાર જા, તેની મરજી અનુસાર કમાણુ કર, મનને
માર, પ્રેમમાં મગન રહે, જ્ઞાન ભુમીમાં જા, આળશ મુક
તો અલ્લાને મળે;

બેત—અલહૂ અલખ મનમેં, કિઆ કાપડીઅનૂ,
સે હરફ ધારા હેકડી, બેયા કીં ન ખુજાનઃ
ફેરજ ફેનાં કી અલ્લા, જે અયેનૂ ઈબાબત ઉનૂ;
કુલહું વલ્લા અહદ, થા મિંઆ મત પઢનૂ
સાધત સાધત સરહિ, ગુર કે ગડેયા કાપડી;

અર્થ—લક્ષમાં ન આવે એવો જે અલહૂ તેને કાપડીઓએ મ-
નમાં ધારણ કર્યો. એ અક્ષર વિન્યા બીજુ કાંઈ ન જા-
ણુ એમાં ગુમ થઈ જવું એજ તેઓની ખાસ બંદગી
બોલ "ખુદા એક" એજ પાઠ કીધો તેને આનંદરૂપ અલ્લા
ની પ્રાપ્તિ થઈ.

બેત—એતી વિઝે વણુકાર, હિતે ન ગોલીએ હોય કે,
સિક્યો નાંએ લતીફચે, ભારો ગો બેપાર

નિકુડી નેણુ નેઆર, તોમિંઝ ડેરો પીઆર્ને;

અર્થ—શા માટે વનમાં જાયછે ? અહીં કાં પ્રીતમને શોધતી નથી! સંતાઇને બીજે પાર કંઇ બેઠો નથી. નિરખીને જો તો તારામાં તેનુ મકાન છે.

બેત—વાયધકુ લા શરીકલ હું, આપે હેકડાઇ હુકે.
બિયાઇ કે ભગ્ય, જિન વિપો સે વરસીપો;

અર્થ—તે એકછે, તે જેવો બીજો નથી એકપતા બ્યાજબી છે. દૈતને જે બેટયો તે વણુસ્યો (બગાડયો)

બેત—વાહુદતસેં કસરત થીપે, કસરત વાહુદત કુલ;
કુલા મેં કુલ, બિલા સપો સબ્જો.

અર્થ—એકમાંથી ઘણાપણું થાય અને તે ઘણાપણાંનું એકંદર એક આ બધી જે ગડબડછે. હું પતિજ્ઞાથી કહુંછું તે પ્રી-તમની છે (એક અલ્લા)

બેત—જો તું અલ્લા હિકડો, બિઇ વાઇ વિસારે છડ;
ઉતાં તોસેં ઘડ, સબ્જ્ણુ સાહુ પસાહુમેં.

અર્થ—બોલ અલ્લા એક છે, બીજી વાઇ વીસારી મુક, તે તો તારાથી મળેલ છે, શ્વાસોશ્વાસમાં;

બેત—સાધુ સદાવણુ કઠણુ હૈ. મત કોઇ સાધુ સદાય;
સાધુ તબ સદાઇયે, જબ જીતાઇ મરજાય.

અર્થ—સાધુ જે કહેવડાવવું એ તો કઠણુ વાત છે. સાધુ કહેવડાવવું નહિં. સાધુ ત્યારે કહેવડાવવું જ્યારે જીવતે મરી જવાય (અહંકાર મારવો)

બેત—હુરોડીયે ખઈયબ્માં, સોને લધો સુબ્બાન;
આસક હેઠે અંગરે, લધેયા લા મકાન.

અર્થ—જ્ઞાનીએ ગુફામાંથી સત્ય શોધી કાઢ્યું, આ રહ્યું આ

મકાન ઉર્ફે (તુરીયાતીત)

બેત—તુમેં ઘટ છુ હું થીયા, ખાલુમી મિરીઆન.
સબોહી સુભાન, આયો નજર ઉનછ;

અર્થ—" તે " માં મળીને " તે " થયા, જેણે અહંભાવ ગુંછ નાંખ્યો. તેઓએ સર્વત્ર ખુદાને જોયો.

બેત—મુરી સેલ સજન મેં, છું રગન મે પસા.
શા નકરે ગાલડી, જિનમેોયા પરોડે પસા;
આપસો ગુનાહ, જિકા કરે પધરી.

અર્થ—મુરીનો સહેલ સર્વત્ર છે જેમ રગોમાં જીવ છે તેમ. તે વાત કરતો નથી. જેણે ઓળખી જીવને પરોવ્યો છે એ વાત પાધરી કરવામાં ગુન્હા છે.

(આ જગ્યાએ એક શાહેરનું બનાવેલ રમુજ બેત અહીં લખવું અનુકુળ લાગે છે.

બેત—સાયલ સવાલ કરદ, બંદર હજરતે કરીમ.
મનસુરરા બદામ, ચિરાદાદ એ હકીમ;
મનસુર ખુદ વાકેફ, ઈસરાર સર રોશ
સર રોશતરા બફાસ કુનદ, બિઆરઆમોસત.

અર્થ—એક સવાલીએ ખુદાની દરગાહમાં સવાલ કર્યો કે મનસુરને ફાંસી શાને માટે દીધી. ત્યારે ખુદાએ ફરમાવ્યું કે, મનસુર પ્રીતમનાં ગુહ્યથી વાકેફ હતો તે પાધરૂં કરી નાખ્યું, તેની એ સજા હતી.

બેત—મુરી સાફ કિયા, બુધિ વરક વજુદનો.
તેમાં પી પિયા, છરે પસાણુ પિરીયનો;

અર્થ—જ્ઞાનીએ હયાતીનું પાનું પીઢી સાફ કરી નાખ્યું તે પછી તેને જીવતે માશુકનાં દિદાર થયાં.

બેત—હુંનો વરક વિસાલનો, ફિયો મુતાલે મું.
તેંઈ મેં તુંહિ તુંહ, બિઈ લાત ન લેને બિતરી;

અર્થ—તેના મિલાપના પાનાનો મેં અભ્યાસ કર્યો. તેનામાં "તું-હી તું" બીજી જરા જેટલી પણ વાત નહિં.

બેત—જિનકે ધીર ધરધન્ને, સો સબક સુરપટનુ.
ફિકર ફેરઈ હથમેં, આક મુતાલે કનુ;
પનુંસો પડન, જેસેં પસન પિરીયકે;

અર્થ—જેનો અભ્યાસ ધીઠ, તે પાઠ દુઃખના વાંચે છે, હાથમાં ફિકરની પાટી છે, રૂપનો નિશ્ચય કરેછે, પાનું તે વાંચે છે, જે વડે પ્રીતમનાં દર્શન થાય;

બેત—દુઃખેંપો ડાઢો થીયે, વિઠે જિનીવટ.
સા મિજલસાઈ મટ, જહાંશલ હુએ હજારનો,

અર્થ—જેના પાસે બેસવાથી બિમારી વધે. (દૈત) તેની સોબત છોડી દે. જો હજારનું હાંસલ હોય તોપણ.

બેત—દુઃખેંપો દૂરથીયે, વિઠે જિની વટ.
તન ઉનીસેં કટ, ઓડા અડે પપડાઃ

અર્થ—જેની સોબતથી બિમારી (દૈત) મટે. વખત તેની સાથે કાઢ, નહિંક જુગાં થાણીને.

બેત—ગંગ ખામી પટ થિયો, ભગી ગોરાં સિકક.
વિઠી વનુહા નિકરી, જિંડા ઘડી ધિકક
પોય સિકકું ઓં સિક, બિઈ ગડેઆ પાણમેં.

અર્થ—ગાઢી બળીને પટ થયો, ચોરોની સંતાવાની જગ્યા ભાંગી, હોવાપણું નીકળી ગયું. પછી આશક અને માશુક એક પોતામાં મળ્યાં. (આમાં જે ચોર કહ્યા છે તે કામ, ક્રોધ, લોભ આદિ સમજવા)

સુફીમતની ઘણી કીતાબોછે, અહી "દીવાને હાફેઝ" "મસન-વી મોલાના રૂમી" બહુ પ્રસિદ્ધ છે. "દાનેશ નામે જહાન" કિ-તાબમાં પદાર્થ સોધન ઘણી બારીકીથી કરેલ છે. એનો મત એવોછેકે, સર્વ હોવાપણું અક્કલે કુલ અને નફસેકુલ વડેછે. જેમ સાંખ્યમાં પ્રકૃતિ પુરૂષ કહ્યાં છે તેમ. અવલ અકલેકુલ, તેમાંથી નફસેકુલ, તેમાંથી ક્રમે આસમાન, તત્વો, તેનાં પાંચ ફેરજંદ, ફુઅ, તેમાંથી ખનીજ, તેમાંથી વનસ્પતિ, તેમાંથી હેવા-ન, તેમાંથી ઇનસાન એમ પાયરી દરપાયરી ચડતી સ્થિતિ થ-તી આવી છે. અનાસરો બદલ થવા વિગેરે જગતમાં જે બ-નાવો આપણે જોઇએ છીએ અને દેહની અંદરની શક્તિઓ એ સર્વના ખુલાસા ઘણાજ બારીકીથી કર્યાછે. એનો ભાવાર્થ પણ એકતા બતાવવાનોછે.

તત્વજ્ઞાન છાનું રાખવાને માટે તાકીદ છે. તેનું કારણ એ કે, એની બારીકી ન સમજી શકે તે ભગડી નાસ્તિક થાય માટે જ્ઞાન પાત્ર હોય તેનેજ આપવું યોગ્ય. ઇસમાયલીઓએ જ્ઞાનને વિશેષે પ્રસિદ્ધ કર્યું. મદરેસાઓમાં શિખાવવા માંડ્યું જેથી પરિણામે તેના ગેરઉપયોગ ઇસમાયલીઓની નિઝા-રી શાખાની કારકીર્દિમાં આપણે જોઇશું. એમાં કંઇ જ્ઞા-ન મતનો દોષ નથી. પણ ઉપયોગનો દોષ ગણાય. એક છ-રી પોતાના રક્ષણ અર્થે કામ લાગે અને તેનાથી આત્મઘાત પણ થાય.

મહમદ મેહદીથી મુસતનસર સુધી અને મુસતનસરથી આદેદુ-લ દીન અલ્લા અને હસન સબાથી રૂકનદીન ખુરશા સુધીની હકિકતનું તારણ "રોઝતલસફા" નામની તવારીખમાંથી કર્યું હતું. તે હકિકત હવે હું લખુંછું.

ઇસમાયલ બિન જાફર સાદકના વંશજો.

એ વંશમાં ગાદી સ્થાપનાર અબુ કાસમ મહમદ બિન અબદુલા હતો. તેનો લકબ મેદી હતો. ઇસમાયલીઓનો એવો મતછે કે, હદીસમાં જે મેદીની ખબર આપીછે તે મેદી એજછે. હીજરી સન ૩૯૬ માં તેણે અબુ અબદુલા સુફીની મદદથી આફ્રિકા તરફ સ્વારી કરી. મેદીના મિત્રો માનેછે કે, ત્રીજા સૈકામાં પશ્ચિમ દિશા તરફથી સુર્ય, લોકોનાં માથાં ઉપર ચળકશે એવું હદીસનું ફરમાન છે તે આ મેદી વિષે ઇસારો છે તે કોઇપણ કોમ સાથે લડાઇ કરતો ત્યારે હમેશ ફતેહ મેળવતો હતો. કિરાન તરફ તેણે એક મજબુત કિલ્લો બાંધી તેનું નામ " મેદીઆ " પાડ્યું.

હી૰ સન ૩૯૯ માં પશ્ચિમના કેટલાક રહેવાસીઓએ મેદીની નાફરમાની કરવાથી તેણે તે લોકોને ઝેર કરવા પોતાના દીકરા કાયમને મોકલ્યો. કાયમ લાંબી મુદત સુધી તેઓના શેહેરના દરવાજા ઉપર ઘેરો ઘાલી બેઠો. ત્યારે અંતે ખોરાક ખુટી પડતાં તે લોકો તલવાર અને કફન લઇ બહાર આવ્યા અને જીવતદાન માગ્યું. કાયમે તેને તે બક્ષ્યું અને જે થોડો માલ લોકો તરફથી તેને જડયો તે લઇ વળી નીકળ્યો.

મેદીએ પોતાની કારકીર્દિમાં પશ્ચિમનો બધો મુલક તાબે કરી જુનાં ખાનદાન ને વેરાન કીધાં. જ્યારે તેનું લશ્કર કિરવાન અને ત્રાબલસ વિગેરે જીતી ફુરસદ પામ્યું ત્યારે તેણે કાયમને મોટાં લશ્કરથી મિસર સર કરવા મોકલ્યો ત્યાંના હાકેમ મુકતદર અબ્બાસીએ મનસખાદમને બળવાન ફોજ સાથે તેની સામે મોકલ્યો. એ બેઉની વચ્ચે ઘણી લડાઇઓ થઇ. જેમાં મુનસે બહુ શુરાતન બતાવવાથી તેને પોતાનાં રાજ્ય તરફથી "

જફર " નો ખિતાબ મળ્યો. કેટલાક ઇતિહાસવેતા લખેછે કે, મુનસે દસવાર કાયમ સાથે લડાઇઓ કીધી; પણ મિસર તેના હાથમાં જવા દીધું નહીં. મેહદી પચીસ વર્ષ .ખિલાફત ભોગવી ૬૨ વર્ષની ઉમ્મરે મેહદીઆના કિલ્લામાં વફાત પામ્યો.

કાયમ બ અમ્મરે અલ્લાહ.

મેહદીએ પોતાની ખિલાફતના વખતમાંજ આફ્રિકા તથા બરબરના લોકોને કાયમની બેત કરાવી હતી. જ્યારે મેહદી વફાત પામતાં કાયમ ગાદીએ બેઠો ત્યારે સકેલીઆના લોકોએ તેની નાફરમાની કીધી. તેનું કારણ એ હતું કે, ત્યાંનો કારભારી સાલમ બિન રાશદ રૈયત ઉપર જુલમ કરતો હતો. સાલમે તેઓની નાફરમાનીનો રીપોર્ટ કાયમની હજુર કીધો ત્યારે કાયમે ખલીલ બિન ઇસાકને મોટું લશ્કર આપી તેની મદદે મોકલ્યો. સકેલીઆના લોકોએ ખલીલને કહ્યું કે, અમારી નાખુશીનું કારણ સાલમના જુલમ સિવાય બીજું કંઈ નથી. ખલીલે તેવાત કાયમની હજુર પહોંચાડતાં કાયમે સાલમને બરતરફ કરી તેની જગ્યા બીજાને આપી.

કાયમના વખતમાં અબુયઝીદ નામે એક શખસ છોકરાઓને શિખવવાનું કામ કરતો હતો તેણે પોતાના ઝુંડ નીચે ઘણા લોકો એકઠા કરી કાયમ ઉપર ચડાઈ કરી. તે એવો તો નિર્દય માણસ હતો કે, ગુન્હાની માફી બક્ષવી એતો જાણે તેના મઝહબમાં મના હતી. કહેછે કે, જ્યારે તે તીરવાન ઉપર ફતેહમંદ થયો ત્યારે તેણે લુંટ અને કતલનો હુકમ આપ્યો. શહેરનાં સારાં માણસોએ બહાર આવી માફી માગી; પણ અબુયઝીદે કહ્યું કે, તીરવાન કંઈ બહેતુલ મુકદસથી મોટું

થી. તે શહેર જ્યારે લુંટ અને કતલથી ખરાબ થયું ત્યારે આ થાય તેમાં ફિકર નથી. કહેછેકે, અબુયઝીદ અને કાયમ વચ્ચે ઘણી લડાઇઓ થઇ તેમાં કાયમની હાર થતાં તે નાસીને મેહદીઆના કિલ્લામાં ભરાયો અને અબુયઝીદે તેની આસપાસ ઘેરો નાંખ્યો તે ઘેરો પડેલો હતો તે દરમિયાન કાયમ મેહદીઆના કિલ્લામાંજ મરણ પામ્યો તેની કારકીર્દિ બાર વર્ષ અને નવ મહિનાની હતી. ઇસમાઇલી લોકોએ અબુયઝીદનું નામ "દજાલ" રાખ્યું. કહ્યુંછેકે, હદીસમાં "દજ્જાલ મેહદીઆ કાયમ ઉપર ચડાઇ કરશે" એમ લખ્યુંછે તે એહી એજ હતો.

મનસુર બિલ્લા.

જ્યારે કાયમ ગુજરી ગયો ત્યારે મેહદીઆના કિલ્લાના લોકોએ મનસુરની બેત કીધી. મનસુર ચાલાક તથા શૂરો મરદ હતો. તેણે પોતાના બાપ કાયમના મરણની વાત છુપી રાખી અને સારી તદબીર તથા બહાદુરીથી, અબુયઝીદ ઘેરો ઘાલી પડયો હતો તેની સામે ટક્કર લીધી. તેથી અબુયઝીદને નાસવું પડયું તેણે મુદાન શહેરમાં જઇ વિસામો લીધો ત્યારે મનસુરે તેને પકડવા એક ફોજ મોકલી એ ફોજ કેટલીક મહેનત અને તદબીરથી તેને પકડી લાવી ત્યારે મનસુરે તેને હમદાનના કિલ્લામાં એક લોઢાના પીંજરામાં થોડો વખત કેદ રાખી અંતે તેનું ચામડું કહાડી તેમાં ઘાસ ભર્યું અને પોતાના દેશમાં ફતેહના કાગળો લખ્યા જેમાં તેની નાલાયક ચાલ પણ વર્ણવેલી હતી.

મનસુરે સકલીઆની હકુમત ઉપર હસન નામના એક અદલ અને દીનદાર માણસને નીમ્યો હતો તેણે પોતાની સારી ચાલથી ત્યાંના લોકોનો સારો પ્યાર મેળવ્યો હતો; પણ [illegible]

લોકો તેની સામે લડાઈમાં ઉતર્યા જેમાં હુસનનો પરાજય થયો પણ તરતજ મનસુરના ગુલામ ફરરૂખની સરદારી નીચે એક લશ્કરની ટુકડી તેની મદદે આવી પહોંચતાં રૂમી લોકોને નાશી જવું પડયું.

અબુ જાફર મુરાયોદીને કેટલાક બેત મુબારકબાદીના રચીને મનસુરની ખિજમતમાં પહોંચાડયા તેમાં એવી મતલબ હતી કે, આપનો બેટો મુઈઝદીનઅલ્લા જે આપનો વારસ છે તેનું નામ મક્કા અને મદીનાના મંબરો તથા સિક્કાઓ ઉપર જારી થશે એવું હું ઇચ્છું છું. અંતે તે બેત પ્રમાણે બન્યું. મનસુરે ૩૯ વર્ષની ઉમ્મરે સાત વર્ષ ખલીફાત ભોગવી આ દુનિયાં છોડી.

મુઈઝદીનઅલ્લા.

મુઈઝદીન અક્કલમંદ તથા બહાદુર બાદશાહ હતો તે દેશના કાયદાની બારીકી તથા ધર્મના કાનુનો અચ્છી તરેહથી સમજતો હતો. એના બાપનાં મરણ પછી સન ૩૪૧ ના સવાલ મહિનાની આખેરીએ તેની બેત કીધી. મુઈઝદીને સન ૩૪૭ માં પોતાના ગુલામ જહુરે બાદમને મોટાં લશ્કરથી આથમણુ તરફ મોકલ્યો ઉખાનુસના કાંઠા અને ખાલીદાતના બેટ સુધી ગયો અને ત્યાંના દરિઆની માછલી વખાણાતી હતી તે તેણે ખલીફાને ભેટ મૂકી.

સજલમાસ્સાનો હાકેમ મુસલમી હતો જેણે પોતાનું નામ " શાકુર અલ્લા " રાખ્યું હતું. તથા પોતાને " અમીરલ મોમનીન " કહેવા હુકમ આપ્યો હતો તેને મુઈઝદીને કેદ કરી તેનો મુલક સર કીધો અને એક મોટું લશ્કર બેટો તરફ મોક-

કર્યું. રૂમી તથા એ લશ્કરની વચ્ચે ઘણી લડાઈઓ થઈ જેમાં મુઈઝદીનની ફતેહ થઈ એ અરસામાં મિસરમાં મોટો દુકાળ પડયો હતો તથા ત્યાંના અબ્બાસીઓની તરફનો હાકેમ કાફુર અક્ષીદી મરણ પામ્યો તેથી મિસરના મોટા માણસોએ મુઈઝે પોતે ત્યાં આવવા કે, કોઈ લાયક માણસ મોકલવા પેગામ મોકલ્યો. મુઈઝે મિસર લેવાનો મનસુબો કરી " જવર " નામના એક સખસને હથીઆરબંધ લશ્કર તથા મિસરી લોકો વાસ્તે ખોરાકથી ભરેલાં વહાણો સહિત મોકલ્યો. જવરના પહોચવાથી તથા તેઓને ખોરાક મળવાથી મિસરના લોકો ખુશી થયા અને જવરે અસકીરીના ભાગમાં ઉતારો કરી ફોસતાન, મિસર તથા આઈનસની વચ્ચે એક નવું સહેર વસાવી તેનું નામ " મુઈઝીઆ " રાખ્યું. જવરની કોશિષથી મિસર, સિકંદરીઆ, હિઝારેસઈદા, ઝમાન, મક્કા અને મદીના અબ્બાસીઓના કબજામાંથી અલવીઓના હાથમાં આવ્યાં. જવરે ફલસસ્તીન, દમાસ્કસ તથા શામના સર્વે પ્રાંતો છતી લીધા અને " કરામાતા " કહીને એક ખાનદાન હતું જેણે ઘણાં કામો કરેલાં હતાં તેને પકડી મિસરના રાજાને પહોંચાડયું. તેમાંથી થોડાએક ભાગી ગયા તે મિસરમાં સંતાયા એ ઉપરથી જણાયછે કે, કરામાતાનુ ટોળું ઈસમાયલીઓથી જુદું છે. અબ્બાસીઓ અદાવતને લીધે એ ટોળાંને ઈસમાયલીઓમાં ગણે છે.

હી૦ સન ૩૬૧ માં મુઈઝદીન પોતાનાં કુટુંબ સહિત મિસર ગયો ત્યારે તેની સાથે ૨૫૦૦૦ ઉંટ ચાંદી અને સોનાની નગદીના હતા. તે મિસરની હદમાં પહોંચ્યો ત્યારે તેના મહાજનો તેને સિકંદરીઆ સુધી સામા આવ્યા અને તેના દિદારથી પોતાને માન સમજ્યા. મુઈઝદીને રાજ્ય કરિખારમાં [illegible]

જ અદલ ઈનસાફ બતાવ્યો હતો. કહેછે કે, તેના દરબારની સામે કેટલીક પેટીઓ સોનાથી ભરેલી રાખેલી હતી અને રજા આપેલી હતી કે, જે લાચાર આદમી આવે તે તેમાંથી એક મુઠી ભરી લે તે ખાલી પેટીઓ હજુ ત્યાં મોજુદ છે પણ તે ખેરાતની નિશાની નથી. જ્યારે તેનું રાજ્ય મજબુતી ઉપર આવ્યું ત્યારે તે હી૦ સન ૩૬૫ માં મરણ પામ્યો. આ વખતે તેની ઉમ્મર ૪૫ વર્ષની હતી. તેણે ૨૩ વર્ષ ખિલાફત ભોગવી. રાજ્યના અમીરોએ તેના મોતની ખબર મુલકમાં ભંગ ન પડે માટે સાત મહિના છુપી રાખી તે જ્યારે અઝીઝ બિલ્લાની બેત થઈ ત્યારે ખુલ્લી પડી.

અઝીઝ બિલ્લા.

અઝીઝ બિલ્લાના કાકા હૈદર, તેના બાપના કાકા અબુલ ફિરાક અને તેના દાદાના કાકાએ પણ તેની બેત કરી હતી. એવો દાખલો હારૂનઅલ રશીદની ખિલાફતના વખત શિવાય બનેલ નથી. અઝીઝબિલ્લા ઘણો નરમ અને ખુશમિજાજનો હતો. બેતના દહાડામાં તેણે ઘણા સારા શબ્દોમાં નશીહતથી ભરેલો એક ખુતબો બનાવ્યો હતો જે સાંભળવાથી લોકોને આંસુ આવ્યાં હતાં.

અઝીઝબિલ્લાએ આધમાનુ, શામ અને હિમઝના મુલકો તાબે કીધા. એની કારકીર્દિમાં અલપ્તગીન બગદાદથી શામ તરફ લશ્કર લઈ આવ્યો અને હસનાઈબને મહમદ કિરમતી સાથે મળી અઝીઝની સામે થયો; પણ અઝીઝ સામો આવતાં તેના મુંધ ઉપર જ્યારે તેની નજર પડી ત્યારે તેના મનમાં બીક અને ધાસ્તીની અસર થઈ તે ઘોડાથી નીચે ઉતરી પ્યાદો થયો

અને ઘણી નમ્રતાથી અઝીઝના પિતાના રેકાબને બોસ્સા દીધા. અઝીઝે તેના ગુન્હા માફ કીધા અને તેના કેટલાક સાથીઓને ખિલાતો આપી.

અઝીઝે શામની હુકમત મનસાયહુદીને અને મિસરની હુકમત ઇસા નસરાનીને સોંપી હતી એ લોકો મુસલમાનો ઉપર ઘણો જુલમ કરતા હતા. એક દિવસે એક ઓરતે અઝીઝના હાથમાં એક કાગળ આપ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે, એ અમીર ખુદાએ યાહુદીઓને મનસાના સબબથી અને નસરાનીઓને ઇસાના સબબથી ફતેહ અને મુસલમાનોને તારાજ વાસ્તે ઝીલ્લત આપી તે ખુદાને વાસ્તે મારા હાલ ઉપર નજર કર. અઝીઝને એ કાગળની અસર થઈ અને તે બે માણસોને બરતરફ કરી તેઓ પાસેથી ઘણો માલ પાછો લઈ ગરીબ લોકોને આપી દીધો. આ ખલીફાએ અદલ ઇનસાફથી એકવીસ વર્ષ ખિલાફત ભોગવી હી૦ સન ૩૮૬ માં દેહ છોડયો.

અલ હાકેમ બિલ્લા.

એનો જન્મ તા૦ ૧૬ મી રબીઉલ અવલ સન ૩૫૦ માં કાયરા (મિસર) માં થયો. અલવીઓના ખલીફાઓમાંથી મિસરમાં પ્રથમ એજ જન્મ્યો હતો. એના વખતમાં હુસેનબિન અબ્દુલ મલેકની નિસબતના એક સખસે ઘણી લડાઈઓ કરી; પણ અંતે ઇસ્માયલીઓના અમીર ફજલ ઇબ્નને સાલેહને તે હાથ આવતાં તેણે તેને હાકેમ પાસે પહોંચાડયો. હાકેમે તેના માથા ઉપર લાલ ટોપી પહેરાવી, હાથપગ બાંધી ઉંટ ઉપર બેસાડયો અને હનુમાનને તેની સાથે રાખ્યો તે તેની પીઠ ઉપર ડાંગા મારતો હતો. આ દેખાવ જોઈ મિસરના લોક ઘણા રાજી થયા.

જ્યારે તેને નીચે ઉતાર્યો ત્યારે તે મુએલો માલમ પડ્યો.

હી૦ સન ૩૭૮ માં બાદશાહે હુકમ કહાડ્યો કે, રાતની વખતે શેહેરના દરવાજા તથા દુકાનો બંધ ન કરવી અને ઘરના દરવાજા તથા ગલીઓમાં મશાલો બળતી રાખવી. લોકો રાતના બજારમાં ફરતા હતા તથા હાકેમ પણ પોતાના ખવાસો સમેત ફરતો હતો તથા લોકો સાથે વાતો કરતો હતો. સન ૩૯૨ માં તેણે કાયરે મીસરમાં જામે અઝહર (મસીદ) બનાવી તથા હુકમ કર્યો કે, સરાબ અને બીજી કેફી ચીજોનો વ્યાપાર બંધ કરવો તથા સ્ત્રીઓએ ખુલે ચહેરે ફરવું નહિં.

કહેછે કે, તે ગધેડા ઉપર સ્વાર થઈ દબદબા સહિત બજારમાં ફરતો તથા ખુદાનો ખોફ રાખતો હતો અને કહેતો હતો કે, હજરત મુસાએ કોયતુર ઉપર મુલાકાત કરી હતી તેમ હું પણ કરૂંછું. તે શરીઅતના હુકમો બજાવવા તથા બુરાં કામોથી બચવાને લોકો ઉપર ઘણી તાકીદ કરતો હતો; તોપણ લોકોએ સરાબ પીવાની આદત છોડી નહિં ત્યારે તેણે સરાબની ઉત્પત્તિનાં જેટલાં વૃક્ષ હતાં તે બધાંનો નાશ કર્યો. ઓરતો બહાર ન નિકળે માટે તેઓના મોજા બનાવવાનું બંધ કીધું. યાહુદી અને ખ્રિસ્તિઓને ઘોડે ચડવા મનાઈ કીધી. તેઓ ખચ્ચર અથવા ગધેડા ઉપર બેસેતો રકાબ નહિં રાખે અને હમામમાં આવે ત્યારે ગળાંમાં ઘંટડી બાંધીને આવે કે તેઓ તરત ઓળખાઈ આવે. પાછળથી એ હુકમની માફી કરી. હાકેમ નિશાએ ઘણી મદરેસાઓ બનાવી તથા આલમ અને ફકીઓ (કાયદા જાણનાર) ને પોતા પાસે રાખી તેમને ઘણી ખિલઅત ચાકરી પણ આપી. એક વખત તેણે હુકમ કર્યો કે, તેલ અને મધ જે ચીજોમાંથી તે પેદા થાય છે તે [illegible]

નાઈલ નદીમાં નાંખી દેવાં. તેજ દિવસે ગામનાં બધાં રખડતાં કુતરાંઓને મારી નાંખ્યાં. બાકી શિકારી હતાં તેજ બચ્યાં.

કહેછે કે, હાકેમ જાહેરમાં ધરમી દેખાતાં છતાં તેની રૈયત ઉપર કારભારીઓ છુપો જુલમ કરતા હતા તેની તે પુછા કરતો નહોતો. એક વખત લોકોએ એક ઓરતની પ્રતિમા બનાવી તેના હાથમાં એક કાગળ આપી હાકેમના જવાના રસ્તા ઉપર ઉભી રાખી. હાકેમે રસ્તે જતાં તે કાગળ લઈ વાંચ્યો તો તેમાં તેનું તથા તેના વડીલોનું બુરૂં લખેલું હતું આથી તેણે નાખુશ થઈ મિસરને લુંટવા તથા બાળી નાંખવાનો હુકમ આપ્યો જેથી મિસરના અરધા ભાગનો નાશ થયો. તેની એક એવી આદત હતી કે, તે કાગળો લખી હવામાં ફેંકી દેતો હતો. તેમાં લખેલું હોય કે, આ લાવનારને અમુક વસ્તુ આપવી અને કોઈમાં અમુક સજા કરવાનું લખતો હતો. જે કોઈ તેવો કાગળ લઈ અમીરબાદની પાસે જતો તેની મરજી અમીર લખેલું અમલમાં લાવતો હતો.

કાઇદ અહમદ ધામગાની કિતાબ " અસ્તઝાર " માં લખેછે કે, હાકેમે એક જમાયતને મદીને મોકલી તેઓએ ત્યાંના એક અલવી સાથે મળી તેના ઘરમાંથી એક સુરંગ પેગંબર સાહેબની દરગાહ સુધી ખોદી તેની મતલબ એ હતી કે અબુબકર અને ઉમ્મરની લાશોને બહાર લાવવી. પણ તે વખત અંધારૂં, વિજળી અને તોફાન થઈ આવતાં લોકો પેગંબર સાહેબના હુજરમાં પનાહ લેવા ગયા. છેવટ મદીનાના અલવી લોકોએ તે વાત હાકેમને જાહેર કરતાં તેણે તે જમાયતને સજા કીધી કે તરત હવા સારી થઈ ગઈ.

કહેછે કે, તેને પોતાની બેન વાસ્તે પોતાના લશ્કરના કોઈ

અમીર ઉપર શક જતાં તેને મારી નાંખવાનો મનસુબો કીધો. આ વાતની અમીરને ખબર થતાં તેણે હાકેમને કતલ કરવા માટે એક ટુકડી તૈયાર કીધી. હાકેમ દરરોજ ઉંટ ઉપર સ્વાર થઈ મિસરની આસપાસના પહાડોમાં ફરવા જતો હતો. તે નજુમના ફંદથી વાકેફ હતો અને હમેશાં કહેતો હતો કે, અમુક રાતમાં જો હું આફતથી બચું તો મારી ઉમ્મર ૮૦ વર્ષની થાય જ્યારે તે રાત આવી ત્યારે તે દસ્તુર મુજબ ફરવા ચાલ્યો; પણ તેની માએ તે વાત તેને યાદ આપી રોક્યો તે થોડો વખત રોકાયો; પણ તેથી ઘણો બેચેન થયો અને માને કહ્યું કે, મને જવા નહિં દે તો મારો જીવ હમણાં નીકળી જશે. અતે તે બહાર નિકળ્યો અને અમીરની ટોળકી જે સંતાઈ ઉભી હતી તેણે તેને કતલ કીધો. એની લાસને એની બેન પાસે લઈ આવ્યા તેણે ખિલાફતની હવેલીમાં તેને દફનાવી દીધી તેની કોઈને ખબર નહોતી. સાત દહાડા પછી વજીરે કાજીને એ વાત જાહેર કરી ત્યારે તેની ખિલાફત તેના દિકરાને સોંપી. હાકેમની ખિલાફતની મુદત પચીશ વર્ષની અને ઉમ્મર ૭૦ કરતાં વધારે હતી.

જાહેર અલ્રદીન અલ્લા.

આ ખલીફો તેના દાદાની માફક ખુશ આદત અને પાક મિજાજનો હતો તેનાં ડહાપણથી સર્વ બંડ બેશી જતાં દોલત તથા દીનને મજબુતી મળી. તેને ખિલાફત મળી ત્યારે લશ્કરની અમીરી તેના બાપના કતલ કરાવનારના હાથમાંજ હતી; પણ જ્યારે તેના મનમાંથી ધાસ્તી નિકળી ગઈ ત્યારે તેને કતલ કીધો ને તે પછી પોતાની ફોઈને પણ મારી નાંખી. સન ૪૨૦ માં તેને

ત્યાં એક બેટાનો જન્મ થયો તેનું નામ મુસતન સરબિલ્લા રાખ્યું. એજ વર્ષમાં મિસર તથા રમલામાં એક મોટો ધરતીકંપ થયો જેથી કેટલાક પહાડો જમીનદોસ્ત થઈ ગયા તથા રમલાની ઈમારતોની પણ ખરાબી થઈ. એ વર્ષમાં ખોરાશાનના હાજીઓ મિસર અને શામને રસ્તે પાછા ફર્યા હતા તેમને આ ખલિફાએ ભારે પહેરામણીઓ આપી. હાજીઓ બગદાદ પહોચ્યા. સુલતાનમહુમદ સબકતગીનના એક એલચીએ તેનીવતી કાદરખલિફાને કહ્યું કે, આ હાજીઓએ બદમહજબી મિસરના હાકેમની પહેરામણી કેમ કબુલ કીધી? તેની સમજણ પડતી નથી. કાદરે તે કપડાં હાજીઓ પાસેથી લઈ બાળી નાંખ્યાં.

સન ૪૨૧ માં રૂમના બાદશાહે ૬૦૦૦૦૦ માણસોથી શામ ઉપર ચડાઈ કરી. તેઓ હલબના જીલ્લામાં આવ્યા ત્યારે હવા ઘણી ગરમ હોવાથી તેમને તરસ લાગી અને બીજી તરફ હલબવાળાઓએ તેમના ઉપર છાપો માર્યો જેથી રૂમીઓ હારી નાશી ગયા અને ઈસમાયલીઓએ આ ફતેહને વાસ્તે ખુદાની બંદગી કરી ભિક્ષુકોને દાન આપ્યાં. સન ૪૨૭ ના સવાલ મહિનામાં તે "ઈસતસ" (પેટ અને પગ ઉપર સોજો ચડે છે તે) ના રોગથી મરણ પામ્યો જેથી લોકો ઘણા દિલગીર થયા એની ખિલાફતની મુદત સોળ વર્ષની તથા ઉમ્મર ૩૩ ની હતી.

મુસતન સર બિલ્લા.

તે સાત વર્ષની ઉમ્મરે ગાદી ઉપર બેઠો અને અગીયાર વર્ષની વયમાં તો રોજ શણગારી નાઈલ નદીની સહેલ કરવા જતો હતો. એના માંથાં ઉપર જડાવદાર તાજ હતો જેની કિમ્મત કોઈ ઝવેરીથી થતી નહોતી. મિસરના લોકોની આંખો તેના ચળકાટ સા-

મેં ખમીર રહી શકતી નહોતી. એણે હલબ તરફ લશ્કર મોકલી નસર બિનસાલેહ જે નાફરમાન થઈ ગયો હતો તેને મારી હલબ ખીદમતગાર કબજે કીધું. એવીજ રીતે અરબ અને મગરેબની આસપાસ તથા બકર અને રબીઆના દેશોમાં ફોજ મોકલી દુશ્મનોને જેર કીધા. સને ૪૩૫ માં આફ્રિકાના વાલીએ મુસતનસરનું નામ ખુતબામાંથી કાઢી કાયમ બઅમ્રઅલ્લા અબ્બાસીની તાબેદારી કરી. કાયમે તેને વાસ્તે પહેરામણી અને ફરમાન મોકલ્યું જેમાં લખ્યું હતું કે, જે દેશ તું ફતેહ કરશે તે તુને સોંપવામાં આવશે.

સન ૪૪૪ માં હલબના રહેવાસીઓએ તે શેહેર જપ્ત કર્યું. તે વાસ્તે મુસતનસરે ત્યાં ફોજ મોકલી; પણ તે શેહેર પાસે પહોંચી એટલામાં ભારે વરસાદ પડવાથી ફોજનાં કેટલાંક માણસો ડુબી મુવાં તથા બાકીનાઓએ પીઠ પકડી. બીજી વખત ફરી લડાઈ કરી ત્યારે હલબના હાકેમની હાર થઈ. આ અરસામાં અરબના અમીરોની એક ટુકડી આફ્રિકા ઉપર ફતેહમંદ થઈ. કાયમ અબ્બાસીનું નામ ખુતબા અને સિક્કામાંથી કાઢી મુસતનસર અલવીનું નામ દાખલ કર્યું. સન ૪૪૬ માં એક ધુમકેતુએ આકાશમાં દેખાવ દીધો તેની રોશનીથી શેહેરમાં અજવાળુ થઈ રહ્યું. આ કેતુની રોશની ઘણી મુદત સુધી ચાલી. એટલામાં લોકો ઉપર ઘણી સખતી ચાલી દરરોજ સો માણસ ભુખમરાથી મરતાં હતાં.

તા૦ ૧૨ મી જમાદીઅલ અવલ સન ૪૪૬ માં મિસર વિગેરે મુસતનસરના બધા મુલકોમાં મોટો ધરતીકંપ થયો તે એવો સખત હતો કે, સમુદ્રમાંની માછલીઓ પણ આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગી. મુસતનસરે ઘણો સામાન ગરીબોને

આપ્યો અને આ આફત દુર થઈ. આ વર્ષમાં અબ્બાસી ખલિફાઓએ એક કાગળ મોઘમ શબ્દોમાં લખ્યો તેમાં એવી મતલબ હતી કે, અલવી લોક જે મગરેબ અને મિસરની હાકેમી કરે છે તેઓ જે દાવો કરે છે તે ખરો નથી તેઓ મજુસી વંશના છે (પારશી) અબ્બાસીના મોમીનોએ એ ઉપર સાક્ષી લખી અને ધાર્યું કે, મિજલસો તથા મંબરો ઉપર તે પઢવાને માટે તેની નકલો બધા મુલકોમાં મુકવી; પણ ખલિફાના વછેરે મનાઈ કીધી મતલબ કે, મુસતનસરની સત્તા દિનપર દિન વધતી જતી હતી તે એટલે સુધી પહોંચી કે, તેણે એક વર્ષના અરસામાં કાયમ અબ્બાસીને પકડી કેદમાં નાંખ્યો અને મદીનામાં મુસતનસરના નામનો ખુતબો પઢવા ફરમાવ્યું.

કેટલાક ઇતિહાસોમાં લખે છે કે, તેને એક રીતનું એવું ઘેલાપણું હતું કે, તે કિમ્મતી ઝવેરો સુરમાની પેઠે દળી પાણીમાં નાંખી દેતો હતો. તે કંજુસ હતો. એક વખત તેણે લશ્કરીઓની ખોરાકી પાછી લઈ લીધી ત્યારે તેઓએ તેને ગાદીના મહેલમાં જઈ પકડી પોતાનો હુક્ક માગ્યો છેવટ પોતાં ઉપર સલાહ કરી તેને છોડી દીધો.

એનો પ્રતાપ સાંભળી નાસરખુસરો નામે એક શખસ ખોરાસાનથી મિસર ગયો ત્યાં તે સાત વર્ષ રહ્યો. હર વરસે તે હજ કરવા જતો અને મિસરમાં પાછો વળી આવતો હતો. છેલી વખત હજથી પાછો ફર્યો ત્યારે બસરાને રસ્તે ઇરાક અને ખોરાશાન જવાનો વિચાર કીધો. તે જ્યારે બલખમાં પહોંચ્યો ત્યારે અલવીઓના તરફથી દાવત ફિરૂ કરી જેથી દુશ્મનોએ તેને મારવાનો મનસુબો કીધો તેની ધાસ્તીથી તે ત્યાંના પહાડોમાં જઈ છુપ્યો અને ઘાસપાણી ઉપર સંતોષ કરવા લાગ્યો. એવી રીતે

ત્રીસ વર્ષ સુધી તે છુપો રહ્યો. એવીજ રીતે હસનસબા હમેરી મુલતાન મલેકશાહના ડરથી છુપી જીંદગી ગુજારતો હતો તે મિસર ગયો. એક વર્ષ ત્યાં રહી અજમના મુલકમાં જઈ મુસતનસરની દાવતનું કામ કરવા લાગ્યો. હસનનું વૃતાંત આગળ લખવામાં આવશે. મુસતનસર સાઠ વર્ષ હકુમત ભોગવી કાયરા (કેરો) માં ગુજરી ગયો. કહેછે કે, ઇસમાયલીઓમાં કોઇએ તેની માફક હકુમત કરી નહતી. એની પછી અલવીઓની કારકીરદીમાં ફિતુર પેદા થયું.

ઇસમાયલી પંથમાંથી નિઝારી મતનો જન્મ.

મુસતનસરે પહેલવહેલાં પોતાના મોટા દીકરા મુસ્તફાલદી-નઅલ્લાનિઝારને વારસ કર્યો હતો; પણ પછી તેનાથી નાખુશ થઇ બીજા દીકરા મુસ્તઅલીબિલ્લાને તેની જગ્યા આપી. જ્યારે મુસ્તનસરે દેહ છોડી ત્યારે ઇસમાયલીઓમાં બે તડાં પડયાં. એક બાજુએ મુસ્તઅલીની બેત કરી અને બીજી બાજુ વાળાઓ પહેલાની વસીયત ઉપર ઇતબાર લાવી નિઝારના નામની દાવત કરતા હતા. હસન બિન સબા હમીરી આ બીજા ફિરકાની પક્ષમાં હતો તથા કોહસ્તાનવાળા પણ નિઝારને તાબે થયા.

મુસ્તઅલીએ આવીએ બેસતાંજ નિઝારને મારી નાંખવાનો મનસુબો કર્યો જેથી નિઝાર સિકંદરીઆ તરફ નાશી ગયો. ત્યાંનો વાલી એના બાપનો ગુલામ તેણે નિઝારની તાબેદારી સ્વીકારી; માટે મુસ્તઅલીએ તે ઉપર મોટી ફોજ મોકલી તેને ઠાર કીધો તથા નિઝારને તેના બે દીકરા સમેત પકડી મગાવી કારાગ્રહમાં કેદ કીધો; જ્યાં તે ગુજરી ગયો. મુસ્તઅલીની હકુમતે

સાત વર્ષ વીત્યાં ત્યારે નિઝારના મિત્રોમાંથી કોઈએ તેને છરીના જખમથી મારી નાંખ્યો. એની ઉમ્મર ૨૮ વર્ષની હતી.

આમેમર બ આકામ અલ્લા.

મુસ્તઅલી પાછળ અમીરોએ તેના દીકરા આમ્મરની ખેત કરી. એના વખતમાં ફિરંગી લોકો તેની હદમાં દાખલ થયા હતા તેમને હાંકી કાઢવા માટે એક અમીરને લશ્કર સાથે મુક-તાં ફિરંગીઓએ આક્રોશ થઈ સલ્લાહ કરવા માગી. અમીરે તે કબુલ કરવાથી તેઓ અસ્કલાન તરફ ગયા. ત્યાંનો વાલી શમ-સુ ખિલાફત તેમની સાથે મળી જતાં આમ્મરે એક અમીર જોડે ફોજ ત્યાં મોકલી. તેણે સમસુ ખિલાફતને કતલ કરી ફિ-રંગીઓને શિકસ્ત આપી. આ વખતમાં નિઝારી મતનું ટોળું લશ્કરના અમીરોના જીવ લેવા ટાંપી રહ્યું હતું તેણે તેને ત-થા આબસનકર નામના ખલીફાના એક મિત્રને એકાએક મારી નાંખ્યા. આમ્મરના વખતમાં નિઝારી ટોળાંની દાવત શામના મુલક સુધી પહોંચી હતી. તેમણે ત્યાંના કેટલાક કિલ્લાઓ હા-થ કરયા હતા. અને તા૦ ૪ થી જીલકાદ સન ૫૨૪ માં એક ગુપ્ત નિઝારી ટોળાંએ આમ્મર બ આકામ અલ્લાને નિઝારના વેરમાં મારી નાંખ્યો. તેના રાજ્યની મુદત હાફેજ અબરૂના કહેવા મુજબ ૨૯ વર્ષની હતી.

હાફેજલ દીન અલ્લા

આમ્મરની પાછળ પુત્ર ન હોવાથી મિસરના અમીરોએ મુ-સતનસરના વંશના અબ્દેલુ શખસની ખેત કરી. તેના વજીર અબુઅલી અહમદને નિઝારીઓએ મારી નાંખ્યો તથા તે

ત્યારે બીજો વછર થયો તેના પણ એજ હાલ થયા. હાફેજે પોતાના દીકરા હુસનને વછરની જગ્યા આપી. તે ઘણો તીખા મિજાજનો માણસ હતો. એમ કહેછે કે, તેણે એક રાતમાં ચાળીસ અમીરોને મારી નાંખ્યા. આ મિજાજને લીધે તેનો બાપ ઘણો ડરતો હતો. એક ટોળીએ તેને મારવાનો કરાર કીધો પણ હુસને તેઓને સજાએ પહોંચાડયા. અમીર અને લશ્કરના માણસોએ ખલિફાને કહ્યું કે, તે જો પોતાના દીકરાને તેઓને હવાલે નહિં કરશે તો તેને પણ તેની સાથે મારી નાંખવામાં આવશે. હાફેજે લાચાર થઈ એક ચાકુરી દેઈને હાથે તેને ઝેર અપાવી મારી નંખાવ્યો. તે પોતે સન ૫૪૪ ના જમાદીઉલ આખર મહિનામાં વફાત પામ્યો. તેની ખિલાફતની મુદત વીસ વર્ષની હતી. તેણે ૮૦ વર્ષ ઉમ્મર ભોગવી.

જાફર ખલિફા

હાફેજના મરણ પછી લોકોએ તેના દીકરા જાફરની તાબેદારી કરી. એના વખતમાં તબરીઆના વાલીએ " અબારીઆ " ના નામનો ખુતબો પઢવાને ચાહયું પણ અલવીઓએ શોર કરી મુકયો, તેઓએ ખતીબને મારી નાંખ્યો અને મુંબરને બાળી દીધો. સન ૫૪૯ માં જાફર માર્યો ગયો તેનું કારણ એમ બન્યું કે, જાફરના વછર અબાસનો નસર નામનો એક દીકરો ઘણો ખુબસુરત હતો. જાફરની તેના ઉપર ઘણી પ્રીતી હતી એ વાતનો શોર ઘણો થયો હતો. વળી એ દહાડામાં ખલિફાએ એક ગામડું નસરને ઇનામ આપ્યું. લોક મશ્કરી કરવા લાગ્યા કે, નસરની મહાર એથી વધારે જોઇએ. (ઓરતને નેકા વખતે અપાય છે.) આ વાતથી [illegible]

ઘણી શરમ લાગી. જાફરને તો અમીરોની સાથે પોતાને પેર જ્યાફ્ત આપવાને બહાને તેડી ગયો. ત્યાં તેમને મારવાને માટે એક ટોળકીને સંતાડી હતી. તેઓએ અમીરો સહીત ખલીફાને કતલ કીધો. અબાસે તેઓની લાશો પોતાના ઘરમાં ઘાલી દીધી. એની ખલીફાત સાડાપાંચ વર્ષની હતી.

ફાઈઝ બ નસરે અલ્લા.

જાફરના મરણ પછી લોકોએ તેના દીકરા ફાઈઝ બ નસરે અલ્લાની બેત કીધી. ફાઈઝ તે વખતે પાંચ વર્ષનો હતો. જ્યારે ખલીફો થયો ત્યારે વઝારત મલેકસાલેહને આપી અને અબાસને પકડવાનો હુકમ કર્યો. અબાસ કિમ્મતી મિલકત સાથે લઈ નાસવા મંડયો. રસ્તામાં ફિરંગીઓએ તેને પકડી લુંટી લીધો. મલેકસાલે જ્યારે વઝારતની ગાદી ઉપર બેઠો ત્યારે ખલિફાની લાશને અબાસના ઘરમાંથી કહાડી ઘણી ઈજ્જત અને માનની સાથે એના વડીલના કબરસ્તાનમાં દફનાવી.

ફાઈઝના વખતમાં મુસલમાનોના ઘણા શેહેરો હાથ આવ્યા અને ઘણાએક શેહેરો ફિરંગીઓના કબજામાં ગયા હતા તે છુટા પડયા. ફાઈઝ જવાન પુરો મિજાજનો અક્કલમંદ હતો પણ સુખાકુવ્ય અને હુકુમતમાંથી તેને ઝાઝો લાભ થયો નહિં. તેણે છ વર્ષ અને બે મહિના હુકુમત ભોગવી સન ૫૫૫ ના સફર મહિનામાં તરૂણાવસ્થામાં દુનિઆમાં [illegible]. કેટલાક એની હુકુમતની મુદત એથી પણ ઓછી લખે છે.

આદીદલ દીન અલ્લા.

એના બાપના મરણને દિને અમીરોએ એની બેત કીધી

આ અલવી ઇસમાયલીઓનો છેલો ખલીફો હતો. એના વખતમાં ફિરંગી લોક મિસરની તરફ આવ્યા. તેમના આવવાથી મિસરીઓએ ધાસ્તી ખાઈ સલ્લાહની વાત ચલાવી અને દશ લાખ દીનાર આપવાનું ઠેરાવી સુલેહ કરી. પૈસા વસુલ કરવા તેઓ શેહેરમાં આવ્યા, આ વાત મિસરના લોકોને ઘણી સખ્ત લાગી ને એવો વિચાર કર્યો કે, શામના વાલી નુરૂલદીન મહમદનો આશ્રય લેવો જેથી નરશારાથી બચાવ થાય. ખલીફા આદધલ દીન અલ્લાનો વજીર શાપુર તેણે એક લાખ દીનાર ફિરંગીઓને આપ્યા અને બાકીનાને વાસ્તે મુદત માગી. આદધલના હુકમથી ફિરંગીની ફરીઆદ તે નુરૂલદીન મહમદ આગળ લઈ ગયો. તેણે અસલદીનસેરકુની સરદારી નીચે એશી હજાર સ્વાર મિસર તરફ મોકલ્યા. ફિરંગીઓને આ ખબર પહોંચી ત્યારે તેઓ ખુઆરી સાથે પાછા ફર્યા.

શેરકુ સન ૬૦૪ ના રબીઉલ આખર મહિનામાં મિસર પહોંચ્યો. આદધલ ખલીફાએ તેને વાસ્તે પહેરામણી મોકલી અને વજીરાત આપવાની ખુશ ખબર આપી. આ વાતથી જુનો વજીર શાપુર નાખુશ હતો. એક દહાડે તે કંઈ રાજ્યકામ માટે શેરકુના ઘરની તરફ જતો હતો. તેને રસ્તામાં શેરકુના ભત્રિજા અલીજાન સલાઉદીન યુસફ બિન નઝમુલદીન અયુબ જેની સાથે નુરૂલદીન મહમદના અમીરોનું એક ટોળું હતું તેણે પકડી મારી નાંખ્યો. આ વાતની ખબર આદધલદીન અલ્લાને પહોંચવાથી તેણે કાશીદ મોકલી તેનું માથું મગાવી લીધું.

સાપુરની કતલ પછી અસલદીન શેરકુ વજીર થયો; પણ તે પાંસઠ દહાડાની ટુંકી વજીરાત કરી ગુજરી ગયો એના મરણ પછી સલાઉદીન યુસફને વજીર બનાવ્યો. તેણે સન ૫૫૭ ના

મ્હોરમના બીજા જુમા (શુક્રવાર) ને દહાડે આદધેલનું નામ ખુતબામાંથી કહાડી મુસ્તઝીબ નૂર અલ્લા અબારીનું નાંખ્યું. આ વાત એમ બની કે, સલાઉદીન યુસફ બાઉદીનની મદદથી વઝીરાત ઉપર આવ્યો તેની ખબર નુરૂલદીન મહુમદને પહોંચી ત્યારે તેણે સલાઉદીનને સંદેશો કહેવડાવ્યો કે, ખુતબા અને દીનાર ઉપર મુસ્તઝીનું નામ લખવું જોઇએ. પણ તેણે તેમ ન કરતાં જવાબમાં જણાવ્યું કે, મિસરી લોક આ કામથી નાખુશ થઇ બળવો ઉઠાવશે તે બેસાડવો મુશ્કેલ થશે. આ જવાબ નુરૂલદીન મહુમદને પસંદ પડતો ન થયો તેથી ફરી લખ્યું કે, એનો બંદોબસ્ત અસુધદીને કરવો.

સલાઉદીન ફિકરમાં પડયો અને રાજ્યના ખાસ માણુસોની એ વિષે સલ્લાહ લીધી. કેટલાક એમ બોલ્યા કે, આદધેલનુ નામ ખુતબામંથી કહાડતાં મિસરી લોક તોફાન કરશે અને બીજાઓએ કહ્યું કે, નુરૂલદીન મહુમદે અમને અહીં મોકલ્યા છે; માટે તેના હુકમને અમે કેમ ઉલટાવીએ ! આ અરસામાં આદધેલ સખ્ત બિમાર પડયો હતો. એક અજુમીએ કહ્યું કે, આ કામની પહેલ કોઇ કરતું નથી, આજ જુમાનો રોજ છે હું મુંબર ઉપર જઇ મુસ્તઝીના નામનો ખુતબો પઢુંછું. તે જએ મશીદમાં ગયો અને ખતીબની આગળ મુંબર ઉપર ચડી મુસ્તઝીના નામની દુવા કરી તેનો કોઇએ ઇનકાર ન કર્યો પછી ખતીબ જુના કાયદા મુજબ ખુતબો પઢયો અને બીજા જુમાને રોજે તો સલાઉદીન યુસફના હુકમથી આદધેલનું નામ ખુતબામાંથી કહાડી મુસ્તઝીનું નામ દાખલ કીધું. આ વખતમાં આદધેલની બીમારી વધતી ગઇ ને તે તા૦ ૧૦ મી મહોરમને દહાડે ગુજરી ગયો.

આદધલ દીન અલ્લા ઘણા સારા સ્વભાવનો અને સખી હતો મેદીથી આદધલ સુધી ઇસમાયલીઓના ચૌદ ખલીફા થયા તેઓએ આથમણુમાં અને થોડાએકે મિસરમાં રાજ્ય કરયું. મેદી, તેનો દીકરો કાયમ અને મનસુર, કાયમે આફ્રિકા અને કેટલાકે પશ્ચિમના મુલકોમાં રાજ્ય કીધું. જ્યારે મુઇઝનો વખત આવ્યો ત્યારે તેણે મિસર કબજે કરી તેને પાયતખ્ત બનાવ્યું. આ પછી અઝીઝ, હાકેમ, જાહેર, મુસ્તનસર, મુસ્તઅલી, આમ્મર, હાફીજ, જાફર, ફાએજ અને આદધલ એઓએ અનુક્રમે રાજ્ય કરયું જેની બીના લખવામાં આવી છે. મેદીથી આદધલ સુધીના જમાનાની લંબાઇ ૨૬૮ વર્ષની થઇ. જમાનો એવી બક્ષીસ નહિં કરતો કે જેને પાછી નહિં લેતો. મીઠાસની પછી કડવાશ અને સફાઇની પછી મેલાપણું છે. જેમકે, સાહેર કહેછે કે, ખજાનાની સાથે સાપ, ફુલ સાથે કાંટા અને દિલગીરીની પછી ખુશી હમેશ ઉપજે છે.

છેવટ આદધલના મરણ અને ઇસમાયલીઓના રાજ્યની દોરી તુટવાની ખબર મિસરમાંથી બગદાદ પહોંચી. એ વાતથી ત્યાંના લોકો ઘણા ખુશી થયા. શેહેરને શણગારયું. ખુશીના વાવટા ચડાવ્યા, નગારાં વગાડયાં અને ખલીફાએ નુરૂલદીન મહુમદને બારે કિમ્મતી પહેરામણી મોકલી અને સલાઉદીનને પણ ઘણી બક્ષીસ આપી.

થોડી હકીકત ઇસમાયલ બિન ઇમામ જાફરસાદકના વંશજોની લખવામાં આવી. હવે હસન સબા અને તેના ખલીફા જેઓ ઇરાનના કેટલાક મુલકોમાં હકુમત કરી ગયા અને લોકોને ઇસમાયલી મહજબ તરફ દાવત કરતા હતા તેની બીના લખુંછું.

તવારીખ કર્ત્તા લખે છે કે, હસન સબાના ખલીફામાંથી જે-ઓએ ઇસમાયલી વંશનો દાવો કર્યો હતો તે દાવો તેઓના ખરો નહુતો તે તેઓની બીના ઉપરથી જણાશે.

ઇસમાયલી મતની નિઝારી શાખા અને નિઝારી ગાદી.

હસન સબા.

કેટલાક ઇતિહાસક-ર્તા લખેછે કે, હસનની નિસબત મહમદ-સબા સુધી પહોંચે છે; પણ ખ્વાજા નિઝામુલમુલ્ક એ વાતને નથી માનતો તે કહેછે કે, " ઇમામ મવાફક નસાપુરી ખોરાસા-નનો આલમ હતો તેને વિષે એમ કહેવાતું હતું કે, જે વિદ્યારથી તેની પાસે કુરાન અને હદીસ પડતો હતો તેનું નશીબ ઉઘડતું હતુ. આ સબબથી મારા બાપે મને તુસથી નિસાપુર તે ઇમામ પાસે શીખવા મુકયો હતો. મારી જોડે હકીમ ઉમ્મર ખીઆમ અને હસન સબા નામના જુવાનો પણ તેજ મદરેસામાં પડતા હ-તા તે બેઉ તિક્ષણ મગજના તથા મારી સાથે મિલનસાર હતા. હકીમ ઉમ્મર નસાપુરી અસીલ માણસ હતો અને હસનનો બાપ કપ-ટી તથા બદમહજબી હતો. તે રએના મુલકમાં રહેતો હતો. ત્યાંનો હાકેમ અબુ મુસલમ રેઝી જે સારી આદતનો હતો તે હસનના બાપને રાફેઝી સમજતો હતો. આ બટો ઉતારવાને તે-ણે પોતાના દીકરાને મવાફક નસાપુરી (જે સુન્નત જમાયતનો પેશવા હતો તે) પાસે મોકલ્યો. તે મુશરકીની વાતો કરતો હતો અને પોતાની નિસબત યમનના અરબની સાથે મેળાવતો હતો તથા કહેતો હતો કે, હું સબા હમીરીના વંશમાંથીછું, મારો બાપ કુફાથી કુમમાં અને ત્યાંથી રએમાં આવ્યો; પણ ખોરાશાન અ-ને તુસના રહેવાશીઓ તે વાત ખરી માનતા ન હતા અને

લતા હતા કે, તે આમદીઓ હતા ".

" હસન સબાએ મને તથા ખીઆમને કહ્યું કે, મવાફેકના શિષ્યો દોલતવાન થાય છે એમ પ્રસિદ્ધ છે ત્યારે આપણ બધા કે કોઈનું પણ નસીબ ચઢીઆતું થયા વગર રહેશે નહિં માટે આપણે પરસ્પર ઠેરાવ કરવો કે, કોઈ મોટો ભાગ્યવાન થાય તો તેમાં બીજા બંને સરખા ભાગીદાર થવું. એ વાત અમે કબુલ કીધી અને કેટલોક કાળ વીત્યા કેડે મને અલફ્અરસલાંનની વજીરાતનો હોદો મળ્યો. ત્યારે હકીમ ઉમર ખીઆમ મારી પાસે આવ્યો. મેં તેને અમારા પરસ્પરના કરાર મુજબ કહ્યું કે, હું બાદશાહ પાસે તારી તારીફ કરી તુંને મુસાહેબનો હોદો અપાવીશ. પણ તેણે મારો બરોબરીઓ ન થતાં એકાંત બેસી વિદ્યાનો લાભ લઈ શકે એવી જોગવાઈ મળવા મરજી જણાવી માટે મેં તેને બારસો તુમન (પાંચ રૂપીઆનો એક તુમન) સાલીઆણું કરી આપ્યું. અને તે નસાપુરમાં જઈ રહ્યો."

"હસન સબા જે સુલતાન અલફ્અરસલાનના જમાનામાં અદૃશ્ય રહ્યો હતો તે મલેકશાહના વખતમાં જાહેર થયો અને નસાપુરમાં મારી પાસે આવી કેટલીક તદબીરથી મને પેલો કરાર પાળવા કહ્યું, મેં તેને જવાબ આપ્યો કે, મારો હોદો, મરતબો અને માલમતા સરવે હાજર છે. એમ કહી બાદશાહ પાસે લાગ જોઈ મેં તેની તારીફ કરી, અમ બન્નેનો કરાર કહી સંભળાવ્યો જેથી બાદશાહે તેને પોતાની હજુરમાં દાખલ કીધો. હસન પોતાના બાપની મિસાલે ખટપટી તથા કપટી હોવાથી તેણે બાદશાહનો મિજાજ તરત હાથમાં લઈ લીધો અને મારી જાસુસી કરવા લાગ્યો. મારાથી કંઈ નાની ચુક થતી તો

તેનો મોટો આકાર બનાવી બાદશાહ પાસે રજુ કરતો અને હુરહીલે મારે વિષે બાદશાહના મગજમાં ખોટું મત બેસે તેમ કરવાની તેણે કમ્મર બાંધી. એ વિષે એક બાબત નીચે મુજબ હતી."

"હુલબમાં એક જાતનો સફેદ પથ્થર નીકળતો હતો. જેમાંથી વાસણ બનતાં હતાં. તે વિષે એક વખત બાદશાહની જમાનમાંથી એવી વાત નિકળી કે, થોડાક પથ્થર ઇસ્ફહાનમાં લાવવા જોઇએ. એ શબ્દો લશ્કરી બજારના એક રહેનારે સાંભળી બે વણઝારાને કહ્યું કે, પાંચસો મણ પથ્થર ઇસ્ફહાન પહોંચાડી આપો તમને ફાયદા કરતાં જમણું ભાડું મળશે. તે ભાડુતોનો પાંચ પાંચસો મણ બોજો પોતાનો હતો અને પાંચસો મણ પથ્થર બાદશાહ વાસ્તે ઉપાડ્યા. એક ભાડુતના ૭ ઉંટ હતા અને બીજાના બાર હતા. તે બધા ઉપર સરખો બોજો નાંખ્યો હતો. તેઓ જ્યારે ઇસ્ફહાનમાં આવ્યા ત્યારે સદરહુ લશ્કરી બજારના રહેનારે તે ખબર બાદશાહને પહોંચાડી. બાદશાહે ખુશી થઈ તેને પહેરામણી આપી અને ભાડાંવાળાઓમાં એક હજાર દીનાર વેંચી આપવા મને ફરમાવ્યું. મેં ૭ ઉંટવાળાને છસો અને બારવાળાને બારસો આપ્યા."

"આ વાતની હસનને ખબર પડતાં તેણે કહ્યુ કે, વેંચવામાં ભુલ કીધી છે. ૭ ઉંટવાળાને આઠસો અને બારવાળાને બસો દીનાર દેવા જોઇએ. બાદશાહને એ ખબર થતાં મને બોલાવ્યો. હું હજુરમાં ગયો. ત્યારે હસન ઉભેલો હતો તેને બાદશાહે એ કેસ વિષે પુછ્યું. ત્યારે તેણે મ્હોં મરડી કહ્યું કે, બાદશાહનો માલ ગેરવ્યાજબી અપાયો છે. મિજલસવાળાઓએ એ તેનું કારણ પુછતાં તેણે કેટલીક આંટી ઘુંટી વાળી

કરી છેલ્લે કહ્યું કે, દસ ઉંટ છે અને પંદરસો મણ બોજો છે તો દરેક ઉંટે દોઢસો મણ બોજો હતો ત્યારે ચાર ઉંટવાળાએ છસો મણ બોજો બાંધ્યો હતો તેમાં પાંચસો મણ તેનો અને એકસો મણ બાદશાહનો હતો. છ વાળાએ નવસો મણ બાંધ્યો હતો તેમાં પાંચસો મણ તેનો તથા ચારસો મણ બાદશાહનો હતો. બાદશાહનો પાંચસો મણ બોજો અને હજાર દીનાર ત્યારે સો મણે બસો દીનારથાય ત્યારે ચાર ઉંટવાળાને સોમણ વાસ્તે બસો અને છવાળાને ચારસો મણ વાસ્તે આઠસો દીનાર આપવા જોઈએ અથવા ઇનામની રીત પ્રમાણે બરોબરથી દેવા જોઈએ."

"બાદશાહને આ વાતની ધાક બેશી ગઈ; પણ મને માઠું ન લગાડવા એ વાત હસવામાં કહાડી નાખી. એવી તરેહની ઘણી ચુસ્તાઈ તેણે મારી સાથે કરી તેમાં સૌથી વધારે બાદશાહી જમા ખરચના હિસાબની મુદત વિષેની હતી. આ બાબતમાં તે સંપુર્ણ હોવાથી તેણે મારી માગેલી મુદત કરતાં ઘણી ઓછી મુદતમાં હિસાબ તૈયાર કીધો; પણ તેની બેવકુફાઇને લીધે ખુદાએ તેને સહાયતા ન આપી જેથી હિસાબ બતાવવા વખત તેની ફજેતી થઇ અને તે બાદશાહીમાં પગ ઠેરવી શકયો નહિં"

આ બાબત વિષે જુદા જુદા ઇતીહાસ લખનારાઓ જુદી જુદી રીતે લખી ગયા છે પણ મતલબ એ કે જે હિસાબ તૈયાર કરવામાં નિઝામુલ મુલ્કે બે વરસની મુદત માગી તે હસને ચાળીસ દીવસમાં તૈયાર કીધો પણ નિઝામુલ મુલ્કે પોતાનો એક ગુલામ જે હસનના ગુલામનો મિત્ર હતો તે મારફત હસનના ગુલામને હજાર દીનાર આપી તૈયાર દફતર ખરાબ કરાવી નાંખ્યું. જેથી માગેલી મુદતપર હસનની ફજેતી થઇ અને તે

રૂમિના મુલક તરફ ચાલ્યો ગયો. ત્યાંથી તે ઇસ્ફહાનમાં રહીસ અબુ ફજલના ઘરમાં છુપાઈ બેઠો. કારણકે નિઝામુલમુલ્કનાં માણસો તેની શોધમાં ફરતાં હતાં.

રહીસના ઘરમાં તેણે ઘણી મુદત ગુજારી. એક દિવસ વાતો કરતાં તેણે સુલતાન અને વજીરની નિંદા કરી કહ્યું કે, બે મિત્ર મને એક દિલના મળતે તો હું આ ગામડીઆ તુરકનું રાજ્ય ઉથલપાથલ કરી નાખતે. રહીસ ડાહ્યો માણસ હોવાથી ચેતી ગયો કે, તેના મગજને કંઈ જનુનની અસર થઈ છે; નહિતો મલેકશાહ જેની હકુમત અન્તાકીઆ અને શામથી કાશગર સુધી છે તેનો મુકાબલો તે કેમ કરી શકે! આ વીચાર તેણે છુપો રાખી બીજે રોજ જમવા વખત તેની પાસે સરબત રાખ્યું તેમાં દેમાગને કૈવત આપનારી કેટલીક ચીજો નાંખી. હસન ઘણો ચાલાક હોવાથી તેનો ભેદ સમજી ગયો અને રહીસની ઘણી તાણ છતાં પણ તેને ઘેરથી ચાલી નિકળ્યો. જ્યારે તે મિસરથી પાછો ફર્યો અને અલમુતના કિલ્લા ઉપર ફતેહમંદ થયો ત્યારે રહીસ તેની પાસે ગયો તે વખતે હસને તેને કહ્યું કે, હે રહીસ, મારા દિમાગમાં ખલલ પહોંચી હતી કે તારામાં! જાફરાની ગજા (ખોરાક) મારે લાયક હતી કે તારે! તેં જોયું કે, જ્યારે બે માણસ મને મદદગાર મળ્યા ત્યારે મારી વાત હું સાબિત કરી શક્યો.

હસનના તાબેદારોએ એક કાગળ ઉપર "હસન બિન અલી-બિન નિઝાર બિન મહુમદસબા હુમેરી યમની" એમ લખી તે કાગળ હસન આગળ લાવ્યા. હસને એ વાતનો ઇનકાર કરી કહ્યું કે, આ કાગળને ફાડી નાંખો. મારો વિચાર એવો છે કે ઇમામનો ખોટો ફરજંદ બનવા કરતાં ખરો તાબેદાર થવામાં

હસને કહ્યું કે, નાનપણથી મેં ઇલમ શીખવામાં વખત કહાડેલ છે, જેવી તરેહ મારા બાપદાદા શીયા તનાશરી હતા તેમ હું પણ હતો. મારી જ્યારે અમીર ઝરાબ સાથે મિત્રાઈ થઈ ત્યારે મારો મત એમ હતો કે, ઇસમાઈલી મઝહબ ફિલસુફી સાથે મળે છે અને મિસરનો હાકેમ ફિલસુફી છે; પણ અમીર ઝરાબ ઇસમાઈલીઆ મઝહબને વખાણવા લાગ્યો. હું તેની સામે તકરાર કરતો હતો અને તે જે મારા મતથી વિરૂદ્ધ બોલતો હતો તે હું માનતો નહુતો; પણ તેના બોલવાની જગ્યા મારા મનમાં થતી હતી. આ અરસામાં હું બિમાર પડ્યો અને મારા મનમાં એવી અસર થઈ કે, ઇસમાઈલીઆ મઝહબ ખરો છે. બિમારીમાંથી ઉઠ્યા કેડે હું એક અબુનજમ સિરાજ નામે ઇસમાઈલી સાથે મળ્યો, તેણે મારી આગળ એ મત વિષે સારો ખુલાસો કર્યો, જેથી હું તેના છુપા ભેદોથી વાકેફ થયો.

એ પછી શેખ અબદુલ મલેકના તાબાના એક ઇસમાઈલી દાઈ (ઉપદેશક) નામે મોમનની મેં ઘણા કાલાવાલા કરી બેત કરી અને રઈમાં જઈ અબદુલ મલેકને પણ મળ્યો. તેણે મને બોધનું કામ સોંપ્યું અને દાવતની સનદ મેળવવા મિસરના ખલીફા મુસ્તનસરની હજુરમાં જવા કહેવાથી હું ત્યાં ગયો.

હસન મિસરમાં પહોંચ્યો ત્યારે મુસતનસરે તેની સામે ધાઈઓની એક ટોળી મોકલી, તેને શેહેરમાં ઉતારો આપ્યો અને પેશ્વાગત વાસ્તે પોતાના મંત્રીઓને મોકલ્યા. હસન દોઢ વર્ષ ત્યાં રહ્યો પણ મુસતનસરની કચેરીમાં પહોંચ્યો નહિં. મુસતનસર તેના હાલની હમેશા ખબર રાખતો હતો અને તેની

એટલી બધી તારીફ કરતો હતો કે, લોકો તેને રાજ્યનું કામ જલદી સોંપાશે એવો શક લાવતા હતા. એટલામાં અમીરૂલ જુયુસ (સૈન્યાધિપતી) અને હુસનની વચ્ચે ઝગડો પેદા થયો, તેની મતલબ આપણે આગળ વાંચી ગયા, તે મુજબ મુસ્તનસર ના બે ફરજંદો નામે નિઝાર અને મુસ્તઅલીની તાબેદારી બાબત હતી. હુસન નિઝારની પક્ષમાં અને અમીરૂલ જુયુસ મુસ્ત અલીની તરફમાં હતો.

આ બે બાજુની તકરાર વધી પડી ત્યારે અમીરની પક્ષ-વાળાઓએ હુસનને દુમીઆટના કીલ્લામાં કેદ કરવા મુસ્તનસરને સલ્લાહ આપી; પણ તેણે માન્યું નહિં. એજ વખતમાં દુમીઆટનો કિલ્લો જે ઘણો મજબુત હતો તે પડી ગયો, તે જોઈ મિસરના લોકો અજબ થઈ મુસ્તનસરની કરામાત અને હુસનનું ચડતું ભાગ્ય સમજ્યા; પણ અતે દુસ્મનોએ હુસનને એક ફિરંગીઓના ઝહાજમાં બેસાડી આફ્રીકા તરફ વિદાય કીધો. એ જહાજ મધ્ય દરિયામાં આવ્યું, ત્યારે મોટું તોફાન થયું. જેથી તેમાં બેઠેલા લોકો ઘણા ગભરાટમાં પડયા; પણ હુસન મીઠી ઉંઘ કહાડતો હતો. લોકોએ તેને આવા કઠોર વખતમાં ઉંઘ કહાડવાનું કારણ પુછતાં હુસને કહ્યું કે, મૌલાનાએ મને ખબર આપી છે કે, ઝહાજને કંઈ નુકશાન થશે નહિં. ખરેખર તેમજ બનતાં ઉતારૂતો લોકો હુસનના મુરીદ બની ગયા.

બીજે દહાડે પવન ઘણો તેજ ચાલવાથી એ ઝહાજ નશારા લોકોના શેહેરમાં પહોંચ્યું. હુસન ત્યાં ઉતરી ત્યાંના કાઝીની મિજબાની ખાઈ ફરી ઝહાજમાં બેઠો. આ વખતે પણ પવન સામો લાગવાથી વહાણ શામ બાજુ નિકળી ગયું. ત્યાં ઉતરી હુસન પગ રસ્તે હલબ ગયો. થોડા દહાડા રહી ત્યાંથી બગદાદ

દ, બિલુચેસ્તાન, ઇરેકુહાન અને અંતે ધામગાન ગયો. ત્યાં એક મોટી જમાયતને પોતાની દાવત કબુલ કરાવી અને ઘણાક ચાલાક ઉપદેશકોને અલમુતના કિલ્લા તથા મકરાન તરફ મોકલી પોતે કુરમન અને પેલમાન જવાને ચાહ્યું; પણ તેણે જોયું કે, અહીંયાં જતાં રસ્તામાંથી વટાવ્યા વગર છુટકો નથી અને ત્યાં તો નિઝામુલમુલ્કના હુકમથી અબુમુસલમ મને પકડવાની તક શોધે છે; માટે તેમ જવાનું માંડીવાળી ધમાવંદના મુલકમાં થઈ કઝવીન અને ત્યાંથી પેલમાન ગયો. અલમુતનો કલ્લો ત્યાંથી નજદીક હતો. અહીં તેણે જાહેદ અને આબાદનો વેશ લીધો અને સારી યુક્તિ તથા ખુદાની મરજીથી અલમુતના કિલ્લા ઉપર ફતેહમંદ થયો.

અલમુતની વસ્તી મિસરના હાકેમની તાબેદારી કરે એટલા માટે હુસન સબા (ઇસમાયલી ખોજા સૈયદના કહેછે) એ રૂપબાર જવાની આગમચ ધાઇઓને અલમુતમાં મોકલ્યા હતા. હુસનકાયની એ ધાઇઓમાંથી હતો, તે અલમુતવાળાઓને સમજાવવામાં ઘણી મેહેનત કરતો હતો. તેની ખેત ઘણા જણે કબુલ કરી હતી. કિલ્લાનો કોટવાળ મેદી નામનો હતો તે સુલતાન જલાલુદીન મલેકશાહની તરફથી કિલ્લાની રખવાળી કરતો હતો અને ઇસમાયલી લોકોની જોડે સુલેહ રહે માટે જાહેરમાં હું ઇસમાયલી છું એમ કહેતો હતો. મેદીએ જોયું કે, કિલ્લાનો કબજો મારા હાથમાંથી ગયો, ત્યારે તેણે હુસનની ખેત કરનારાઓને કંઈ બીજું સમજાવી કિલ્લાની બહાર કહાડી દરવાજા બંધ કીધા અને સાફ કહ્યું કે, આ કિલ્લો સુલતાનનો છે; માટે તેમાં તેના દુશ્મનોને રહેવા હક નથી. એ વિષે ઘણી તકરાર ચાલતાં અંતે તે લોકોને અંદર લીધા; પણ તે પાછી તેણે

મેહદીનું કહેવું સાંભળી બહાર નિકળ્યા નહિં. મેહદીની આ મુરખાઇનો દાખલો ઇસમાયલીઓએ પોતાના દફતરમાં નોંધી રાખ્યો છે. એજ સમયમાં હસનના મિત્રોએ રાત વખતે તેને કિલ્લા ઉપર ચડાવ્યો. મેહદીમાં કંઇ તાકાદ રહી નહિં. એ બનાવ સન ૪૮૩ ના રજબ મહીનામાં બન્યો. એ કિલ્લાને "અલામુત" જેનો અર્થ ગિધલાનો માળો થાય છે, તે કહેછે.

હસને મેહદીને કહ્યું કે, ત્રણ હજાર દીનારના બદલામાં એક ગાયના ચામડાંમાં સમાય એટલી જમીન મને વેચાતી આપ. મેહદીએ તે કબુલ કરતાં હસને ગાયના ચામડામાંથી દોરી કહાડી કિલ્લાની આસપાસ વીંટી અને મેહદીને કરાર મુજબ બહાર કહાડયો; પણ ત્રણ હજાર દીનારની ચીઠી રહીસ મુજફ્ફર હાકમ ઉપર મેહદીને લખી દીધી. રહીસે છુપી રીતે હસનની દાવત કબુલ કીધી હતી; પણ રૂકામાં લખેલી નગદી તે આપે એ વીશે મેહદીને શક હતો; માટે તે એકાએક રહીસ પાસે ગયો નહિં; પણ ધામગાનમાં તે તંગીમાં આવ્યો ત્યારે આ રૂકો તેણે રહીસને પહોંચાડયો. રહીસે તરતજ તેને ત્રણ હજાર સોનાના દીનાર ગણી આપ્યા.

અલમુતનો કિલ્લો કબજે કરયા પછી હસને રૂધબારનો જિલ્લો સર કર્યો અને હસન કાયનીને કોયસ્તાનના લોકોની દાવત કરવા મોકલ્યો. રૂધબારના મુલકમાં અનુકુળ પડતી જગ્યાઓએ હસને કિલ્લા બાંધ્યા, તેના કીરતનો અવાજ તુરકસ્તાન સુધી પહોચતો હતો. જેથી મલેકશાહનો એક અમીર જે અલમુતની નજદીક રેહેતો હતો તેને ભારે ઇર્ષા થતાં પોતાનાં બધાં લશ્કર સહીત અલમુત ઉપર ચડી ગયો અને હસનના કેટલાક તાબેદારોને કતલ કરી લુંટ કીધી. આમ થવાથી કિલ્લામાંના

નાસવાનો વીચાર કીધો, તેમાંના કેટલાકને હસને તદબીરથી રોક્યા; પણ દરતજ સુલતાન મલેકશાહ તરફથી અમીરલ સલામ તાસ હસન ઉપર ચડી આવ્યો. આ વખતે હસનની હજુરમાં સિતેરથી વધારે માણસો નહતાં, તેમ ખોરાક પણ તંગ હતો. આ બારીક વખતે તેના તરફથી કેકમાં દીદારઅબુઅલી બોધ કરતો હતો. તેણે હસનની મદદે ત્રણસો માણસ મોકલ્યાં. તેઓ એકાએક અમીરના લશ્કર ઉપર તુટી પડવાથી તેને છેક પાયતખત સુધી નાશવું પડયું.

ખોરાસાન તરફ હુસેન કાયની હતો, તે ઉપર મલેકશાહે કીઝલશારક નામના એક શખસને મોકલ્યો. તેણે હુસેનને મોમનાબાદના કિલ્લામાં ઘેરી લીધો અને તેને તંગીમાં લાવવા ઘણી કોશિષો કરતો હતો. દરમીઆન તેને મલેકશાહના મરણની ખબર પહોંચવાથી છાવણી ઉઠાવી ચાલતો થયો. મલેકશાહના મરણ પછી હસને નિઝામુલમુલ્કને કપાવી નાંખ્યો. આવા બનાવોથી હસનના દોસ્તો અને દુશ્મનો વચ્ચે મોટી કાપા કાપી ચાલી. મલેકશાહ પાછળ બરકીઆરક ગાદીએ બેઠો. તેના મરણ પછી મહમદ અને મહમદના મરણ પછી સુલતાન સંજર તખ્તનશીન થયો. સુલતાન સંજરના વખત સુધી સુન્નત જમાયત અને ઇસમાયલીઓની વચ્ચે જંગ ચાલુજ હતો; પણ છેવટ હુસેન સબાએ એક તદબીરથી સુલતાન સંજરને સુલેહ ઉપર લીધો.

હસને બાદશાહના શયનગૃહમાં એક ફિદાઇને છુપી રીતે મોકલી તેનાં ઓશીકાં નીચે એક છરી જમીનમાં ખોડવી. બાદશાહ જાગૃત થતાં છરી જોઈ ફિકરમંદ થયો; પણ તે વાત છાની રાખી. ઘણા દીવસ વ્યતીત થયાબાદ હસને બાદશાહને [illegible]

મોકલ્યો કે, મારી ઇચ્છા તમારા સારામાં નહોત તો પેલી છરી નરમ શીનાને બદલે સખ્ત જમીનમાં ન બેસાડત. સુલેહના આ ઇસારાથી સુલતાન રાજી થયો અને પરસ્પર એવા કોલ કરાર થયા કે, હસન સબા હવે પછી નવો કિલ્લો ન બાંધે, લડાઇનાં વધારે હથીઆર ખરીદ ન કરે અને લોકોને પોતાના મઝહબની દાવત ન કરે.

આ સુલેહથી બાદશાહની મહોબત ઇસમાયલીઓ તરફ જવાના શકથી આલમ લોકો ફિકરમંદ થયા. સુલતાને કુમશનો બાજ મહેરબાનીથી મુકયો અને ગરદકુના રહેવાસીઓ ઉપર રાહદારોનો કંઇ કર આપવા વાસ્તે હુકમનામું મોકલ્યું. આમ બનવાથી ઇસમાયલીઓ ઘણા મજબુતી ઉપર આવ્યા. આ અરસામાં હુરીનકાયની કોહસ્તાનની દાવત કરનાર હુસેન દમાવંદીના હાથથી માર્યો ગયો. કેટલાક લોકોએ તેના મરણનું તહોમત હસનસબાના દીકરા હુસેન ઉપર મુકયું; માટે હસને પોતાના દીકરાને મરાવી નાંખ્યો. હસને પોતાના બીજા દીકરાને સરાબ પીવાના ગુન્હા માટે કતલ કીધો. એની મતલબ એ હતી કે, દીકરાને હકુમત મળવાને માટે તે દાવત કરે છે એમ લોકો ન સમજે.

હસનસબા પાંત્રીશ વર્ષ સુધી અલમુતના કિલ્લામાં રહ્યો હતો, તેમાં માત્ર બે વખત ઘરથી બહાર નીકળી બુરજ ઉપર આવ્યો હતો. કિલ્લાની બહાર તો કોઇ વખત નિકળ્યોજ ન હતો. હમેશાં બાદશાહી અને મઝહબની ગોઠવણમાં ગુંથાએલો રહેતો હતો. હસન સબા સન ૫૧૮ રબીઉલ આખરમાં બિમાર પડયો. તેણે જ્યારે પોતાનું મૃત્યુ નજદીક જાણ્યું ત્યારે સૈયદ બુસતનસરને લામસ્તરના કિલ્લામાં મોકલી, ફીદા બુઝરગ ઉમિદ-

ને બોલાવી લીધો તેને પોતાની જગ્યા ઉપર કાયમ કરી દાવતનું કામ બેદારઅલીને સોંપ્યું ને ફરમાવ્યું કે, જ્યાં સુધી ઈમામ આ તેની બાલાગતમાં આવે ત્યાં સુધી આ બે જણાએ હસન કરારાનીની જોડે એકમત થઈ રાજ્યનું કામ ચલાવવું.

કીયા બુઝરગ ઉમેદ.

હસનની વફાત પછી કીયાબુઝરગઉમેદ તેની ગાદી ઉપર બેઠો. એણે પોતાની હકુમતના વખતમાં મજબુત કિલ્લા બાંધ્યા અને આજુબાજુની જમીન સર કીધી. સન ૫૨૦ માં તેણે મેમુનદસનો કિલ્લો બનાવી અબદુલમલેકને ત્યાંનો હાકેમ નીમ્યો. શાબાન મહિનામાં અતાબક શેહેરગીરનો ભત્રિજો રૂદબાર ઉપર ચડી ગયો. કીયા બુઝરગ ઉમેદે તેની સામે લશ્કર મોકલી તેને શિકસ્ત આપી. સન ૫૨૧ માં સુલતાન મહમદ સલજુકી અને કીયા બુઝરગ વચ્ચે ફિસાદ ઉઠયો. સુલતાને ભરંકશને કહેવરાવી મોકલ્યું કે, અલમુત તરફથી એક માણસ ઈસ્ફહાન આવે અને ત્યાં સુલેહ થાય. ભરંકશે કીયા બુઝરગને સુલતાનની ઈચ્છા જણાવતાં કીયા બુઝરગે ખ્વાજા નાસર શિસ્તાનીને ઈસ્ફહાન મોકલ્યો. ત્યાં સુલતાનની સાથે કેટલીક તકરાર ચલાવી નાસર શિસ્તાની કચેરીમાંથી બહાર આવ્યો એટલે બજારમાં તેને આમ લોકોએ મારી નાંખ્યો. સુલતાને એક એલચી મોકલી કીયા બુઝરગને જણાવ્યું કે, ખ્વાજાનું મરણ મારી મરજી વિરૂદ્ધ થયું છે. એના જવાબમાં કીયા બુઝરગે જણાવ્યું કે, એમજ હોય તો તેના મારનારાઓને કતલ કર અગર તેમ નહિં તો સજાની ઉમેદ રાખ. સુલતાને એ વાત ઉપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિં; માટે સન ૫૨૩ માં ઈસમાયલીઓએ કઝવીનમાં જઈ

ચારસો માણસોને કતલ કીધાં, તેમાં ત્યાંનો એક અમીર માર્યો ગયો, ઇસમાઇલીઆએ ચાળુ હજાર બકરાં, બસો ઘોડાં તથા ખચ્ચર, બસો બળદ તથા ઉંટ લઈ આવ્યા.

સન ૫૨૫ ના મોહોરમ મહિનાની ચોથી તારીખે ત્રીસ હજાર માણસનું લશ્કર ઇરાકથી લામસ્તર ઉપર આવ્યું. કઝવીનીની લોક લડાઈ કર્યા વગર નાશી ગયા. આ સમયમાં સુલતાન મહમદ સલજુકી ગુજરી ગયો. ઇસમાઇલીઆઓએ બીજીવાર કઝવીનના મગણુંમાં લુંટ કરી. તેમાં અઢીસો ઘોડાં, ચાર હજાર બકરાં અને વીશ હજાર ખચ્ચર માર્યાં.

સન ૫૨૬ માં અલમુતનું લશ્કર અબુહાસમ અલવીના કશથી ગીલાન તરફ ગયું એટલા માટે કે, ગીલાનીઓ ઇમામતનો દાવો કરતા હતા અને આસપાસના દેશોમાં દાવત કરતા હતા. કીયા બુજરગે તેઓ તરફ એક નશીહત પત્ર મોકલ્યું, તેના જવાબમાં તેઓ ઇસમાઇલી મઝહબ વિષે નઠારૂં બોલ્યા અને લડાઈ ચલાવી તેમાં તેમનો સરદાર પકડાયો અને તેને આતસમાં બાળી નાંખ્યો.

સુલતાન મહમદ આ વખતમાં ગુજરી ગયો અને મશઉદ ગાદીએ બેઠો. તેણે બરંકેશાની જગ્યા ખારઝમશાહને આપી, માટે બરંકેશ નાશી કીયા બુજરગને શરણે આવ્યો. ખારઝમશાહે કીયા બુજરગને લખ્યું કે, હું તમ સાથે દોસ્તી રાખતો હતો અને બરંકેશે તમ સાથે દુશ્મની ઘણી કીધી છે; માટે હાલ હું ઉમેદ રાખું છું કે, બરંકેશને મારે હવાલે કરશો. કીયા બુજરગે તેના જવાબમાં કહાવ્યું કે, તું કહે છે તે ખરૂં છે; પણ શરણાગતને સોંપવો હું વ્યાજબી ધારતો નથી. આ સબબથી ખારઝમશાહ સાથે ઘણી લડાઇઓ થઈ.

કીયા બુજરગ ઉમેદની હકુમતના વખતમાં તેના ફિદાઈઓએ ઘણા અમીરોને માર્યા. તેમાં કાઝીમરાગેહ મગરેબ, અબુસૈયદ હરવી, મુસ્તઅલીનો દીકરો આબ્બર, સૈયદ દૌલતશાહ ઈસ્ફહાનનો અમીર, અક્શંકુર મુરાગાનો હાકેમ, મુન્તર સુધ ખલીફા તબરેજનો અમીર અને હસનાઈબને અબુલકાસમ કઝવીનનો મુફ્તી ઈત્યાદિ હતા.

મહમદ બિન કીયા બુજરગ ઉમેદ.

કીયા બુજરગ ઉમેદે પોતાના મરણથી ત્રણ રોજ પહેલાં પોતાના દીકરા મહમદને વલીઅહદ ઠરાવ્યો હતો. મહમદ તેના બાપ તથા હસન સબા કરતાં શરીઅત ઉપર વધારે પ્રીતિ બતાવતો હતો. એના વખતમાં એકવાર સુલતાન સંજરે રએના મુલકમાં આવી અલમુતમાં એક એલચી મુકી તેમના યકીન બાબતે પુછાવ્યું. તેના જવાબમાં તેઓએ કહ્યું કે ખુદાતાલાને સાહેબ તથા બુજરગ સમજી તેની તથા તેના રસુલના હુકમ પ્રમાણે વરતવું જોઈએ તથા કયામત, પેદાયશ, સવાબ અને અઝાબ એઓ વિષે ખુદાએ કુરાનમાં ફરમાવ્યું છે અને રસુલે હદીસ ફરમાવી છે તેઓ ઉપર આસ્થા રાખવી યોગ્ય છે. કોઈને તેમાં ફેરફાર કરવાનો અધિકાર નથી. આ સિવાય તે એલચી સાથે એટલું પણ કહી મોકલ્યું કે, જો આ મઝહબ બાદશાહને પસંદ હોય તો ઠીક, નહિં તો એક આલમને અહીં મોકલે તો તેની સાથે અમે ચરચા કરીશું. સુલતાને આ સમાચાર પહોંચતાંજ મુકાબલો કરવાનો વિચાર છોડી દીધો.

કીયા મહમદે પચીસ વર્ષ હકુમત કરી દેહ છોડયો. તેના વખતમાં ઘણા નવા કિલ્લા બંધાયા અને કેટલાક અમીર, કાઝી

અને આલમ ખોજો તેની સાથે અદાવત રાખતા હતા, તેમને તેણે કતલ કીધા.

હસન બિન મહંમદ બિન બુઝરગ ઊમેદ.

(જેને અલીઝિકરેતલ સલામ પણ કહે છે.)

જ્યારે હસન જુવાનીમાં આવ્યો ત્યારે તેણે વિદ્યા પાછળ મન લગાડ્યું અને તેની મદદથી નવી બનાવટો કરી ખોજોને ભુલથાપ આપવા લાગ્યો. જેઓ અજાણ હતા, તેઓ તેને વિદ્વાન સમજી એમ માનવા લાગ્યા કે, હસનસબાએ ઇમામના આવવાની વકી આપી છે તે હસને બિન મહમદ (અલીઝિકરેતલ સલામ) છે. ખોજાનો વિશ્વાસ તેના ઉપર દિનપ્રતીદિન વધતો ગયો. હસને પણ તેમને એમ બતાવ્યું કે, હું જમાનાનો ઈમામ છું.

કીયા મહુમદને એ વાતની ખબર પડી ત્યારે સરવે ખોજોને એકઠા કરી કહ્યું કે, હું ઇમામ નથી. હસન મારો દીકરો છે ને હું ઇમામનો ભાઈ છું. જે તેની વીરૂધમાં ખિલાફતનો દાવો કરે છે તે બેદીન છે. હસન ઉપર ખફા થઈ તેને ઠપકો દીધો અને તેને ઇમામ માનનારાઓમાંથી અઢીસો માણસને કતલ કીધાં અને બીજા તેટલાને કિલ્લામાંથી કહાડી મુક્યા. હસન આ સજા જોઈ ગભરાયો અને પોતાના આસ્તીકો વિષે માઠું બોલી, તેમના વિચાર ફેરવી પોતાના બાપના મત ઉપર લાવવા મહેનત લેવા માંડી અને તે માટે કેટલાક નિબંધો લખ્યા. આથી મહુમદના મનમાંથી હસનનો કાંટો ઉખડી ગયો.

હસન જ્યારે છુપીથી સરાબ પીતો હતો તથા પાપી કામો

કરતો હતો ત્યારે તેને ઈમામ કરી માનનારા તેના કામોને જમાનાનો ઈમામ જાહેર થવાનાં ચિન્હ સમજતા હતા. તેના બાપના મરણ પછી હુસને શરીયતને મજબુત કરવાની મેહેનત લેવા માંડી; પણ પછી ગુન્હેગારોને કંઈ કહેતો નહોતો, જેથી દિનપરદિન બેવિશ્વાસપણું વધતું આવ્યું.

સન ૫૨૯ માં તેણે રૂધબારના લોકોને અલમુતમાં બોલાવ્યા. અલમુતના કિલ્લાની નીચેના મેદાનમાં એક મુંબર કિબલાની સામે ઉભો કીધો, તેની ચારે દિશાએ લાલ, સફેદ, પીળા અને લીલા રંગનાં ચાર નિશાનો ખડાં કરી હુકમ કીધો કે, રમજાનની સતરમી તારીખ સુધી બધા લોકોએ ત્યાં હાજર થવું. મેદાન ઘણું મોટું હતું. જ્યારે લોકો ત્યાં એકઠા થયા ત્યારે પોતે મુંબર ઉપર ચઢી તેઓને બેહમાં ગુમરાઈનો રસ્તો બતાવવા લાગ્યો. તે બોલ્યો કે, ઈમામની તરફથી મને છુપો કાશદ આવ્યો છે. તેની સાથેના કાગળમાં મઝહબના કાયદાની બિના છે. તેમાં લખ્યું છે કે, તાબેદારોને માટે સ્વર્ગના દરવાજા ખુલ્લા છે. તેઓ ખુદાતાલાના ખાસ બંદા છે. સરાહની તરફથી તેમને માફ થઈ છે, અને તેમને કરવા ન કરવાના હુકમના બોજાથી છુટા કરી કયામતમાં પહોંચાડ્યા છે.

આ વખતે તે અરબીમાં ખુતબો પઢ્યો અને કહ્યું કે, આ વચનો પણ ઈમામનાં છે. તેનો તરજુમો લોકોને સમજાવવા એક માણસને મુંબર નીચે ઉભો રાખ્યો હતો. ખુતબાની મતલબ એ હતી કે, હુસન ઈબને મહમદ બુઝરગ ઉમેદ અમારો ખલીફો છે અને દાવત કરનાર છે. મારા સીયાઓ (મિત્રો) એ તેની દીન અને દુનીઆંના કામમાં તાબેદારી કરવી, તેની વાતો સત્ય કરી માનવી, તેના હુકમને અમારો હુકમ ક-

રી માનવો, તેને અસીધરૂ (એકયતા) પહોંચાડેલો છે. આ વાતો કરી તે મુંબર ઉપરથી નીચે ઉતરયો. હસને બે રિકાત નિમાજ પઢી મુરેદો બિછાવ્યો અને રોજો છોડવા હુકમ કરી બોલ્યો કે, આજનો દિવસ ઈદ કયામતનો છે. તે દહાડાથી એ મતના લોકો સતરમી રમજાનને કયામતની ઈદ કહેછે, તથા તે દહાડો ખુશીમાં ગુજારે છે.

યુસફ શાહ કાતબને એક માતબર માણસે કહ્યું કે, એક વખત હું અલમુત ગયો હતો, ત્યાં એક પાટીઆ ઉપર આ બેત લખેલો હતો.

બેત—બરદાસ્ત ગીલ શરે બીતા ઈદ ઈઝદી.
મકદુમ રોજગાર અલી ઝીકર તસ સલામ.

અર્થ—જમાનાના સાહેબ અલી ઝિકરતલસલામે શરીઅતની
તોકને ખુદાની મદદથી ઉપાડી (કહાડી નાખી)

આ વાતો કોહસ્તાનના મુલકમાં જાહેર થઈ. જે આગલા હાકેમો શરીઅતના તાબેદાર હતા તેઓના ઉપર પણ લાગુ પડી.

રમજાનની ૧૭ મી તારીખે તે એમ બોલ્યો હતો કે, હું મહમદ બુજરગ ઉમેદનો દીકરો છું; પણ તે આસપાસના રહેઠામાં કાગળ લખતો તેમાં હું નિઝાર બિન મુસ્તનસરના ઓલાદમાંથી છું એમ કોઈ વખત ઈસારામાં અને કોઈ વખત જાહેરમાં પણ લખતો. હસનના કાગળોમાંનો એક જેમાંથી આ વાત નીકળે છે તે આછે. કોહસ્તાનમાં હસન તરફથી એક અમીર ત્યાંનો હાકેમ હતો, તેને હસને લખ્યું હતું કે, હું હસન આ જમીનં ઉપર ખુદાનો ખલીફો છું. મારો ખલીફો રઈસ અમીર મુઝફર છે; માટે લોકોએ તેની તાબેદારી કરવી. આ કાગળ મોમનાબાદના કિલ્લામાં અમીરે મુંબર ઉપર ચડી લોકોની [illegible]

વાંચ્યા. ત્યારે લોકોએ ખુશીના અવાજ કહાડ્યા તથા ઢોલ અને વાંસળીઓ વગાડી શરાબ પીધો. કેટલાક લોકોને આ વાત ના દુરસ્ત લાગવાથી તેઓ વતન મુકી જતા રહ્યા અને જેઓનામાં સફરની તાકાત નહતી તેઓ ચુપચુપ બેઠી રહ્યા.

અલીઝિક્રહુસ્સલામનો નશબ.

રૂધબાર અને કોહસ્તાનના કેટલાક ઇસમાઇલીઓ કહેવા લાગ્યા કે, સૈયદના (હસનસબ્બા) ના વખતમાં અબુલહસન સૈઈદી નામે એક શખસ ઇમામ મુસ્તનસરની વફાત પછી બાર મહિને મિસરથી અલમુતમાં આવ્યો, તેની જોડે ઇમામનિઝારનો દીકરો હતો. આ છુપી વાત તેણે હસનસબ્બા શિવાય કોઇને કહી નહિં. હસને તેને ઘણી ઇજ્જત આપી કિલ્લામાંના એક ભોંયરામાં સંતાડી રાખ્યો ત્યાં તે જોડીઓ થયો.

મહુમદ બુઝુર્ગ ઉમેદના વખતમાં તેને ત્યાં (નિઝારના દીકરાને ત્યાં) એક પુત્રનો જન્મ થયો તેજ દહાડે મહુમદની ઓરતે પણ એક બેટો જણ્યો. એક સ્ત્રીએ છુપીથી મહુમદના છોકરાને ઉપાડી તેની જગ્યાએ ઇમામનો બેટો મુક્યો, તે ઝિકરતસ સલામ છે. કેટલાક લોકો કહેછે કે, જે ઇમામ અબુલહસન સાથે આવ્યો હતો તેના સબંધ મહુમદની સ્ત્રીથી થયો જેનો હમેલ ઝિકરેતસસલામ છે.

નિઝારી લોકો એમ માને છે કે, જ્યારે સરાહનો બંધ તુટશે ત્યારે કયામત થશે. હસનના વખતમાં એમ બન્યું માટે હસનની દાવતને તેઓ કયામતની દાવત સમજે છે. હસનને તેના સાળા (જે બોયાની ઓલાદમાંથી હતો) એ સન ૫૬૧ માં લામસ્ટરના કિલ્લામાં છરીના ઘાથી મારી નાંખ્યો.

મહુમદ બિન હસન.

હસનના મરણ પછી તેનો દીકરો મહુમદ ગાદીએ બેઠો. તેણે પોતાના બાપના વૈરમાં મામાને મારી નાંખ્યો. મહુમદ પોતાના બાપનો મત ચલાવવામાં તેનાથી પણ શ્રેષ્ટ હતો. ઈમામના દાવાની તે ઘણી કોશિષ કરતો હતો અને હિકમત તથા ફિલસુફીના ઈલમનો ઘણો દાવો કરતો હતો.

કહેછે કે, ઈમામ ફખરાદીને રએમાં એક મકતબ કહાડી. તેને વાસ્તે કેટલાક લોકો એમ કહેવા લાગ્યા કે, તેણે નિઝારીઓની દાવત કબુલ કરી છે. આ બટ્ટાથી મુક્ત થવાને વાસ્તે તેણે મુંબર ઉપર ચઢી ઈસ્માયલીઓ વાસ્તે માઠા બોલો કહ્યા. આ ખબર અલમુત પહોંચતાં મહુમદે એક ફિદાઈને તેની પાસે મોકલ્યો. તે ઈમામના હાથને કોટી કરી તેની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવાને બહાને રહ્યો અને એક વખત ઈમામ ઘરમાં એકલા હતા ત્યારે બારણું બંધ કરી ઈમામને નીચે ફગાવી, તેની છાતી ઉપર ચડી ખંજર કહાડયું. ઈમામે તેનું કારણ પુછતાં જવાબ આપ્યો કે, તું અમારા વિષે માઠું કેમ બોલે છે? ઈમામ કહે, હવે તેમ ન કરવા માટે હું સોગંદ ખાઉછું. ફિદાઈ કહે, મને તારા સોગંદ કરતાં મારા ખંજર ઉપર વધારે ભરોંસો છે. એમ કહી તેની છાતી ઉપરથી ઉતરી કહ્યું, તને મારવાનો મને હુકમ નથી, જો હોત તો તેમાં હું વિલંબ કરત નહિં. મહુમદ બિન હસને તુંને સલામ કહી છે અને કહ્યુંછે કે, હું તમારો તાબેદારછું, તમે અલમુતમાં આવો તો તમને ત્યાં અમીરની જગ્યા મળશે. ઈમામે ત્યાં જવા ના કહી; પણ કબુલ કીધું કે, આજ પછી હું અલમુતના હાકેમ વિષે ઉલટું નહિં બોલું.

આટલી વાતચિત થઈ રહી એટલે દિલાઈએ ગણુમોસાક સોનાના દીનાર ઈમામ પાસે રાખી કહ્યું કે, આ તમારો એક વર્ષનો હદીઓ છે. દર વર્ષે તમને તેટલી રકમ મળતી જશે. એમ કહી ઈમામ વાસ્તે જે પહેરામણી લાવ્યો હતો તે પણ આપી. ઈમામ રૂખરાદ્દીએ ત્યાં ચાર પાંચ વર્ષ રહી વર્ષાસન ખાધું. પછી તે ઘોરના બાદશાહ ગ્યાસુદ્દીન તથા શાહબુદ્દીન પાસે ગયો. ત્યાંથી ખારઝમમાં સુલતાન મહમદ ખારઝમશાહ પાસે કેટલોક વખત રહી મોટો દરજ્જો પામ્યો.

ઈમામ રૂખરાદ્દીએ દિલાઈની મુલાકાત લીધા પહેલાં શિષ્યોને શબક આપતી વખત કોઈ ઉલટી તકરાર આવતી તો કહેતો કે, આ તકરાર નિઝારીઆ જેવી છે; પણ દિલાઈના મેળાપ પછી તેણે તે ટેવ મુકી દીધી અને માત્ર એટલુંજ બોલતો કે, આ મશહલો ઈસમાયલીઆના મઝહબથી ઉલટો છે. એક શાગર્દે તેનું કારણ પુછ્યું. ઈમામે જવાબ આપ્યો કે, ઈસમાયલીઓનું ભૂડું ન બોલવું જોઈએ. કારણ કે, તેઓની પાસે કાપનાર પૂરાવા છે.

મહુમદ વિષે ઈસમાયલીઓના કવિઓએ નીચેની મતલબના બેતો બનાવી તેની તારીફ ગાઈ છે.

" જ્યારે મહમદ બિનટિકરતલ સલામનું નામ દિલમાં જગ્યા પકડે, ત્યારે દુશ્મને ક્યાં જગ્યા મળી શકે ! "

મહમદના વખતમાં નિઝારીઓએ ઘણાં ખૂનો કીધાં, રસ્તા લુંટ્યા અને લોકો ઉપર ભારે વિપત્તિ ગુજારી હતી.

મહમદના મોટા દીકરાનું નામ જલાલુદ્દીન હતું તે ઘણો અક્કલમંદ હતો. તે પોતાના વડીલોના મતને ધિક્કારતો તેથી મહમદ તેનાથી ડરતો હતો. તેમ જલાલુદ્દીન પણ [illegible]

બાપથી બીતો હતો અને દરબારમાં જતાં તે કપડાંની અંદર બખ્તર પહેરતો હતો. મહમદ સન ૬૦૭ માં ગુજરી ગયો. કેટલાક કહે છે કે, તેને ઝેર અપાયું હતું.

જલાલુદીન હુસન.

જલાલુદીન અલિપિક થતાંજ શરીઅતના કાયદાને સુધારવા લાગ્યો. તેણે દેશમાં હમામખાનાં બાંધ્યાં, મસજીદો ઉભી કીધી, બાંગ, તકબીર અને જુમાની નિમાજ જારી કીધી તથા બગદાદના ખલીફા નાશરલદીનઅલ્લા, સુલતાનમહમદ ખારઝમશાહ અને ઈરાકના બીજા રાજાઓ તથા હાકેમો આગળ એલચીઓ મોકલી પોતાનો મત જાહેર કીધો.

જલાલુદીનના એલચીઓને ખલીફા અને બાદશાહોએ ખિલાતો આપી. તેઓની વચ્ચે કાગળપત્રનો વ્યવહાર ચાલુ થયો તેમાં જલાલુદીનને બાદશાહી ખિતાબ લખવામાં આવ્યો હતો. આલમોએ તેને ખરો મુસલમાન છે, એવી ફતવા (શરટીફીકેટ) આપીને તે નવો મુસલમાન કહેવાયો, તેના વખતમાં ઠેકાણે ઠેકાણે મિશાતખાનાં તથા મસજીદો બંધાઈ. આલમોને તેણે ખતીબ અને ઈમામના હુદા આપી ઘણી પ્રીતિ દેખાડી.

કઝવીનીઓ આ વાત માનતા નહતા; માટે તેઓ તથા ઈસમાયલીઓ વચ્ચે લડાઈઓ જારી હતી. જલાલુદીને તેઓની ખાત્રી કરવા માટે ત્યાંના કેટલાક સારા માણસોને અલમુતમાં બોલાવ્યા અને તેમની રૂબરૂ તેણે હુસનસબાની રચેલ ઈસમાયલી કાયદાની કિતાબને બાળી નાંખી, બાપદાદાને ફટવા આપી, જેથી તેઓને તેના સાચા મતની ખાત્રી થવાથી પરસ્પર સલુકી થઈ.

જલાલુદીનની મા ધર્મી સ્ત્રી હતી. તેણે બેત અલ્લાની ઝીયારત કરવાનો ઈરાદો કર્યો. જલાલુદીને બાદશાહી કાયદા મુજબ તેની જોડે નિશાન તથા તોફા આપ્યા. આ પાક ઓરત મક્કે પહોંચતાં તેને ઘણી ઈજ્જત મળી અને ખલીફાએ હુકમ કર્યો કે, જલાલુદીનનું નીશાન હજના રસ્તામાં બધા બાદશાહોના નિશાનથી આગળ ચાલે. આથી તથા બીજા એક કારણથી (આગળ લખવામાં આવશે) સુલતાનમહમદ ખારઝમશાહ નાશર ખલીફા ઉપર નાખુશ થયો.

આઝરબાઝાનના હાકેમ અતાબક મુજફ્ફરદીનની જોડે જલાલુદીનની મિત્રાચારી હતી. તે હાકેમની સાથે ઈરાકનો વાલી નાશરૂદીન મનકલી દુશ્મની રાખતો હતો. વળી તે જલાલુદીનની હકુમતમાં હાથ નાંખવા લાગ્યો, જેથી જલાલુદીન તથા અતાબકે એક સંપ થઈ બગદાદના ખલીફાની મદદ લઈ ઈરાક ઉપર ચઢાઈ કરીને સન ૬૧૧ માં ત્યાંના હાકેમને મારી તેની જગ્યા બીજાને આપી.

જલાલુદીને ગીલાનના હાકેમ સાથે સગપણ કરવા એલચીઓ મોકલ્યા. તેમને જવાબ મળ્યો કે, ખલીફાના હુકમ શિવાય અમોથી તે બને નહિં. માટે જલાલુદીને બગદાદના ખલીફાની સિફારસ મગાવી ત્યાંના હાકેમ કેકાઉસની બહેન સાથે લગ્ન કીધાં તેને પેટે અલાઉદીન મહમદ જન્મ્યો.

આ પછી ચંગીસખાને તુરકસ્તાન તરફથી ચઢાઈ કરી. જલાલુદીને લાંબા વિચારથી તેની તાબેદારી કબુલ કરી. ચંગીસખાને તાતારમાંથી ઠેઠ કહાડ્યું એથી ગડબડાટ મચી રહ્યો હતો. દરમિઆન સન ૬૧૮ માં જલાલુદીને આ દુનીઆં તમામ કીધી.

અલ્લાઉદ્દીન મહમદ.

અલ્લાઉદ્દિન નવ વર્ષની ઉમ્મરમાં ગાદીએ બેઠો અને તરત પોતાના કેટલાક સગાઓ ઉપર પોતાના બાપને ઝેર દેવાનું તહોમત મુકી મરાવી નાંખ્યા.

ઇસ્માઇલી લોકો ઇમામની બાળપણ, જુવાની અને ઘરડપણ એ ત્રણે અવસ્થાને સરખી માને છે અને તે ત્રણે અવસ્થામાં તેના હુકમની સરખી તાબેદારી કરે છે. માટે અલ્લાઉદ્દીન જે હુકમ કરતો તે વ્યાજબી હોય કે નહિં; તોપણ તે બજાવતા હતા. અલ્લાઉદ્દીને એક બકરાનું ટોળું પાળ્યું હતું તથા રમતમાં વખત કહાડતો હતો અને રાજ્યનું કામ બીરતોના કબજામાં પડયું હતું.

અલ્લાઉદ્દીને બાપના મતનો ઇનકાર કર્યો. ઇસ્માઇલી મત ઉપર હજુ ઇસ્લામી મતે બરોબર મજબુતી પકડી નહતી તેથી તેઓ અલ્લાઉદ્દીનના મત સાથે મળી ગયા; માટે શરીઅતના કાયદા તુટી જઇ નિઝારીઓની રસમો ફરી ચાલુ થઇ.

અલ્લાઉદ્દીનના હકુમતનાં પાંચ વર્ષ વીત્યાં ત્યારે તેણે હકીમની સલ્લાહ વિના ફસ ખોલાવી, જેથી તેની તબીયત બગડીને મગજનો મરજ લાગુ થયો. તેથી રૈયત તેની પાસે દાદ મહાગવા આવતી, ત્યારે જો તેનો મિજાજ બરાબર ન હોય તો તેમને કતલ કરાવતો કે દુઃખ દેતો જેથી અંધેર ચાલવા લાગ્યું.

અલ્લાઉદ્દીન શેખજમાલુદીનનો મુરીદ હતો. તેણે શેખને પાંચસે દીનાર વર્ષાસન કરી આપ્યું હતું અને કહેતો કે, કઝ્વીનની જમીનમાં શેખના કદમ ન હોત તો, તે જમીનનીમાટી તોબરામાં ભરી અલમુતમાં લાવત. એક વખત તે નિશા-

માં હતો ત્યારે એક માણસે તેને શેખના લખેલ કાગળ આ-પ્યો; માટે તેને સો ફટકા મારયા અને કહ્યું કે, નિશાની વખ-તમાં શેખનું ખત મને કેમ આપ્યું ? હમામમાં જઈ આવું ત્યાં સુધી પણ તેં સબુર ન કીધી !

અલ્લાઉદીનના ઘણા પુત્રોમાં સર્વથી મોટો રૂકનદીન હતો. તે બાળક હતો, ત્યારે બાદશાહ કહેતો કે, તે મારો વારસ છે; મા-ટે લોકો એહની સરખી તાબેદારી ઉઠાવતા હતા. સન ૬૫૩ માં અલ્લાઉદીને આ દીકરાથી નાખુશ થઈ બીજા દીકરાને વાલી ક-રવા કહ્યું; પણ ઇસમાયલીઓ પોતાની રીત પ્રમાણે આગળની વસીઅતને વળગી રહ્યા. અલ્લાઉદીન રૂકનદીન ઉપર કરડી નજર રાખતો હતો. માટે રૂકનદીન ત્યાંથી નાશી એક મજબુત કિલ્લા માં ભરાયો. રાજ્યના અમીરો બેદિલ થઈ ગયા હતા; તો પણ જાહેરમાં તેઓ પ્રીતિ બતાવતા હતા.

કહે છે કે, " હસન માઝીનદરાની " નામનો એક સખસ જે સાથે અલ્લાઉદીન બદસોબત થતો હતો તે રૂકનદીનની ઉશ્કેર-ણીથી અલ્લાઉદીનનું કામ પુરૂં કરવા તક શોધતો હતો. એક વખત મધ્યરાતે અલ્લાઉદીન બકરાંના તબેલામાં દારૂના નિસામાં સુતો હતો ત્યાં જઈ હુસેને તેનું ગળું તબ્બર (કોહાડા જે-વું હથીઆર થાય છે) થી કાપી નાંખ્યું સન ૬૫૩

રૂકનદીન ખુરશા.

રૂકનદીને ગાદીએ બેસતાંજ પોતાના બાપના ખૂનની તપાસ કર્યા વગર હસનમાઝીનદરાનીને તેના દીકરા સમેત મારી નાં-ખ્યો અને ગીલાનના હાકેમ તરફ એલચીઓ મોકલી દોસ્તી બાંધી. તેણે એક ચાલાક એલચીને મએસુર કનીન પાસે મો-

કલી તાબેદારી બતાવી. મબેસુરે તેન બાદશાહ હલાકુખાંની હુજુરમાં રજુ થવા સલાહ આપી. એ બાબત એલચીઓની આવજા થતાં છેવટ પોતાના ભાઈ શાહનશાહને મબેસુરના દીકરા જોડે હલાકુખાંની હુજુરમાં મોકલ્યો.

સન ૫૬૪ માં મબેશુર મુગલોનાં લશ્કર સાથે અલમુતના મુલકમાં આવ્યો તેનો અલમુત પાસેના એક પહાડ ઉપર રૂકનદીનના લશ્કર સાથે મુકાબલો થયો જેમાં મુગલોને પાછું હઠવુ પડયું; પણ તેઓએ ઈસમાયલીઓનાં ખળાં બાળી નાંખી દેશમાં બીજી ઘણી ખરાબી કરી.

શાહનશાહ હલાકુની હુજુરમાં પહોંચ્યો. ત્યારે હલાકુએ એક એલચી અલમુત મોકલી રૂકનદીનને કહેવડાવ્યું કે, તારા ભાઈને હું તાબેદારીની સનદ તરીકે કબુલ કરૂં છું. ગાદી ઉપર આવ્યા પછી તમારી તરફથી કંઈ ગુન્હો બન્યો નથી. હવે તમારે પોતાના કિલ્લાને તોડી મારી હુજુરમાં આવવું જોઈએ. રૂધબારમાંથી લશ્કર કહાડી લેવા મબેસુરને પણ હુકમ મોકલ્યો. આ હુકમ આવતાંજ રૂકનદીને કિલ્લાના કેટલાક કાંગરા તોડી નાંખ્યા અને મબેસુર રૂધબારમાંથી નીકળી ગયો. બાદશાહના એલચી સદરૂદીન જંગીએ બાદશાહને જાહેર કર્યું કે, રૂકનદીને કેટલાક કિલ્લા તોડી નાંખ્યા છે; પણ આપની હેબતથી આપની હુજુર આવવા બીહે છે તથા તે વાસ્તે એક વર્ષની મેહેતલ માગે છે.

બાદશાહે શદરૂદીનની જોડે " શકાકી " નામના એક સખ્સને મોકલી રૂકનદીનને કહાવ્યું કે, તારે સુલેહ કરવી હોય તો શકાકીને દેશનું કામ સોંપી તરત અમારી હુજુર આવવું. રૂકનદીને આ હુકમ તામીલ કરવામાં ઢીલ કીધી અને પોતાના વજીર શમસદીન કેલકી તથા તેના કાકાના દીકરા સેહેફુદીનને એલચીઓ

સાથે બાદશાહ પાસે મોકલી ઢીલ થવાનાં બહાનાં જોડી કહાડ્યાં અને ગરદકુ તથા કોયસ્તાનના કારભારીઓને લખ્યું કે, તમારે બાદશાહની હજુર જઈ તાબેદારી કબુલ કરવી.

હુલાકુખાંનનો સુબો ધમાવંદમાં પહોંચ્યો ત્યારે સહેરુદીનને કેટલાક એલચીઓ સાથે મેમુનદસ તરફ મોકલી રૂકનદીનને કહેવરાવ્યું કે, જો તું તારું હિત ચહાતો હોય તો, બાદશાહે ધમાવંદમાં મુકામ કર્યું છે ત્યાં તારે આવવું. કદાપિ વખત લાગે તો તારા દીકરાને આગળ મોકલવો. આ પેગામ પહોંચવાથી રૂકનદીન ધ્રુજવા લાગ્યો અને હુલાકું બાદશાહની સલાહથી એક ગુલામડીના છોકરાને એલચીઓ સાથે મોકલી ભાઈને પાછો મુકવા અરજ કરી. હુલાકુ રૂધબારના દેશમાં આવ્યો ત્યારે તેને આ ઠગાઈ માલમ પડવાથી તે છોકરાને પાછો મોકલાવી રૂકનદીનને કહેવરાવ્યું કે, એ છોકરો ખિજમતને લાયક નથી; માટે જો શાહનશાહને છોડાવવો હોય તો તારા બીજા ભાઈને મોકલાવ.

આ વખતમાં સમસદીન પટેરે ગરદકુના કોટવાળ તાજદીનને બાદશાહની હજુરમાં પહોંચાડવાથી શાહનશાહને રજા મળી; પણ તેને એવો હુકમ હતો કે, તેના ભાઈને કહી મેમુનદસને ખરાબ કરી અહીં આવવું.

તવાચીખાન, મગાજુમાં લશ્કર એકઠું કરતો હતો તે હુલાકુના લશ્કરને આવી મળ્યો અને સવાલ મહિનાની સતરમી તારીખે બાદશાહે મેમુનદસને ઘેરો ઘાલ્યો. પચીસમીની લડાઈ શિરૂ થઈ. બીજે દહાડે રૂકનદીને પોતાના ખરા દીકરાને પોતાના ભાઈ ઇરાનશાહની જોડે બાદશાહ આગળ મોકલી ઈતવતાન માગ્યું અને ઓગણત્રીસમી તારીખે ખ્વાજા નસીરુદીન વીગેરે આ

ભેરિ સાથે રૂકનદીને બહાર આવી ઘણો માલ અને રોકડ બાદશાહને નજર કરી બાદશાહે તે સર્વે લશ્કરમાં વહેંચી દીધું.

રૂકનદીન મેમુનદેસમાંથી બહાર નીકળતાં બાદશાહતને ત્રણ તલાક આપી એક ચાદર ઓઢીને હલાકુના લશ્કરમાં પહોંચ્યા. હલાકુએ તેને એક તાતારી યોદ્ધાને સોંપ્યા.

રૂકનદીને બાદશાહના હુકમથી પોતાના ખાસ માણસોને એલચીઓ સંગાથે રૂધબારના મગાણુના મજબુત કિલા તોડી પાડવા માટે મોકલ્યા. તેમણે ખજાનાથી ભરપુર એવા ચાળીસ કિલ્લાઓને જમીન બરાબર કીધા. અલમુત, લામસેર તથા બીજા કેટલાક કિલ્લાના રહેવાશીઓએ તાબે થવાનાં બહાનાં કહાડી કહ્યું કે, બાદશાહની સ્વારી અહીં આવશે ત્યારે અમે હુકમ ઉઠાવીશું. એ ત્રણ વર્ષ પછી બાદશાહ અલમુતની નજદીક પહોંચ્યા અને તેમને દહેશત બતાવવા રૂકનદીનને કિલ્લા નીચે મોકલ્યો; પણ કિલ્લાનો કોટવાળ તાબે ન થયો માટે એક લશ્કરની ટુકડી કિલ્લાને ઘેરવા સારૂં મૂકી પોતે લામસેર ગયો. ત્યાંના લોકો તાબે થયા અને અલમુતવાળાઓએ પણ માફી માગી. કિલ્લાના જમાદારે લશ્કરમાં આવી ત્રણ રોજની મહેતલ લીધી, તેટલામાં ત્યાંની રૈયતે પોતાના માલનો બચાવ કીધો. ચોથે રોજ કિલ્લામાં જે કંઈ રહ્યું હતું તે સર્વે લશ્કરે લુટી લીધું.

અલમુત એક પહાડ છે. તેની શિકલ જમીન ઉપર ઉંટ બેઠેલો હોય એવી છે. અલમુતનો કિલ્લો એવો તો બુલંદ હતો કે, તેને તોડતી વખતે તોડનારાઓને આસમાનના બુરજો તોડતા હોય એવું લાગતું હતું. આ કિલ્લાના પેટામાંથી મધ, સરાબ, સરકાના હોજ તથા હુસનસબાના વખતમાં સંગ્રહ કરેલા

કેટલોક ખોરાક જોઈને તેવો નિકળ્યો. ઈસમાઈલીઓ આ વાતને હુસનની કેરામત સમજે છે.

બાદશાહ હુલાકુખાન રૂકનદીનનાં લશ્કરને વીખેરી નાંખી સન ૬૫૪ ના ઝીલહજ મહિનામાં પોતાની ઉમેદથી રૂબરૂ થઈ હુમદાનની કોરના અમુક નામના ગામમાં ગયો. ત્યાં રૂકનદીનને સાથે લીધો હતો તેના ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ હતી. રૂકનદીનને બાદશાહના એલચીઓ સાથે પોતાના ખાસ માણસો આપી રૂદબારના મુલકના કિલ્લા મંગોલખાનના હાકેમોને સોંપવા હુકમ કર્યો. રૂકનદીન એક હલકા મુગલની દીકરી ઉપર આશક પડ્યો તેની ખબર બાદશાહને પડવાથી તેણે તે છોકરી તેને પરણાવી દીધી.

રૂકનદીને પોતાને મનકુખાન પાસે મોકલવા બાદશાહને અરજ કરી. બાદશાહ અજબ થયો; પણ અરજ પોતાને અનુકુળ પડવાથી કબુલ રાખી અને તેની રખવાળી વાસ્તે મુગલોની એક ટોળકી આપી. રૂકનદીન ગરદકુ પહોંચતાં મનકુખાનના એલચીઓએ મનકુખાન તરફથી તેને કહ્યું કે, તું ગરદકુ વિગેરે કિલ્લા કેમ સોંપતો નથી? તે કિલ્લાને તોડી પાછો આવ. તે પાછો ફર્યો ત્યારે એલચીઓએ મિજબાનીનાં બહાનાંથી તેને તેડી તીણી તરવારથી મારી નાંખ્યો.

ઈસમાઈલીઓને સમાપ્ત કરવામાં મનકુખાનનો એવો હુકમ હતો કે, તેઓમાંના એક પારણામાં સુતેલાં બાળકને પણ જીવતું મુકવું નહીં. રૂકનદીનના મરણ પછી તેના નોકરો તથા લશ્કર જે હાકેમને સોંપવામાં આવ્યાં હતાં તે બધાંઓને મારી નાંખ્યાં અને પોતાના એક ખાસ માણસને કઝવીન તરફ મોકલી રૂકનદીન ખુરશાના દીકરા, દીકરી, ભાઈ, બહેન,

ટંબ અને તેની આખી કોમને કાપી નંખાવી માત્ર તેઓમાંથી બે સખસો જુલગાન ખાતુનને સોંપ્યા. તેઓને તેણે પોતાના બાપ ચકતાઈના પૈરમાં મારી નાંખ્યા.

ફીયાજુલ્જરગ ઉમેદની નશલ તુટી ગઈ. કોઈ માણસ તેમનામાંથી જમીન ઉપર રહ્યું નહિં. મનકુખાને હુકમ કહાડયો કે, ખોરાસાન, રૂદબાર અને કોયસ્તાનના મુલકોમાં જે ઈસ્માયલી હાથ આવે તેને ઠાર કરવો જેથી બધા ઈસમાયલીઓ કતલ થઈ ગયા. આ કતલને " ઈસમાયલીઓની કયામત " નું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

બાર હજાર માણસોની ખરાબી થઈ. બાદશાહી લશ્કર ચોમેર ફરતું હતું તથા જે ઈસમાયલી હાથ લાગતો તેને ગરદન મારતું હતું. આમ થવાથી સઘળા રસ્તાઓ નિર્ભય થઈ ગયા અને મુસાફરો મદદ વગર આવજા કરવા લાગ્યા જે મુસલમાનો બચ્યા હતા, તેઓ ખુદાનો ઉપકાર માની હલાકુખાનને આશિર્વાદ દેવા લાગ્યા. હલાકુખાન ઈસમાયલીઓનો કાંટો કહાડી ખાજા નસીરતુશીની કોશિષથી બગદાદ રવાના થયો.

ઈસમાયલીઓની હકિકત " રોઝતલસફા " નામની તવારીખમાંથી લીધેલી છે એમ પહેલાં જણાવ્યું છે. હાલ એટલુંજ કહેવાનું છે કે, એમાં ઈસમાયલીઓ વિષે કેટલાક ભારા શબ્દો વાપરેલા છે તે મેં કહાડી નાંખ્યા છે તથા પ્રસંગોપાત લંબાણ સબબ થોડી થોડી નજીવી હકિકત પણ પડતી મુકી છે.

રૂકનદીન પછી નિઝારી પેઢીઓ.

રૂકનુદીન ખુરશા પછી નિઝારીઓની હકિકત " રોઝતલસફા " માંથી મળી નથી; પણ ખોજા લોકોની પોથીઓમાં પેઢીઓની

ટીપ છે તેમાં રૂકનુદીનખુરશા પછી સમસદીન મહુમદ, અલાઉદીન મોમન, કાસમશાહ એ નામો છે. ફિરસ્તાની તવારીખમાં મીરસમસના પ્રકરણમાં એમ લખ્યું છે કે, મીરશમસ એ કાસમ અનન્તર બિન સૈયદ મહુમદ નુરબક્ષના મુરીદોમાંથી હતો, એ હકિકત બીજા ભાગમાં આવશે. જેથી એમ સમજાય છે કે, રૂકનુદીન પછી સૈયદ મહુમદનુરબક્ષે નિઝારી પંથ ચલાવ્યો હોય અને તેના બેટા કાસમશાહનું નામ પેઢીનામામાં દાખલ થયું હોય; પણ મીરશમસની વાત તો સુમારે બારમા વર્ષની છે અને સૈયદ મહુમદ જેને અમે સતગુરનુર ગણ્યો છે તે તો મહારાજા સિદ્ધરાજના વખતમાં હતો, તેને સુમારે સાડાસાતસો વર્ષ થયાં ત્યારે આ વાત સાચી ગણીએ તો તે વાત ખોટી થાય એમ આ પ્રક્રિયા બંધ બેસતી થતી નથી. ગમે તેમ હોય આપણે આ જગ્યાએ ખોજા પંથમાં જેમ પેઢીઓ લખી છે તેમજ લખીએ. રૂકનુદીન સુધીની પેઢીઓ ઘણીખરી ઇતિહાસ સાથે મળે છે. પેઢીઓમાં " હાદી " લખેલ છે, તે હસનસબા સમજવો. હાદી એટલે હેદાયત આપનાર. તે પછી " મહુતદી " લખેલ છે તે ઝીયાઉલ્લરઝા ઉમેદ સમજાય છે. મહુતદી એટલે હાદીના મદદગાર. ખોજાની પેઢીઓની ટીપમાં રૂકનદીન પછી જે નામો છે તે મળેલી હકિકત સમેત હવે હું લખુંછું.

શમસદીનમહુમદ (૧) અલાઉદીન મોમન (૨) (એમની તવલદ અને રહેવાસ અઝરુન જેને " અઝુબા " પણ કહેછે તેમાં હતો અને તુરબત પણ ત્યાં છે) કાસમશાહ (૩) મુસતનસરબિલ્લા (૪) અબ્દસલામ (૫) ગરીબમિરઝાં (૬) બુઝરઅલી (૭) મુરાદમિરજાં (૮) જુલફિકારઅલી (૯) નુરઝરઅલી (૧૦) ખલીલલ્લાઅલી (૧૧) નિઝારઅલી (૧૨)

(આ નામોવાળા કેકમાં રહેતા હતા અને તેઓનાં આખરીનાં મકાન પણ ત્યાંજ છે) હુસનઅલી (૧૩) (એનો જન્મ અને રહેવાસ કેકમાં હતો અને તુરબત શાહુનઅરૂમાં છે) કાસમઅલી (૧૪) (એનો જન્મ અને રહેવાસ કેકમાં અને આખર સ્થળ કરબલ્લામાં છે) અબુલહુસનઅલી (૧૫) (એનો જન્મ અને રહેવાસ શેહેર બાબકમાં અને આખર સ્થળ શાહુનઅરૂમાં છે) ખલીલલ્લાઅલી (૧૬) (એનો જન્મ શેહેર બાબકમાં અને રહેવાસ માલાતમાં અને આખર સ્થળ શાહુનઅરૂમાં છે) હુસનઅલી (૧૭) (એમનો રહેવાસ કીરમાન અને આખર સ્થળ મુંબાઈ) અલીશાહ (૧૮) (એનો રહેવાશ કિરમાન અને આખર સ્થળ કરબલ્લા) મહમદ સુલતાન (૧૯) (હાલ મુંબાઈમાં વિદ્યમાન)

મારકોપોલોની મુસાફરીના ગ્રંથ ઉપરથી.

પાહાડી ઘરડા પુરૂષ વિષે.

પાહાડમાં રહેનાર ઘરડો પુરૂષ મુલહિદ ગામમાં અગાઉના વખતમાં રહેતો હતો જે નામનો અર્થ " આરામની જગ્યા " એમ થાય છે. મેસરસ મારકોપોલો જેમણે તે દેશમાં કેટલાક રહીશો પાસેથી સાંભળીને જે પ્રમાણે તવારીખ વર્ણન કીધી છે, તેમ હું તમોને આખી તવારીખ કહીશ.

" તે ઘરડો પુરૂષ અલ્લાઉદીનના નામે કહેવતો હતો. એ પાહાડો વચ્ચેની એક ચોકસ ખીણ તેણે પુરાવી નાંખી હતી અને ત્યાં સૌથી મોટો, સૌથી ખુબસુરત બગીચો જે કદી દીઠામાં ન આવ્યો હોય, એવો દરેક જાતના મેવાના ઝાડોથી ભરપૂર બ-

નાવ્યો. તેના અંદર ઘણાજ ખુબસુરત તંબુઓ અને મહેલો જે-નો આપણને ખ્યાલ પણ ન આવી શકે એવા ગિલીટ ચડાવેલા અને સરસ રંગના બનાવ્યા હતા. તેમાં નેહેરો હતી જેમાં દારૂ, દૂધ, મધ અને પાણી ખુલ્લાં વહેતાં હતાં અને તેમાં ઘણીએક બાનુઓ અને ઘણીજ ખુબસુરત છોકરીઓ જે દુનિયાંમાં મુશ્કેલાઇથી મળી શકે તે હતી. તેઓ દરેક જાતનાં વાજિંત્રો વગાડી જાણતી અને ઘણુંજ મધુર ગાયન ગાતી તથા એવી રીતે નાચતી કે, જોનારનું મન હરણ કરી લેતી; કારણ કે તે ઘરડા પુરૂષની મતલબ એ હતી કે, લોકો એમ માનેકે, ખરેખર જિન્નત તે એજ છે. તેણે તે બાગ જે પ્રમાણે મહમદ નબીએ જિન્નતનું બયાન આપ્યું હતું કે, તે ખુબસુરત બગીચો છે. જેમાં દારૂ, મધ, દૂધ અને પાણીની નેહેરો તથા જિન્નતમાં રહેનારાઓની ઘણીજ ખુશાલી માટે ખુબસુરત સ્રીઓ છે તે પ્રમાણેનો બનાવ્યો હતો. જે કોઇ તેના એશીશોન (ખૂની) નહિં થાય, તેને તે બગીચામાં દાખલ થવા આપવામાં નહિં આવતું. તે બગીચામાં દાખલ થવાના દરવાજા પાસે ગઢ હતો તે એવો મજબુત કે, આખી દુનિયાંને અંદર પેસતાં અટકાવે અને તે શિવાય અંદર આવવાનો બીજો રસ્તો નહિં હતો. તેણે પોતાની દરબારમાં બારથી વીશ વર્ષ સુધીની ઉમ્મરના કેટલાક છોકરાઓ, કે જેઓને સિપાહ બનવાનો શોક હતો, તેમને રાખ્યા હતા તેઓને જેમ મહમદનબી કહેતા તેમ જિન્નત વિષે કહેતો અને જેમ મુસલમાનો મહમદનબીને માનતા તેમ તે છોકરાઓ તે ઘરડા પુરૂષને માનતા હતા. પછી તેઓને ચાર, છ, કે દશદશને એકી વખતે એવી ચીજ પાવાની આપતા કે, જેથી ભરઉંઘમાં તેઓ પડી જતા. પછી તેમને ઉપા-

કાવીને તે જિન્નતમાં દાખલ કરાવતો તેથી જ્યારે તેઓ જાગતા ત્યારે પોતાને જિન્નતમાં જોતા.

" આ ઘરડો પુરૂષ પોતાના ચેલાઓને એમ કેળવતો. જ્યારે તેઓ જાગતા ત્યારે તેઓ પોતાને એવી ખુશનુમાં જગ્યામાં જોતા કે, તેઓ ધારતા કે, ખરેખર તેઓ જિન્નતમાં છે અને પછી તે બાનુઓ અને છોકરીઓ તેઓના દીલ ભરાય એવી રીતનો તેઓ સાથ પ્યાર કરતી જુવાન પુરૂષ જે કંઈ માગે તે તેઓના માટે ત્યાં હતું તેઓ પોતાની મરજીથી તે જગ્યા કદી પણ છોડતે નહિં એવી હતી. હવે આ શેહેનશા જેને આપણે ઘરડો પુરૂષ કહીએ છીએ તે પોતાની દરબાર દબદબા ભરેલી અને ઉંચી રીતે રાખતો હતો અને ભોળા લોકો જેઓ તેની આસપાસ રહેતા તેઓને એમ મનાવતો કે, હું મોટો નબીછું જ્યારે પોતાના એસેસીનમાંથી કોઈને કંઈ કામે મોકલવા ચાહતો ત્યારે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેને પીવાનું આપતો. પછી તેને પોતાના મહેલમાં લઈ જવા હુકમ કરતો અને પછી જ્યારે તે જુવાન પુરૂષ ઉઠતો ત્યારે તે બગીચામાં નહિં; પણ તે કિલ્લામાં પોતાને જોતો. જે જોઈ તે નાખુશ થતો પછી તેને તે ઘરડા પુરૂષની હજુરમાં લઈ જતા અને પોતે જાણે એક ખરા નબીની હજુરમાં હોય તેમ ઘણુંજ માન સાથે જુકીને સલામ કરતો. પછી તે ઘરડો પુરૂષ તેને પુછતો કે, તું ક્યાંથી આવ્યો. તે કહેતો કે, હું જિન્નતમાંથી આવ્યો તે જિન્નત જેવી મહુમદ નબીએ પોતાના કાયદાની બુકમાં લખી તેવીજ હતી. જેથી જે લોકો તે વખત આસપાસ ઉભેલા હોય ને જેમને દાખલ કરવામાં નહિં આવ્યા હોય તેઓને તેમાં દાખલ થવાની ઘણીજ ખાહેશ થતી. "

" પછી તે ઘરડા પુરૂષને જ્યારે કોઇને મરાવી નાંખવો હોય ત્યારે તેવા એક જુવાનને કહેતો કે, ફલાણા ફલાણાને જઈ મારી નાંખ ને જ્યારે તું પાછો આવશે ત્યારે મારા ફિરસ્તા ત- ને જિન્નતમાં લઈ જશે ને તું જો મરી જશે તોપણ મારા ફિ- રસ્તાને હું કહીશ તો તુને જિન્નતમાં લઈ જશે. આ પ્રમાણે તેમને મનાવતો અને તેઓને પાછા તે જિન્નતમાં જવાની એ- વી મોટી ખાહેશ રહેતી કે, જમે તેવો હુકમ હોય તે કરવા સા- રૂં પોતાની જાન જોખમમાં નાંખતા અચકાતા નહિં. એ પ્ર- માણે જેને ચાહતો તેને તે ઘરડો પુરૂષ મારી નખાવતો અને રાજાઓના પેટમાં બીક ઉપજાવતો, જેથી તેઓ તેના ખંડણી આપનાર થઈ જતા અને પછી સલાહ અને દોસ્તી સાથ તે- ઓ ઘરડા પુરૂષ સાથ વર્તતા. "

" મારે કહેવું જોઈએ કે, તે ઘરડા પુરૂષના હાથ હેઠળ બી- જા હતા. જેઓ તેના કામની નકલ કરતા અને તેજ પ્રમાણે ચાલતા એઓમાંના એકને દમાસ્કસ અને બીજાને કુરદસ્તાનમાં મોકલી આપ્યા. ઈ૦ સ૦ ૧૨૫૨ માં એવું બન્યું કે, લીવંટ- ના તાતાર લોકોના અમીરે અલવાઉએ આ ઘરડા પુરૂષનાં ઘાત- કી કામો વિષે સાંભળ્યું અને તેનો છેડો લાવવા ઠરાવ કીધો, તેથી પોતાના એક મોટા અમીરને તે કિલ્લા ઉપર મોટા લ- શ્કર સાથ મોકલ્યો; પણ તે કિલ્લો એવો મજબુત હતો કે, ત્રણ વર્ષ સુધી ઘેરો રાખવા છતાં લેવાઈ શકાયો નહિ; પણ પછી કિલ્લામાંના લોકોનો ખોરાક ખુટ્યો અને પકડાયા. તે ઘ- રડા પુરૂષને બધા માણસો સાથ કતલ કરવામાં આવ્યો અને કિલ્લા સહીત જિન્નતના બાગને જમીનદોસ્ત કરવામાં આવ્યો તે વખતથી તેના બાદ કોઈ તેની ગાદીએ ન આવ્યા ને તેની

દુનીઆઈઓનો છેડો આવ્યો "

માન પામેલા સાહેર ડી૦ બાનટોલ કહે છે કે,

"હુસેનના શોકકારક મોતના વખતથી અલીના ખાનદાનથી ઉતરેલાઓ તે ખરા વારસ પેગંબરના છે એમ લોકો માને છે. એમ માનનારાઓ પોતાના ધર્મના મતો છુપા રાખવાની કોશિશ કરવાને લીધે અને વળી તરેહવાર મતો ધરાવવાના સબબથી એઓના ધર્મની વાત્તુ વિચિત્ર અને ગુપ્ત છે. એક તરફ અલીને ખુદાનો અવતાર લીધો હોય એવી રીતે માને છે અને તેની ઓલાદને પણ તેના જેવો દરજ્જો આપે છે અને બીજી તરફ બીજો ફિરકો એવો પણ છે કે જે પોતાને દીનનો કલમો અને ખોજાં ફરમાનથી છુટો ગણે છે. હજરતઅલીને માનનારાઓમાંનો એક ફિરકો ઇસ્લામી છે. જેઓ સીયા પણ ગણાય છે. તે મુખ્ય ફિરકો છે અને અસલ ધર્મના મતથી આડે રસ્તે જનારી શાખાની એ જડ છે. એ નામ તેઓએ તેમના સાતમા ઇમામના નામપરથી ધારણ કીધેલું છે. જે ઇમામ વિષે એઓ એમ માને છે કે, તે જમીનમાં ગયો છે, પણ દુનિયાનો છેડો આવશે તે દિવસે પાછો આવશે. ઇ૦ સન ૧૦૯૦ માં ઇરાનની ઉતર તરફના પહાડી મગણામાં રહેનાર સબાના દીકરા હુસેને આ ઇસમાયલી ખાનદાન સ્થાપ્યું હતું. અને એકસો સીતેર વર્ષ પછી મગોલ લોકોએ તે કોમને દાબી નાંખી. તે વખત સુધી હસને જે ખાનદાન સ્થાપ્યું હતું. તે પુર્વ કોહીસ્તાનમાં બધે ફેલાયું નહિં તો કેનગામ સુધી ફેલાઈ ગયું હતું. કાઝમીનની ઉત્તર પુર્વ દિશા તરફ [illegible]

મેલ છેદે અલમુતમાં તેઓનું મુખ્ય મથક હતું અને આખા સંસ્થાનમાં બધે ઠેકાણે ઘણા મજબુત કિલ્લાઓ તેઓ ધરાવતા હતા"

"ડી० સાસીએ એ પ્રમાણે સાબીત કીધું હોય એમ દેખાય છે કે, એક જાતનો રોપો જેને "હસીસ" કહે છે તે તેઓ વાપરતા હતા. તે ઉપરથી તેઓ "હસીસીન" કહેવાય છે. તેઓની મારી નાખવાની અને જુલમ કરવાની રીત ઉપરથી "એસેસીન" એટલે કતલ કરનાર એ નામ હાલના વખતમાં વપરાય છે. આ રીત વાપરવાની અસલ નેમ તેઓની એ હતી કે, ખરા ધર્મને માનનારાઓ તેઓ ઉપર જુલમ કરે તો ટેઓથી સામે તલવારથી ન થવાય; માટે બીવડાવવાની અને સજા કરવાની એ રીત તેઓએ દાખલ કીધી"

મુલહિત નામની સમજણ [રાજુરીઆમાં છે તેમ] મુલહિત એ નામનો અર્થ અરબીમાં "ખરા ધર્મથી આડી રીતે જનારાઓનું રેહેઆણ" એમ થાય છે. અરબીમાં "મુલહિદ" જેનું બહુ વચન "મુલહિદા" છે જે બોલનું ઇંરાની તવારીખમાં ઉપલી કોમને નામ આપવામાં આવ્યું છે. અને હુદ્દ સુધી ઈસમાયલીને લગતા થોડા ઘણા ફિરકાઓ જેવા કે, "દરૂઝીસ" "શાઈરીસ" માટે સુની અરબો એ નામ આપે છે.

"તબકતે નાશરી" નો લખનાર અલમુતના ફિરકાને "મુલાહિદ તલમૌત" એટલે મોતના મુલાહિદ એટલે ધર્મથી આડે રસ્તે જનાર એમ કહેછે.

"ખાનીકાફ" અને તે પહેલાં "મુલહિત" એ અલમુતપરથી નામ નિકળેલું છે એમ જે० આર० હીરેરટર માનેછે પણ મુલહિતનું મળતાપણું "મુલહિદ" અથવા "મુલાહિદા"

ને વધારે મળતું છે. આરમીનિયન તવારીખમાં ઇસમાયલી રૂશાને " મુલહિત " એ નામ આપેલું છે અને " રબીગેન કામીને " બારમી સદીમાં અને " રૂબરૂકી " એ તેરમી સદીમાં " મુલીહેત " એ પ્રમાણે બોલ તેવી રીતે લાગુ પાડયોછે.

હુલાકુની સ્વારીના મારકોનીસ પાર્લુનમાં મુલાહી/રૂશા વિષે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

" જેરૂસાલમની યાત્રાએ જનારાઓએ " લાલેગેનાન " પાહાડની ઉતરે આવેલા પહાડોમાં વસનાર કોમની શાખાના સરદારને " પાહાડનો ઘરડો પુરૂષ " એ નામ આપ્યું છે. જે અરબીમાંથી " શેખુલ જબલ " બોલનો તરજુમો છે; પણ હામરના લખવા પ્રમાણે અલમુતના શેહેનશાહને જે પોતાને સુલતાન કે, મલેક કે, અમીર કંઈ નથી કહેવડાવતો તેનું નામજ એમજ હોય એમ લાગે છે. કારણ તેના રૂશાને "મિલકુલ જબલ " એમ કહેતા હતા "

નીચે લખેલું બયાન ચીનના રહેવાસી મી૦ રેમુંટસંટ તરફથી છે.

" મુલાહી રૂશાના સિપાઈઓ તે પકકા લુટારા છે. જ્યારે તેઓ કોઇપણ વ્યસની જુવાન પુરૂષને જુએ છે ત્યારે તેને ફાયદા અથવા લાભની આશાથી લલચાવે છે તેને એટલી હદ સુધી લલચાવે છે ને ઉશ્કેરે છે કે, તે પોતાના હાથથી પોતાના મોટાભાઈ કે પોતાના બાપને મારી નાંખવા તેને કહેવામાં આવે તો મારી નાંખવા તૈયાર થાય એવી હદપર જ્યારે તે પહોંચે ત્યારે તેને કેફ ખોવરાવી પીપીને બનાવી તે હાલતમાં તેને એકાંતની આરામની જગ્યામાં લઈ જાય છે. જ્યાં તેને મધુર ગાયન અને ખુબસુરત સ્ત્રીઓથી ચકચુર કરવામાં આવે છે

કેટલાક દિવસ સુધી તેની બધી ઇચ્છા પુરી પાડવામાં આવે છે અને પછી જ્યારે તે ઉંઘમાં હોય ત્યારે તેની અસલી જગ્યાપર લઈ જવામાં આવે છે. જ્યારે તે જાગે છે ત્યારે તેને પુછવામાં આવે છે કે, જો તે ખુની થાય તો તેને તેજ સુખથી બદલો આપવામાં આવે. પછી ધર્મ પુસ્તકો અને બંદગી તેને શીખવી એવો ગરમ કરવામાં અને જોસ્સામાં લઈ આવવામાં આવે છે કે, કંઈપણ કર્મ તેને કરવાનો હુકમ કરવામાં આવે તો તે બજાવવા માટે દિલગીર થયા વગર કે મોતથી બીધા વગર તે બજાવે છે "

અરબી વર્ણન જોઈએ તે અત્રે કહી નહિં શકાય એટલું લાંબુ છે. તે એક " હકીમની તવારીખ " એ નામની કિતાબમાં છે. તેમાં જિન્નતનો વિગતવાર હેવાલ આપવામાં આવેલો છે. તેમાં લખેલું છે કે;—

" આવા જુવાન પુરૂષને ભાંગ જેવી કેફી વસ્તુ પીવરાવી તેને તે આરામની જગ્યામાં લઈ જવામાં આવે છે ત્યાં તે જગ્યા પછી કહે છે કે; એ સરદાર હું જાગુંછું કે સ્વપ્નામાં છું. તેનો સરદાર કહે છે કે, ફેદાઈ, યાદ રાખ કે આ સ્વપ્નું કોઈને કહેતો નહિં. જાણુ કે તે જગ્યા તારા માટે જિન્નતમાં રાખવામાં આવી છે. તે હજરતઅલી જે તારો ધણી છે તેણે તુને આ દેખાડવાની મહેનત લીધી છે * * * માટે તે ઈમામની ચાકરી બજાવવામાં એક પળ પણ આનાકાની કરતો નહિં તે તારાથી ખુશી છે એવું તુને જણાવવા માટે ઈચ્છયું છે "

વીલીયમ ઈ૦ નાનટજૅર્સ તે ઘરડા પુરૂષ માટે એમ કહે છે કે;—

"તે ઘરડા શેખથી પાસેના અને છેટેના બધા અરબો અને ખ્રિસ્તિઓ ઘણા બીતા હતા; કારણ કે તે પોતાના જાસુસો મોકલી બેઉ વર્ગના શાહજાદાને ઘણીવાર મરાવી નાંખતો હતો; કારણ પોતાના દેશમાંના જુવાન પુરૂષોને પોતાના મેહેલમાં લાવતો. પછી તેઓને જુદી જુદી ભાષા શીખવતો અને બીજી બધી બાબતો ઉપરાંત તેઓના ખાવંદથી બીવું; તેને મરવા સુધી તાબે થવું કે જેથી કરીને જિન્નતની ખુશાલીમાં દાખલ થવાશે અને જે કોઈ તે ખાવંદનો હુકમ બજાવતાં મરી જશે તેને ફિરસ્તા માનવામાં આવશે. હવે આ ફિદવીઓ અથવા ચેલાઓ કેવી સખત તાબેદારી કરતા હતા તે વિષે "ફ્રાપીપીનો" અને "મરીનો સાનુડો" એ બે જણો વર્ણન કરે છે કે, "એક વખતે જેરૂસલમનો રાજા તે ઘરડા પુરૂષની મુલાકાત કરવા આવ્યો અને તેઓ એક દિવસ સાથે ફરતા હતા ત્યારે તે ઘરડા પુરૂષે તે રાજાને પુછ્યું કે, જેવી મારી રૈયત મને તાબે છે તેવી કોઈપણ રાજાને તાબે હશે! તેનો જવાબ તે રાજા આપે તેટલીવાર વાટ જોયા વગર બે છોકરાઓ જેઓ એક મિનારા ઉપર હતા તેમને ઇસારો કીધો, તે સાથેજ તેઓ નિચે કુદ્યા અને પોતાનો પ્રાણ છોડયો."

સીરીયા અથવા ઇરાનથી ઇસમાઇલી એસેસીનીઓએ જે જાણવા જોગ ખૂનો કીધાં અથવા ખૂન કરવાનાં યત્નો કરવામાં આવ્યાં તેની વિગત નીચે મુજબ છે.

—o—

જેઓનાં ખુન કરવામાં આવ્યાં તેનાં નામ.

ઇ૦ સ૦ ૧૦૯૨—નિઝામુલ મુલ્ક—તે મલેકશાહનો અતાબેકનો ઘણો જોરાવર ૧૦૯૨.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૦૨ સેલજુકીઆન—ઇરાનનો શાહાનશાહ અને પી-
ઢી મુદત પછી તેના બે દીકરા. હોમસનો બાદશાહ ને
તેને તેજ શહેરની મસજીદમાં.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૧૩ મોસલનો બાદશાહ. તેને દમાસ્કસની મુખ્ય મ-
સજીદમાં.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૧૪ સંજારશાહનો વજીર અબુલ મુજફ્ફરઅલી અને
બાકર બેગ, સંજારશાહનો કાકો.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૧૬ અહમદ ચલ ને બગદાદમાં. મરાઘાના બાદશા-
હ ને ઇરાનના સુલતાન મહમદની હાજરીમાં.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૨૧ અમીર અફઝલ, મિસરનો શક્તિમાન વજીર
તેને કેરોમાં.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૨૬ કાસીમ અકસોંકર મુસલ અને અલેપોનો બાદ-
શાહને મોસલની મોટી મસજીદમાં.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૨૭ મોઇનુદ્દીન, ઇરાનના સંજારશાહનો વજીર.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૨૯ અમીરબિલ્લા, મિસરનો ખલીફ-

ઇ૦ સ૦ ૧૧૩૧ દમાસ્કસનો રાજા તાજુલ મુલ્કબુરી.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૩૪ શમશુલ મુલ્ક, અને તેના દીકરા.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૩૫—૩૮ ખલીફ મુસ્તર શીદ, ખલીફ રાશીદ અ-
ને દાઉદ, આદર બાઝાનનો બાદશાહ.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૪૯ ત્રીપાલીનો કાઉન્ટ રેમાન્ડ.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૯૧ કીઝલ અરસલાન, આદરબાઝાનનો બાદશાહ.

ઇ૦ સ૦ ૧૧૯૨ જેરૂ સેલમનો રાજા કાનરાડ આફ માનફેર્ટ
[આ ખુન ઇંગ્લાંડના રાજા કીંગ રીચર્ડની ઉશ્કેરણી-
થી કરવામાં આવ્યું હોય એવો તેનાપર શક લાવ-

વામાં આવે છે]

ઈ૦ સ૦ ૧૨૧૭ હુમખાનનો બાદશાહ મોગલમોસને મારી નાંખવાની કોશીશ કરવામાં આવી હતી.

ઈ૦ સ૦ ૧૧૭૪—૭૬ મોટા સલ્લાઉદ્દીનને.

ઈ૦ સ૦ ૧૨૭૧ બગદાદનો હાકેમ અને મોંગલની તવારીખ લખનાર અલ્લાઉદીન જુવાઈની.

ઈ૦ સ૦ ૧૨૭૨ ઈગ્લાંડના રાજા એડવર્ડને એકરમાં.

પાછલા વર્ષોમાં ઈસમાઈલીના ફિદવીઓ બાકુતી ખુન કરનાર તરીકે પોતાની ચાકરી બજાવવા તૈયાર થતા. બીબર્સે પોતાની કોર્ટમાં એક કાગળ લખ્યો તેમાં લખેછે કે, જ્યારે આવા બાકુતી ખુનની જરૂર પડે ત્યારે તેમને વાપરવામાં આવે છે.

એડવર્ડ રાજાને મારી નાખવા જે કોશિશ કરવામાં આવી તે વિષે એક મુસલમાન ગ્રંથકર્તા લખે છે કે, તે ઉશ્કેરણી બિબર્સે કરી હતી.

વાનહામર લખે છે કે, અલમુતનો શેખ અથવા ગ્રાન્ડ માસ્તર સીરીઆના સરદારના તાબા નીચેનો દેશ છે.

કોહીસ્તાન તે પુર્વ ઈરાનમાં દેશ છે.

કુમીસમાં એક દેશ તે [ડમગનને બોસ્ટમના પાસે છે] ઈરાકમાં દેશ છે તે.

કુરદીસ્તાનમાં કોઈ દેશ તાબે હતો એમ લખતો નથી.

કરનલ મોન્ટીથ કહેછે કે આસીશીનોના કેટલાક ભાગ હતા. જે સીરીયા, કુરદસ્તાન અને એશીયા માઈનરમાં વીખરાએલા છે પણ એ બધા અલમુતમાં રેહેનાર સરદારને ઈમામ અથવા મુખ્ય ધર્મગુર તરીકે માનતા હતા.

ઈ૦ સન ૧૨૫૧ માં જ્યારે મંગુખાન ગાદીએ આવ્યા ત્યા

રે મોગોલ તેણે ફતેહ કરવાનો પૂરો ઠરાવ કીધો અને તેણે પોતાના ભાઈ કુબલાઇને ચીન અને આસપાસના દેશો તાબે કરવાનું કામ સોંપ્યું. જે લશ્કર ઈરાન અને સીરીયા જવાનું હતું તેની સરદારી તેના ભાઈ હુલાકુને સોંપી. મોગોલના અમીરો જેઓ લગભગ ઈરાનમાં હતા તેઓના તરફથી જે જે ફરીઆદો આવી તે ઉપરથી ઈસમાઈલીઓને તાબે કરવાનો ઠરાવ કીધો અને ઈ૦ સન ૧૨૫૪ ના ફેબ્રુઆરી મહીનામાં કારાકોરમથી હુલાકુ નીકળ્યો તે ઘણીજ સંભાળથી આગળ વધ્યો અને સન ૧૨૫૬ માં જાન્યુઆરી મહિના સુધી આક્સસ નદી ઓળંગી નહિં હતી; પણ એક લશ્કર ઘણી મુદત અગાઉ "કીતીબુકાનોયન" નામના ઉમરાવના હાથ નીચે મોકલવામાં આવ્યું હતું. અને ઈ૦ સ૦ ૧૨૫૩ માં ઈસમાઈલી કિલ્લાઓ ઉપર ઘેરો ઘાલવામાં તે લશ્કર રોકાયલું હતું. લડાઈ ચાલતી હતી. તે વખતમાં ઈ૦ સન ૧૨૫૫ માં આસેસીનોના રાજા અલાઉદીન મહમદને તેના દીકરા રૂકનદીન ખુરશાની ઉશ્કેરણીથી મારી નાંખવામાં આવ્યો અને તે પછી તેનો દીકરો ગાદીએ આવ્યો. એક વર્ષ પછી [નવેંબર ઈ૦ સ૦ ૧૨૫૬ માં] રૂકનદીન હુલાકુને તાબે થયો. એકસો કિલ્લા આપી દેવામાં આવ્યા. જે બધા ખોરાક અને દારૂગોળાના ઈનાદનોથી સારી રીતે પૂરા પાડેલા હતા. તેઓમાંના બે કિલ્લાઓએ તાબે થવા ના પાડી. તેઓમાંનો એક "લેમ્બેસર" નામનો એક વર્ષ પછી તાબે થયો અને બીજો "ગિરદકુ" નો કિલ્લો વીશ વર્ષ સુધી ટકી રહ્યો તે ઈ૦ સન ૧૨૭૦ ના ડીસેંબર મહિનામાં તાબે થયો. હુલાકુએ રૂકનદીનની સારી બરદાસ્ત કીધી અને તેને "કાનના કોર્ટ" માં મોકલી આપવામાં આવ્યો. તેનું

કેવી રીતે ઉપજ્યું તે વિષે વર્ણન જુદી જુદી રીતે લખવામાં આવ્યું છે; પણ જે બયાન ઘણું કરીને માનવામાં આવે છે અને જે રાશીદુદીને લખ્યું છે તે એકે, "મંગુખાને જ્યારે તેના આવવા વિષે સાંભળ્યું ત્યારે તે ગુસ્સે થયો અને કહ્યું કે, તેના ધાડપાડોને નકામી તકલીફ શા માટે આપવી જોઇએ! એમ કહી રૂકનદીનને મારી નાંખવા સારૂં જલ્લાદો મોકલ્યા અને તેને રસ્તામાંજ મારી નાંખવાનો હુકમ કીધો. તે પછી અલાઉત કંઈ પણ વધારે અટકાવ કરયા વગર તાબે થયું. તે ફિરકાના કેટલાક બાકી રહેલાઓએ તે કિલ્લો પોતાના કબજામાં મેળવ્યો અને થોડી મુદત સુધી ટકી રહ્યો. એ પ્રમાણે તેઓનો દેશ પાયમાલ થયો. જો કે તે ફિરકો રહી ગયો તે જુદા જુદા દેશમાં વીખરાઈ ગયો અને અપ્રસિદ્ધ થઈ ગયો. ઈ૦ સન ૧૮૬૬ માં એક ઘણો તકરારવાર કેશ હાઈકોર્ટમાં સર જોસેફ આરનાલ્ડ આગળ આવ્યો, તે પરથી ઈસમાયલીના બાકી રહેલાઓ વિષે નવી ખબર મળી."

"કેટલીક સદી અગાઉ ઈસમાયલીના ધર્મગુરૂ પીર સદરદીને સિંધમાં હિંદુ વ્યાપારીઓમાંથી લોકોને વટલાવ્યા અને ખોજાઓના નામથી સિંધ, કચ્છ અને ગુજરાતમાં એ કોમ ઘણી વધી. જ્યાંથી તેઓ મુંબાઈ અને જંગબારમાં ફેલાયા. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં તેઓની સંખ્યા લાખ પચાસથી સાઠ હજાર કરતાં ઓછી નહિં હશે. તેઓના ધર્મમત અથવા જે પુસ્તકોને તેઓ માને છે, તે હિંદુમત, તે સાથે મુસલમાની શીયાજ અને સૌવાના ગુપ્ત ધર્મથી એક અજાયબ જેવો ભેળ થઈ ગયો છે; પણ તેઓમાં મુખ્ય બાબત એ જોવામાં આવે છે કે, તેઓ ઈમામથી વંશપરંપરા ઉતરતી ઓલાદને (ભક્તિ કરે છે

એમ નહિં કહીએ તો) ઘણું માન આપે છે. મારી હાજરીમાં જ્યારે હું ઈરાનમાં રહેતો હતો ત્યારે ઘણાએક પાહુણા આવતા હતા અને મોટી રકમ નાણાંની જેને ઈસમાઇલીના પૈસા એમ આપણે કહીએ તે તેને આપતા હતા. છેલા ઈમામના અગાઉના ઈમામ અબુલહુસૈન જે અલામુતના છેલા રાજ્યમાંનો જાણવામાં આવતો હતો તે ઈમામની ઓલાદથી ઉતરેલો અને ઈમામ ઈસમાઇલ અને તેનો મોટો દાદો અલીઅબુતાલેબના ઓલાદનો છે એવો દાવો કરતો હતો. એની પાસે મહેલાતીમાં ઘણી મિલકત હતી. તે એક વખત કિરમાનનો હાકેમ હતો તેનો દીકરો અને તેની ગાદીએ આવનાર શાહ ખલીલલ્લા યઝદમાં એક કજીઆમાં ઈ૦ સ૦ ૧૮૧૮ માં મારયો ગયો હતો.

ફતેહઅલીશાહ ઈસમાઇલી ટોળાથી ઘણો બીતો હતો જેથી માણસનું ખૂન કરવું એ ગુન્હાની સજા ઘણી સખત કરેલા. તેણે નાના ઈમામ આગાખાનને બક્ષીસ અને માન અકરામ આપ્યું અને પોતાની દીકરીઓમાંની એક દીકરી વિવાહમાં આપી. ઈ૦ સ૦ ૧૮૪૦ માં આગાખાને કિરમાનમાં હુલ્લડ જગાડ્યું હતું જેથી ઈરાનમાંથી નાશી જવું પડ્યું. તેણે સિંધમાં આવીને આશ્રય લીધો અને છેલે કંદહારમાં જનરલ નાટને અને સિંધમાં સર નેપીઅરને ઘણા સારા વખતે મદદ આપી. જે માટે ,આપણી બ્રિટીશ સરકાર તરફથી પેનશન મળે છે.

ઘણાં વર્ષો થયાં આ ખરા વારસના રહેવાનું મથક મુંબાઈ છે. જ્યાં તેને મોટી પેદાશ ઈમાન રાખનારાઓ પાસેથી મળે છે તે સરતના ઘોડાઓ રાખવા અને તેના મુખ્ય મુરબ્બી અને આગેવાન થવા ઉપર ખર્ચ કરે છે અથવા ખર્ચ કરતા હતા.

ખોજાઓમાં બે તડ પડવાનું કારણ એ હતું કે, કેટલાક મુંબઈની જમાયતમાંથી જેઓ પૈસાવાળા હતા તેઓની મરજી એવી થઈ કે, જમાયતના તરેહવાર ધર્મના મતમાંથી જુદા થઈ માન ભરેલા સુની થઈ રહેવું જેથી ઈ૦ સ૦ ૧૮૬૬ માં હાઈકોર્ટ માંયે કજીઓ ચાલ્યો હતો જેની મતલબ એ હતી કે, આગાખાનનો ખોજાઓ ઉપરનો સઘળો હક્ક દૂર કરવો અને જમાયતની મિલકત સુની મુસલમાનને સ્વાધીન થાય.

મી૦ હાવર્ડ અને જોસેફ આરનાલ્ડનાં ઘણી મહેનત લઈ કરેલાં ભાષણો જે આ બાબત કોર્ટમાં કરવામાં આવ્યાં તે ઉપરથી મેં ઉપર લખેલી વિગત મેળવી છે. ચુકાદો જે કરવામાં આવ્યો તે તદન પાહાડી ઘરડા પુરૂષની તરફેણમાં થયો.

મિસરમાં ઈસમાયલીઓ કેળવણી આપતા હતા તે વિષે હકીકત.

હિસ્ટ્રી આવધી આસીસી-સમાંથી.

" ૨૫૭૦૦૦ ડકુકેટો આ વિદ્યાલયની પેદાયશ હતી (સાડા બાર રૂપિયાનો એક ડકુકેટ) અને તે ૧/૪ અને ૧/૮ એ પ્રમાણમાં ઉઘાડવામાં આવતી હતી. તેનો ઉપયોગ વિદ્યાલયના શિક્ષાગુરૂઓ અને બીજા અધીકારીઓના પગાર આપવામાં, શિખવવા માટેની જરૂરીઆતો પુરી પાડવામાં, શાસ્ત્ર સબંધી જાહેર કેળવણી આપવા માટેનાં સાધનો લેવામાં તથા ધર્મની પુથી ચોપ્જો ખરીદવામાં થતો. શાસ્ત્રની કેળવણીમાં મનુષ્યજ્ઞાનની સઘળી શાખાઓનો સમાવેશ થતો અને ધર્મની બાબતમાં નીચે લખ્યાં નવ સિદ્ધાંતો અનુક્રમે નવ પાયરીએ આવતા "

" બીજી સઘળી પાયરીઓ કરતાં પહેલી સીધી વધારે લાંબી તથા મુશ્કેલ હતી; કારણ કે શિક્ષકના જ્ઞાનમાં વિદ્યાર્થીને પુરો ભરોંસો રાખવાને ઉશ્કેરવા તથા ધર્મ સબંધી ખુલ્લા બોધ પ્રમાણે વર્તવામાં કંઈપણ વાંધો લેવો નહિં તથા તેમાંતો કેવળ આસ્થાજ રાખવી એવું આકરા સમ ખાઈને કબુલ કરવા તેનું વલણ કરાવવા માટે તે જરૂરની હતી. "

" આ મતલબ સાધવાને માટે સ્થાપિત ધર્મ અને બુદ્ધિથી જોતાં એક બીજાથી વિરૂદ્ધ જણાય એવી ઘણીક વાતોથી આ ટાઆવળા સવાલો અને કપટ ભરેલા શકો લાવી કુરાનની વાતોને ગુંચવણ ભરેલી કરી અને જેવી રીતે નાળિએર ઉપરના બહારના ખાલાની અંદર કોપરૂં રહેલું છે તેવી રીતે ઉપર ઉપરના અર્થની અંદર વધારે ઉંડો ગુઢાર્થ બતાવી મનને ગુંચવણમાં નાખવાને માટે દરેક લઈ શકાય તેવો ઉપાય લેવામાં આવતો. શિષ્યની ઇંતેજારી જેટલા પ્રમાણમાં વધતી હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં જ્યાં સુધી તે આકરા સમથી બંધાય ત્યાં સુધી આ મુશ્કેલીઓનો જરાપણ ખુલાસો આપવાને માટે શિક્ષકની ના પાડવામાં દ્રઢતા વધતી. આ પછી તેને બીજી પાયરીમાં દાખલ કરતા. અહીં તેને ઇશ્વરે નિરમેલા ઇમામો, જેઓ સઘળી વિદ્યાનું મુળ હતા, તેમની ઓળખાણ પડતી. તેઓમાં તેને પુરૂ ઇમાન બેસે કે, તરતજ ત્રીજી પાયરીમાં તેઓની સંખ્યા વિષે તેઓને કહેવામાં આવતું. આ સંખ્યા પવિત્ર સાતથી વધારે નહતી. કારણ કે ખુદાએ સાત આશમાન, સાત દુનિયાં, સાત દરિયા, સાત ગૃહો, સાત રંગ, સાત સુર, તથા સાત ધાતુઓ, જેવી રીતે કરેલ છે તેવીજ રીતે તેણે પોતાના પ્રાણીઓમાં સૌથી શ્રેષ્ટ એવા સાત પ્રસિધ્ધ ઇમામો નીમેલા છે. આ-

નાં નામ અલી, હુસન, હુસેન, અલીઝેનલઆબદીન, મહુમદ બાકર, જાફર સાદક અને તેનો દીકરો સાતમો તથા છેલો ઇસમાયલ "

" આપણે જોયું તેવી રીતે ઇમામીઓ તથા આમાં ફેર ફિટલોજ કે ઇમામીઓ સાતને બદલે બાર માનતા. બોથી પાયરીમાં આવવાનું તેઓએ બહુ સહેલું રાખ્યું હતું. આમાં એમ કહ્યું છે કે, દુનિયાંની શિરૂઆત થઈ તે પછી સાત ઇશ્વરી કાયદા કરનાર અથવા ઇશ્વર તરફથી મુકેલા બોલતા પેગંબરો થયા છે. જેમાંના દરેકે ખુદાની આજ્ઞાથી પોતાનાથી આગળના મતો ફેરવેલ છે. આમાંના દરેકને સહાયભુત થઈ પડે એવા સાત મદદગાર હતા. જેઓ વખતની દરમિઆન એક બીજા પછી આવતા ગયા; પણ તેઓ ખુલી રીતે પ્રસિદ્ધ ન થયા તેથી તેઓ "મુંગા" કહેવાતા."

" આ "મુંગા" ઓના પહેલાને "સુસ" કહેતા અને તે બોલતા પેગંબરોના આચાર્યોની જાણે કે, જગ્યા હોય નહિ ! આ સાત બોલતા પેગંબરો તેઓની સાત જગ્યાઓ રીતે નીચે મુજબ હતા.

"આદમ, નુહ, ઇબ્રાહિમ, મુસા, ઇસા, મહુમદ અને જાફરનો દીકરો ઇસમાયલ જે છેલો હોવાથી સાહેબેઝમાન (વખતનો ધણી) કહેવાતો."

" તેઓના સાત મદદગારો નીચે પ્રમાણે હતા."

" શેથ, શેમ, ઇબ્રાહિમનો દીકરો ઇસમાયલ, આયરન, સીમોયન, અલી અને ઇસમાયલનો દીકરો મહુમદ "

" આ સારી ગોઠવણ જેને માટે ઇસમાયલીઓને સપ્તનું નામ મળ્યું હતું તેથી ખુલ્લું દેખાય છે કે, દરેક પેગંબરી

શ્રેણીમાં મુંગાઓમાંથી માત્ર પહેલાનુંજ તેઓએ નામ આપ્યું છે. ઈસમાયલનો દીકરો મહુમદ જે ઈસા પેગંબરના સાથીઓમાંનો પહેલો હતો તેને ગુજરી ગયે સો વર્ષ થઈ ગયાં હતાં તેથી તેઓનો અભ્યાસ આ પાયરીએ અટક્યો હતો તેઓને માટે ચાલતા જમાનાના "મુંગા" પેગંબર તરીકે તેઓની મરજીમાં આવે તેને નીમવાને શિક્ષકોને છુટ હતી."

"પાંચમી પાયરીમાં જ્યારે શિષ્ય આવે ત્યારે તેને મતોમાં વધારે ખુલ્લી રીતે ઈમાન આવેછે. આ કારણને માટે અને ખરા ધર્મના વધારાને માટે તેમાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે, સાત "મુંગા" પેગંબરોમાંના દરેકને બાર મદદગાર હતા. કારણકે બારનો આંકડો સાતના આંકડા પછી શ્રેષ્ટ છે; કારણ કે રાશીઓ બાર છે મહિના બાર છે, ઈસરાયલીની જાતો બાર છે તથા દરેક હાથની આંગળીનાં હાડકાં અંગુઠાનાં બાદ કરતાં બાર છે.

"આ પાંચમી પાયરી પછી ઈસમાયલી ધર્મનાં સિદ્ધાંતો તપાસવામાં આવતાં અને છઠીમાં એવું દેખાડવામાં આવ્યું હતું કે, સ્થાપિત ધર્મના કાયદા સાધારણ અને તત્વજ્ઞાનના કાયદા કરતાં હલકે દરજ્જે હોવા જોઈએ."

"પ્લેટો, એરીસ્ટોટલ, પાઈથાગોરાસના કાયદા પ્રમાણ તરીકે લેવામાં આવ્યા અને સિદ્ધાંત તરીકે કબુલ કરવામાં આવ્યા આ પાયરી બહુ કંટાળા ભરેલી હતી. જ્યારે તત્વજ્ઞાનીઓના ડહાપણમાં તેનું મન તે બરોબર પરોવી શકતા તથા તે વિષે બરાબર માહીતગારી ધરાવતા ત્યારે તેઓને સાતમી પાયરીમાં દાખલ કરતા. અહીં તે તત્વજ્ઞાનમાંથી ગુપ્ત જ્ઞાનમાં દાખલ થતા આ એકત્રપણાં વિષે સુફીઓએ પોતાનાં પુસ્તકોમાં જેવો મત જણાવેલ છે તેવો મત છે. આઠમીમાં ધર્મનાં વાસ્તવિક ફરમા

નો જતાવવામાં આવ્યાં હતાં; પણ તે આગલાં ફરમાનોને નાબુદ થવાને અને પેગંબરો તથા તેના મદદગારોના નિર્માલ્યપણાં માટેજ તે વાત હવે બરાબર અજવાળામાં આવતી. સ્વર્ગ, નર્કના અસ્તિત્વપણાં વિષે કલ્પીનાં વિરક્તપણાં વિષે તથા તેઓને માટે આ તથા આવતી દુનિયામાં ઈનામ તેમજ શિક્ષા નથી, એ વિષે તેની આંખો ઉઘડતી અને સત્તાની હદમાં ન રહે એવી તૃષ્ણાનું હથીઆર થવાને માટે તે નવમી અને છેલી પાયરીમાં તૈયાર થાય છે. આ પંથનું ટુંકામાં સિદ્ધાંત:—"

" માનવું કંઈ નહિં અને હિમ્મત સઘળી વાતની કરવી હોવાથી ધર્મ અને નીતિના દરેક તત્વમાર્ગનો નાશ થયો. ધર્માચાર્યોની મદદથી ઢોળી યોજનાઓ પાર પાડવા શિવાય તેનો બીજો કોઈ ઉપયોગ થતો નથી. દરેક વાત ઠગાઈ ભરેલી તથા કોઈપણ વાતની મનાઈ નથી, એમ સમજી કોઈને પણ માન આપે નહિં અને કુલ કામ કરવાની બાથ ભીડે તેવા ધર્મગુરૂઓને ઘાતકી કામો કરવાનાં તેજ હથીઆર શિવાય બીજું શું નામ આપી સકાય. "

" મનુષ્ય દેહ ધરી જે ઉમદી મતલબો સાધવાની છે તે સાધવાને બદલે માત્ર વિષય ભોગનીજ તૃપ્તિ મેળવવી એજ આ સંપ્રદાયની મતલબ હતી અને તેનું પરિણામ એ આવેછે કે, આ સંપ્રદાય અજ્ઞાનરૂપી અઘોર ખાડામાં પડે છે અને તે મોટાં રાજ્યો અને ધર્મસ્થાનોને ખંડેરો કરી જુલમ ભરેલાં રાજ્યના કમકમાટો બતાવી, પ્રજાના સુખનો નાશ કરી અને મનુષ્ય જાતિની સામાજીક પડતી લાવી અંતે નાબુદ થાય છે. "

ભાગ ત્રીજો.

ઉપદેશકો અને તેમની કૃતિ.

ઈસમાયલી ધર્મ, રાજ્ય અને કારકીર્દિ વિષેની હકિકત બીજા ભાગમાં આપણે વાંચી. ઈસમાયલીઓની નિઝારી શાખાની અલમુતગઢ ઉપર ગાદી હતી એ પણ આપણે જાણ્યું. અલમુત એક પાહાડી કિલ્લો છે. જે કાસ્પીઅન સમુદ્રના દક્ષિણ કાંઠા ઉપર ઈરાનના ઉત્તર ભાગમાં આવેલ છે. નિઝારીઓ રાજ્યની સાથે ધર્મનો પણ ફેલાવો કરતા હતા. તેમના તરફથી ઉપદેશ અર્થે કેટલાક ઉપાધીઓ આ આર્યભુમિ તરફ આવ્યા હતા. પહેલાં તેઓ કાશમીરમાં આવ્યા અને પછી આગળ વધ્યા. હિંદુઓને તેઓએ નિઝારી મતનો બોધ કર્યો હતો, તેમાં કાશમીરી અને લાહોરી શિખ લોકો અને તે તરફના માર્ગી ધર્મવાળા લોહાણા વગેરે હતા. તેઓના ઉપદેશની રીત એવી હતી કે, ફુંકી ફુંકી પગલાં ભરવાં. શિષ્યોના મનની અનુકુળતાની યોજના કરી આગળ વધવું, તેઓને હિંદુ ધર્મમાંથી ઈસલામ ધર્મમાં લાવવાના હતા. એકદમ મુસલમાન થવા કહેવામાં આવે તો લોકો માને નહિં; માટે યુક્તિથી કામ લીધું હતું.

સન ૧૮૬૬ ના ખોજા જજમેન્ટમાં ઈસમાયલીઓની ધર્મ શીખવવાની યુક્તિ આધારવડે બતાવી છે, તે અહીં દાખલ કરવા દુરસ્ત ધાર્યું.

" અગર એક સીયા જે ઈમામી ઈસમાયલી ધર્મનો નહિં હોય તેને વટલાવવો હોય તો, ધાઈ અથવા પાદરી સીયા ધર્મનો તાલીમને દિલોજાનથી સ્વિકાર કરે છે. અલી અને

તેના દીકરાઓ ઉપર ગુજરેલ ઘાતકીપણું અથવા હુસેનની સાહદત વિષે અને તેના કુટુંબને કેદ કરવા વિષે તેણે ઘણી દયા ઉપજે એવો વિચાર આપવો. બની ઉમૈયા અને અબાશી તરફ તિરસ્કાર બતાવવો. એ પ્રમાણે પોતાના માટે રસ્તો તૈયાર કરીને પછી ઇસારો કરવો કે, શીયા ધર્મના મત સંપુર્ણ તે જાણવા સારૂ ઇસમાયલી ધર્મના છુપા ભેદ શીખવા જોઇએ. "

" જો તેણે એક યાહુદીને વટલાવવો હોય તો તેણે ખ્રિસ્તિ અને મુસલમાન ધર્મ વિષે વિરૂધ્ધ બોલવું અને જેને વટલાવવા માગતો હોય તેની સાથે મળી જઇને કહેવું કે, " મસીઆ " આવનાર છે તેની વકકી રાખવી; પણ રફતે રફતે તેના મગજમાં આ વાત ઉતારવી કે જે " મસીયા " આવનાર છે તે ઇસમાયલી ધર્મના મોટો " મસીઆ " અલી શિવાય બીજો કોઇ નથી. "

" જો તે એક ખ્રિસ્તિ ધર્મ પાળનારને વટલાવનાર હોય તો, યાહુદી લોકોની હઠ અને મુસલમાન લોકોના અજ્ઞાનપણાં વિષે લંબાણથી બોલવું, ખ્રિસ્તિ ધર્મના મુખ્યભાગને માન આપવાનો ડોળ ઘાલવો; પણ ધીમે રહીને એવો ઇસારો કરવો કે, તે સઘળું અલામતી છે અને તેમાં વધારે ઉંડો ભેદ છે અને તે ભેદ ખુલ્લો કરનાર માત્ર ઇસમાયલી ધર્મ છે. પછી તેણે એવી સુચના કરવી કે, ખ્રિસ્તિ લોકોએ " પારાકલીટ " ની તાલીમના અર્થ કંઇ એક દરજ્જે ઉલટો કરયો છે. એક " પારાકલીટ " (બચાવનાર) તો છેજ અને એ " પારાકલીટ " એટલે બચાવનાર ધાઇ અથવા મિસનરી એમ પોતાના ભોળ કરનાર મિત્રને સમજાવે કે, કયો ખરો બચાવનાર છે? "

" પોતાના ધર્મના વિચારો છુપા રાખવા, જેઓને પોતાના ધ-

ર્મમાં લાવવા માગતા હોય તેઓના ધર્મનો મોટો ભાગ પોતાનો કરી કબુલ રાખવો. "

આ હકિકત ઇસમાયલી લોકોનાં સત્તા ભરેલાં પુસ્તક " કિતાબ સીયાશેરત " ઉપરથી લેવામાં આવી હતી એમ જજમેન્ટમાં લખેલું છે.

આર્યભુમિમાં હિંદુઓને દિક્ષિત કરવામાં પણ આવી યુક્તિ વાપરવામાં આવી હતી. માતાપંથી શિવાય બીજા હિંદુ કેવા ધર્મમાં હતા અને તેઓને શી રીતે સમજ પાડી હતી તે વિષેની હકિકત મળી નથી; પણ જે મળી છે તે પીર શમસની હકિકતમાં લખવામાં આવી છે.

પેલમી ઉપદેશકોએ પોતાનાં નામ પાધરાં કરયાં ન હતાં, તેઓએ હિંદુ ધર્મની પુરતી માહિતી મેળવી હતી. પછી તે મતને મળતા થઇ ધીમે ધીમે તેનું સુકાન પોતાના મત તરફ મરડયું. નિશાળની રીતે તેઓએ ચોપડી ચડાવવા માંડી, માતાપંથીઓને સમજાવવા સારૂ માતાપંથનાં ભજનો બનાવ્યાં, તેમાં માતાપંથના ભક્તો, નિકલંકીની સ્વારી, ઘટપાટની ક્રિયા અને જ્ઞાનમત કાયમ રાખી તેમાં ઇસમાયલી મઝહબનાં બીજ છાંટયાં.

માતા પંથનો એવો મત છે કે, નિકલંકી દશમો અવતાર પશ્ચિમ દિશામાંથી પેદા થશે. તેને બદલે અલમુત ગઢમાં મેંદી પેદા થવાનું સમજાવ્યું. માતા પંથમાં નિકલંકનાં દળ સાથે પાંચ પાંડવ આવવાનું બતાવ્યું છે, તેના બદલામાં મેંદીની જોડે આવનારા પાંડવનાં નામ મુસલમાંની દાખલ કરયાં; વળી એવું સમજાવ્યું કે, તેઓ મુસલમાની વેશમાં આવશે; પણ મુસલમાની ધર્મનું ખંડન કરશે. મસજીદો તોડી નાખશે અને ધર્મશાળાઓ બંધાવશે.

આવી રીતે મુસલમાની ધર્મની વીરૂદ્ધ બોલતાં તેમની ધર્મનિષ્ટાને અડચણ આવે તેમ નહોતું; કારણકે તેઓ સુફી મતના હતા અને તેમને એ પ્રમાણે યુક્તિથી કામ કરવા આચાર્યોની પ્રેરણા હતી જે વાત પહેલાં બતાવવામાં આવી છે.

સુફીમત બરાબર જ્ઞાનમતને મળતો છે તે વિષે પાછળ આપણે બોલ્યા છીએ; માટે સુફીમત વિષે અહીં વીશેષ લખવાની જરૂર નથી.

આવા વિચારોના સુખનો એક મુસલમાનના મ્હોમાંથી નીકળી હિંદુના કાન ઉપર પડે તે અસરકારક થયા વિના રહે નહિં. આ લોકોની પેરવી જેમ જેમ અનુકુળ આવતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા.

" આ ઉપદેશકોએ માતા પંથની માફક આ મતો છુપા રાખવા પોતાનાં ભજનોમાં ભલામણ કરી અને તે ખુલ્લાં પાડનારને સખત સજાનો ભય બતાવ્યો.

ઘેલમી ઉપદેશકોએ માતા પંથી લોકોને તેમના ધર્મ ઉપરથી શી રીતે ખશેડયા અને ઈસલામ તરફ શી રીતે પગલાં ભરાવ્યાં, તે વિષે એ લોકોનાં બનાવેલાં થોડાં ભજનો ટાંકવાથી વધારે સમજ પડશે.

કુતબુદીનનું ભજન.

સતજુગ મધે રાજા પેરાજ પલ્લો પાયો,
પાંચ કોડરિ રાજા મુખી કહેવાયો,
રાણી રતનાવર ધર્મ ચલાયો,
હસ્તી વિરોધીને ગતમાં પધારયા,

કરમે ધરમે સંતરા દરશન પાયા,
તો આણી વિધિ પહલો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૧

ત્રેતા જુગ મધે રાજા હરચંદ પહલો પાયો,
સાત કોડીશ રાજા મુખી કહેવાયો,
રાણી તારાદે ધર્મ ચલાયો,
પુરી વરિઆને ગતમાં પધાર્યા,
કરમે ધરમે સંતરા દરશન પાયા,
તો આણી વિધિ પહલો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૨

દ્વાપર જુગમાં રાજા જુધિષ્ટર પહલો પાયો,
નવ કોડીશ રાજા મુખી કહેવાયો,
રાણી દ્રુપદી ધર્મ ચલાયો,
કરણી વરિઆને ગતમાં પધાર્યા,
કરમે ધરમે સંતરા દરશન પાયા,
તો આણી વિધિ પહલો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૩

કળજુગ મધે રાજા બળી પહલો પાયો,
બારાં કોડીશ રાજા મુખી કહેવાયો,
રાણી વિજુવર ધર્મ ચલાયો,
આજ વરિઆને ગતમાં પધાર્યા,
કરમે ધરમે સંતરા દરશન પાયા,
તો આણી વિધિ પહલો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૪

પાંચ સાત નવ બારાં તેત્રીશે પહલો પાયો,
રાઆ કરજોડી કુતબુદીન બોલ્યા,
તો ચારાં જુગરો પહલો પાયો, ધણી ધ્યાયો. ૫

મેહો પુરાણ.

આદ નિરંજન જુગો જુગ સરીયા, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રાય મુ-
ખ ધરીઆ, ઈંડોજ સીંચી બ્રહ્માંડ રચાયા. મોમિન સમરૂં
ત્રીભોવન રાયાઃ એમ ગુરૂ બોલ્યા આગમ વાણી, જુઓ
વિચારો સતો ખરો નિશાની. ટેક. ૧

સ્વર્ગ, મૃત્યું પાતાળ બોલાયા, ચંદ્ર સુરજ દોનું દીપક જ-
લાયા, સુરીજન, મુનીજન હુઆ અજવાળા, એણી રીતે ભાવો
નીકલંકી આયા. જુઓ૦ ૨

મુની રાજા પ્રહ્લાદ હરીચંદ બોલાયા, સહુઆ લંખને સહુઆ
ઘોડા; સહુઆ સેન ચડે સનેડા. જુઓ૦ ૩

નવ દાનવ છેદી ભાવો દશમે અવતર્યા, આરબ ચડે ધ-
ણુરિ સેન ચલાયા, સહુસ નેત્ર આરંભ કરશે નેજે નેજે
ધણી ભાવારી નિઝારી હોસે. જુઓ૦ ૪

અલમોત પાટણ વાજંત્ર ગામ હરી અવતરશે, નિકલંકી
નામ રેણુ વીઆણી, ભાણુ પ્રકાશ્યા, કલંક ટાળી ભાવો
નિકલંક હોયશે. જુઓ૦ ૫

શેહેર દિલી માંહે જોગણી હોશે, કુંતા, પંચાળી રાય અવ-
તરશે. ત્યારે સેનમાં ડાક ડમરૂં વાજશે, ગોસડ જોગણું
મેરૂં મગશે. જુઓ૦ ૬

અસુર આગળ રાય દૈત ઉપાયા, વાઘા દઈને વેર વસાયા
કુંદડ નાગે ન કાયમ રાખે વેદા વેદ દલ મળાએ;
જુઓ૦ ૭

છટ લાખ સિદ્ધ સુરીનર મળશે, મેરૂ શિખર ગઢ થાનક
થાશે. ગોટીઆ રમણ સંગ્રામે રમશે, તોરણુ બેત્ર મુલતાન
મેરૂં મળશે. જુઓ૦ ૮

ઉંટ લાખ, ઝુન, જુતાવળ હોશે, વીશ લાખ માંહે વાજંતર
હોશે. નવ કોડી નાગ મેરૂં મળશે, પીર શાહને આગ્યો ભ-
ળશે. અનુમ્યો૦ ૯

ગેંધ, ગંધર્વ તતક્ષણ મેરૂં મળશે, ક્રોડ છત્રીશ અઢાર ભા-
ર ગઢ ગેમર ગળશે, બાર લાખ ગઢ ઘેરે ઢળી ઢળી પડ-
શે. ઉંટ લાખ જોજન આતારા હોશે. સવા ગજ ધરતી લાદ
ચડશે, ઉંટ લાખ શહુર શંખ ગડહુડશે. સિંગીનાદ રણુ
કાયમ હોશે; અનુમ્યો૦ ૧૦

એવાં દળ આવે રહેમાંની, વીજળ ફીચડ પેલા પાણી.
વાજંત્ર વાજે માંહે અનઘડ વાણી, અવર વાજંત્રનો પાર
ન જાણી. અનુમ્યો૦ ૧૧

એવાં દળ આવે અપાર ધરણુ ગગન હોય ધમધુકાર. વા
જંત્ર વાજે વેણુ રસ વાજે, હનુમત, ભીમ ત્યાં મહા જો-
ધા ગાજે. અનુમ્યો૦ ૧૨

ખંડ કાશ્મીર યુધિષ્ટર હોશે, નવ ક્રોડ સાત ધર્મ પુત્ર ચ-
ડશે. કોપશે ખડક સેત્રાદી જડશે, તોરણ બેત્ર મુલતાન
મેરૂં મળશે. અનુમ્યો૦ ૧૩

ઉંચ મુલતાને અરજણ હોશે, બાવન લાખ ધનકધારી ચ
ડશે. કોપશે ખડક સેત્રાદીપ જડશે, તોરણ બેત્ર મુલતા
ન મેરૂં મળશે. અનુમ્યો૦ ૧૪

નગર બિજાવળ નિકુળ હોશે, છત્રીસ લાખ કુંતાળ ચડશે.
કોપશે ખડક સેત્રાદીપ જડશે. તોરણ બેત્ર મુલતાન મે-
રૂં મળશે. અનુમ્યો૦ ૧૫

કુંઆરી પાટણ પંડત સહદેવ હોશે, બત્રીશ લાખ પેદાદળ
ચડશે, કોપશે ખડક સેત્રાદીપ જડશે, તોરણ બેત્ર મુલતાન

મેરૂં મળશે. જુગ્મો૦ ૧૬

નારાયણને નર બોલાવ્યા, કુંવર કુંતાના પાંચે આવ્યા. એ વધામણું મનાવી લીજે, તો અબેવન શીર છત્ર ધરીજે; જુગ્મો૦ ૧૭

યુધીષ્ટર દીર દોપી સરે કમલ વિરોક, શ્રીકમ ત્યાં જગમ-ગ હોય. ત્રિલોચન ત્યાં તરગસ તણું, મારે કાળીંગાને ઉંધે મુખ બાણું. જુગ્મો૦ ૧૮

દેવદેવી સવાસ ઉપજશે, શેષ મુખે બ્રહ્મા વેદ વાંચશે, રાજ જુગતી રખીઆ ને હોશે, નદી દાન ધર્મે ચલાવશે; જુગ્મો૦ ૧૯

બિત્ર ઉનેણી ભર કાળીંગો મરશે, ત્યાં સહુસ અઠયાશીનાં રૂંઢ રડશે, હાથે દડુલો રમત કરશે, રમતાં રમતાં રમત બાશે. જુગ્મો૦ ૨૦

સિંહ સાગર તખ્ત બેસશે, દાએ મળી દીશોદીશ જોશે. બે શી સિંગારણી વર લેશે, દૈત દાનવ વધે નારદ કરશે. જુગ્મો૦ ૨૧

ત્યાં બ્રહ્મ કુંવારી નિકલંક નામ, નવા ન થશે ત્યાં વિસ-રામ. હળ હલકારા હરશ હોયશે, મારી મ્હોજ્જ પ્રભુ રાજ કરશે. જુગ્મો૦ ૨૨

કહે કદત જાતુ પાછમથી આવે, સુરજ બોલાવે બાવો ત્રિ-ભુવન આવે. વિનવે દેવાયત નવરાણ વાણી, નવખંડમાં બાવા તમારી આણ. જુગ્મો૦ ૨૩

ભજન પીરમી આરાધ.

સોહુંસ નાખ્યા આ દેશ ગુરૂ, ધન ધરતી આરાધું, તોએ ઉંટ હાથ ધરતી માગું માએ, ઉંટ હાથપર, આસન ધરૂં પેલા બ્રહ્મા માતા, ધરતીકું કરૂં. ધરતી ધરણુ ધરતી આકાશ, ધરતી માને ધરતી બાપ, ધરતી નામ ધરાતું જેએ, પુરા પંડત કહાવે, સોધ વાચકાયના શબ્દ લહો, મંત્ર જંત્રકું કહો, નીરપવન બાંધુ બંધ અકળ બ્રહ્માંડ કહ્યો ન જાય, ગતમાં પધારયા કાયમદેવ.

કાયમદેવે કરૂણા કરી, ગતમાં બેઠા પાવડીએ કરી જતેહી સંગમ એકાંત, ગતમાં ગુરૂએ વરતાવી શાંત. ગતગંગા ગરૂ કે દાર, જાગી જોત હુવા દીદાર. આદમની ગત અવિગત લહે, ગુરૂ પરતાપે પીરભી કહે વરણુવું માતા ધરતી.

પ્રથમ નિકલંકી કાયમદેવ, વરણુવું માતા ધરતી, માગુ એક પસાએ ઉંટ હાથ દેઓ મેદની, બેઠી આરાધુ કાયમરા. પ્રથમ પાટ ધરતી બોલીએ, સધવાન બિજપાળ બોલોએ.

જોત તો આધુ સુરજની બોલીએ, ઢાંકણુ તોબરાણુનાં બોલીએ; આણુ અપ્સરા પેઠ નવા નાથ સંત તેત્રીસકોડ દેવતા, અજપા જાપ ગુરૂ તો સંતાને, મારગ તો અકલ સાંભતો ગત પ્રમતો ગન નત ગુરૂ સતગુરૂ દેવ, ગુરૂ૭ વજરમેં પાટ. ફુલતો સમતી, ફુલતો મંજર, સાતમે પાવડી, અષ્ટમે કળુકાળ. કપુરમેં પરબત, પાખાણુમે દેવત, સોરઠેતણી આવડ કરશે. તેનું નામ શ્રી આવડ ધરશે, જિભુણી પાખર માથે હળશે મેઘાડંબર છત્ર માથે હળશે, ત્રબાલો આભી હાથે લેશે, તે જમ હીગાણુ અમર ધા છડી, બોલણુ સેજમેં બ્રહ્મ.

તેને ધડકે કાલીંગાનો મસ્તક છેદશે. સંતાને સંધારશે. વિ-શવાશીને તારશે, અલમોત પાટણ પેલમ દેશ.

પરથમ પાટ, કુંઈ તો શતમાં, હીરલો તો સાણી, જરજરો એ-લ નુરની વાડી, સંતાને સાઢ અઢાર લાખ તો, કિરણ કેવ-ળ તો ગનાન, ચીંદ લાખ તો આરાધ. અઢાર લાખ કરન, અઢાર લાખ થંભા, અઢાર લાખ કુરશી, નવ તો વ્યાકરણ, ચાર વેદ તો પ્રગટ, પાંચમો વેદ ગુપત. અમીની પાવર લઈ ગુરસતાગર પાટ પધારશે. ત્યાં ચાર વેદ જાણશે. શામવેદ, રગવેદ, જજુરવેદ, અથરવેદ.

ગુરના ઘરનો છે નપાર, ચારે ક્રોડ ચોરાશી થંભા, સ્વરામં-ડપ રચાવશે, પાંચે ક્રોડે રાજાપેરાજ, પંદતા રાણી રતના-વળી, આદનાથજી પંડત, સુરજ કોટવાળ, નીલા ઘોડા, નીલાં પલાણ, વાંચો પંડત વેદ પુરાણ. અન્નપાણીનાં ઘો ફરમા-ન, ઉતરની પ્રોઠેથી પાટ પધારશે, એટલાની અટલ પદવી બાવો આદનાથ ઠેનેથી ભાગશે. સાતે ક્રોડી રાજા હરચંદ પા-ટ પધારશે. રાણી તારાદે કુંવર રોહીદાસ, ગોરંગી નાથ પં-ડત અગ્નિ કોટવાળ, પીળા ઘોડા ને પીળાં પલાણ, બેઠા બાવો અલખ દીવાન, વાંચો પંડત વેદપુરાણ, અન્નપાણીનાં ઘો ફરમાન.

પુરવની પ્રોઠેથી પાટ પધારશે, એટલાની અટલ પદવી બા-વો ગોરંગીનાથ પાસેથી ભાગશે. નવે ક્રોડી રાજા જુધિષ્ટર પાટ પધારશે. માતા કુંતા સતી દ્રુપદી, મછંદરીનાથ પાટ પધારશે, સફેદ ઘોડા ને સફેદ પલાણ. બેઠા બાવો અલખ દીવાન, વાંચો પંડત વેદપુરાણ, અન્નપાણીનાં ઘો ફરમાન.

દખાણુ મોડેથી પાટ પધારશે, એટલાની અટલપતી બાવો ગોરખનાથ કને માગશે, કહે ગુરૂ ગોરખ મકરો જીલ, ઉમાઓ અનેઆ મકરો વેલ; એટલા માગીને ધણીનો પાન ગ્રહણ કરશે.

એવા ચાર જુગના નર માગીને, ચાર જુગનું લગન લખાવશે. શોળ જુગતો આગે વહી ગયા, બાર પાત્ર કુંઆરા. કુવો શામી કેમડે પરણશે, કોણ માતા પક્ષ બોલીએ. કોણ પિતા પક્ષ બોલીએ, કોણ ગુરૂ પક્ષ બોલીએ. માતા તો માતંગી, પિતા તો જોતસરૂપી. ગુરૂ તો શીવસરૂપી, બ્રાહ્મરૂપનાં હવન હોશે, સમલો શાખ મુલતાનદીપમાં, પ્રભુનો જન્મ હોશે હેમાતનાં રૂપ ધરશે. પેલો મેલાણ જંબુદીપમાં, બીજો મેલાણ કુંભાદીપમાં, ત્રીજો મેલાણ ભારતદીપમાં, ચોથો મેલાણ ઉજેણી નગરીમાં, તેમાં છે શોનાગરો પર્વત, તેમાં છે રાણી મેઘડી કુંવારી, ત્યાં સતરામંડપ રચાવશે, ધણીની કોટે અમર વરમાળા રોપશે, ચાંદી ને સુભંદી બે છે, બેના છે તેને રોઆત, હવે ચારો મોહ્રાન, નીમ ધણીના બોલના, કુંઢ આગ ચડાવે, જોડી કમાઈના ધણી, ઓળી નીમીના ધણી, માંહે આવી બહાર નિસર્યા, જેણે ગતગંગાના પડદા ખોલ્યા જેણે ગુરની વાચા લોપી, તેને બાવો ઘાણીમાં ઘાલીને પીલશે, તેની કપરાટીનાં તેલ કાઢશે, હવી આગળ દીવી દીપશે, કોડો સ્વામી કેતી દીવી દીપશે, છપનકોડ બોંતેરલાખ દળમાં હોવી દીપશે, પચાસ કોડ પૃથ્વીમાં ધણી ધણી કરી સમાઈ રહ્યા છે, તેને બાવો બોલાવી એક કરશે. અનંતકોડ સંતનર ધરતીમાં સમાણા, તેની વાચા રાજ ભાગી ઓરીગણ ચાશે, દીધાં શોનાના કાક, રૂપાના પાટ, અઢાર વરણ આવી મળી

બેસશે, ત્યાં આવશે જતી, ત્યાં આવશે અડસઠ કોટી રશે હનમાન, સોનું સુગંધી હોશે, નાગ તો નિરવીખ હોશે, સપારીરનો ફળ નાગરવેલને લાગશે, ઉંટનાં દુધ ઝરકે પડશે, હાથીણીનાં દુધ બાર બેડાં ઝરશે. કોરડીએ કણુદાણા થાશે, તેની ધાણી આગળ ખીર રંધાશે. ગૌ વાઘનાં વેર ભાંગશે, નવ વર્ષની નારી ગર્ભ ધરશે. પનર વર્ષનો પુરૂખ ફળશે, કાગડા કોયલની કાળસ ટળશે, પીંપળે ફુલ લાગશે, આકડે અમી ઝરશે, પીપરે ચંદન ઉતરશે, ખારા સમુદ્ર જળમીઠડાં થાશે, ધરતીનાં ધન પ્રગટ થાશે, તે ધન સંતસાધ મળી વાંટી ખાશે, ચોટલાનો કલંક ઉતારશે, ચિરણી પગ ઠઈ પુરવનો ધણી પછમે પટ પધારશે. શીતળની છાંયા આવી ઉભા રહેશે, ત્યાં ખાનારાને, પીનારાને, લેનારાને, દેનારાને તેડાવશે. ત્રણેને તેડાવશે, ચિકુરતી તે સવામણની હોશે, બાવન બાવનવાર તોળશે, હજાર હજારવાર ઘડે લેશે. અન્ન પાણીના તતગરા લેશે, લુંણુ પાણીના હિસાબ લેશે, ખરા ખોટાના પટંતરા લેશે, લાખ ટકો દઈ બાવો પાટ પધારશે. નુગરાને ઘાણી ઘાલી પીલશે. દાઆતી પરલે જશે, ચિકાતી જાદા કુળ લેશે, ત્રેગુ સમે પાંચ પાંડવ આવશે. પાંચ પાંડવનાં નામ ધરાવશે ઈસોને આલમદીન, બોજોને કમલદીન, મકરદીન, દસ સરદાર સાવણુમાં આવશે, બ્રહ્મા પાટ ધારી, વિષ્ણું આજ્ઞાકારી, ઈશ્વર તો જોત ધારી, જતી તો ગોરખ નાથ, સતી તો કણહરી. ગઢ ગિરનાર, કુંડ દામોદર, ઈંદ્રાં હનમાન આવશે. ચાર સતીઓ મળી સામા જઈ વધાવશે, મકા મુલતાનનાં કમાડ ઉઘડશે. નાકા અરજણનાં શીશ જોડાશે, અજાવંત્રાને આતન દેશે, માલમીને પાત્ર કરી

વરો, સવા ઘડો ગાય દુધ ઝરેરો. સવા ઊંટી મામણું ઉતરશે, સવા ગાઉ સાધુને સામા જાશે, વાટે ઘાટ મંડાવશે. શેરીએ સદાછ વરતાવશે. પદવી મસછેરા ધર્મશાળાએ બણાવશે. મિટશે મજીન હુકમે હાલશે. હુરી ઠેશે સતા જાણી, પછી ઠેશે ખુરસાણ. રામ રાય ફરી થિર થાપશે, આરંભ વરતશે આણુ, આરંભદ નરબદ ગુજરો, ધણી તણું ફરમાન, શીણુ બનગારી ગઢ ભાંજશે મુખવાણીને સાધશે, સાત્ય પઢશે નેગ, ચેતો સતો ચેતો મુનીવરો સાહેબ આવશે, માનવીને વેશ માસ આસુવાર થાવર તિથી બીજ, નખત્ર ભરણી, હાજરથી પેલમી, હાજરથી છનાજુખનો પેલમી આરાધ, ગુરૂ દેવ.સતછ લાખ્યા તાતકું જગત, જગતકું આદેસ, ચારવાણી ચાર ખાણી, ચંદર, સુરજ પવન પાણી, ત્યાં ગુર દેવાયત હુકે સાહેબ, પાણી ગણી તેને વૈકુંઠ વાસ. સામકુ સલામ, ગુરૂકું પ્રણામ, વૈરાગીકું રામ રામ, દ્રાપડીકું છનામ, ગુસાઇંકું નમોનારાણ, નાનકપંથી પીરીપેર, જંદાકું અલાઇઅલા, સામગતકું સામ સદાછ, ક્રિપા માસ છની સેવો. આસાણુ ૭ માસ દુધ બતીસો સાંજ સવાર, ધીનો દીવો સવાપહોર, અનાજ એક વખત ખાવો, દાતણ કરતાં મુખ દખણ દીશે, નહાતાં મુખ પુરવ દિશે, જાડે જતાં મુખ ઉતર દિશે, ભજન કરતાં મુખ પશ્ચમ દિશે, અચળેશ રાતી લાખીનો, નવ સોપારી, નવ લવીંગ, નવ એલચી, નવ જનારી, શ્રીફળ એક, ૭ મહિના અકલકરાનો દાતણ કરવો, એક વખત નહાવું, દિન પહોર ચઢે લખતે પેલમી આરાધ, નરનારી શીખે સાંભળે, જનમ જનમનાં પાતક જાય.

નૂર સતાગર.

"પિલમી આરાધ" નામના ભજનમાં નૂરસતાગર અમીની પાવન લઈ પાટ પધારશે. ઈત્યાદી ભવીષ્ય વાણી આપણે વાંચી છે. તે પ્રમાણે તેમની આ તરફ પધરામણી થઈ હતી. નૂર એટલે જોત અને સતા એટલે શક્તિ અને ગર એટલે ગુરૂ એવો અર્થ એ નામનો થાય છે. શક્તિપંથી આ મહાગુરૂને ઘણું માન આપે છે. નૂરસતાગરને ઉપદેશ અર્થે હિંદના દેશો તરફ અલમુતના વાલી અલી ઝીકરેતલસલામે મોકલ્યો હતો.

પિલમીઓની ખાસ નેમ પ્રમાણે માતા પંથીઓને પ્રીય થવા પોતે મુસલમાન છતાં તેમણે માતા પંથીઓને, પસંદ પડે એવું હિંદુનું નામ રાખ્યું હતું. મુસલમાનો આગળ "સૈયદ સાદાત" એવું મુસલમાની નામ બતાવ્યું હતું; હાલ પણ તે એ બે નામથી ઓળખાય છે. પિલમી ઉપદેશકોની રીતિ ફારસી, શાહેર શેખ સાદીના નીચે લખેલા બેતમાં આપેલી શીખામણને મળતી આવતી હતી.

બેત—સાદી યા ગર વસ્લ ખાહી, સુલેહકુન બા ખાસો આમ;
બા મુસલમાં અલ્લા અલ્લા, બા હિંદુ રામ રામ;

આ બેતની મતલબ એવો છે કે, સૌની પ્રીતિ મેળવવી હોય તો સૌ સાથે સભ્યતાથી વર્તવું, મુસલમાન આગળ અલ્લાનું અને હિંદુ આગળ રામનું નામ લેવું.

નૂરસતાગરનું વર્ણન ખોજા પંથનાં ઘણાં જ્ઞાનોમાં છે. તેમાં "રમત" નામનું જ્ઞાન મુખ્ય છે, તેનો સાર ટૂંકાંમાં લખું છું.

આ જ્ઞાનના પ્રારંભમાં એમ કહ્યું છે કે, "શિષ્ય પુછતે હો સ્વામીજી આજ કળજુગ મધ્યે પરિબ્રહ્મ ક્યાંથી [illegible]

ઓઃ કુયો. સરજનહાર જન સતગુર સો દેવ વાચા મુજો હે મુનીવરો " આ શબ્દોનો સાર એવો નિકળે છે કે, નૂરસતાગરના શિષ્યોએ તેમને ઈશ્વરના અવતારનું માન આપ્યું છે. એ વાર્તામાં લખ્યું છે કે, નૂરસતાગર સંતરદ્વીપ દેલમ દેશ તરફથી ગુજરાતના પાટણ નામના ગામમાં આવ્યો તેણે ત્યાંના એક મંદિરમાં શિવની પિંડી ઉપર પગ મુકયો પુજારીએ તેને વાર્યો અને જણાવ્યું કે, આ દેવ ઉપર રાજા સિદ્ધરાજ ફુલ ચડાવે છે તેના ઉપર તું પગ કેમ મૂકે છે ! પીરે કહ્યું કે, તારો એ દેવ હોય તો તેને બોલાવ. પૂજારીએ કહ્યું, પત્થરની મૂર્તિ બોલે નહિં, પીરે હુકમ કરવાથી મંદિરની સર્વ પ્રતિમા જાગૃત થઈ ગઈ તે નૃત્ય અને ગાયન કરવા લાગી, ભીંતો ઉપરનાં વાજિંત્રનાં ચિત્રોમાંથી મધુર સ્વર નિકળ્યા.

પૂજારી અચરતીમાં પડયો અને તેણે આ ખબર તરત રાજાને પહોંચાડી. રાજા " જનીપા " નામના જોગી જોડે મંદિર આગળ આવી પહોંચ્યો અને પીરનો પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર જોઈ પગે પડયો. આ પછી જનીપા અને પીર વચ્ચે કેટલીક પરિક્ષા ચાલી. જનીપાએ એક દંડ આકાશભણી મોકલ્યો. પીરની મોજડી તે દંડને પાછો લઈ આવી. આવા ઘણા ખેલ આ વાર્તામાં લખ્યા છે, તે બધા અહીં લખવાની અગત્ય નથી અંતે જનીપા અને તેના સાથીઓ પણ પીરને નીમ્યા, અને ધર્મ માગ્યો. પીરે તેઓને બ્રહ્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો એ પ્રસંગે એ પીરના ઘણા શિષ્ય થયા તે પછી એ પીર દેલમ દેશ ભણી ગયો.

એ વાર્તામાં લખે છે કે, જંબુદ્વીપના નવસારીના ગામમાં રાજા સુરચંદને ઘેર કુંવરોનો જન્મ થયો તેનું નામ તેણે " પ્રા-

લખુરે " રાજ્યનું જ્યોતિષીઓએ ભવિષ્ય કહ્યું કે, એ કન્યા તમારું તારણ કરશે. કુંવરી મોટી થઈ રાજાએ તેનાં સગપણનો વિચાર કર્યો; પણ કુંવરીએ જણાવ્યું કે, મારો વર દિલમ દેશમાં છે તે મને વરવા અહીં આવશે. રાજાએ કન્યાને એક જુદી મેડીમાં રાખી, ત્યાં તે પીર નૂરસતાગરનો જપ કરતી હતી. રાજાની કુંવરીએ એક પારધીને રોજ સવાસેર હરણનું માંસ લાવી આપવા હુકમ કર્યો હતો. તે પકાવી તેમાંથી એક આંગળી બોળીને હોઠને લગાડતી. ઘણાં વર્ષો વીત્યાં પછી નૂરસતાગર નવસારીના જંગલમાં આવ્યો. ત્યાં પશુપક્ષીનો મેળાવડો થયો તે દહાડે પારધીને હરણ ન મળતાં તે ત્યાં જઈ નિકળ્યો. તેને પીરે હરણો પાસેથી માંસ અપાવ્યું જે હોઠને લગાડતાં કુંવરીને પીરના આવવાની ખબર પડી. કુંવરીએ આ વાત રાજાને જણાવી, રાજા પીર પાસે ગયો અને પગે પડ્યો. પીરે તેમને બ્રહ્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો; પછી પીરને પાલખીમાં બેસાડી રાજા દરબારમાં લઈ આવ્યો અને તેની જોડે કુંવરીનાં લગ્ન કીધાં. લગ્નની રીતમાં ઘણા સરંજામની સાથે ગંગા નામની ચાકરડી અને " ચમ્પ " નામનો ચાકર આપ્યો.

આ ગામમાં પીર નૂરસતાગરના ઘણા મુરીદ થયા. તેમાંથી થતી પેદાશ જોઈ ચમ્પનું મન બગડ્યું. તેણે પીરને ઠેકાણે પાડી પોતે પીરની જગ્યા ઉપર આવવા વિચાર કર્યો. પીર સમાધિમાં હતા ત્યારે ચમ્પે બીબીને સમજાવ્યું કે, પીર સમાધિમાંથી જાગૃત ન થાય તો આપણી શી ગતિ થાય; માટે એ વિષે આપણે પીરને પુછી માહિત થવું જોઈએ. બીબીએ તેમ કર્યું. પીરે કહ્યું કે, મારા શરીર ઉપર માખ બેસે, ત્યારે સમજવું કે, મારા શરીરમાં જીવ નથી. આ વાત બીબીએ ચ-

ય પાસે કરી. અને સમાધિની હાલતમાં પીરનાં બદન ઉપર ખાંડ છાંટી તે ઉપર માખ બેસવાથી તેણે પીરના પરદે થવાની વાત જાહેર કરી અને દફન કરાવ્યો.

પીરની કબરની બાજુમાં અને ખાડો ખોદી પોતાના એક ચેલકાને કંઈ એક બહાનો સંતાડયો અને પોતે પીરની ગાદીનો વારસ છે એમ શિષ્યોને જાહેર કર્યું, તેની સામે ખોટ નામના એક પીરના ચેલાએ દાવો ઉઠાવ્યો; અને આ વાતનો ખુલાસો મેળવવા તેઓ શિષ્યો સમેત પીરની કબર પાસે ગયા અને સવાલ કર્યો. કબરમાંથી એમ અવાજ થયો કે, " ખોટ ત્યાં ખોટ અને સચ ત્યાં સચ " આ બોલવુ પીરનું નહિં પણ સચના ચેલાનું હતું. આથી તરેહનો દગો પીરથી ખમી શકાયો નહિં. પીર રોપટરૂપ થઈ કબર મહિંથી નીકળી આવ્યો. સચ નાઠો અને તે ધર્મનાં પુસ્તકો સમેત મેઘવાળોના પાડામાં ગયો અને તેવડે મેઘવાળોને બોધ્યા.

પીર નૂરસતાગર સુમારે સાતસો પચાસ વર્ષ ઉપર થઈ ગયા છે એમ અનુમાન થાય છે. આ કથામાં સિદ્ધરાજ જોડે તેનો સબંધ બતાવ્યો છે. રાસમાળા નામના ગ્રંથમાં સિદ્ધરાજનું વૃત્તાંત છે, તેમાં લખ્યું છે કે, સિદ્ધરાજે ઈ૦સ૦ ૧૦૯૪ થી ૧૧૪૩ સુધી રાજ્ય કરયું હતું. એ અનુમાનને બીજો ટેકો અલીઝિકરતલ સલામની હકિકત ઉપરથી મળે છે. તે એવી રીતે કે, એના વખતમાં નૂરસતાગર અલહુતમાં હતો એવી વાત માતંગના કવીતમાં છે. ને આગળ આવસે અલીઝિકર તલસલામના વૃત્તાંતમાં તેની વફાતનો સન ૫૬૧ હીજરી બતાવેલો છે.

આ પીરની દરગાહ સુરતની દક્ષિણે આઠ કોશ ઉપર ન-

વસારી ગામમાં છે. એ ગામ ગાયકવાડ સરકારના તાબામાં છે. એ પીરના શિષ્યો ઘણા ખરા પીર ઇમામદીનને, નૂરસતાગર અમારો ધારો થાય; એમ તેમને સમજાવી વાળી લીધા હતા; અને તેની દરગાહ પણ તે પછી તેમના વંશવાળાઓના કબજામાં આવી હતી. એ દરગાહ ઉપર સુમારે અઢીસો પાયદી શિષ્યો પૈકી દશોંદ આપે છે, તેમાંથી પુજારી અને દરગાહનું ખરચ ચાલે છે.

એ પીરના શિષ્યો કણબી, ખારવા, કોળી ઇત્યાદિ છે. અસલ એક ઓટલા ઉપર એ પીરની કબર હતી, તે ઉપર ખોજાઓએ ઉપરાણું કરી દરગાહ બનાવી હતી. તેને સુમારે સો વર્ષ થયાં હશે તે પછી તેને વધારવાના ખર્ચમાં ખોજા શેઠ કાસમભાઈ નાથાભાઈ અને બીજાઓએ મોટી રકમો ભરી હતી. એ પીરનો ઓરસ દરવર્ષે રમજાનની ૧૭ મી તારીખનો ભરાય છે. ત્યાં એના મુરીદ અને ખોજા લોકો તથા બીજી જ્ઞાતિના માણસો પણ એકઠાં થાય છે.

ખોજા પંથના ગનાનોમાં એમ કહ્યું છે કે, એ પીરની એકવાર ભેટ લીધા વિના ચોરાસી લાખ ફેરાની મુક્તિ થતી નથી. એ જગ્યા ઇમામશાહી સૈયદોએ આગાખાનને કબજે ન આપવાથી સંવત ૧૯૨૨ ની સાલમાં તેની સત્તા ખેંચી લેવામાં આવી હતી એમ કહેવામાં આવે છે.

ઇસમાયલી સુઝરાની ચોપડીમાં નૂરસતાગરનું બીજું નામ "નરમહમદ" એવું જણાવ્યું છે અને તે ઇમામ ઇસમાયલનો દીકરો હતો એમ લખ્યું છે; પણ એ વાત બંધ બેસતી નથી. ઇમામ ઇસમાયલના દીકરા મહમદના વખતને સુમારે અગીઆરસો વર્ષ થયાં હશે અને નરસતાગર સુમારે સાડા

સાતસો વર્ષ ઉપર થઈ ગયાનું આગળ કહ્યા પ્રમાણે આધાર વાળી બીનાથી જણાયું છે; માટે ઇસ્માએલનો દીકરો મહમદ બોધ અર્થે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો એ બનવું અશક્ય છે. ઇમામ ઇસ્માએલના દીકરા મહમદની હસ્તી વિષે મતભેદ છે; પણ ઇસ્માએલીઓના મત પ્રમાણે તેમને દુશ્મનોના ભયને લીધે યમનના મુલકમાં છુપી રીતે રહેવું પડ્યું હતું.

નુરસતાગર ઇમામ ઇસ્માએલનો દીકરો હતો એ વાત ઇમામશાહી સૈયદોની જોડેલી હોવી જોઈએ. મને પીરાણામાં ઇમામશાહી એક સૈયદ મળ્યો હતો તેને મેં ખોજાપંથની હકીકત પુછી, તેણે મારી સાથે જે વાત કરી તે ખાકી ખોજાની ઇસ્માએલી ગુજરાતી ચોપડીને મળતી આવતી હતી, તેથી હું ધારું છું કે, તે ખાકીએ ઇમામશાહીઓને પુછી લખેલ હશે, ખાકીની ચોપડીમાં આધારની વાતો કરતાં જોડમેળ વધારે જણાય છે; તોપણ તેની કોશિશ સ્તુતીપાત્ર છે એમ મારે કહેવું જોઈએ. એ ચોપડીમાં કેટલીક વાતો અગત્યની છે તેની મદદ મેં ઉપકાર સાથે આ વૃત્તાંતમાં લીધી છે.

નુરસતાગર પોતે જ્ઞાની હતો અને શિષ્યોને પણ અંતનો બોધ તે તેવોજ કરતો હતો. એના શિષ્યો એને ઇશ્વરનો અવતાર ગણતા હતા અને બ્રહ્માનો અવતાર પણ લેખતા, એ વાત માતાપંથીઓ પારેથી મળેલા દશ અવતારના ભજનમાં છે તે ભજન હું અહીં ટાંકું છું.

સતજુગમાં પ્રભુએ ચાર અવતાર લીધા, પ્રથમ કોરંભ અવતાર લીધો, કોરંભરી માતા પદમાવતી તેને પેટે અવતરયા, પીતા પુર્ણરિખ કહીજે માન સરોવરમાં કુંડ કીધો છે, ત્યાં મદ કોટિક દૈતને મારયા

છે; દૈતની માતાતો સંખાદેવી પિતાતો નારાકંશ, તેનો દીકરો તે શંખાસુર અવતર્યો, તેને ધરતીના મધ ખાધા, તેનું નામ મદ કીટક તે માર્યો ત્યારે બીજો અવતાર મચ્છનો લીધો, તેની મા સંખાવતી, પિતાઅતીતરખ, ગુર શીલાનંદ તે સંખા દાણુવ કાજે અવતર્યો; સંખવો બ્રહ્માજીના વેદ હરી ગયો, તેની માતા જારજાદેવી, પિતા સામેરી રખ, તે હંસના ખેત્રમાં માર્યો છે; ત્રીજો રૂપ વારાહીનો લીધો, તમ્મર દાણુવ દેવ જુધ કીધો, વારાહીની માતા તો પદમાવતી પિતા દેહુરખ, ગુર દેવચંદ, તમ્મર દાણુવની માતા જાંબુવંતી, પિતા સિહભાગ તે દોર સમુદ્ર ખેત્રમાં માર્યો છે. ચોથો અવતાર નારસિંહનો લીધોછે, પેરાજ કારણ જુધ કીધો છે, માતા લીલાવતી, પિતા તો કંસવરઆણ, તેને પેટ અવતાર લીધો છે, દૈત હરણાકંસ માર્યો છે, હરણાકંસની માતા તો માછગંધા, પિતા આદક તે કાશમીરીમાં નારસિંહરૂપ હોય માર્યો છે; એતા અવતાર મજુદ સતજુગમાં લીધા; તા પછી ત્રેતાજુગમાં અવતાર હરી લીધા; પ્રથમ તો વામનરૂપ લીધો છે; તેની માતા લીલાવંતી પીતા હરીકસ, ગુર વિપચંદ, વામનરૂપ લઈ બળીને માર્યો; ત્યાંથી ફરસરામ અવતર્યો, ખેત્ર ઇંસાપુદમાં અવતર્યો છે, માતા રણુકાદેવી, પિતા જમદારખિ, ગુર અંગરખ, દૈત સસા અરજણ માર્યો, સસા અરજણની માતા જનતારકી, પિતા જાણુધન તે ફરસારામ માર્યો, સાતમો અવતાર શ્રી રામચંદ્રનો લીધો, તેની માતા કોસલા, પિતા દશરથ, ગુર વશિષ્ટમુનિ, અજોધામાં અવતર્યા છે, ત્યારે જાણુરખ ઘરે સીતા અવતર્યાં છે, તે ત્યાં રામ [illegible]

વનવાસ થઈ આવ્યા છે, નવતાડી પાડી છે, રામચંદર સીતા પરણ્યા છે, ત્યાંથી રાવણનો વેર લાગ્યો છે, રાવણરી માતા નજટા. પિતા દેશરથ, રાવણ અસુર થયો છે, તે સીતા હરી ગયો છે, તે રાવણ માર્યો છે, લંકાં વિભિષણને સોંપી છે, સીતાજી વારી આવ્યા છે, ત્રેતાજુગ આવી રહ્યા છે. ત્યારે દ્વાપર આવ્યો છે, નવમો અવતાર લીધો, પ્રથમ અવતાર કરસનજીનો, માતા જશોદાજી પાર્યા છે; કંસ મારવા કાને અવતાર લીધો છે; કળજુગમાં બુદ્ધરૂપ લીધો છે; તેની માતા કરણાવતી, પિતા તો વછરાજ. તે અંતર્જોતમાં બેઠો છે, તેની માતા ગંધારી. પિતા અંધરાજ, તે વાઘપર માર્યો, નુરસતાગરજી વેદ સુણાયો, મુસલમાન હોઈ વેદ સુણાયો, કળજુગ બેઠો તે હોણુદને, ભાદરવા વેદ તેરસ વાર શુક્રવારને દને કળજુગ બેઠો છે.

નૂરસતાગરની પોતાની વાણીનાં ભજનો મને મળ્યાં નથી પણ નૂરસતાગરના મતો તે પાછીના પીરોએ પોતાના જ્ઞાનોમાં બતાવ્યા છે તેમાંથી "સતગુર નૂરના શ્લોક" એ નામના જ્ઞાન માંથી થોડાક શ્લોક હું અહીં લખું છું.

સતગુર કહેરે દિલમાં દેવળ પુજીએ, અને દિલમાં દેવદુવાર;
દિલમેં સાંઈઆ આપ વસીતો દિલમાં આપ દિદાર;
સતગુર કહેરે આપે હરીઆ હેર હુવે અને આપે વરસે નુર
આપે સબ ઘટ દીસતા સો અંધા કે મન દુર. ૧

ફિરેસ્તાની તવારીખમાં સૈયદ મહમદ નુરબક્ષ વિષે હકિકત નિકળે છે તે આ મહાપુરૂષની હકીકત સાથે મળતી આવે છે. પીર શમસના વૃત્તાન્તમાં ફિરેસ્તાની કિતાબ ઉપરથી કેટલુંક તારણ લીધું છે તે આગળ વાંચવામાં આવશે. તેમાં બતાવ્યા

ણું બદક્શાનમાં તેના મુરીદ હતા ત્યારે બીજે ઠેકાણે પણ હશે. મીર હૈદરે અમીર સૈયદ મહમદ નુરબક્ષનો રસાલો વાંચ્યો હતો તેથી જણાય છે કે, તેમણે કેટલીક કિતાબો બનાવી હશે. પણ મને તેની કોઈ કિતાબ હાથ લાગી નથી. ફિરસ્તાની બિના ઉપરથી વિશેષ એ જણાય છે કે, શાહ કાસમ અનવાર જેને મુરીદો જમાનાનો ઈમામ ગણતા તેનો આ મહાપુરૂષ બાપ થતો હતો અને પીર શમસ શાહ કાસમના મુરીદોમાંથી હતો એમ પણ ફિરસ્તાની બિનાથી જણાયું છે. માતાપંથને “ જોતપંથ ” પણ કહે છે એ મતને અનુકુળ આવે એવો નુરબક્ષ એટલે જોતનો આપનાર લકબ રાખ્યો હતો. એણે પોતાને ઈશ્વરનો અવતાર અથવા ઈમામ મનાવ્યો છે.

ચચ અથવા માતંગ.

નુરસતાગરનો શિષ્ય ચચ જેને નુરસતાગરે પોપટ રૂપ થઈ નસાડયો અને તે મેઘવાળોના પાડામાં સંતાયો એવી વાત પાછળ આવી છે. ખોજા લોકો આ ચચને “ ચચમુખી ” ના નામથી ઓળખે છે અને મેઘવાળો તેને માતંગનું નામ આપે છે. તે કહે છે કે, હજરતઅલીએ અલમુતગઢમાં નુરસતાગરને જે મંત્ર આપ્યો હતો તે તેણે પોપટરૂપ થઈ માતંગને આપ્યો ને તે મંત્રવડે માતંગે મેઘવાળોને બોધ્યા, મેઘવાળો માતંગને ઈશ્વરનો અવતાર ગણે છે. એણે મેઘવાળોને શી રીતે બોધ્યા તે સમજવા સારૂ માતંગનું એક કવીત અહીં ટાંકું છું.

માતંગનું કવિત.

અલમુતગઢ આલી આવ્યો, કોકો મુંજા આપ્યત્ર પાળશો, પચ્ચીશ ગામ સોસબપન મિતરેમેં સહ સંભળાવે; તબ ઉચરા નુરસતાગર નેણુવાય, દેવ તારા આપ્યત્ર પાળશું. જેમ હજરતઅલી કહે તેમ કરશું, ઉઅમણુ જઈ ગમન કરશુ આગળ સીમ નહિં મુજંત, દો નેણુ એર રોદન કીઆ. આગળ છે પાલણુરે ભયા, બે બેનડીના વેર હતો તે મેલાપત કરશુ, અમનપુર, આડનપુર, વદનપુર, વ્યાસપુર, કેલજુગ કઈ સાખ હુયે, કરમુ તો કરે કોલાહલ. અમોએ આલી, અમોએ ઈશ્વર, અમોએ રૂપ આગળ ધરતે; મહદ્દીપ, જંબુખંડ, ડંભર માતંગ નામ ઉચ્ચરતે, થાન બેઠો દાન દેશો, રાય રંક દોય સીજાવશો, દેખ મુનારા મુલતાનના, મુલતાન આપે મુરેશું ધામ. સુણો ન સુશ્રમ દશ અવતાર, નવ અવતાર આગે રમ્યા. દશમો મેઘધારેં જે ધરે, મહેસરી માતંગ આપો દેવ. ૧

આ કવિતનો અર્થ કોઈ કોઈ જગ્યાએ સમજાતો નથી; તોપણુ સમજ પડે છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છેઃ-અલમુતમાં અલીએ આપણુ કર્યું હતું. તેણે કહ્યું કે, મારાં વચન કોઈ કોઈ પાળશો ! આ વખત નુરસતાગરે આંખોમાં આંસુ લાવી કહ્યું કે, હે દેવ, તારાં વચન અમે પાળશું અને જેમ તમે કહેશો તેમ કરશું.

નુરસતાગરના વખતમાં હજરતઅલી અલમુતગઢમાં ન હતા. હજરતઅલીને તો પાંચસો વર્ષ થઈ ગયાં હતાં. આ વખત અલમુતમાં હસનઅલી ઝિકરતલસસલામ બાદશાહ હતો તેને હજરતઅલીનો અવતાર ગણી તેના વિષે બોલવામાં આવ્યું હશે. અલમુતગઢમાં આપણુ પણુ તેણેજ કીધું હતું ઈત્યાદિ તેના

વિષેની બીના બીજા ભાગમાં આવી છે.

આ કવિતમાં વળી ઉગમણું ગમન કરવાનું કહ્યું છે તે હિંદુસ્તાનમાં બોધ અરથે જવાની કબુલાત જણાય છે. માતંગે વળી કહ્યું છે કે, " હું અલીફું હું ઈશ્વરશું અને આગળ જે ઈશ્વરનાં રૂપ થયાં છે તે બધાં મેં લીધાં હતાં. નવ અવતારમાં મેં આગળ રમત કરી હતી અને હમણાં મેં દશમો અવતાર ધારણ કરયો છે. "

ગેબવાળો એમ કહે છે કે, તેઓ પવિત્ર રૂષિ હતા. પણ ગાયનો વધ કરવાથી અપવિત્ર થયા. ગેબવાળો કહે છે કે, રૂષિઓએ મહુડાના ફળનો રસ પીધો તેથી ઘેલા બની ગયા અને ઘેલાપણામાં ગાયની હત્યા કીધી, આ બિના પિર સદરદીનના એક જ્ઞાનમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલી છે, તે તે પીરની હકીકત જોડે ટાંકવામાં આવશે.

માતંગની જગ્યા સિંધના " શાએબા બજાર " નામના ગામની ઈશાન્ય ખુણા તરફ ગાયુ કોશના અંતરમાં છે ત્યાં તેના શિષ્યો યાત્રા કરવા જાય છે આ પંથવાળા કહે છે કે,

" પેલા જુગનો શબ્દ આ દેશ નબી કેયો સલામ સદાછ ગુરૂ સતગુરે વરતાઈ રમાચાર અને ધરમ કે જોઆર સીં વરતાઈ ગુરભામ.

આ ભાષા સમજાય છે, માટે ટીકા લખતો નથી. ભામ એટલે ભામે તે માતંગનો પડ પૌત્ર કહેવાય છે. તેની જગ્યા સિંધના નગરઠઠ્ઠામાં છે. માતંગનો વંશ માતંગ પોત્રા કહેવાય છે. નૂરસતાગરનો " સદાછ " શબ્દ બીજા પંથનાં જ્ઞાનોમાં પણ આવે છે (સામ સદાછએ મુલ્લા એ જ્ઞાન જુઓ)

માતંગ વિષે બીજી એવી હકીકત મળી છે કે, તેના પિતા

એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રૂમશામ તરફનો રહેવાશી હતો. પોતાના પિતાનાં પુસ્તકો લઈ નાઠો, તેના ભાઈઓ પાછળ થયા ત્યારે તે સિંધના મકડા ગામમાં એક મેઘવાળના ઘરમાં ભરાયો મેઘવાળે તેને પોતાની કુંવારી દીકરી એક ખાટલામાં સુતી હતી તેની જોડે સુઈ રહેવા કહ્યું તેના ભાઈઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમના પુછવાથી મેઘવાળે કહ્યું કે, મારા ઘરમાં તો મારી દીકરી ને જમાઈ સુતાં છે તે શિવાય બીજું કોઈ નથી, એ સાંભળી તે પાછા વળી ગયા; પણ તે બ્રાહ્મણને મેઘવાળે કહ્યું કે, મારી દીકરીને તેં આજ બચાવી માટે તેને તું પરણ. બ્રાહ્મણે તેમ કીધું, પાડે દિવસે તે બાઈને ગર્ભ રહ્યો. પ્રસવ વખત તેણે જોતિષ્યના નિયમ પ્રમાણે જોયું તો બે ઘડી પછી પુત્ર જન્મે તો પ્રતાપી નિકળે, એમ તેને જણાયું; માટે તેને પોતાની સ્રીના પગ તંગ બંધાવ્યા અને વખત થયો ત્યારે છોડતાં પુત્રનો પ્રસવ થયો, તેનું નામ તેની માને તંગ બાંધ્યો હતો માટે " માતંગ " પડ્યું.

ચચ અને માતંગનો ઇતિહાસ એટલો બધો મળતો આવે છે કે, જેથી તે બે નામ એકજ સખસનાં હતાં એમ માનવાને સંશય રહેતો નથી. માતંગ ઘણો પ્રતાપી પુરૂષ થઇ ગયો છે. તેણે ઇતિહાસિક વાતો જોતાં જુનાગઢના અસલ રાજ્યવંશ ચૂડાસમા, પોરબંદરના જેઠવા અને કચ્છના જાડેજાઓમાં સારૂ માન મેળવ્યું હતું. એના વંશના " માને " નામના સખસે કચ્છ વિષે કેટલુંએક ભવિષ્ય કહ્યું છે તે પ્રમાણે બને છે એમ કેટલાક લોકો માને છે. માતંગના વંશના હજીપણ કચ્છના રાવ અને નવાનગરના જામને ટીલો બેસતી વખત ટીલું કરે છે તે સમે બ્રાહ્મણ જેવા પણ તેની છીટ ગણતા નથી.

રામદે પીર.

આ પીરના જુદા શિષ્યો છે; પણ તેનો મત પહેલાં કહેલા મતનો વારસો છે. રામદે પીર તુંવર જાતનો રજપુત હતો એ-ની માનું નામ "મેણલી" અને બાપનું નામ "અજમલ" હતું એની સમાધ પોકર્ણના કોરંભડા ગામમાં છે (થળમાં) એની યાત્રા ભાદરવા સુદ ૧૧ ની ભરાય છે તેમાં તેના શિ-ષ્યોનો જમાવ થાય છે. એના શિષ્યો રજપુત, લોહાણા, ઓસ-વાળ અને મારવાડા મેઘવાળ વિગેરે છે. તેઓ એને ઈશ્વરનો અવતાર ગણે છે એ પીરનો વંશ નથી; પણ એના ભાઈ વીર-મદેનો વંશ છે તે રામદે પોત્રા કહેવાય છે. તેઓ કચ્છનાં "કુ-રાદી" અને "ખાનાએ" નામનાં ગામડાંમાં છે તથા પચ્છમ અને થળમાં પણ છે, તેમને રામદેપીરના શિષ્યો કાંઈ દાન આપે છે. આ લોકો પણ હજરતઅલીને ઈશ્વરનો અવતાર ગણે છે. તેમના દશ અવતારના ભજનમાં તે પ્રમાણે લખ્યું છે તે ભજન અહીં લખવા દુરસ્ત ધાર્યું.

પ્રથમ તે સુન. સુન તે નસુન, પહેલા નરારંભ, નરારંભ તે આદ, આદ તે અનાદ, અનાદ તે અહંકાર, અહંકાર તે સેન, સેન તે ફેન, ફેન તે કરીઅપ, કરીઅપ તે કંદ્રપ, કંદ્રપ જગમાં જળ ઉપાયા, જળમાં કમળ, કમળમાં બ્રહ્મા, બ્રહ્માગે અતીતસેન, અતીતસેનગે મચ્છાવતાર, મચ્છગે માન, માનગે જરમાન, જર, રમાનગે પુરૂવરખ, પુરૂવરખગે કોરભ અવતાર, કોરભગે એ-લ, એલગે ડેલ, ડેલગે વારાહ, વારાહગે રાતમ, રાતમગે ગોત-મ, ગોતમગે હરીકસ. હરીકસગે નારસંઘ, નારસંઘગે એખંગ એખંગગે બેખંગ, બેખંગગે સસબ્રખ, સસબ્રખગે ...

ધન. કેસરધનરો વામન, વામનરો માનધાતા, માનધાતારો કરીઆપ, કરીઆપરો ઝંઆઝપ, ઝંઆઝપરો મભાત, મભાતરો ત્રશીધ, ત્રશીધરો હરચંદ, હરચંદરો રોહીદાસ, રોહીદાસરો જમદગ્ધ, જમદગ્ધરો ફૂરસરામ, ફૂરસરામરો શ્રીધર, શ્રીધરરો અંગદ, અંગદરો ભાગીરથ. ભાગીરથરો દુદેવ, દુદેવરો અજેપાળ, અજેપાળરો રૂપ, રૂપરો દશરથ. દશરથરો રામાવતાર, રામરો લવ, લવરો પરીખત, પરીખતરો ઇંઆસીન, ઇંઆસીનરો બીઆસીન, બીઆસીનરો વાસદેવ, વાસદેવરો કાનદેવ, કાનદેવરો મજુપત. મજુપતરો અનરદ, અનરદરો વનરદ. વનરદરો વછરાજ, વછરાજરો બુધાવતાર, બુધરો નુરસતાગર, નુરરો અમીવિખ, અમીવિખરો આલીશેર (હજરતઅલી) આલીસેરરો આદમ, આદમ આવરો. મોરો નામ ધરાવશે.

પીર શમસ.

નુરસતાગરના બે ચેલા હતા, એક ચમ અને બીજો ગોટ. ચમ મેઘવાળોનો ગુરૂ થયો અને ગોટ તે પીરનો વારસ ઠરયો. ગોટ વિષે કાંઈ વધારે બિના જણાયલી નથી. પીરશામસ ગોટનો વંશજ અથવા પંથી હોયો જોઈએ કેમકે તે પીરશામસને " શામસગોટ " એમ ગોટનું વિશેષણ લગાડી બોલવામાં આવે છે. પીરની ટીપમાં નુરસતાગર પછી ઇમામદીનનું નામ આવે છે તેને " ઈદ્રઈમામ ઠરાશે " વાગુ કહે છે તે કદાચ ગોટનું નામ હોય.

શમસ વિષે " ચંદ્રભાણુ " નામનાં ગ્રાનમાં લખ્યું છે કે, તેણે શિષ્યો પાસેથી માણસનું માંસ માગ્યું હતું અને તેને

માટે ઘણુ લાંબા કહાડયા હતા; અને ચંદ્રભાણુ નામના ભકતે પોતાનું માથું કાપી આપ્યું તેનું ખાણું બનાવ્યું; પણ તે ખાણું ચંદ્રભાણુ વિના ખાવા ના પાડી; અને તેને સજીવન કરી સાથે જમાડયો. આ વાર્તા માતાપંથના સગાળશા અને મોલીઆને મળતી છે એટલે તેની નકલ કરી હશે (શેઠ સગાળશા સાધુ સેવ્યા, વાણીએ પાળ્યુ વ્રત. એ ભજન જુઓ)

ચંદ્રભાણુને મળતું " સુરભાણુ " નામનું જ્ઞાન છે સુરભાણુ ભકતે આ પીરને પોતાની ચામડી ઉતારી આપી હતી તેની તેણે મોજડી બનાવી એમ જ્ઞાનમાં લખ્યું છે. ચંદ્રભાણુ અને સુરભાણુના વખતમાં એક " હુરજી " નામના મોચીએ પીર શમસની ઉત્તમ સેવા બજાવી હતી. ચંદ્રભાણુ એક, સુરભાણુ એક અને હુરજી મોચી અડધા એમ ખોજા લોકો પોતાના પંથના અઢી મોમન ગણે છે તેઓ જ્યારે પ્રાર્થના પડે છે ત્યારે આ અઢી મોમનની હિમાયત માગે છે. (અઢી મોમન જે મસાર, એમ બોલે છે) " મોમન ચિંતામણી " નામના જ્ઞાનમાં પીર શમસની વાર્તા નીચે પ્રમાણે આપી છે.

પીરશમસ ઉપદેશ અરથે ગોવીરા દેશ ફર્યો હતો. ચીનાબ નગરી જ્યાં કાર્ણીંગા નામનો દૈત્ય રાજ્ય કરતો હતો અથવા માતાપંથના મત પ્રમાણે હાલ પણ કરે છે. ત્યાં એ દૈત્યની વહુ સુરજારાણી અને તેના કુંવર કમળાને તેણે બોધ્યા હતા. આ પછી એ પીર મુલતાનના ઉંચ શેહેરમાં આવ્યો, ત્યાં એક મસજીદમાં ઉતર્યો. એક દહાડે તે દરિઆ કિનારે ગયો અને એક કાગળની હોડી બનાવી તેમાં બેસી દરિઆની સહેલ કીધી.

આ શેહેરમાં બાઉદીન નામનો પીર રહેતો હતો તેણે તેની

મેડીના ઝરૂખામાંથી આ ખેલ જોયો તેની નજરથી હોડી ભીં-જાવા લાગી, પીરે આ માણસને શાપ દીધો તેથી તેને તત્કાળ શીંગડાં ફુટી નીકળ્યાં, તેથી તેનું ડોકું ગોખમાં અટકી પડ્યું. બાઉદીને પોતાના દીકરા સદરદીનને પીર શમસની શોધમાં મોકલ્યો, તેણે તેને મસાણમાં ખોળી કાઢ્યો. સદરદીનની અરજથી પીર શમસે શીંગડાં તો મટાડ્યાં પણ તેના દાગની નિશાની વંશ-પરંપરા રાખી. આ પછી બાઉદીને પીર સમસને એક દુધથી ભરેલો કટોરો મોકલ્યો. પીર સમસે તેના ઉપર ફુલ છાંટ્યાં. આ ક્રિયાની મતલબ એવી હતી કે, બાઉદીને એહમાં જણાવ્યું કે, આ કટોરો જેમ દુધથી ભરેલો છે તેમ આ દેશમાં પીરો ભરેલા છે; માટે અહીં તને રહેવાની જગ્યા નથી. પીરે જણાવ્યું કે, આ ફુલ જેમ વગર બોજે રહેલ છે તેમ હું રહીશ.

પીર સમસ પાસે એક અમીરનો દીકરો આવજા કરતો હતો તેના ઉપર તેની પ્રીતી બંધાઈ હતી. દૈવ યોગે તે છોકરાનું મૃત્યુ થયું, તેથી તેના સમ્બંધીઓ ઘણું કલ્પાંત કરવા લાગ્યાં. ઉચના પીરોને એકઠા કરી તે છોકરાને જીવતો કરવા વીનંતી કરી; પણ તેઓથી કાંઈ બન્યું નહિં. અંતે એ છોકરાની લાશ પીર સમસ પાસે લાવ્યા, પીરને ઘણું દયા આવી, તેણે લાશને કહ્યું કે, " ઉઠ ખુદાકે હુકમસેં " પણ છોકરો ઉઠ્યો નહિ. અંતે " મેરે હુકમસેં ઉઠ " એમ કહ્યું ત્યારે આળસ મરડીને છોકરો બેઠો થયો. (દૈત ભેદ ત્યાગ કરી ઉઠવા કહ્યું ત્યારે ઉઠ્યો)

આ કરામત જોઈ લોકો દિંગ થઈ ગયા; પણ ઉચના પીરોને ઈર્ષા થઈ, તેમણે ખુદાને અપમાન કરવાનું પીર શમસ

ઉપર તહોમત મુકયું. તેની સજા તેના બદનનું ચામડું ઉખેડી કહાડવું એવી ઠરાવી. આ ઠરાવ સાંભળતાં પીર શમશે પોતાની ચોટલી પકડી ખાળીયું ખેંચી કહાડયું; તોપણ ઉચના પાશિએ તે ગામમાં પીર શમસને કંઇ વસ્તુ ન આપવી એવી બંધી કરી.

પીર શમસને જ્યારે ક્ષુધા થઇ ત્યારે અનાજને માટે ઘેરોઘર ભટકયો; પણ તેને કંઇ મળ્યું નહિં. અંતે એક કસાઇને દયા આવી, તેણે સવાશેર માંસ આપ્યું; પણ તે પકાવવાને અગ્નિ મળ્યો નહિં ત્યારે એ પીરે આકાશ ભણી જોયું અને સુર્યને કહ્યું કે, "આવ, તમ્બી શમસ હો. ઔર મેં ભી શમસ હું" (અરબી ભાષામાં શમસ સુર્યને કહે છે) સુર્ય નીચે ઢળી આવ્યો, પીર શમસે માંસનો કટકો ભાલાની અણીમાં પોંચી ભાલું ઉંચું કરી સુર્યના તાપથી પકાવી લીધો. તાપથી ઉચના લોકો વ્યાકુળ થવા લાગ્યા, તેઓ ગામ બહાર નીકળી પડયા અને પીરને પગે પડી પોતાની ભુલ વિષે ક્ષમા માગી, પીરે તેમના ઉપર દયા કરી બ્રહ્મ જ્ઞાનનો બોધ કર્યો. અને તે લોકો તેના શિષ્ય થયા. પીર શમસનાં જ્ઞાનો સુફી અથવા વેદાંત મતનાં છે તેનો નમુનો નીચે ટાંકયું.

જ્ઞાન.

એજી હુમદિલ ખાલક અલ્લા સોઇ વરી,
જેણે કાયમ કુદરત ચલાઇ. હે ભી અલ્લા. ૧
એજી સુનપે મુલ્લાં સુનપે કાજી,
ઇએ સૃષ્ટિ કિન્હે રચાઇ. હે ભી અલ્લા. ૨
એજી ઇસરે માટીમાં સારી દુનિયાં નિપાઇ,

ઇસ્મે કોન હિંદુ કોન મુસલમાનાં. હે ભી અલ્લા. ૩
એજી હિંદુ તે જે અડસઠ તીરથ જાવે.
મુસલમાન મસીદાં.   હે ભી અલ્લા. ૪
એજી મેરા સાંઈ હિંદુ ન જાણે મુસલમાન ન જુને,
મેરા રાહ એક આપ નિરંજન હોઈ. હે ભી અલ્લા. ૫
એજી મનમેરા મુસલા, અલ્લા મેરા કાજી,
કાયા હમારી મસીદાં.   હે ભી અલ્લા. ૬
અંદર એક નિમાજ ગુજારૂં,
મુરખ કયા જાને તાયત હમારી;   હે ભી અલ્લા. ૭
એજી આવે તો રોજી નહિ તો રોજા,
એસા એસા ધ્યાન રાહુજીસીં ધરના. હે ભી અલ્લા. ૮
એજી મુમન સે જે સરવ મરમ બુઝે,
એલમ રાહસું ચલનાં;   હે ભી અલ્લા. ૯
એજી ધ્યાન ગ્યાનમાં સરવ સુધ થાઈ,
ખોજ ખોજ કર મિલનાં;   હે ભી અલ્લા. ૧૦
એજી બોલ્યા પીર શમસ સુનો મુમનભાઈ,
પીર બિન પાર કયું ઉતરનાં; હે ભી અલ્લા. ૧૧

આ ગ્નાનના નવમા પાઠમાં ઘણી સરસ ખુબી રાખી છે તેમાં એમ બતાવ્યું છે કે, "મુમન સેજે સરવ મરમ બુઝે ઇલમ રાહુસીં ચલનાં" એટલે આ ગ્નાનનો જે બારીક મર્મ છે તે સમજી લેવો; પણ શરીયત પ્રમાણે ચાલવું એટલે લોકાચાર ન મુકવો.

પીર શમસ કયા સૈકામાં હતો એ વાત હવે આપણે તપાસીએ. બુરહાણ નામનાં ગ્નાનમાંથી તે સંવત ૧૨૦૭ માં હતો એવું નીકળે છે.

જ્ઞાનનો પાઠ

સંવત બારને સાતજ જાણુ, કોલ આપ્યા છે નિરવાણ.

"ચંદ્રભાણુ" અને "સુરભાણુ" નામના ભક્તોને પીર શમ્સ સંવત ૧૨૦૭ માં એવો કોલ આપ્યો હતો કે, હું તમને તેરમી સદીમાં મળીશ. સદરહું જ્ઞાનમાં એવી મતલબ છે.

શુમારે પોણોસો વર્ષ ઉપર "મેરાલી" અને "સાંઈઆ" એવા નામના બે ખોજા ભક્ત કચ્છના મુંદ્રા ગામમાં થઈ ગયા તેમણે કાંઠીના ખોજાઓને તેઓ "ચંદ્રભાણુ" અને "સુરભાણુ" એ ભક્તોના અવતાર હતા, એવી છુપી સમજ આપી હતી. એ ભક્તોની હકીકત જાણવા જેવી છે, તેથી હું ટુંકામાં અહીં લખું છું.

આ ભક્તોએ કાંઠીના ખોજાઓની સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. એ ભક્તોની ઇચ્છા કાંઠીના ખોજાને ઇમામશાહની દરગા તરફ વાળવાની હતી અને તે કોશિશ તેમની કેટલીક પાર પડી હતી. આ ખબર ઈરાનમાં આગાખાનને પહોંચી તેમણે સાંઈઆ ભક્તને માન સાથે ઈરાન બોલાવ્યો; પણ ત્યાં તેની જીભ કપાવી નાંખી.

પછી એ ભક્ત મકરાણમાં આવ્યો. ત્યાં પાંચ દહાડા તેણે મુંગાની સ્થિતિમાં કહાડયા અને ઇમામશાહ પીરે તેને જીભ આપી એમ કહીને બોલવા લાગ્યો, એથી ત્યાંના ખોજાઓનુ માન સંપાદન કરી પૈસાની મોટી રકમ મેળવી મુંદ્રે આવ્યો. મુંદરામાં આવ્યા પછી તેણે અસલનું કામ જારી કરયું. જીભ કપાવાનું નિશાન તે પોતાના મિત્રોને બતાવતો હતો. તેણે ત્યાં ઇમામશાહની દરગા બનાવી. આગાખાને તેને ન્યાત બહાર મુકવા હુકમ મોકલ્યો. એના પક્ષવાળાએ ઇમામશાહના

પંથમાં આવવા તેને ખુલ્લી રીતે કબુલાત આપી; પણ તેને તેમ કરવા હિમ્મત ન આવતાં આગાખાન સાથે સલુક કર્યો. આ ભ ક્તોની દરગાહ મુંદ્રામાં ભુજવાળાં નાકાંની બહાર સવાલીનાં તળાવના પુર્વ કિનારા તરફ છે. એને કાંઠેના ખોજા માને છે અને તેમના વંશજને પણ માન આપે છે.

સુરભાણનું જ્ઞાન પીર શમસનો જે વખત બતાવે છે તે પીર નૂરસતાગરની નજદીકનો છે; પણ "ફિરસ્તા" નામની ફારસી કિતાબમાં પીર શમસ હીજરીની નવમી સદીમાં હતો, એવું નીકળે છે તેને ઓછાં વર્ષ થયાં છે તેથી એના સન વિષે સંશયમાં રહેવું પડે છે.

પીર શમસ વિષે વિશેષ હકીકત ફિરસ્તાની ફારસી તવારીખમાંથી નીકળે છે, તેનો તરજુમો અહીં દાખલ કરૂંછું. એ હકીકતથી પીર શમસ અને તેના પંથીઓના કેવા મત હતા અને તેઓના વિષે સુન્ની મહજબવાળા કેવા વિચાર કરતા હતા તે સમજાશે.

—o0o—

તારીખે ફિરશ્તાને પાને ૩૩૯

"રશીદી નામની કિતાબમાં મિરજાં હૈદર લખે છે કે, કાશમીરના લોકો હનફી મહજબના હતા. ફતેહશાહના જમાનામાં "શમસદીન" નામનો શખ્સ ઈરાકની તરફ આવ્યો, તે મીર મહમદ નૂરબક્ષની તરફ પોતાની નિસબત બતાવતો હતો એ માણસ એક નવો મહજબ લઈ આવ્યો તેનું નામ નૂરબક્ષ રાખ્યું તેણે "હોતા" નામની એક કિતાબ ફિકેની બનાવી! એમાં બેદીનીની વાતો હતી. એ કિતાબ તેણે હલકી કોમમાં પ્રસિદ્ધ કરી."

" આ કિતાબ સુન્ની અને સીયા એ બેઉ મતથી ઉલટા મતની હતી; કેમકે એ મતના લોકો હઝરતના ત્રણ અસહાબ અને બીબી આએસાને માઠું બોલવું વ્યાજબી સમજતા હતા. એ મત સુન્ની મતથી ઉલટો છે અને મીર સૈયદ મહુમદ નુરબ-ક્ષને " જમાનાનો સાહેબ " અથવા " મેહદી " જે આવવાની વ-કી છે તે સમજતા હતા અને દીનના મોટા માલુમો અને ઓલીઆઓને તેઓ માનતા હતા. આ વાત સીયામતથી ઉ-લટી છે. ઇસલામી મઝહબમાં ફરમાવેલી ઇબાદતો અને રસ-મોમાં ફેરફાર કરી તેણે એક નવો પંથ ચલાવ્યો. "

મીર હૈદર કહે છે કે, " નુરબક્ષી ટોળાંને મેં બદકશાનમાં જોયું હતું તેઓ સુન્નત મઝહબના હતા. તેઓએ અમીર સૈ-યદ નુરબક્ષનો રસાલો મને બતાવ્યો તેમાં સારી સારી વાતો લ-ખી હતી; એમાં એક વાત એ લખી હતી કે, બાદશાહ અને અમીરથી હકુમતની સાથે પરહેઝગારી ચાલી શકે નહિં; એ કહેવું મુરખ લોકોનું છે; કેમકે હઝરત યુસફ, દાઉદ, મુસા અને મહુમદ એમણે પેગંબરીની સાથે બાદશાહી ચલાવી હતી. કાશમીરી નુરબક્ષીઓ, આ લોકોથી ઉલટા મતના હતા. "

" આ નવા મતની " ફિકેહ હોતા " નામની કિતાબ જે તે વખત કાશમીરમાં પ્રગટ હતી, તે લઇ મેં હિંદુસ્તાનના આ-લમોને મોકલી, તેઓએ તેની ઉપર નીચે પ્રમાણે શેરો લખ્યો."

" અયે ખુદા, દેખાડ અમને ખરી વાત, ખરી તરેહ ઉપર અને દેખાડ અમને બાતલવાત બાતલ તરેહ ઉપર અને દેખા ડ અમને બધી વસ્તુ જેવી હોય તેવી. "

" આ કિતાબ જોઇ એના મતોમાં ઉંડુ ઉતરતાં માલમ પ-ડયું કે, એ કિતાબનો બનાવનાર ખોટો મઝહબ રાફિ છે. તે

સુન્નત મઝ્હબથી દૂર થયો છે. તે એવો દાવો કરે છે કે, તેને ખુદાનો હુકમ મઝ્હબોના ભેદ તોડી હજરતના વખતમાં જે મતો હતા તે ઉપર લોકોને પાછા લાવવા; પણ એ દાવો તેનો ખરો નથી તે બેદીની તરફ રજુ છે. આ કિતાબનો નાશ કરવો એવી દરેક માણસની ફરજ છે અને આ મઝ્હબ ઉખેડી નાંખવો વાજબી છે. આ મઝ્હબ રાખનાર લોકોને આ મત છોડી દેવા સમજુત આપવી, તે છતાં તેઓ એ મત ઉપર કાયમ રહેતો આ બુરાઈથી બચવા માટે તેઓને કાપી નાંખવા વાજબી છે; પણ જો તોબાહ કરે તો તેઓને હજરત અબુ હનીફાનો મઝ્હબ જેને ઉમ્મતનો ચેરાગ કહ્યો છે તે મઝ્હબ ઉપર લાવવા."

" આ ફતવા જ્યારે મને પહોંચી ત્યારે ઘણા કાશ્મીરીઓને આ ખોટા મત ઉપરથી ફેરવ્યા, કેટલાક ખુશીથી આવ્યા, કેટલાક ઉપર સખ્તી કરવી પડી અને ઘણાને કતલ કીધા. એક લોકીએ સુફી મતનો દાવો કરયો; પણ તેઓ સાફ સુફી ન હતા. તેઓ ખોટી વાતોથી લોકોને ખોટે રસ્તે લઈ જતા, હરામને હલાલનો ભેદ તેઓ રાખતા નથી, પરહેઝગારી તેઓ રાતના જાગવામાં અને કમતી ખાવામાં સમજેછે, હરામ હલાલ જે મળે તે તેઓ ખાય છે, ભુત ભવિષ્યની વાતોમાં તેઓ ગુંથાએલા છે અને એકબીજાને પગે લાગે છે. આવી કઢંગી ચાલની સાથે આ લોકો ચાલીઆમાં બેસે છે, આલમોના ઈલમને ખરાબ સમજે છે, શેરઅરીઅતને ખુદાનો માર્ગ જાણે છે, તેઓની એવી સમજ છે કે, ખુદાના મારગમાં ચાલનારને દીનમઝ્હબ સાથે કંઈ કામ નથી. ખુદા બધા મુસલમાનોને એવી વાતોથી બચાવે. "

" આ ટોળાંની પહેલાં કાશમીરમાં સુર્યને પુજનાર એક ટોળું હતું તેને સમ્મારી ટોળું કહેતા હતા. તેમનો મત એવો હતો કે, તેઓના સાફ અકીદાને લીધે તેઓ રોશનીની પેદાયશ છે અને તેઓની હસ્તી નુરના સબબથી છે; પણ તેની દાનતમાં કંઈ શંકા આવે તો સૂર્યનો વજુદ નહિં રહે અને સૂર્ય તેઓને રોશની ન પહોંચાડે તો તેઓની વજુદ નાબુદ થાય. તે લોકો એમ માને છે કે, દહાડાનો સૂર્ય પ્રગટ છતાં તેમના એક જાણે છે; માટે દહાડાનાં નેક કામ કરવાં; પણ રાતને વખત તે જોતો નથી. એટલે અમારાં કામથી તે વાકેફ રહેતો નથી; માટે રાતના કામના અમે જવાબદાર નથી. "

આ શમાસી ટોળું ઉપર જણાવેલા મતથી ઉતરીને નૂરબક્ષી આ મત ઉપર આવ્યું. કાશમીરી લોક શમાસીનો લકબ શમસદીનને લગતો સમજે છે એ ચુક છે.

તવારીખ ફિરસ્તાનો લખનાર મહુમદ કાસમ ફિરસ્તાએ કાશમીરના આલમોને મઝહબની વાત પુછી હતી ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે, ત્યાંના લોકો બધા હનફી મઝહબના છે અને સીયા લોકો ઘણુંકરી સીયા મઝહબ રાખે છે કાશમીરની આસપાસના હાકેમો સિપાઈઓની સોબતથી સીયા મઝહબમાં ઘણા જનુની થયા છે. કોઈ પારકુ માણસ ત્યાં આવે અને હજરતના અસહાબોને માઠું ન બોલે તેને ગામમાં રહેવા ના આપે.

અક લોકો એમ દાવો કરે છે કે, મીર સમસ ઈરાકી સીયા મઝહબી હતો. મુલહિદ લોક અને તે જમાનાના બાદશાહ તેના ઉપર ઈમાન રાખી તનાશરી બુતઓ તેના હુકમથી પડતા હતા. તે કહે છે કે, " અહુતા " કિતાબ શમસ ઈરાકીએ નથી બના-

થી પણ મુલહિદ લોકોમાંથી કોઈએ બનાવી હતી.

ફિરસ્તા પાને ૩૫૦

" ફતેહખાં બિન આદમખાં હીજરી સન ૮૬૪ માં તખ્તે બેઠો તેણે ફતેહશાહનો ખિતાબ લીધો, તેણે "મલિકી ચાધરી" નામના એક સખ્સને બાદશાહીનાં અઘરાં કામ સોંપ્યાં, આ સમયમાં શાહ કાસમ અનવ્વર બિન સૈયદ મહમદ નુરબક્ષના મુરીદોમાંથી મીર શમસ નામનો એક સખ્સ ઈરાક દેશમાંથી કાશમીરમાં આવ્યો, તેણે ઘણા લોકોને પોતાના મુરીદ બનાવ્યા. તેઓએ તમામ ધર્માદા મિલકત, બક્ષિતની જગ્યાઓ અને દવજો તેને સોંપી દીધાં. મીર શમસના ચેલાઓ જે સુફી મતના હતા, તે બુતખાનાં તોડી પાડતા, તેને કોઈ અટકાવી શકતું ન હતું. ચાક વ્હાલામાં કાશમીરી લોક તેમાં વિશેષ કરી ચાક દોલ્યાંવાળા મીર શમસના મુરીદ થયા, તેમણે સુફી સીયા મઝહબ કબુલ કીધો. તે તરફના ઘણા લોક તેમના પંથી થયા અને કેટલાક મુરખ જે શમસના મતની બારીકી સમજતા ન હતા તે તેમના મરણ પછી મુલહિદ થઈ ગયા. "

ફિરસ્તાની આપેલી બિના ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે, પીરશમસ સીયા મઝહબી પણ સુફી મતનો હતો. તે ઈસમાયલી શાહ કાસમને " જમાનાનો સાહેબ " એટલે ઈમામ કરી માનતો અને સીયા લોકોને પણ તેમજ મનાવતો હતો. શાહ કાસમનું નામ ખોજાઓની પોથીઓમાં ઈસમાયલી પેઢી નામામાં છે તથા જ્ઞાનોમાં પણ છે.

અનંતના પ.ઢ.

ખડગ અપુરવ કુદરતી છાજે, નર કાશમશાહ વાખીએ;
પાંચ નદી મુલતાન મળે છે, ત્યાં દૈત કાળીંગાને ગાજે.

" મોમન ચિંતામણી " નામના ગ્રંથમાંથી જે બિના લીધી છે તેમાં મુવો માણસ જીવતો કરવા આદિ જે ચમત્કારોની વાતો છે તેવી વાતો શમસ તબરેઝ વિષે પણ બોલાય છે, તેથી " શમસ ગેબ " અને " શમસ તબરેઝ " એ નામ એકજ માણસનાં હતાં એમ કેટલાક લોકો માને છે; પણ ફિરસ્તાની તવારીખમાં બતાવેલા શમસને " શમસ ગેબ " ગણીએ તો તેને માત્ર ચારસો વર્ષ થયાં અને " શમસ તબરેઝ " ને સાડા છસો વર્ષ થયાનું નીચેની હકીકત ઉપરથી નીકળે છે એમ વખતનો વાંધો આવે છે.

એમ કહે છે કે, મનસુર નામનો એક સુફી મતનો શખ્સ " અનલહક્ક " એમ બોલ્યો. અનલહક્કનો અર્થ "હું ખુદા" એવો થાય છે. હિંદુવેદાંતમતી " અહંબ્રહ્માસ્મિ " બોલે છે તેનો અર્થ પણ એજ છે. આ શબ્દો ઉચ્ચારવાથી તેના ઉપર શરાહ આવી તેને શુળીએ ચડાવી તેના શરીરના કટકા કર્યા; તોપણ તે કટકામાંથી " અનલહક્ક " એવા અવાજ નીકળતા હતા. પછી તે કટકાને બાળી રાખ કરી તેમાંથી એક ચપટી કાજીની દીકરીએ મોમાં નાખી તેથી તેને હમેલ રહ્યો અને તેમાંથી પીર શમસનો જન્મ થયો. શમસ તબરેઝના મરણની તારીખ " ગુલસ્તાન મસાદ " ના કર્તાએ " મઝરતહક્ક " ની કિતાબમાંથી નીચે પ્રમાણે લખી છે.

બેત—ચારકે બેનઝીર શમસદીન,
શેહેરે તબરેઝ મદફંદ સાચકીન,

સાલે તારીક નકલે વો રીધવાન,
ચદરકન શમસ ચ્રોઝ અદનું જનાન.

અર્થ—એ મિસાલ ખુદાને જાણનાર, શમસદીન તબ્રેઝ શી-
ઝેરનો રહેવાશી હતો. એના મરણની તવારીખ "રિ-
ધવાનમ" નામનો મકાશક જે બેહેસ્તની રેવડી ઉપર
દરોગો છે એણે લખી " બહેસ્તની ઉંચાઇનો મુર્ખ"

આ બેતની છેલી મીસરામાંથી, શમસ તબ્રેઝના મૃત્યુનો સન ૬૪૪ હીજરી અબજદની ગણતરી પ્રમાણે નીકળે છે. શમસ તબ્રેઝ સુફી મતનો હતો એમ તેની મિના ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ; તોપણ તેની વાણીનો એક ગઝલ અહીં ટાંકુંછું.

ગઝલ—ચેતતદબીર મુસલમાનાં કે મન ખુદરા ન મેદાનમ્. નતરસાઓ, ન યહુદીયમ, નગબરમ, ન મુસલમાનમ્. ન શરકીયમ, નગરબીયમ, નબારીયમ, નબહરીયમ, ન અઝ મુકે, એરાકમ, ન અઝ ખાકે ખોરાશાનમ, ન અઝ ખાકમ ન અઝ આબમ, ન અઝ બાદમ, ન અઝ આતસ, ન અઝ હુર્બાં, ન અઝ આદમ, ન અઝ ફિરદોસ, ન રિધવાનમ, મકાનમ લા મકાં બાશદ, નિશાનમ બે નિશાં બાશદ, ન ત ન બાશદ, નઝાં બાશદ, ન બાશદ ઇંકે જાનાનમ; હુવલ અવ્વલ, હુવલ આખર, હુવલ જાહેર, હુવલ બાતન, બિઉઝ યાહુ વયા મનહુ, દીગર ચીઝી, નમે દાનમ, દુઇ રાબું બદર કરદમ, યકી દીદમ, દો આલમરા યકી બીનમ, યકે જુયમ, યકે ખાનમ, યકી દાનમ, અલહા યા શમ્સ તબ્રેઝી, ચિરા મસ્તી ધરી આલમ; બેજુઝ બે મસ્તી, વ મદ હોશી, નબાશદ હીચ સામાનમ્.

આ ગઝલની મતલબ એવી છે કે, શમસ તબ્રેઝ કહેછે કે

હું તત્વોનો બનેલો નથી, મારી કોઈ જાત નથી, મારૂં મકાન નથી, મારૂં તન નથી, મારો જીવ નથી, મારૂં નીશાન નથી, હું પહેલાં હતો અને પછી પણ હોઈશ, એટલે હું અનાદિ છું, હું દ્વૈતને તોડું છું, એક જોડું છું અને જાણું છું, ઇત્યાદિ.

પીર શમસ ગોટનો રોઝો ઉચમાં છે. એના મુરીદો પંજાબ અને કાશમીરમાં છે. એના મુરીદો ચોખ્ખા તનાશરી સીયા થઈ ગયા છે અને કેટલાક સુન્નીની જબરીથી સુન્ની પણ થયાછે. એની સંખ્યા હાલ પોણા લાખની હશે, એમ અનુમાન થએલ છે. તે શિવાય બોહ્ર, કંસારા, સોની, વિગરે કેટલાક લોકો એ પીર શમસના ધર્મ તરફ થોડાં પગલાં ભરયાં હતાં, તેની જાત બદલાઈ ન હતી. તેઓ પાછા પોત પોતાની જાતોમાં રહ્યા; તો પણ શમશના રોઝા ઉપર માનતા માને છે અને તેના વંશજને દાન આપે છે. એ લોકોની સંખ્યા ચાલીસ હજાર કુટંબની ગણાય છે.

પીર સદરદીન,

ખોજા પંથનાં ગીનોમાં સતગુર નુર પછી "સાહેદીન" નું નામ આવે છે અને પીરોની ટીપમાં ઇમામદીનનું છે. એ બે નામ નુરસતાગરના લેખક ગોટનાં હશે એમ અનુમાન થઈ શકે છે, તે પછી શમસદીનનું નામ છે, તેનું વૃતાંત લખ્યું. તે પછી નશીરદીન, સાહેબદીન, સદરદીન અને કબીરદીન એ નામો છે. નશીરદીન અને સાહેબદીન વિષે વિશેષ હકીકત મળતી નથી; તો પણ એ પીરો નુરસતાગર પછી થયા હશે એમ realpatidar.com

માનવાને કારણ છે. આ પીરો કોણ હતા અને તેમનો શો ઉપદેશ હતો અને તેમની કેવી કૃતિ હતી તે વિષે પીર સદરદીનનાં બનાવેલાં "અનંત" નામના જ્ઞાનના થોડા પાઠ અહીં ટાંકીશું, તે ઉપરથી થોડી સમજ પડશે.

——◈——

અનંતના પાઠ.

અલી ઘડી બહુ મેનત આલ્યાં, શી સતગુર નુરે પાયા.
આલેદીન પુરા કહીએ, હુઆ સુ દીન રહેમાન;
શાહ શમસ કેરી દિન પિછાણો, ગોવિંદ તેણે પાય.
સુરજ મગાવી જોત દેખાડી, નર કોઈ અવતાર;
કરણી કારણ ખાલ ઉતારી, મતલબ એ પરમાણ્યા.
મુઆ છતા તે નર કહીઆ, કરણી વિના નવ હોય.
નશીરદીન નુરજ પાયા, હુઆ સુ દીન રહેમાન.
હિંદુ કેરી પૂજા કરતા, તિન્ને ન પાયા ભેદ.
અરીતર હિંદુ અંદર મુસલમાન, કોઈ નવ તેને જાણે;
રોમરાય કાયા નવ રાખે, રાતીઆં કરે ઉજાગા.
નશીરદીન બેટા ગુગરગ કહીએ, તેણે કેક હિંદુને તારયા;
તિરકી આલ પીર સાહેબદીન હુઆ, હુઆ સુ દીન રહેમાન.
સાહેબદીન ગરીબી વેશે, ફકીરી પુરી રાખી.
સકુળ તેણે દરશન દીધી, પાયા દીન રહેમાન;
પીર સદરદીન ગુગરગ કહીએ, બાર કોડીના ધણી.
કળજુગમાં તેણે છત્રડા તારયા, જેણે સાચી દરશન દીધે;
હસન કબીર દીન ગરીબ બંદા, હોતા સાહેબજીકે ચરણે.
અનંત કોડીના ગુરૂજી આવ્યા, કરવા છતુનાં કામ.

પીર સદરદીનનાં ત્રણ નામ હતાં, એક સદરદીન, બીજું સહદેવ અને ત્રીજું હરીચંદ. હિંદુ મુસલમાન બંનેને રાજી રાખવા તેમણે બે તરેહનાં નામ રાખ્યાં હતાં એવી આ ધર્મગુરૂની નેમ હતી, એમ પહેલાં પણ કહ્યું છે. આ ત્રણ નામો ખોજાપંથનાં ઘણાં જ્ઞાનોમાં આવે છે તેનો નમુનો અહીં બતાવું છું.

જ્ઞાનનો પાઠ.

કહે ગુર હરચંદ હર કેરી વાડી, ગુર સહદેવ સિંચણહાર,
આગુય પીર સદરદીન, સને શા ગુરજી વાડી;
ગુરૂ સહદેવ સિંચણ હાર.

પીર સદરદીન વિષે ગોરખનાથ અને અતારની વાર્તા જે ખોજાપંથની પોથીઓમાં લખી છે તે ઉપરથી ટુંકો સાર અહીં લખું છું.

પીર સદરદીન પીર શમ્સનો બાળકો હતો તે દરવેશ થઈ ઈમામની શોધમાં નીકળ્યો. એને ઈરાનના ઈસ્ફહાન શેહેર પાસે "બાબા કુઈ" નામના ડુંગર ઉપર ગોરખનાથ અને અતાર નામના બે દરવેશ મળ્યા દરવેશોએ તેમને પુછ્યું કે, તું ક્યાંથી આવે છે અને શી ઇચ્છા રાખે છે. પીરે કહ્યું કે, હિંદ તરફથી આવુંછું અને ઈમામની ભેટની ઇચ્છા રાખુંછું. દરવેશોએ કહ્યું, કરબલા જાઓ તો ત્યાં ઈમામની ઝીયારત થશે. પીરે કહ્યું, હું હાજર ઈમામ શોધુંછું. દરવેશોએ ભેદ ન આપ્યો; તોપણ પીરે તેઓનો પીછો મુક્યો નહિં અને તેઓની સેવા કરવા લાગ્યો.

આ દરવેશોમાંથી સનાહ થોડા શિષ્યોને લઈ ઇમામ તરફ જવા નીકળ્યો; પણ ત્યાં જવાને બદલે તે ફિરંગીસ્તાનમાં ગયો ત્યાં એક ફિરંગી ઓરત ઉપર આશક પડ્યો. તે ઓરતે કહ્યું કે, લાકડી અને કમ્મલ જલાવી મારાં ડુક્કરનું ટોળું ચરાવે તો હું તને પસંદ કરૂં. આ દરવેશે તેમ કરયું. શિષ્યો બહુ નારાજ થયા અને તેને છોડી અતાર પાસે જઈ હકીકત જાહેર કરી. અતારે તેમને તસલ્લી આપી અને કહ્યું કે, તે ફિરંગણને લઈ ઘડીકમાં અહીં આવશે; પોછીવારમાં તેમજ બન્યું.

પીર સદરદીનની આગ્રહ ભરેલી ભક્તિથી દરવેશોનો અતિ વિશ્વાસ બેઠો, તેથી તેને પોતાના ભત્રીજા શેખમહમદ જોડે ઇમામ પાસે મોકલ્યો અને એમ કહ્યું કે, અલમુત તરફ ઇમામ મળશે. તેઓ ગણું દહાડા ચાલ્યા ત્યારે એક જંગલ આવ્યું ત્યાં મુકામ કરી ખાવા સારૂ માંસ પકાવતા હતા; એકાએક ઇમામ ઇસલામશાહ જે ઘોડેસ્વાર થઈ શિકારે ગયા હતા તે ત્યાં આવી નીકળ્યા. તેણે સલામ આપી. પીર સદરદીને તરત ઓળખી દસ્તબોસી કરી, શેખમહમદે પણ તેમજ કર્યું. પછી સર્વે ભેળા બેસી જમ્યા. આ ઇમામની ભેટ લઈ પીર સદરદીન કાશમીર અને મુલતાનના મુલકમાં આવ્યા.

શેખસનાહ અને અતારની બાબતમાં એક ગાન છે તે ટુંકું હોવાથી અહીં ઉતારૂંછું.

શેખ અતાર શેખસનાહ, અવતરયા તે શિરાજ ગામ.
તેની સદરદીન સેવા કરે, તેનું હાલ ફકીર નામ. ૧
તે પીર શમસ કેરા બાળકો કહીએ, શેખ અતાર તે અં-
કણાણું
શેખ ફરીદ તેને કહીએ, લોક રહેત મુસલમાન. ૨

મુરબ્બાણુ તેનો શેવા કરે, શેખસનાહ તેનું નામ;
શેખ અતાર તેને કહીઍ, તે સતપંથમાં પરમાણ. ૩
ભકતભાવે તે અવતર્યો, ઈમામશાહ તે અવતાર;
પીર સદરદીનથી છાનો રહ્યો, ઘરે શેખ અતાર. ૪
પીર સદરદીને શેવા કરી, કરી તે બારે માસ;
પોટલીઓથી પાણી ભરીઆં, થઈ રહ્યા તેના દાસ. ૫
શેખસનાહ વિદેશ ગયા, લાવ્યા તે ફિરંગી નાર;
ફકીરે ત્યાં નિંદા કરી, આગળ શેખ અતાર. ૬
શેખસનાહને સાહેબે બોલાવ્યા, લાવજો ફિરંગી નાર;
શેખસનાહને હાથે પરણાવ્યા, ગયા તે રેવકુવાર. ૭
પીર સદરદીન સિધાવ્યા, શેખ મહમદ લીધા સાથ.
તે છાને માર્ગે આવીયા, ગુરનર ભકત દાસ. ૮
પીર સદરદીન બોલીઆ, અમે બંદા ગુનેગાર;
શાહજી સલામત, તમે ભકતોને ઉતારો પાર. ૯
પીર શમસનો બાલકો, રૂપ મકારયું તેણીવાર;
અરજ કરી ઉભા રહ્યા, સ્વામી તમે હાથ દઈ ઉતારો પાર. ૧૦
વિમરસ વાણી બોલીઆ, ગુર શમસ કેરો દાસ;
સહી કરી જે માનશે, તે ઉતરશે પેલે પાર. ૧૧

શેખસનાહ અને અતાર વિષે કેટલીક હકીકત "નુરેઈસલામ" નામના ચોપાનીઆમાં છે તે અહીં દાખલ કરૂં છું.

સન ૧૮૭૮ ના અગીઆરમા અંકમાંથી.

" હકીમ સીનાઈ આફગાનીસ્તાન મધેલા ગીઝની શેહેરમાં જન્મ પામ્યો હતો તે પોતાની બાળક વયમાંથીજ વિદ્યાભ્યાસ ત-

આ પહેરેઝગારીમાં સારૂં ધ્યાન આપતો હતો. એનામાં સુફી દિલસુફીના ઉંચા એરાના જ્ઞાન સાથે એનું દિલ મહાગણુ અને પરોપકારી તથા એની રીતભાતો મનને મનહર કરનારી હતી. એ કવિતા વાંચવાનો તથા જોડવાનો મહાવરો તથા શોખ ઘણો રાખતો હતો."

" નામીચો શાહેર જલાલુદ્દીન રૂમી પોતાને સીનાઈથી ઉતરતો ગણતો હતો અને તે માટે કહેતો કેઃ—

" અતાર રૂહ બુદ સીનાઈ દો ચશમેઉ,
મા અઝ પયે સીનાઈ વ અતાર આમદીમ; "

" અર્થ—અતાર પોતે જીવ હતો અને સીનાઈ તેની બે આંખો હતી; પણ અમે તો સીનાઈ અને અતાર એ બેઉની પાછી આવ્યા છીએ. "

" સીનાઈ પોતાની જીંદગીની શિરૂઆતથીજ દુનિયાંઈ મોજ મઝાહથી પહેરેઝ રહી એકાંતપણામાં રહેલો હતો અને તેનું કારણ ઘણુંખરૂં આએ સબબને લીધે હતું એ પ્રથમ તો વારંવાર પાદશાહો અને શાહજાદાઓની દરબારોમાં જતો હતો અને તેઓની નેકી તથા સખાવતનાં કામોને માટે કવિતાઓ જોડતો હતો જ્યારે ગીઝનીના સુલતાન ઈબ્રાહિમે હિંદુસ્તાન ઉપર ચડાઈ કરવાનો ઈરાદો કીધો ત્યારે સીનાઈ તેનો તારીફમાં એક કશીદો જોડી તે હિંદુસ્તાન કુચ કરે તે આગમજ તેને આપવાને દરબારમાં જતો હતો તે વેળાએ ગીઝનીમાં " લાઈખુર " નામે એક દેવાનો સખસ હતો તે કોઈ વખતે લાહુતમાં આવતો ત્યારે ઘણી ઠાઠી ઠાઠી વાતો કરતો તથા શાકુમેતી ભરેલી બેતો ગાતો હતો. જેથી સીનાઈ પેઝા પોતાનો જોડેલો કશીદો લઈ સુલતાન ઈબ્રાહિમની દરબારમાં જતો હતો તેવામાં તેણે ર-

રસ્તામાં એક બાગમાં કોઈને ગાતાં સાંભળ્યો ને ત્યાં ઘોડો ઉભો રાખીને તેને તે અવાજ લાઈબુરનો માલમ પડયો. તે ગાયનમાં એમ બોલતો કે, "અય શાકી આએ સરાબનું પ્યાલું ભર કે હું. તેથી સુલતાન ઈબ્રાહિમના અંધાપાને માટે તેમાંથી પીઉં" પેલો શાકી આથી ગુસ્સે થયો અને કહ્યું કે, આવા એક અદલ પાદશાહને માટે એવું ચાહાવું નાલાયક છે. તે દેવાનાએ જવાબ આપ્યો કે, ગીઝની જેવું સુદર શેહેર કે જ્યાં તેની હાજરી અને સંભાળની જરૂર છે તે મુકી ફકત એક મુર્ખના સંદેસા ઉપરથી આવા સખ્ત શિયાળામાં એ બાહેર જાય છે; માટે એનો એ મુર્ખાઈને માટે એ અંધાપાની શિક્ષાને લાયક છે. પછી વળી લાઈબુરે તે શાકીને બીજું પ્યાલું ભરવાને ફરમાવ્યું કે, તે હકીમ સીનાઈના અંધાપાને માટે સરાબ પીએ. આથી વળી તે શાકો ઘણો સખ્ત રીતે બડબડવા લાગ્યો કે, આવો આખી દુનિઆમાં વખાણાયલો શાહેર કે જેને સઘળા એક સરખી રીતે ચાહે છે અને માન આપે છે તેને માટે શું કામ એવું ચાહાવું જોઈએ. તે દેવાનાએ કહ્યું કે, "સીનાઈને તો પાદશાહ કરતાંબી વધારે બદદુવા દેવી જોઈએ. કાંયકે એના આવા ઇલમ અને હુન્નર છતાં જે કારણસર ખુદાએ તેને આ દુનિયાંમાં પેદા કીધો છે તે કારણથી તે નાવાકેફ છે અને જ્યારે તે થોડુંકમાં ખુદાની દરગાહમાં જશે અને તેને પુછવામાં આવશે કે, તે સાથે શું નેકી લાવ્યો છે? ત્યારે તે પાદશાહો અને શાહજાદાઓ કે જેઓ પણ તેના જેવા ખાકી બંદા છે તેમની તારીફમાં જોડેલી બેતો અને ગઝલો ત્યાં રજુ કરશે" આએ દેવાનાના સખુનોનો છાપ સીનાઈના મન ઉપર એવો તો પડયો કે, તેણે તુરતજ આએ દુનિયાંની સઘળી મ-

જાહ તથા માન અકરામ મેળવવાનું છોડી દીધું અને એકાંત વાસી જીંદગી ગુજારવાનો ઠરાવ કીધો."

'એ પછી મલેક બહેરામશાહે તેને પોતાની એક બહેન આપે પરણવાની માગણી કીધી કે જે માન પણ તેને મોટા ઉપકાર સાથે ના પાડયું અને મક્કા તરફ હજ કરવા માટે ગીઝની છોડી ગયો. ઉપલી શાહાના:હજ્જાદીનું માગુ ના પાડવાને માટે તે પોતાની "હદીકત" ની ચોપડીમાં બાદશાહ પાસે આ મનાઈ માફ માગે છે.

" મન ન મરદે, ઝેરો ઝન વ જાહમ
એ ખોદા અગર કોનમ વગર ખાહમ
મરતો તાજ દહી ઝે અહે સાનમુ
બ હરેતો કે તાજ ન સેતાનમુ."

"અર્થ—હું કંઈ સોનું તથા પાઘડી અથવા મોટા મરતબાની ઇચ્છા રાખનારો પુરૂષ નથી. ખોદાના કસમથી કહુંછું કે, હું કંઈ તે શોધતો નથી અથવા તેની ખ્વાહિશ રાખતો નથી અગર તું તારી મેહેરબાનીથી મને તારૂં તાજ આપે તોપણ હું તારા માથાના સોગંદ ખાઉંછું કે, તે હું લઉં નહિં."

"હકીમ શીનાઈએ "હદીકે" નામની આજ સુધી રહી ગએલી એક નામીચી કિતાબ બનાવી હતી કે જેમાં સઘળી જાતની નીતિ, નેકી, સચ્ચાઈ ઇત્યાદિને માટે એવું ગંભીર તથા અસરકારક લખ્યું છે કે, તેનું બયાન થઈ શકે નહીં. એ ઇ૦ સન ૧૧૮૦ માં મરણ પામ્યો હતો અને એની કબર ગીઝનીમાં છે કે જયાં આજ સુધી ઘણાક લોક હજ કરવાને આવે છે."

સન ૧૮૭૯ ના પાંચમા અંકમાંથી.

" ફરીદદીન અતારનું જન્મનામ મહુમદ ઈબ્રાહિમ " કરી હતું અને તે મલેકશાહ સિલજુકીના છોકરા સુલતાન સંજરના રાજ્યમાં નીશાપુરને લગતાં કેદકન નામના એક ગામમાં જન્મ્યો હતો. એનો બાપ એક નામીગો ગાંધી હતો અને એણે પણ પોતાની વયે પુગતાંજ પોતાના બાપનો ધંધો હાથમાં લીધો. એ પોતાની દુકાન એવી તો સફાઈદાર તથા તેજ અને ખુશબોદાર કરીઆણાં તથા વસાણાંથી ગોઠવેલી રાખતો હતો કે રસ્તે જનારનું પણ તે ઉપર ધ્યાન ખેંચાય. અને કંઈ ખરીદી કરવાનું મન થાય. આ ઉપરથી એની ઓળખ અતાર યાને ગાંધીની પડી. "

" એ પછી થોડીક મુદતે એણે પોતાનો બાપીકો ધંધો મેલી દીધો અને સુફી ફિલસુફીનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો તેનું એ પ્રમાણે મન ફરી જવાનું કારણ એ કે, એક દિવસે એ પોતાની દુકાનના દરવાજા આગળ એક દોસ્તની સાથે બેઠેલો હતો તેવામાં ત્યાં એક ફકીર આવી લાગો અને તેની દુકાનના સામાનના ઢગલાભણી આતુર નજરે જોઈ આ સઘળી દુનિયાંઈ ચીજોની ક્ષણભંગુર હાલત તથા માણસની જીંદગીની અસ્થિરતા વિષે રડવા લાગ્યો. અતાર તે ફકીરના આવા હવાઈ બોલવા તથા તેની દુકાન ઉપર તગર તગર જોવા માટે કંટાળી ગયો અને તેને ત્યાંથી દુર જવાને ચેતાવ્યું. તે ફકીર બોલ્યો કે, " હા મને કંઈ તારો દરવાજો છોડી ચાલતી પકડવાને અથવા તો એકદમ આએ દુનિયાં છોડી જવાને કંઈ અટકાવ નથી; કાંએ કે મારી બધી દોલત તો આએ ફાટાતુટા ઝબામાં છે; પણ ઓ અતાર ! હું તારા માટે દિલગીર થાઉંછું કે, ..

આમે બધી દુનિયાંઈ ચીજો છોડી જવાને માટે તારા મનમાં મોતનો વિચાર કેમ લાવી શકે ! " અતારે પુછ્યું કે, " આવી દોલત અને આબાદી ભરી દુનિયાં છોડી જવાને તુને કેમ ગમશે ! " તે ફકીર બોલ્યો કે, " હું એક દરવીશ તરીકે સંતોષ તથા હિમ્મતથી મરી જાઈશ " એમ કહી પોતાના હાથમાં એક લાકડાનું વાસણ હતું તે નીચે જમીન ઉપર મેલી દઈ તે ઉપર પોતાનું માથું મુક્યું અને ખુદાતાલાનું નામ દઈ પોતાનો પ્રાણ તે કિરતારને સ્વાધિન કીધો. આ જોઈ અતારના મનમાં ઘણીજ ગંભીર અસર થઈ અને તેણે પોતાની દુકાન તથા સઘળો અસબાબ વેંચી નાંખી નામીચા શેખ રૂખનુંદીન પાસે ઘણા ઉમેદથી સુફી ફિલસુફીનો અભ્યાસ કરવા માંડયો. "

" તેણે એટલી તો ઝડપ તથા ઉલટથી અભ્યાસ કીધો કે, થોડીક મુદતમાં તો તે સુફી મેરાનાં ઉંડાં તત્વો પણ સમજવા લાગ્યો. તેણે એ બાબતનાં ચારસો પુસ્તકો એકઠાં કીધાં અને તે બધાં ચીવી ચીવીને વાંચ્યાં એ પછી એણે મક્કા તથા મદીનાની એકકી હજ કીધી અને એક સુફી ફિલસુફ તથા નામીચા કવિ તરીકે આખા ઈરાન તથા અરબસ્તાનમાં વખણાયો. એને કવિતા બનાવવાનો શોખ પાછળથી થયો અને તેમાં એ રાતદિન ગુંથાએલો રહેતો હતો. એણે બધી મળી ૧૨૦૦૦૦) બેતો નીચલાં જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાં લખી હતી.

તજકેરતુલ—ઓલીઆ	જુહીમત—નામેહ
જોહેર—અલઝાત	મનતીક—અલ—તેઈર
લીસાન—ઉલ—ગાહીબ	અસરાર—નામેહ
મઝહર—અલ—અજાઈબ	અશ્તર—નામેહ
વસલેત—નામેહ	વસીહત—નામેહ

ખુસરે—નઝુલ	બીસર—નાં—તનેહ
ખુલબુલ—નામેહ	કનઝઉલ—હકાયક
હકૃત—વાડી	મીફતાહ—ઉલ—ફતેહ
પંદ—નામેહ	ઉષ્તાર—નામેહ
ઇલાહી—નામેહ	દીવાને—અતાર

એ ઇ૦ સન ૧૨૨૯ માં પોતાની ૧૧૦ વર્ષની ઉમ્મરે મુલતાન જંગીસખાનના એક સિપાહને હાથે તે માર્યો ગયો હતો. જ્યારે જંગીસખાને ઇરાન લુટયું ત્યારે ઉપલા સિપાહે ફરીદદીન અતારને પકડયો અને તેને મારી નાખવા જતો હતો તેવામાં એક મોગલ કે જે ત્યાંથી જતો હતો તેને આ જઇફ શાએરની ઉપર દયા આવી અને તેના છુટકારા માટે તેણે પેલા સિપાહને ૧૦૦૦ દીરમ આપવા જણાવ્યું. પેલો સિપાહ મોટી ખુશીથી તે માગણી બાહાલ રાખતે; પણ અતાર પોતાનો જીવ આ હાડપિંજરમાંથી છુટી મોકળો થાય એવા ઇરાદાથી પોતાના પકડનારને કહ્યું કે, આ કરતાંબી મારી વધારે કિમ્મત આવશે માટે આટલી સસ્તી કિમ્મતે મને ના વેચ. એ પછી થોડીકવારે એક બીજો મોગલ આવ્યો અને તેને આ બુઢ્ઢાની જઇફ ઉમ્મર તથા પરહેજગારીની દયા કરી તેના છુટકારાને માટે પેલા સિપાહને એક કોથળો ભરી ઘાસને ખાવાનો બીજ અથવા ફુટો આપવા માગ્યો. અતારે હસીને પેલા સિપાહને કહ્યું કે, 'આ મારી બરાબર કિમ્મત છે. મને વેચી નાખ" આથી તે સિપાહને તેની ઉપર ઘણો ગુસ્સો થયો અને પોતાના ૧૦૦૦ દીરમ તેણે ગુમાવ્યા તે માટે ચી-ડાઇ તુરત તેને મારી નાખ્યો."

આનો ઉપરથી એમ જણાય છે કે, શમ્સનાથ અને અવતાર પીર સદરદીનના વખતમાં હતા તેને તો સુમારે પાંચસો વરસ થયાં અને આ હકીકતથી તેઓ ઘણો સાતસો વર્ષ ઉપર હોવાનું નીકળે છે. કદાચ પીર સદરદીન સાથે જેની મુલાકાત થઈ તે શમ્સનાથ અને અવતારનાં ઉત્તરાધિકારી હોય તો હોય, અથવા સન લખવામાં ભુલ થઈ હોય.

કેટલાએક અલમુત તરફ જવા કહ્યું હતું; પણ અલમુત તરફ ઈમામથી રહેવાય એમ ન હતું. અલમુતનો કિલ્લો તો રૂકનદીન પાસેથી અંગ્રેજોએ લઈ લીધો હતો અને તેઓ ઈસમાઈલીઓના નાશ પાછળ મંડયા હતા. ઈમામ ઈસલામશાહને ઈસમાઈલી પંથ છુપો રાખવો પડયો હતો એમ જ્ઞાનોની શાહેદીથી સમજાય છે. પીર સદરદીનના વખતમાં ઈમામ ઈસલામશાહ ઈરાનના કેક નામના ગામમાં રહેતો હતો એમ બીજાં જ્ઞાનોમાંથી નીકળે છે તે ખરૂં લાગે છે.

કાશ્મીર, પંજાબ અને સિંધના લોકોના મન ઉપર પાછલા ઉપદેશકોએ ધર્મ સબંધી અસર પહોંચાડી હતી. તે પાછળની હકીકત વાંચવાથી વાંચનારે જાણ્યું હશે તેમના પ્રયત્નથી ઘણા લોકો શુદ્ધ ઈસમાઈલી મત ઉપર આવી ગયા હતા અને બાકી જે કાચા રહ્યા હતા તેને પાકા કરવા અને નવા લોકોને મુગ્ધ થઈ પાક બનાવવા સારૂં પીર સદરદીને જે કોશિષ કરી છે તે સ્તુતીપાત્ર છે. જે પુરા બાહ્ની રહ્યા ન હતા તે અવતારમાં સમજણ ઉપર નહતા. કેટલાક એમ સમજતા હતા કે, અલમુત અને દેલમમાંથી અવતાર થવાનો છે. બીજા એમ જાણતા હતા કે અવતાર થઈ ચુક્યો, તે મુસલમાની આકૃતિમાં છે. કોઈ હજરતઅલીને અવતાર માનતા હતા. અને તેથી જે આગાખા

વપેલા હતા. તે ઇમામ કાશમશાહને ઇશ્વરી અવતાર અથવા "ઇમામ" કરી માનતા પણ પીર સદરદીને ઇમામ કાશમશાહના બેટા ઇસલામશાહને નિકલંકનો અવતાર અથવા ઇમામ બતાવ્યો.

મોમી એટલે માતાપંથના મત પ્રમાણે નવ અવતાર સુધી માનતા થઇ પીર સદરદીને દશમો અવતાર હજરતઅલીનો બતાવ્યો અને તેનો અવતાર ઇમામ ઇસલામશાહને બતાવ્યો. આ પેઢના નીચે પ્રમાણે હતી.

શ્રી અનાદ (૧) આદ (૨) અવિગત (૩) આદ (૪) હુવ (૫) કવ (૬) ધર્મ (૭) કવર (૮) તવ (૯) નાદ (૧૦) ઉજા (૧૧) હરીનક (૧૨) અંત (૧૩) અતીત (૧૪) વાસેથી મછ (૧) મનાયક (૧૫) અજમેળ (૧૬) ઉગ્રસેન (૧૭) ઇશ્વરાંપત (૧૮) બ્રિમુખ (૧૯) વણવીર (૨૦) વાંસેથી કોરમ (૨) અજીત (૨૧) બેહીઆત (૨૨) પ્રજાપત (૨૩) ઉગ્રસેન (૨૪) કદીમ (૨૫) દાનિશ (૨૬) વાંસેથીવારાહ (૩) કેશવ (૨૭) બ્રજીઆ (૨૮) વસઅસુ (૨૯) તાહુતસ (૩૦) ગોતમ (૩૧) પુરીતક (૩૨) વાંસેથી નરસંઘ (૪) મનાપેક (૩૩) કુસુપરખ (૩૪) કિસમંડણ (૩૫) વાંસેથી વામન (૫) માનધાતા [૩૬] પૂથ્વીજય [૩૭] અજીત [૩૮] જય લગન [૩૯] વાંસેથી પરસુરામ [૬] રૂપ [૪૦] જહેઆત [૪૧] કુંભહરી [૪૨] અનોપાળ [૪૩] દશરથ [૪૪] વાંસેથી રામ [૭] પદમ [૪૫] જસાવદણ [૪૬] વીરપાળ [૪૭] વાસુદેવ [૪૮] વાંસેથી કાન [૮] શ્રીમત [૪૯] જન્મેજય [૫૦] શિવાનંદ [૫૧] વિણુવાઢણરાજ [૫૨] વાંસેથી બુદ્ધ [૯] શીશ [૫૩] શામ [૫૪] મહેક [૫૫] ઇસલામ [૫૬] [illegible]

[૫૭] સામાન [૫૮] આદાન [૫૯] નિઝાર [૬૦] મિંઝાર [૬૧] ઇલ્લેઆસ [૬૨] મદ્રેક [૬૩] ખઝીમ [૬૪] કિનાન [૬૫] મસરત [૬૬] કુઈઆસ [૬૭] ગાલબ [૬૮] લવી [૬૯] કાબ [૭૦] મુરાદ [૭૧] કઝીમ [૭૨] મુંતહર (૭૩) અબદુલમુનાફ (૭૪) હાશમ (૭૫) મુતલબ (૭૬) તાલબ [૭૭] નાંસેથી મૌલા મુરતઝાઅલી (૧૦)

આ પ્રમાણે હિંદુઓના ઈશ્વરી અવતારોની પેઢીઓ લખી નવમા બુદ્ધાવતાર પછી દાદા આદમની પેઢીઓ લગાડી દશમો અવતાર હજરતઅલીનો બતાવ્યો છે. શક્તિના આદ્ય પુત્ર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ વિષે આમ ગોઠવણ કરી. નબી મહુમદને બ્રહ્મા ઠરાવ્યા, હજરતઅલીને વિષ્ણુ અને બાવા આદમને શિવ ઠરાવ્યા.

જ્ઞાનના પાઠ.

એરે ભાઈરે આજ કલજુગમાં, ઈશ્વર આદમ નામ ભણાયાં,
ગુરૂ બ્રહ્મા તે નબી મહુમદ કહાવ્યા, હો એરે ભાઈ. ૧
એરે ભાઈરે પુરૂખ ઉતમ વિષ્ણુજી, અલીરૂપે નામ ભણાયાં,
તે તો નામ રખીસરે ધાર્યાં, હો એરે ભાઈ. ૨

પીર સદરદીનના વખતમાં દાદાઆદમ, પેગંબર મહુમદ અને હજરતઅલી કોઈ હતા નહિં; પણ સદરદીને તે નામોનો સંબંધ લગાડી એમ યોજના કીધી કે, પીર સદરદીન એ ગુરૂબ્રહ્મા, ગુરૂસતામર અથવા નબી મહુમદ અને ઈમામ ઈસલામશાહ વિષ્ણુ અથવા અલી એમ જાહેર કર્યું.

જ્ઞાનના પાઠ.

હંસપર, બગપર, શામપર મેં હુઆ, હેમપુરમેં તખ્ત રચાયાજી.

આવા મોલાના શ્રી ઈસલામશા, વારે કીરો પુરખ એવો.
એવી ઈસલામશાહ મોમન તેને આંત ઓડીઓ.

બીજા ગ્નાનના પાઠ.

એજ અલખ પુરખ શા છત્રેને દાતાર,
અલખ પુરખ શા સરણી સતાર.
એવો શ્રી ઈસલામશા, દશમો અવતાર. ૧

ત્રીજા ગ્નાનના પાઠ.

આસાજ અંતરદીપ ઈરાકખંડે, ઘણુસર વધાઈયું અલી અવતર્યાહ
અલી નામ નિરંતર ભણીએ, શ્રી ઈસલામશા જુગ પરવર્યા. ૧
(અનંત)

ચોથા ગ્નાનના પાઠ.

જુગમે ફિરે શાહજી મુનેરી,
શાહ પીર વકીલ, ધતીયે ઘર વાધાઈયું.
ગઢ આલમોત જ્યા રેખાડયા. ૧

પાંચમા ગ્નાનના પાઠ.

જરે ભાઈ જુગ સરજીને ગુરે ગ્નાન સુણાયાં.
ગુર સતગુર ચડીને જંબુ આયાં. ૧

છઠા ગ્નાનના પાઠ.

જરે ભાઈ ધંધુકારે પહેલા નબી મહુમદ
સોઈગુર જંબુમેં આયાં. ૧

સાતમા ગ્નાનના પાઠ.

પીર સદરદીન નબી મહુમદ કહીએ,
જેણે મત્યક્ષ શા દિખલાયા. ૧

આઠમા જ્ઞાનના પાઠ.

અશાઆછ હેમપુરમેં તખ્ત રચાયા, ત્યાં કોઈ ન જાઈ કળાયાં,
ગુરૂબ્રહ્મા પીર સદરદીન પહોંચ્યાં, તે ફુંદ ફુંદકર મળીયાં. ૧

માતાપંથના ચાર જુગના ચાર ભક્ત અથવા મુખ્ય છે પ્રહલાદ, હરીશ્ચંદ્ર, યુધિષ્ઠર અને બાકી તેમાંના પહેલા ત્રણને કાયમ રાખી ચોથાના નામને બદલે પોતાનું નામ જોડ્યું.

જ્ઞાનના પાઠ.

કોડી પાંચશુ રાજા પેરાજ સીધાં, સાતેશુ હરીશ્ચંદ્ર જુગતા હુવા
કોડી નવશુ રાજા યુધિષ્ઠર સીધાં, બારે પીર સદરદીન મીલાવ્યાં.

ચાર જુગના ચાર અભિધાન હાથી, ઘોડો, ગાય અને બકરો જેમ માતાપંથમાં છે તેમ પીર સદરદીને કાયમ રાખ્યાં.

જ્ઞાનના પાઠ.

કૃતા જુગમેં કુંજરદાન, ત્રેતામેં તાછ્ઠ,
દ્વાપરમાં દેતાં ગુરૂને ગાયછ.
અલ્જુગ વારે અજાદાન દેતા,
ગુરૂજિ તે પારથા ગમાઈછ. ૨

માતાપંથમાં ચાર જુગનાં ચાર દ્વાર ઉત્તર, પુર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ એમ બતાવ્યાં છે. તેમજ પીર સદરદીને જ્ઞાનમાં લખ્યાં છે.

જ્ઞાનના પાઠ

કૃતાજુગે દ્વાર ઉત્તર પુર્વે હુઆ, ત્રેતામેં પુરવ રચાયાં;
દ્વાપર દખણ અલ્જુગ પાછમે, મેરી શા નામ ભણ્યાંમાં.

અશ્વ અથવા માતંગની હકીકતમાં યુધિષ્ઠિરે ગાયનો વધ કરવાની વાત આવી છે એ વાત પીર સદરદીનના જ્ઞાનમાં નીચે પ્રમાણે છે.

જ્ઞાન.

દ્વાપર જુગે શાહે રચાયા,
પહેલાં રખીઆને તેડી બોલાયા;—હો સ્વામી. ૧
રખીએ કહેણ ન માન્યો,
પછી વનખંડ વાસ કીધા—હો સ્વામી. ૨
નહિ ત્યાં પવન, નહિં ત્યાં પાણી,
નહિં ત્યાં શિતળ છાયા—હો સ્વામી. ૩
નહિં ત્યાં બેનુ ન ભાણેજ,
ધર્મ કિમસું કીજે—હો સ્વામી. ૪
નહિં ત્યાં હાટ ન વાણીઆ,
વણજ કિમસું કીજે—હો સ્વામી. ૫
ત્રાંબા તે વરણી ધરતી,
પાણી ઉંડા પાતાળ—હો સ્વામી. ૬
સ્વામીએ ઉપાઈ એક વાવડી,
તેપર મહુડા કેરો ઝાડ—હો સ્વામી. ૭
પાકા તે મહુડા ખરી પડયા,
તેનાં પાણી તે સરબત પાન—હો સ્વામી. ૮
તેમાંથી રખીસરે ચાખીઆં,
પછી સરવે ચાખવા લાગ્યા—હો સ્વામી. ૯
રખીએ તે પાણી પીધાં,
તેનાં માથાં ફરયાં તતકાળ—હો સ્વામી. ૧૦
સ્વામીએ ઉપાઈ એક વાછડી,
નવખંડ ચરવાને જાય—હો સ્વામી. ૧૧
કાને જનોઈ હાથે લાકડી,
સ્વામી ગૌઆં હુંકતું જાય—હો સ્વામી. ૧૨

પહેલા તે રખીઆને પુછ્યુ,
તમે કર્યાં તે દીઠી મોરી ગાય—હો સ્વામી. ૧૩
સ્વામી અમે રખીસર દેવતા,
અમે ક્યા જાણીએ તમારી ગાય—હો સ્વામી. ૧૪
સ્વામી ગોઆં મરાપનકું પૂછયો,
જે જાણું તેરી ગાય—હો સ્વામી. ૧૫
ત્યારે સ્વામી કોપીઆ,
તારે મંડળી ફુંઢવાને લાગો—હો સ્વામી. ૧૬
પહેલાં નીકળ્યાં વાછડીનાં હાડકાં,
પછી નીકળ્યા ચારો પાય—હો સ્વામી. ૧૭
કહો રખીસર દેવતા,
તમે કેમરે ખાધી મારી ગાય—હો સ્વામી. ૧૮
અમો રખીસર ભુખીઆ,
હુમકું લાગી ક્ષુધા—હો સ્વામી. ૧૯
પહેલા હુમ પાપ ન જાણતા,
સ્વામી ભૂલેકુ મારગ લગાઓ—હો સ્વામી. ૨૦
ત્યારે સ્વામી કોપીઓ,
તમ રખીકું પન ચલાયો—હો સ્વામી. ૨૧
કાને જનોઈ માથે લાકડી,
સ્વામી દિન દિન કલજું પડાયો—હો સ્વામી. ૨૨
હુંસનાપુરી મહિ આવીઓ,
સ્વામી અનંત રંગ રચાયો—હો સ્વામી. ૨૩
કાને કુંડળ જગામગે,
સ્વામી રખીઆકું પેડું પાસ—હો સ્વામી. ૨૪
સતગુર સોહેવ બોલ્યા,

સ્વામી સો ધન નજર દેખાય—હો સ્વામી. ૨૫

માતા પંથમાં નિકલંક અથવા મેંહદીની સ્વારી, દૈત્ય કાળી-આનું મરણ અને વિશ્વકુમારીકાનું લગ્ન ઈત્યાદિ ભવિષ્ય વાણી જાજનોમાં આઈ છે તેજ પ્રમાણે એ વાતો પીર સદરદીને કાયમ રાખી છે. એ હકીકત " શાહના વિવાહ " નામના જ્ઞા-નમાં ખુલાસાવાર છે; પણ તે જ્ઞાન બહુ લાંબુ હોવાથી તેને બ-દલે એક ટુંકું જ્ઞાન જેમાં એ વિષે હકીકત ટુંકામાં છે તે લખું છું.

—※—

જ્ઞાન.

એજી વર જંપુ અમે, વર જંપુ અમે શાહ અવે, અનંત કોડિએ વધાઈયું, શાહવર આવીઆજી. ૧

એજી તુઠો રાજા તુઠો ધરમી, તિનીકે કુળકે; જિની એક મન આરાધ્યો. ૨

છાજ જનીસેં જની, પાર ઉભી પુજે; રાણી ધામણી. ૩

છાજ જનીસેં જની, સે એડે પાર; જિનીકે કળીકાળ ન જોઈયો. ૪

હુરચંદ હુરચંદ બાજો અવે, સહુસ પોકે તેંજ આવાણું. ૫

સોતાંસે સોતાં, સેમિલઈ સોઆર; ગાઈજાવર ઠામેઝુ. ૬

એજી મિડનસેં મિડનજે સચારેવ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેસરા. ૭

એજી મિલનસેં; મિલન, પાંડવ પંજ, જિની શાહસાહેબત ભજ્યો. ૮

એજી રતડાસેં રતડા, હિયડે મિંજ, ઉડે રેઆ અલી છાજે. ૯

એજી હિતે તે હિતે શાહ સેવા તાકન, પારસજે છાજ આકરી. ૧૦

એજી જોસીએં જોસી, જોસ નેઆર, કેડે લગન શાહે આણ્યો. ૧૧

એજી મિરજ સાબિજ, ધાવર રાત, લગન શાહે આણ્યો. ૧૨

એજી આકાશ, આકાશ પરવત, ભર તોરણ થંભ, શાહ અધાયા. ૧૩

એજી વરતન વરતન, મંગળ ચાર, ચારે સતીઉં વડે ભારી. ૧૪

એજી વરતન વરતન મંગળ ચાર, અનંત ક્રોડ ઓઢ-વસી. ૧૫

એજી સતોઈઆંઈ સતોઈઆં, ક્રોડીઉં પંચ પેરીઉં પેરા-નરી. ૧૬

એજી સતોડીઉં તે સતોડીઉં, કોડીઉં સત વીરઓચન વરસા-વસી. ૧૭

એજી સિધિ રાજા, સિધિ ધરમી, ધરમ પુત્ર નવ ક્રોડસી. ૧૮

એજી બારોસેં બારો, શા નિઝાર ગુણ, બધે શા ગતી-અનસી. ૧૯

એજી હિનવાટ હિનવાટ, ફુલડા વિછાય, જિનરે વાટ સા-હેબજી આવાણું. ૨૦

એજી તેઈઆસે તેડા સતીઉં ચાર, માતા કુંતા સતી દ્રુપદી. ૨૧

એજી તેઈાસે તેડા હરચંદ નાર શા રાણી, બધે શા કે સાં-ભણું. ૨૨

એજી તારાસે તારા માલ ગુંથીન, ચંદ્ર સુરજ શાહ ફુ-માણું. ૨૩

એજી ઉભસે ઉભ શા એ મોતી મિતરે, ધરતી ગુરૂ શા-

ને ઓળખ્યા. ૨૪
એજી ધણી રાજા, ધણી રાજા, સિંગારજી સેજ ચડયો. ૨૫
એજી હલો વિઝ્યો, હલો વિઝ્યો. બાર પોર્યો ભગણું લાગે
શાકે દ્રષ્ટિ. ૨૬
એજી હિનવર હિનવર, દ્રષ્ટ ન હોય, સબે સાહેબ સાજ
નીકે. ૨૭
એજી પરણીયે પરણ્યો નબીવર રાય, ગતીએ કુંરાયું આયુ
પુનીકે. ૨૮
એજી બોલ્યાસે બોલ્યા, પીર સદરદીન, કર્યો મુમન હેક
આરાધ. ૨૯

માતાપંથમાં ચાર જુગના ચાર પાટ સોનાંના, રૂપાંના, ત્રાં-બાના અને માટીના અનુક્રમે ગણ્યા છે તથા ચાર જુગના ચાર બળીદાન હાથી, ઘોડો, ગાય અને બકરો એમ છે ચોથા જુ-ગમાં બકરો જીવતો ન થયો. એ મતો પીર સદરદીને બાહાલ રાખ્યા.

જ્ઞાન.

એજી કહો કહો પંડીતાં, જુગ સતજુગ કેરી બતીઆં, કિ-સ રૂપ નર પ્રગટ હુઆ, કાયહારે ઘટ અને કાયહારે પાટ, કાયસુરે બાઈ મેરા જુગ જડયા. સોનેકા ઘટ, સોનેકા પાટ, હસ્તી કુંવર બાઈ મેરે જુગ જડયા. ત્યાં મિલી પંથ મિ-લી કરયો સિદ્ધાંત, હસ્તી કુંવર બાઈ મેરે ઉઠ ખડા. ૧
એજી કહો કહો પંડીતાં, જુગ ત્રેતાજુગ કેરી બતીઆં, કિસ રૂપ નર પ્રગટ હુઆ. કાયહારે ઘટ કાયહારે પાટ, કાયસુરે બાઈ મારા જુગ જડયા. રૂપાંકા ઘાટ, રૂપોકા પાટ, આયા

ભાઈ મેરે જુગ જપ્યા. ત્યાં મિલી પંચ મિલી કર્યો સિરા-
પત, ત્યાં અમ્બભાઈ મેરા ઉઠ ખડા. ૨
બીજ કહો કહો પંડીતાં, જુગ દ્વાપર જુગ કેરી ખતીઆં,
કિસ રૂપ નર પ્રગટ હુઆ. કાયદારે ઘટ, કાયદારે પાટ, કા-
યમુરે ભાઈ મેરા જુગ જપ્યા. ત્રંબેકા ઘાટ, ત્રંબેકા પાટ,
ગાય વાછડા ભાઈ મેરે જુગ જપ્યા. ત્યાં મિલી પંચ કર્યાં
સિરૂપત, ગૈ વાછડા ભાઈ મેરે ઉઠ ખડા. ૩
બીજ કહો કહો પંડીતાં, કળજુગ કેરી ખતીઆં કિસ રૂપ
નર પ્રગટ હુઆ. કાયદારે ઘટ, કાયદારે પાટ, કાયમુરે ભાઈ
મેરે જુગ જપ્યાં. માટીકા ઘટ માટીકા પાટ અજા બકરા-
ભાઈ મેરે જુગ જપ્યાં. ત્યાં મિલી પંચ કર્યાં સિરૂપત. અજા
બકરા ભાઈ મેરે પડ રહ્યા. ૪ એસા જ્ઞાન ભણુત પીર સ-
દરદીન, મેરે સ્વામી રાજેકું ઈંડ ગમ્યાં. ૪

ઘટપાટના મંત્ર અને કૃતિ પીરસદરદીને માતાપંથની રીત પ્રમાણે કાયમ રાખી હતી મંત્રમાં ગોપા જસત જતીના નામને બદલે પોતાનું નામ દાખલ કર્યું. મંત્રનો નમુનો નીચે બતાવું છું.

સતગુરસો દેવ, બ્રહ્મા સો વાચ, પ્રથમ કૃતજુગ મધે સાહેબનાં
ચાર રૂપ, ઉત્તર દશે પાંચક્રોડીસું રાજા પ્રહલાદ ઘટપાટ સ્થા-
પતાં, સોનાનાં ઘટ, સોનાના પાટ, કુંવર જાગ કરતા, સો-
નાનું પુલ દેતા, એવું કહેવી પાગે કોડીસું પ્રહલાદ સીજં-
તાં તે અમ્મર અમરાપુરી પહોંચ્યાં. (૧)
ત્રેતાજુગ મધે સાહેબનાં ત્રણ રૂપ પુરસ દશે સાત કોડીસું
રાજા હરચંદ, તારા રાણી, કુંવર રોહીદાસ, ઘટપાટ સ્થાપતાં
રૂપાંના ઘટ, રૂપાંના પાટ, અશ્વ જાગ કરતા, રૂપુ પુલ દેત-

વા, એણે કરણીથી સાત કોડીસું રાજા હરચંદ, તારા રાણી, રોહીદાસ સીજતાં, તે અમરાપુરી પોંચતાં. (૨)

દ્વાપર જુગ મધે સાહેબનાં દાય રૂપ, દખાણું હરી નવ કોડીસુ રાજા જુધિષ્ટર, પાંચ પાંડવ, માતા કુંતા, સતી દ્રુપતી, ઘટપાટ સ્થાપંતાં, ત્રાંબાના ઘટ, ત્રાંબાના પાટ, ગૈ આં જાગ કરતવા, ત્રાંબાદાન દેતવા, તેણે કરણીથી નવ કોડીસું રાજા જુધિષ્ટર, પાંચ પાંડવ, માતા કુંતા, સતી દ્રુપતી સીજતાં, અમ્મર અમરાપુરી પોંચતાં. (૩)

આજ કલજુગ મધે સાહેબનુ એક રૂપ પાછમ હરી, બાર કોડીસું પીર સદરદીન, ઘટપાટ સ્થાપતાં, માટીના ઘટ, માટીના પાટ અજા જાગ કરતવા, અજાનું મુલ તે સોનદાન દેતવા, એણે કરણીથી બાર કોડીસું પીર સદરદીન સીજતાં, અમ્મર અમરાપુરી પોચતાં. (૪)

આજ છેલી સંધે તળકુળ વેળા મધે અનંત કોડીસું પીર હસન કબીરદીન વર સ્વામી રાજો આવશે, રખીઆ મામનાને તારશે, સોનાનાં કાંકણુ કરી રાખશે, રખીઆને ઉગારશે, સતદાન, સુકૃત, ખીરખાંડ, ગુરમુખિ દેતવા, એણે કરણીથી અનંત કોડીસું પીર હસન કબીરદીન સીજતાં, અમ્મર અમરાપુરી પોચંતાં, અન્નદાન ગુરમુખિ દેતવા, હક સચા હેજંદા કાયમ પાયા, ફરમાન શા પીરજો.

આ ઘટપાટની કૃતિ " વાળા પાટ મંડાવો ને મોક પુરાવો " એવા મથાળાના ભજનમાં છે, એ રાવળ માલાનું ભજન છે ને માતાપંથીની બિનામાં લખ્યું છે, તેમાં થોડો ફેરફાર અને કાંઈ વધારો કરી પીર સદરદીને પોતાના નામથી ગાન કર્યું છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

જીરે વાલા પાટ મંડાવીને ચોક પુરાવો, વાલા હરખેસું કળશ થપાવો, ચાર શુઆસણને તેડાવો, વધાવો તે કાયમ રાખે. ૧

વાલા આજ મંદર રળીઆમણાં દીસે, રૂડા સાધ આવ્યા, રૂડા સંત આવ્યા અપને ઘેર, પ્રભુજી પધાર્યા મંદીરે. ૨

જીરે વાલા દીસતણા રૂડેરા દીસે, બોલતણા મુખ મીઠા, પવીત્ર થયાં ઘર આંગણાં મારાં, જેણે સતગુર નયણે દીઠા. ૩

જીરે વાલા સુણ્યા, સાંભળ્યા ને નયણે દીઠા, ભવોભવ આશ તમારી, દોહલું સરવ દુર કરો, વિનતી કરી પાય લાગુ. ૪

જીરે વાલા કોઈ છે મેલા ને કોઈ છે ચોખા, અને કોઈક છે બોલ્યા કેવા? જોત જગાડી જુમલોજી બેઠા, હું બલીહારી ગુરૂ તેની. ૫

હે વાલા ગુરનર સાથે ગોઠડી કીજે, તો તત્વ અખર લીજે, ગુરનરને નમી દુહીત તડ તરીએ, તો શેવા તિસ્કી કીજે. ૬

જીરે વાલા પીર સદરદીન બોલીઆ મોમનભાઈ તમે અમી-રસ પીવાને આવો, વાલા હાજર જોમાને પાય પડી જે, આપણા સતગુરને મોતીએ વધાવો. ૭

પીર સદરદીને હિંદુ મુસલમાન બન્ને ધર્મની ટીકા કરી પોતાના મતનું ખરાપણું શિષ્યોને સમજાવ્યું.

જ્ઞાન.

રોવે રોવે હિંદુઅડા, દૂજા મુસલમાનાં,
રોવે બાંભણ જોસીઅડા, વાંચન પોથ પુરાણાં.
રોવે મુલ્લાં કાજીઅડા, જિકડો પડણ કુરાનાં,
રોવે કૂડા સુન્ની સગ, સચે શા ન સિભાંણાં,
રોવે જંદા જોગીઅડા, જિકડો મરન મસાણાં,

રોવે રોવે સંસારી, તે સઘળો રોવે.
એક ન રોવે જિને શાહ પીર પાયા,

જ્ઞાન.

હુજ નિમાજ રોજા ધરે, કૂડી ક્રિઆએ કામ ન સરે.

જ્ઞાન.

ચારુ વેદ ન પાઈએ, મુનીવર ભાઈ, તમે કાંયરે ખુવો પુર્વ-
જન્મની કમાઈ.

જ્ઞાન.

થીન હમાશ ધાયમ જાણો, બીજા સરવે દીઠા.

(અનંત)

આ હકીકત પીર સદરદીનનો અદ્વૈત સુફી મત બતાવે છે તે સુફીઓશ મતનો હતો; છતાં હિંદુ લોકોને પોતાના મતમાં લાવવા તેણે અનુકૂળ ગોઠવણ કરી હતી. સુફી અથવા આત્મજ્ઞાનની તેની વાણીનું એક જ્ઞાન નીચે બતાવું છું.

સબ ઘટ સાહેબ મારો ભરપૂર બેઠાં, તમે ગાફેલ દૂરમ દેખો,
સાથેજ સાહેબ હરદમ હાજર, જેમ નેનાંમાં પૂતલી પેખો. ૧
ચારુ ભૂવનમાં ભરપૂર બેઠા, જેસા ફૂલોમેં બાસા,
ફૂલોમાં બાસા તેસા મેરા સાંઈ, જેસા ઘટમાં સાસા. ૨
સબ ઘટ સાહેબ એસા કરી દેખો, જેસા દૂધમાં ઘૃત પિછાણો,
બાલકમાં બાલક પેરે દેખાડયા, તે પ્રગટ ઘટમાં જાણ્યા. ૩
જેમ શશી એક આકાશે ચંદા, તેમ કોટાકોટ કુંભા જળમેં દેખા,
મેરે સાહેબકો પાર ન જાણો, ગુરૂ પ્રસાદે મુનિવર પેખો. ૪
દૂર દેખાડયા જેણે દૂર કરી જાણ્યા, તેનાં કામ ન સીધાં તોય,
ધરતી, સુરજ, પવન, પાણી, ગુરૂ સમો તોલ ન જાણી. ૫
સતગુર પારસ, મુનીવર ત્રાંબા, ગુરૂ ભેટે તો સુવરણ હોય,

ઈસ જુગમે ગુરૂ ગોત કહાવે, તેથી સંશા ન મટે કોઈ. ૬
અલખ નારાયણ પારસ જાણો, તિસથી ભવસાગર છુટે,
ખલકમાં ખાલક ધરિ દેખાડયા, ઔર સર્વે શિર કુટે. ૭
જિસારે દિન જમીન નહોતી, આકાશ નહોતા એક ઈલાહી,
તિસ દિનકી બાતાં ગુરૂએ દેખાડી, સુણજો મુનીવર ભાઈ. ૮
ધંધુકારે પેહલાં નરજ હોતાં, તે નૂર જંબુદીપમાં આવ્યા,
સોતોજ, જરોજ, ઈંડોજ, ઉદભીજ, ચારે ખાણમાં પાયા. ૯
આદ અનાદે એ ગુર રમતા, પીર સંતતાં મુનિવરે પાયા,
એ જ્ઞાનમાહા રસ જાણો પીર સદરદીન, આદ અંત કહી સુણાયા. ૧૦

પીર સદરદીને પોતાના શિષ્યોને ધર્મદાન દશોંદ આપવા સુચના કરી હતી તે લેવા માટે ઝોળી ફેરવતા હતા તેમાં જે શિષ્યો નાંખતા તે લેતા.

આ વખતની શિષ્યોની ગણતરી છત્રીશ ક્રોડની કરી છે. તેના ત્રણ ભાગના ત્રણ મુખી હતા. બાર ક્રોડનો મુખી તુળશીઆ કાશમીર તરફ હતો, લાહોરની બારનો મુખી શામદાસ હતો અને સિંધ તરફની બાર ક્રોડીનો મુખી ત્રીકમ હતો. આ ત્રણ મુખી અને છત્રીસ ક્રોડી શિષ્યોને લઈ પીર સદરદીન પરમેશ્વરના અવતાર આગા ઈસલામશાહની ભેટ લેવા નીકળ્યા તેની હકીકત " છત્રીસ ક્રોડી " નામના જ્ઞાનમાં છે તેનો સાર અહીં ટાંકુ છું.

પાઠ

પાછમ દરી અલી અપનો જાણીજે, સોઈ પિલમ દેશ,
ગઢ અલમોત પાટણ કહીજે, ત્યાં બેઠા માનવા વેશ. ૧
કિક અગાશ થાનક કહીજે, વરસ્યા મહિ વાસ,
પીર સદરદીન ચાલીઆ, ક્રોડી છત્રીશ લઈને સાથ. ૨

આ સંઘ પંજાબમાંથી આવ્યો. તેઓએ અટક નદીના પુર્વ કિનારા તરફ "ગુજરાત" નામના ગામમાં મુકામ કર્યો. પીર એ ગામમાં ફરવા નીકળ્યા અને એક ગળિકાને ઘેર ગયા. સંઘના મુખી તેને શોધવા લાગ્યા, તુળશીઆને હાથ પીર આવ્યા, તેણે સંઘમાં આવવા વીનંતી કરી. પીરે કહ્યું કે, ગળિકાના લેણા પઈસા તું આપે તો હું આવું. મુખીએ કહ્યું; તમે પીર થઈ આવાં કામ કરોછો ત્યારે અમારા બેટા બેટીની લાજ કેમ રેહશે. તુલશીઓ જતો રહ્યો. પછી સામદાસ આવ્યો તેણે પણ તેમજ કર્યું.

બીજે દહાડે ત્રીકમ મુખી આવ્યો. તેણે ઘણી વીનંતી કરી અને ગળિકાના પઈસા સારૂં પોતાની દીકરી સામસુંદર અને કલ્યાણજી ભીમરાજ પાસે ગીરો મુકી. આ વખત પીર મોજમાં પડયા હતા. ત્રીકમે નમ્રતાથી પૈસા રજુ કર્યા; પણ પીરે તેને કેફની મસ્તીમાં ત્રણ તમાચા માર્યા તે છતાં ત્રીકમે વિશ્વાસ ન છોડયો (જ્ઞાનનો કેફ સમજવો)

જ્ઞાનનો પાઠ.

એજી એક શીશો હાથે અમ્રતનો, અમ્રતરૂપો જાણે શરાબ,
એક હાથ કાગે હૈડે, મુખી ન મેલે વિશ્વાસ. ૧
ત્રીકમ મુખી જઈને સંચર્યા, ચાલ્યા સંગ સંગાથ,
ત્રણ તમાચા ત્રીકમને માર્યા, હડસેલ્યો તેને ઠામ. ૨
તોએ ઇમામ ન મેલ્યો, શીનું કરી ન થાય સામ.

અને ગળિકાના પઈસા ચુકાવી પીરને ત્રીકમ મુખી સંઘમાં લાવ્યા. તે પૈસાનો સંઘમાં ફાળો કર્યો. આ મુકામ ઉઠાવી સુરય-વંશ રાજના "સમાચાત" નામના ગામમાં કર્યો. રાજાની કુંવરી પ-

સ ઉતારી નહાવા બેઠી ત્યાં પીરે ત્રીકમની શિકલ બનાવી એક શેતાનને મોકલ્યો તે કુંવરીનો મોતીનો હાર ચોરી આવ્યો. તે હાર શોધ કરતાં પીર પાસેથી જડયો. રાજાના સિપાઈઓએ તેને પકડયો. ત્રીકમ વચ્ચે પડયો અને કહ્યું, એ ચોરી મેં કીધી છે તેથી સિપાઈઓએ પીરને મુકી ત્રીકમને પકડયો અને કેટલાંક સંઘનાં માણુસોને કાપી નાંખી તેનાં મુડદાં નદીમાં નાંખી દીધાં. પીર નદી ઓળંગી ગયા. તુલશીઓ અને સામદાસ પાછા ફર્યા. આ સંઘનાં થોડાં માણુસો શેહેરમાં રહી ગયાં હતાં તે જંગલમાંથી લાકડાં લાવી પેટ ભરતાં હતાં તેમના ઉપર પણુ અતે ચોરીનું તહોમત આવ્યું તેથી રાજાએ તેમને મારી નંખાવ્યા. પીર સદરદીન ઇમામ ઇસલામશાહની હજુરમાં પહોંચ્યા; પણુ ઇમામના દીદાર તેને ન થયા. ત્યાં એક લોહાની ભીંત ઉભી થઈ. પીરે ૭ મહિના તપસ્યા કરી ત્યારે ભીંત પીગળી.

આ જ્ઞાનમાં એવો બોધ કર્યો છે કે, પીર સદરદીને છત્રીશ કોડીને કસી જોઈ હતી તેમાં બાર કાયમ રહી તે સ્વર્ગમાં પહોંચી ને ચોવીસ પાછી ફરી તે નર્કમાં પડી.

પાઠ.

છત્રીશ કોડી પુરા ધરમી, શ્રી ઇસલામશાંકું સંભારેજી,
દશોંદ કારણુ જીવ ફુલાયા, તે ચોવીશ ચાલ્યા ઘોર અંધાર. ૧
દશોંદ ન દીધી ક્રિયા કીધી, તે સતી હુઆ અસતી અપાર,
દશોંદ વિના મુળ ઉખેડી જાશે, તે જાશે ઘોર અંધાર. ૨

માતા પંથીઓ જેમ પોતાનો પંથ છુપો રાખવા ભલામણુ કરે છે તેમ પીર સદરદીને પણુ કીધું છે અને પોતાના પંથનું નામ "સતપંથ" એવું રાખ્યું છે.

જ્ઞાન.

સતપંથનો પડદો જે થાર ઓઢે તેનો છેવટો દેદાજ એ જાહીએ.

પીર સદરદીન આ બીજાવારની ઇમામની ભેટ લઇ હિંદમાં આવ્યા ત્યાં તે ગુજરી ગયા "જેતપુર" નામના ગામડામાં તેનો રોઝો છે તે સિંધના ખોજાઓએ બાંધ્યો છે. તેઓ એ પીરની યાત્રા કરવા જતા હતા અને એમ માનતા હતા કે; જે માણસ એકવાર તેની કબરની ઝીઆરત છતે નહિં કીધી હશે તેને કુવા પાછી પગને બદલે માથાંથી ચાલીને જવું પડશે; પણ હાલતો સિંધના ખોજાઓ આ વાત વીસરી ગયા હોય એમ લાગે છે.

ખોજા લોકો પીર સદરદીનનાં જ્ઞાન પ્રીતીથી પડે છે, તેમાં છેવટ એ પીરનું નામ આવે છે ત્યારે અદબથી નમે છે; પણ આશ્ચર્ય જેવી વાત એ છે કે, હમણાં કોઇ તેની દરગાહની સલામ માટે પણ જતું નથી. તેની દરગાહ ક્યાં છે તે વાત પણ થોડાનાજ જાણવામાં હશે, પીર સદરદીને પોતાના શિષ્યોને ખોજાનો લકબ આપ્યો. એના શિષ્યો જે હિંદુની આકૃતિમાં રહી ગયા છે તેને ખોજા લોકો "ગુપ્તિ" કહે છે. તેઓ પંજાબ અને સિંધમાં છે. પીર સદરદીને જાહેર રીતે ખાનાંની સ્થાપના પહેલ વહેલાં સિંધના " કોટડા " નામના ગામમાં કીધી હતી.

—-○○○-—

ગિનાનનામાંના પાઠ.

પીર સદરદીન પંથજ કીધા, જાહેરખાનાં મકાન,
પેહેલો ખાનો આવી કર્યો, કોટડા ગામ નિશાન. ૧
પીર સદરદીન જાહેર થયા, હિંદુ કર્યા મુસલમાન,

લોહાણા ફેરી ખોજા કર્યા, તેને આપ્યો સાચો ઈમાન. ૨
ખોજો ગુલામશા અલીનો કહીએ, તે મુરીદ આલનો જાણ,
ત્યાં પંથ સમારીને ખાનાં કરીઆં, તેને પરિ બોધ્યા પ્રમાણ.
આગળ ખાનું સુરજા શાહીનું કહીએ, તેતો ગુપ્ત પિછાણ,
સતગુર સદરદીન જ્ઞાન સુણાવ્યા, તે કોટડા ગામમાં જાણ. ૪
એજ કોટડા ગામમાં કહીએ, નીકમ રહે તેણે ઠામ,
તે જાહેર ઈમામ લાવેઓ, અને ખોજો ધરાવ્યો નામ. ૫
એવા દીન ચાલેઆ, શ્રી ઈસલામશા નીરધાર, |
આજ ઉંચ મુલક જે કહીએ, ત્યાં અમારો ઠાર. ૬

પીર કબીરદીન.

પીર સદરદીન જ્યારે બીજીવાર ઈમામની ભેટ માટે ગયા ત્યારે પીર કબીરદીન નહાની ઉમ્મરમાં છતાં તેમની સાથે હતા. ઈમામ પાસે નજરાણો ધરવા તેની પાસે કંઈ હતું નહિં તેની તેને ફિકર થઈ. રસ્તામાં તેણે આકડાનાં ફુલ એકઠાં કર્યાં તે-માંથી કપાસ કહાડી તેને કાંતી એક પાઘડી વણી તૈયાર કીધી. તે ઉપર ઈમામ ઈસલામશાહની સિફતના શબ્દો લખ્યા. આ પાઘડી ઈમામની હજુરમાં રજુ કરી. ઈમામે તે માથાં ઉપર બાંધી અને પીર કબીરદીન ઉપર પ્રસન્ન થઈ અનંત કોડીના મુખી કરાવ્યો. (જુઓ અનંત અખાડાનું જ્ઞાન) પીર કબીર-દીનનો બોધ પણ પીર સદરદીન જેવોજ હતો.

જ્ઞાનના પાઠ.

આજ, હીરણ પારાક ભણ્યાપાંઈ,
નરસીંહ રૂપે સ્વામીજી વિષ્ણુ આયા. ૧

વામન ફરસરામ સોઈ અવતર્યા,
શ્રી રામે લંકાગઢ લીઓ. ૨
કાનજી બુધ દશ્યાણુ અવતર્યા,
અઢાર ખુણી શા નર દેર્વા. ૩
પાછમે પાત્ર નિકલંકી નારાયણુ,
પશ્ચમ દેશમે શા જે સ્થાન રચ્યો. ૪
કોડી પંજ, સત, નવ, બારો અનતકી તારીયા,
શ્રી ઈસલામશા શા જે નામ બણું. ૫

પીર કબીરદીનનું એક જ્ઞાન છે તેના પહેલા ભાગમાં ઈશ્વરનું વૈરાટ સ્વરૂપ બતાવ્યાની કોશિષ કરી છે તેથી તેના મતનો તત્વ જણાઈ આવે છે. વૈરાટ સ્વરૂપ એટલે ઈશ્વરને જગતનું રૂપક આપવું એ પણ બ્રહ્મજ્ઞાનનો મત છે; પણ એજ જ્ઞાનના પાછલા ભાગમાં તેમના ભોળા શિષ્યોની અનુકુળતા માટે ભકિતમાર્ગ તેમાં જોડી દેવો પડેલ છે એ જ્ઞાન નીચે લખું છું.

જ્ઞાન.

સતપંથ સતનું રુપ છે, છભ્યા હેત પરીત,
નાશીકા ગુરનરનું નામ છે, ક્ષમા દયા બે દ્રષ્ટ. ૧
જ્ઞાન દેવનું મન છે, પાલવ વાયક વિચાર,
સતોષ દેવનો સેજ છે, કાઈ દેત દેવનો અહાર. ૨
સ્વર દેવના શ્રવણુ છે, જપ તપ છે બે પાવ,
ધરમ દેવની દેહ છે, ષટપત્ર છે પરમાણુ. ૩
આકાશ દેવનું મસ્તક છે, પાતાળ દેવના પાવ,
દેવને કાળ નહિં નિંદ્રા નહિં, મહિ રખીએ શાવ ધ્યાન. ૪
મન પુષ્પની પુજા ચડે, ગુરમુખે તે મહન થાય,

તમે સતી લોક સેવજો, આવાગમન જો જાય. ૫
જેમ જહાં નવાણું કોડ સીધા, છપનકોડમે થાય,
કિનર કોડ બત્રીસ સીધા, તેત્રીસ કોડ દેવતાય. ૬
કોડી પાંચમું રાજા પેહલાજ સીધા, સાતેમું હરીચંદ જુગતા
હુઆ,
કોડી નવમું રાજા યુધિષ્ઠર સીધા, બારે પીર સદરદીન બો-
લાવ્યાં. ૭
કળજુગ મધે અનંત કોડી, પીર હસનશાને શાઇએવર આલયા,
અવતાર દશમો કિલમાં ધેરી, ઘટ કળશ રૂપે સહી થાપીઆ.
જેમાં કળશ થાય ઘટ થાપના, ગતીઉં બોલે તે અમૃતવાણી,
સામીને ચરણ થકી પાતક ટળે, ઉપજે આણુ સમાન- ૯
ગત સરવે હેતે મળો, રાખો ધણીસું ધ્યાન,
માંહોમાંહિ મેળા મળો, એક એકને સનમાન. ૧૦
તમે એવે મન આરાધ કરંતાં, લોએ હરની સુધ,
જેને મનખ્યાદેહીમાં આવા ગુરનર મળ્યા, તે કરે છે આનંદ.
બીજ શુકરવારી સેવીએ, નિત્ય હોય તો નિશ્ચળ માન,
ગુરગત મહિ આરાધ કરતાં, થઇએ બહુ પાવન. ૧૨
સતપંથ સોળ કળાશું ઉગેઆ, જેમ ઉગ્યા શશી આરચંદ,
જેણે સામી સેવ્યો એક મન, તે કરે છે નવ નીંદ. ૧૩
ફરમાન માનો તો ફેરા ટળે, શાપીર કેતાં ઉતરીએ પેલે પાર,
તમે સુખે અમરાપુરી પામશો, સહી જાણજો નીરધાર. ૧૪
હેલંદા કહેતાં હસ્તીકો દાન, કાયમ પાયા કેતાં દાન તુરંગ,
તમે સતી લોક સેવજો, કાંઈ અમરગઢ છે આગળે. ૧૫
અમરગઢ ઉમરાપુરી, તમે સાંભળો મોમનવીર,
તમે સામે મનથી સેવજો, બોલ્યા હસન કબીરદીન. ૧૬

આ સ્થાનમાં "હેજંદા" એ શબ્દ વિષે લખ્યું છે કે, તે કહેવાથી હાથીદાન જેટલું પુન્ય થાય અને "કાયમપાયા" કહેતાં ઘોડાના દાન જેટલું પુન્ય થાય. ખોજા લોકો ઘટપાટનાં સ્થાપન અને ઉથાપન વખત આ શબ્દો બોલે છે એની ઉત્પત્તિ વિષે કેટલાક કહે છે કે, પીર સદરદીને કેકમાં જંદા રૂપે તપશ્ચર્યા કરી ત્યાં તેને ઈમામે કૃપાવંત થઈ "હેજંદા" એમ કહી બોલાવ્યા ત્યારે તેણે કહ્યું "કાયમપાયા" એટલે ઈમામ જે અમ્મર છે તેને હું પામ્યો. આ વાતના બે મતો છે બીજા એમ કહે છે કે, ગુરૂસતાગર કબરમાંથી પોપટ રૂપે નીકળ્યા ત્યારે મોટે શિષ્યો તરફ કહ્યું "હેજંદા" એટલે પીર સલ્તાન છે તેની સામે તેઓએ "કાયમ પાયા" કહ્યું. એમ એ શબ્દ વિષે જુદી જુદી રીતે બોલાય છે; એક નીશ્ચય નથી.

"હેજંદા" અને "કાયમ પાયા" એ સતપંથીઓના ગુપ્ત શબ્દો છે. કોઈ માણસ કોઈ સતપંથીને એમ કહે કે, "હું સતપંથી છું મને ક્રીયામાં સામેલ કરો" તેની ખાત્રી કરવા સારૂં તેને "હેજંદા" એમ કહે છે તેના જવાબમાં જો "કાયમપાયા" કહે તો તેને દાખલ કરે છે. હાથ મેળવવામાં પણ તેવો ગુપ્ત ઈસારો છે તે એવો કે, અંગુઠાને પકડી પછી રીતસર હાથ આપવો. અંગુઠાને પકડવો એ અદ્વૈત મતની નિસાની છે એટલે એક ખુદા સત્ય બીજું સર્વ મિથ્યા.

પીર કબીરદીને પણ દશોંદ આપવા સુચવ્યું છે; પણ તેણે ઝોળી ફેરવવાને બદલે ખાનામાં એક "કુંડો" જોડયો હતો. "કુંડો એ માટીનું વાસણ છે તે મુસલમાન લોકો વાપરે છે, ખાનાની અંદર ખાડો કરી એ વાસણ તેણે દાટયું હતું, તેનું મોઢું ખુલ્લું રાખ્યું હતું એના શિષ્યો જે દશોંદ કહાડતા તે

ના પૈશા તે " કરા " માં નાંખી જતા હતા.

એ પીર સંવત ૧૫૦૫ ના કારતક મહિનાની સતરમી તારીખે દેવલોક પામ્યા એવું " ઝનાજા " નામના જ્ઞાનમાં લખ્યું છે એની લાશ ઉંચમાં દફ્નાવી તે ઉપર સિંધના ખોજાઓએ મકબરો બાંધ્યો છે; પણ હમણાં તેની જ્યારત કરવા કોઈ જતું હોય એમ જણાતું નથી. એ પીરે પોતાના શિષ્યોને પોતાની ઓલાદને માન આપવા ભલામણ કરી હતી.

અનંતના પાઠ.

આલ હમારી કાયમ જાણો, અઢાર ફરજંદ પુરા,
તેને તમે પુરા કરી જાણો, સેવો સતગુર જાણી. ૧

પીર કબીરદીનનો ઇસલામી મહુંમદ સીયા જાફરી તનાશરી હતો. " મોમન ચિંતામણી " નામના જ્ઞાનમાં તેમ તેણે કહ્યું છે અને પોતાની હકીકત બતાવી છે.

પાઠ

પીર સદરદીનના નુરમાંથી હસન કબીરદીન હુઆ, તેણે દીન કીધો વીસ્તાર,
ઉંચ મુલકથી પ્રગટ્યા, તેણે રાખ્યો સાંઈ સું વહેવાર. ૧
તે વેળા શ્રી ઇસલામશા અવતાર છે, ગુરબ્રમાપીર હસન કબીરદીન જાણ,
અઢાર ફરજંદ તેનાં કહીએ, સાત હુરમજ જાણ. ૨
એક તેની બેટી કહીએ, બાઈ બુબડી તેનું નામ,
જાફરી તેના મહુંમદ કહીએ, જાફર સાધક ઇમામ. ૩

પીર કબીરદીનનો " તાજદીન " નામનો એક નાનો ભાઈ

હતો. અઢાર તેના દીકરા હતા અને એક દીકરી હતી તેની ટીપ નીચે પ્રમાણે મળી છે.

રહેમતુલાશાહ (૧) આદમશાહ (૨) લાલશાહ (૩) જાફરશા-(૪) ઓલીઆશાહ (૫) કબીરદીન [૬] નુરશાહ [૭] સ-લામદીન [૮] ઇમામદીન [૯] ફરમાનદીન [૧૦] અસાઇદ [૧૧] અલીશેર [૧૨] નુરમહમદ [૧૩] તૈયબગાઝી [૧૪] કબીરશાહ [૧૫] દરવેશઅલી [૧૬] અબદુલઅલી [૧૭] આ-લમશાહ [૧૮] અને બાઇ બુબડી [૧૯]

પીર કબીરદીને પોતાની આખરીના સમયમાં તાજદીનને કા-રભારી કરાવ્યો અને રહેમતુલા શાહને પીર-ગુબી નીમ્યો;

પીર ઇમામુદીન.

This is about Imamshah, Hanstej, Satpanth, Pirana

પીર કબીરદીનના અંતકાળ વખત પીર ઇમામુદીન હાજર ન હતા; પણ જ્યારે જનાજો તૈયાર કરયો ત્યારે આવી પહોં-ચ્યા. ઇમામુદીને જનાજો અટકાવ્યો અને પોતાના વારસાનો હિ-સ્સો માગ્યો. લોકોએ તેની હાંસી કરી; પણ તેણે તો પોતાની વિનતી જારી રાખી. અંતે જનાજામાંથી હાથ નીકળ્યો અને પીર ઇમામુદીનને સાકર અને તસબી મળી.

પીર કબીરદીનનું ચાળીઉં કરી પીર ઇમામુદીન સિંધના ભુણ ગામમાં ગયા. ખાનાંમાં મુકામ કર્યો પણ ગામના ખોજા-ઓએ તેની કંઇ પરોણાગત ન કરી. પીરે ઘણુ લાંઘા કરયા. અંતે ખોજાની જમાયતે તેને માર મારી ખાનાંમાંથી કહાડી મુક્યા ત્યાં એક મેમણ નામનો ખોજો રહેતો હતો તેને દયા આવી તે તેને પોતાને ઘેર તેડી ગયો અને લાંઘો છોડાવ્યો. ખોજાઓથી નાખુશ થઇ તે કેક ભણી ગયા. ત્યાં બાવા ગુલમહ-

મંદની મારફત આગા ઈસલામશાહની મુલાકાત કીધી. આ હકીકત " ઝનાજ " નામના જ્ઞાનમાં છે.

" ઝનાજ " નું જ્ઞાન પીર ઈમામદીનનું જોડેલ છે તેમાં તેણે કહ્યું છે કે, આગા ઈસલામશાહે તેને બેહેસ્ત જોવાની પાસ આપી હતી અને " હૈદરબેગ " નામનો ભોમીયો સાથે આપ્યો હતો જેને અંદ્રગીર પણ કહે છે. બેહેસ્તમાં તેની મહમદ, હરીશ્ચંદ્ર, યુધિષ્ઠર, સદરદીન અને કબીરદીન જોડે મુલાકાત થઈ હતી. એ પીર બેહેસ્તમાંથી એક ઈંટ લઈ આવ્યા તે એના રોઝામાં જડેલી છે એમ કહેવાય છે.

પીર ઈમામદીન ઈરાનથી પાછા ફરયા ત્યારે તેને પીર તાજદીને શિષ્યોની કૃતઘ્નતાને લીધે આપઘાત કર્યો હતો એવી ખબર મળી તેથી તેની ખોજા મુરીદો વિષેની ઉમેદ તદન તુટી ગઈ. તે નિરાશ થઈ ગુજરાત તરફ ગયા અને ત્યાં તેણે પોતાના નવા પંથની સ્થાપના કરી.

સંવત ૧૫૦૮ ના ભાદરવા સુદ ૧૧ ને રોજે પીર ઈમામદીન ગુજરાતના " આહુઆ " નામના ગામમાં આવ્યા. એક મસજીદમાં ઉતારો કર્યો. જે મુસલમાનો ત્યાં નીમાજ પઢવા આવતા તેમણે એ પીરને કહ્યું ' તમે મુસલમાન છતાં નિમાજ કેમ નથી પડતા " પીરે કહ્યું " મારી વતી મસજીદનો મિનારો નિમાજ પડશે " એમ કહી તેણે ગુરસતાગરની આર્થના કરી એટલે મિનારો ડોલવા માટે નમ્યો તે જોઈ લોકો નાઠા.

આ વાતની ખબર અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગડાને પડી. તેણે પીરને પોતાની હજુર બોલાવ્યો અને મિજમાની કીધી. રકેબીમાં બિલાડીની તરકારી હતી પીરે રકેબીને લાકડી ઠોકી કહ્યું, " ઉઠ રંડી ક્યાં તેરા ક્યા કામ હય " બિલાડી

ઉત્પન થઈ રકેબીમાંથી ફડકો મારી નીકળી. બાદશાહ અને પારીના આ જોઈ દીંગ થઈ ગયા. બાદશાહે તેને ઈનામ આપવા માંડયું; પણ પીરે એક વેહેલ શિવાય બીજું કંઈ લીધું નહિં.

આ પછી પીર ઈમામદીન "ગુરમત" નામના ગામડામાં આવ્યા. રસ્તામાં નાંઈઆ કોળી જે લુટારાનો સરદાર હતો તે મળ્યો તેણે વેહેલને પકડી. પીરે કહ્યું કે, તારા અપકૃત્યની કમાઈ તારા કુટુંબ સાથે તું ખાય છે; પણ તેના પાપમાં ભાગ લેવા તારૂં કુટુંબ કબુલ કરે છે કે નહિં ! તે તારે તેઓને પુછવું જોઈએ. નાંઈઆએ તેમ કીધું. એની સ્ત્રી કેશર, દીકરી ધીરજ, બાપ પથુર પત્ની અને બહેન ગઘુર એ બધાંઓએ પાપમાં ભાગ લેવા ના પાડી તેથી નાંઈઆ કોળીને જ્ઞાન આવ્યું, વાટપાડુનો ધંધો તે દહાડેથી તેણે છોડયો. પીર ઈમામદીનનો શિષ્ય થયો. ઠેકઠેકાણે તેને કાંકણ બાંધ્યાં. ત્યાંથી પીર લાથારે ગામમાં આવ્યા. ત્યાં પાંચ મણ જનોઈ અને સવા મણ કુંડળ ઉતરયાં, મતલબ ત્યાં ઘણા શિષ્યો થયા.

સંવત ૧૫૧૦ ના કારતક વદી ૧ ને રોજે પીર ઈમામદીન પાછા નાંઈઆને મળ્યા. નાંઈઆએ બહુ સેવા કરી તેથી પીરે તેને પીરતાણુ આપી અને કાનંથ ગામ જવાને હુકમ કર્યો.

સંવત ૧૫૧૨ ની સાલમાં પીર ઈમામદીન આલમશાહ ના ખાનદાન મહુમદ જુબરીની બેટી ખતીજા વેરે પરણ્યા. સંવત ૧૫૨૪ માં પીરાણાની દરગાહનો પાયો નાંખ્યો અને તે અરસામાં પીર આલમશાહનો જન્મ થયો તે શિવાય બાકરશાહ, બાલાશાહ, અને મહુમદશાહ તેમનાં ફરજંદો થયાં. આ છેલ્લો શાહજાદો મહુમદશાહ વધારે પાણીવાળો હતો તેનાં બાદશાહ

મહુમદ બેગડાની દીકરી વેરે લગ્ન થયાં હતાં.

અમદાવાદના કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈએ ઇ૦ સન ૧૮૭૧ ના ડીસેંબરના બુદ્ધિપ્રકાશમાં પીરાણાની કથા લખી છે તે જાણવા જોગ જાણી આમાં ઉતારૂં છું.

"પીરાણાની જગ્યા અમદાવાદથી ગાઉ પાંચ દક્ષિણમાં મોંજે ગ્યરમથા પાસે છે તે ગામમાં ૭—૮ રોજા છે તેમાં કબરો છે. જગ્યા મોટી જોવા લાયક છે. કેટલાએક સાહેબ લોકોએ તેની છબી પાડી લીધી છે. પીરાણાનો પંથ કહેવાય છે. તેની હકીકત જાણવા લાયક છે એવું જાણીને પ્રસિદ્ધ કરી છે તેમાં મુખ્ય રોજો ઇમામશાહનો છે તેના માલેક તેના મુજાવર કાકા નથુ સામજી હાલ છે તે જાતે લઉવા કણબી છે તેની ઉમ્મર બેતાળીશ વર્ષની છે તેની ગાદીએ જે બેસે અથવા સંસાર તજે ને તેમના ધર્મનો સાધુ જે થાય તે કાકા કહેવાય છે. પીરાણાની જગ્યામાં તેમના નોકર ચાકર તથા કાકા મળીને પચાસ માણસો રહે છે તે રોજાને લગતી વસ્તી પચોતેર ઘરની છે. વર્ષ દહાડે સેવક લોકો તરફથી પેદાશ આશરે દશ હજાર રૂપીઆની છે. ત્યાં રાંધેલું તથા કાચા અનાજનું સદાવ્રત હિંદુ અને મુસલમાન બીમારીને અપાય છે."

"તે ધર્મ ચલાવનાર ઇમામશાહની હકીકત"

"વિક્રમ સંવત ૧૫૦૫ ની સાલમાં ઇરાનથી ઇમામશાહ નામે સૈયદ ગુજરાતમાં આવ્યા. તેણે ગ્યરમથા ગામની ભાગોળે ટેકરા ઉપર મુકામ કર્યો. એવામાં બે ત્રણ વર્ષમાં વરસાદ વરસ્યો નહીં તેથી ગામના પાટીદારોએ ઇમામશાહને મહા પુરૂષ જાણી તેની પાસે જઈ વિનંતી કરી ને વરસાદ માગ્યો ત્યારે ઇમામશાહે કહ્યું કે, "અભી વરસાદ આવેગા" પછી તરત વર-

સાદ થયો તેથી પાટીદારોએ તેમને ગુરૂ કરયા."

"પછી ઈમામશાહે પાટીદારોને કહ્યું કે, ગામથી દુર મારે વાસ્તે એક જગ્યા બંધાવી આપો ને આ ગામથી પશ્ચિમ દિશાએ હું તીર ફેંકું તે જયાં જઈ પડે તે ઠેકાણે બંધાવી આપો. પછી તે ઠેકાણે ઝુંપડી બંધાવી આપી. એવામાં અમદાવાદના બાદશાહે શિકાર કરવા વાસ્તે (મહમદ બેગડો હશે) ત્યાં આવીને મુકામ કરયો. તેણે ઈમામશાહની પરીક્ષા લેવા સારૂં દુધમાં ઝેર નાખીને પાયું; તોપણ ઈમામશાહને કંઈ પણ ઈજા થઈ નહિં. વળી બાદશાહે બિલાડીનું માંસ રંધાવીને તેની આગળ મુકયું ત્યારે ઈમામશાહે કહ્યું કે, "આઓ બચ્ચા કાયકોં મરી પડી હુઈ" તેથી બિલાડી જીવતી થઈને તેમની પાસે ગઈ. વળી બાદશાહે માંસની રકાબી મોકલીને કહ્યું કે, આમાં ગુલાબનાં ફુલ તમારે વાસ્તે મોકલ્યાં છે. એમ કહીને મેજ ઉપર રકાબી મુકી. પછી ઈમામશાહે રૂમાલ ઉઘાડયો એટલે તેમાં ખરેખરાં ફુલ થઈ ગયાં ને સૌને વહેંચી દીધાં."

"પછી બાદશાહ ઈમામશાહને પોતાના દરબારમાં અમદાવાદ લઈ ગયા તે કેટલાએક દહાડા અમદાવાદમાં ને કેટલાક દહાડા પોતાની જગ્યામાં આવીને રેહેતા હતા. તે બાદશાહને એક દીકરી હતી તે ઈમામશાહ ઉપર મોહીત થઈ તેથી બાદશાહે તેમની સાથે પરણાવી"

" તેનો મહેલ તો અમદાવાદમાં હતો. તે બાઈને પેટે ચાર દીકરા થયા તેઓના વંશના સૈયદો પીરાણાની વસ્તીમાં રહે છે. તે વંશમાં હાલ આશરે ૧૩૦ પુરૂષો છે. તેઓનું ગુજરાન હાલ પીરાણાની પેદાશમાંથી ચાલે છે તેઓમાંનો કોઈ પીરાણાની ગાદી ઉપર ગણાતો નથી; પણ તેઓને ઝેરના લેટલ

માન પીરશાહના ધર્મના લોકો આપેછે."

"જ્યારે ઇમામશાહ ઘરડા થયા ત્યારે તેમણે પોતાની કબર ને વાસ્તે પીરાણામાં રોઝા બંધાવવા માંડયો. તે ઉપર આશરે રોક લાખ રૂપીઆ ખરચ્યા તે રોઝાથી દક્ષીણ તરફ ચાળીસ કદમ છેટે "નગીના મસજીદ" નામે પોતાની બેઠક છે ત્યાં ગાદી ઉપર બેશીને રોજ સાંજે ગાદી નીચેથી નાણું કહાડી કહાડીને મજુરોને મુલ ચુકવી આપતા હતા તેથી મજુર કોળીએ જાણ્યું કે, આ ગાદી હેઠે ખજાનો છે તેથી તેમણે રાત્રીએ આવીને તે ઠેકાણે ચોરી કરવા સારૂં ખોદ્યું; પણ કંઇ મળ્યું નહિં; બીજે દહાડે સાંજે મજુરી ચુકવી આપતાં ઇમામશાહે કોળીને કહ્યું કે, તમે રાતે જે આ ગાદી હેઠે ખોદવાની મજુરી કરી તેના પણ આ પૈસા લ્યો. એમ કહીને પૈસા આપ્યા."

'જ્યારે રોઝો તૈયાર થયો ત્યારે તેમની સેવામાં મુખ્ય સેવકો પાંચ હતા તેમનાં નામ હાજરબેગ મુસલમાન, ભાભારામ ગાદીવાન કણબી લઉવા, નાંઇઆ કાકા કોળી, શાણા કાકા લઉવા કણબી અને બીબીબાઈ ભાભારામની બહેન તે પાંચ જણાંએ કહ્યું કે, આપ હવે સ્વર્ગમાં જવાની તૈયારીમાં છો અને આપની સેવા આજ સુધી કરી તેના બદલામાં શું ફરમાવો છો."

"ઇમામશાહે હાજર બેગને કહ્યું કે, જ્યારે મારો દેહ પડશે ત્યારે તારો દેહ પણ પડશે ને તારી લાશને મારા રોઝાથી વીશ કદમ દુર દફનાવવામાં આવશે અને ઉનાળામાં ગમે તેવો તડકો પડે તો પણ તારી કબર અગાશીએ છતાં તેને તાપ લાગશે નહિં. તે ઠંડી રહેશે અને મારા સેવકો તારી કબરને ફુલ ચડાવ્યાં પછી મારી કબરને ચડાવશે; તેમ આજ થાય છે."

“ બાબારામને કહ્યું કે, ચરોતરમાં પેટલાદ પરગણામાં રેવા ગામ છે ત્યાં જઈને તમે મુકામ કરો અને બીબીબાઈને કહ્યું કે, તમે પણ રેવા ગામથી એક ગાઉ ઉપર ગામ વસાવીને રહો. તમારી બન્નેની માનતા મારા જેવીજ ત્યાં ચાલશે. પછી તેઓ ત્યાં ગયાં બીબીબાઈએ ગામ વસાવ્યું તેનું નામ બીબીબાઈની રેણુ કહેવાય છે. તે બન્ને ગામોમાં તેઓના રોઝા છે. ત્યાં સદાવ્રત અપાય છે અને ત્યાંની પેદાશના અને જગ્યાના માલેક તેમના વંશના છે તેઓ “ કાકા ” ઉપનામથી કહેવાય છે.”

“નાંઈઆ કાકાને ઈમામશાહે કહ્યું કે, તમે રેવાકાંઠે કાનમ પરગણામાં કુકરા ગામ છે ત્યાં જઈને રહો. ત્યાં તમારી માનતા ચાલશે, શાણુકાકાને પીરાણાની ગાદી ઉપર રહેવાનું કહ્યું તેથી તેઓ ત્યાંજ રહ્યા. ગાદી ઉપર બેસે તે સંસારનો ત્યાગ કરેછે ભગવાં લુગડાં પહેરે છે અને દાઢી રાખે છે, માથે પીળી પાઘડી બાંધે છે. અંગરખું પીળું, પહેરવાનું પોતીયું તથા ચાદર ભગવી કરેછે, કાવડી વાળેછે.”

“જ્યારે તે દેહ મુકે ત્યારે તેમના હજુરના ત્યાગી સેવકોમાંથી તેની ન્યાતનો જે હુશિયાર જણાય તેને સર્વ સેવકો મળીને ગાદીએ બેસાડે છે અને તે કાકો કહેવાય છે. કાકાઓની એકવીસમી પેઢી હાલ છે. પેઢી એટલે શીષ્ય પરંપરા ગાદીના વારસ.”

“ઈમામશાહે દેહ મુકયો ત્યારે તેની કબર તે રોઝામાં કરી. [illegible] મહીના પછી ૬ ઠી તારીખે તેમના ઉરસનો દહાડો આવે છે. તે દહાડે હિંદુ તથા મુસલમાનોનો મેળો ભરાય છે. તે શીવાય બાર મહિનાની બાર બીજો, [illegible], મેળો

આઠમ તથા ભાદરવા સુદ ૧૧ ને દહાડે પણ ત્યાં મેળો ભરાય છે ત્યાં જીવહિંસા થતી નથી."

" તેમના સેવકો મુખ્ય લડવા તથા કડવા કણબીઓ છે કાછીઆ, સોની, બ્રાહ્મણ અને વાણીઆ પણ છે. કોઈ મુસલમાન પીરાણાનો સેવક નથી, મુમના મુસલમાન છે. તેઓ પીરાણાનો બીજો રોજો નુરશાહનો છે તેને માને છે. તેમની આટીઓ મુમનાની ન્યાતનો કાકો છે, તે મુમના, હિંદુઓમાંથી વટલીને થએલા કહેવાય છે. તેઓ મુસલમાનો સાથે ખાવા પીવાનો વ્યવહાર રાખે છે, લગ્ન ક્રિયા પણ મુસલમાનની પેઠેજ કરે છે."

" ત્રીજી સુરાભાઈની જગ્યા છે તે રોઝો નથી તેમાં ગાદી છે તેને રબારી લોકો માને છે. ચોથો બાલા મહમદશાહનો રોઝો છે તેને શેખ મુસલમાન જાતના લોકો માને છે. એ ત્રીજી જગ્યાના માલેક બાજીભાઈ સુરજીભાઈ છે, તે જાતે શેખ કહેવાય છે ને તે ઘરબારી છે, શેખ જાતિ હિંદુ મુસલમાનથી જુદી છે. ચોથી જગ્યાના માલેક પણ બીજા શેખ છે. એ ચારે ગાદીવાળા કાકા કહેવાય છે."

" પાંચમી જગ્યા બાકરઅલીએ સંવત ૧૮૮૮ માં બનાવી છે તે રોઝો છે તેમાં બાકરઅલીની કબર છે તેની વાત એમ છે કે, તેના મુળ પુરૂષ આકલમીયાં દિલ્હીમાં રહેતા હતા તે જાતના સિંધી હતા; પણ સૈયદ બનીને પીરાણાની ઈમામશાહની જગ્યાના ધણીપણાનો પાદશાહનો પરવાનો લઈને "અમે ઈમામશાહની ઓલાદના સૈયદ છીએ" એવું કહીને તે આવ્યા તે સમય કાકા લોકો તથા ઈમામશાહની ઓલાદના ખરા લોકો દેશમાં ફરવા ગએલા તેથી આકલમીયાંએ જગ્યા કબજે કરીને

એક બે વર્ષ વહીવટ કર્યો.

પછી કાકા ઓકો અને સૈયદો આવ્યા તેઓએ અમદાવાદના મોટા સુબા આગળ ફરિઆદ કરી. તે સુબાએ વાદી પ્રતિવાદીઓને પુને મોકલી દીધા. ત્યાં ખરા સૈયદોએ દિલ્હીથી મે જર મંગાવીને સાબીત કરી આપ્યું કે, આકુલમીઆં સિંધીવંશના છે; સૈયદ વંશના નથી. તેથી પુણાની સરકારે આકુલમીઆં કનેથી પચીસ હજાર રૂપીઆનો મચરકો લખાવી લીધો અને જગ્યા, કાકાને તથા ખરા સૈયદોને સોંપી.

પછી આકુલમીઆંના વંશના અમદાવાદ તથા ખંભાતમાં રહ્યા. આકુલમીઆંના ફાજલ, તેના સરીફ, તેના બડામીઆં, તેના પુત્ર બાકરઅલી થયા, તેના દત પુત્ર હુસેનમીઆં હાલ હયાત છે, તેઓને પીરાણામાં જુદી જગ્યા બાંધવાની ઘણી આતુરતા હતી; પણ જગ્યા મળતી નહોતી. એવામાં અમદાવાદનો એક તરગાળો કે જેની ચોથી પેઢીએ હાલ મોતી નાયક છે તે તરગાળે બે ત્રણ વર્ષ સુધી મોટે જરમણામાં ભવાઈ કરીને કોઈ પાસેથી એક પૈસો લીધો નહિં. પછી ત્યાંના પાટીદારોએ કંઈ આપવાનું કહ્યું ત્યારે નાયકે કહ્યું કે, મનેતો એક ખેતર પસાયતું આપો તો લેઉં. પછી " કરપટીડ " નામે ખેતર જેમાં કબરો ઘણાતી હતી તે ખેતર નાયકને આપ્યું તે ખેતર તેની પાસેથી શરીફ મીઆએ રોઝો બંધાવા સારૂ વેચાતું લીધું; પણ પેશ્વા સરકારનો હુકમ એવો હતો કે, તેઓએ ત્યાં જવું નહીં અને ત્યાં જગ્યા બાંધવી નહિ તેથી તેઓ રોઝો બંધાવી શકતા નહોતા. પછી અંગ્રેજ સરકારનો અમલ થયા બાદ સંવત ૧૮૮૮ માં તે ખેતરમાં બાકરઅલીને દફનાવીને તે ઉપર રોઝો બાંધ્યો તેમના પણ કેટલાએક સેવક છે ને પાંચ હજારે રૂ-

પીરાની પૈદાયસ છે અને તે શેવકોના પૈસાથીજ તે રોઝો બંધાયો હતો તેણે હવેલીઓ વિગેરે બણાવીને રૂ. ૮૦૦૦૦નું કરજ કરયું હતું; માટે શેવકોએ તે જગ્યા કબજે કરીને રેતું પતાવ્યું અને હુશેન પીરાને દરશાલ આશરે રૂપીઆ પાંચસો-ની ઉપજાઈ બાંધી આપી અને જગ્યા ઉપર એક કણબી કાકો બેસાડયો, એ વાત આજથી આશરે પચીશ વર્ષ ઉપર બની હતી.

પીરાણામાં ઉપર પ્રમાણે પાંચ ગાદીઓ છે અને તેઓના શેવકો જુદા છે. તે નીચે લખેલા નામથી ઓળખાય છે.

૧ ઈમામશાહની ગાદીને માનનારા " ઈમામશાહી ".

૨ નુરાભાઈની ગાદીને માનનારા " પાંચીઆ "

૩ બાલા મહુમદશાહની ગાદીને માનનારા " સાતીઆરોપ"

કાકાભાઈ કારભારીઓ થઈને બાકેક થયા તેમાં પાંચ કારભારીઓએ કામ ઉપાવી લીધું તે " પાંચીઆ " અને આઠે લીધું તે " આઠીઆ " ઈત્યાદિ.

૪ બાકરઅલીની ગાદીને માને છે તેઓ " આઠીઆ " કહેવાય છે.

૫ નુરશાહનો રોઝો છે તેને અમદાવાદના નુરશાઈ મુમના માને છે તેનું પીરાણામાં કારખાનું નથી; ફેકત કાકા હીરા મુરાદ સહકટંબ પીરાણામાં રહે છે. તે ખેતીનો ધંધો કરે છે અને રોઝામાં દીવાબતી કરે છે. દીવાબતીનું ખર્ચ નુરશાઈ મુમના આપે છે.

૧ ઈમામશાહના શેવકો સુરતમાં તથા સુરત જીલ્લામાં, ખાનદેશમાં, બુરાનપુર વિગેરેમાં, કચ્છમાં, ભાવનગર, વડોદરૂં. ખંભાત, બોરસદ તથા અમદાવાદમાં છે.

૨ સુરાભાઈની ગાદીના શેવકો પાટણ પ્રગણામાં બાલેસણ ગામમાં રબારી છે અને શહિરમાં સોની છે. કચ્છ માંડવીમાં સોની તથા કંસારા લોકો છે તથા મુંબાઈમાં પણ સોની છે.

૩ બાલામહમદશાહના શેવકો વસો તથા પેટલાદ, ખંભાત, નડીઆદ અને બોરસદમાં તથા અમદાવાદમાં શેખ લોકો છે.

૪ બાકરઅલીના શેવકો સુરત, વડોદરા, અમદાવાદ મહીકાંઠા અને કાઠીઆવાડમાં કાછીઆ, કણબી, કોળી, સોની તથા સુતાર લોકો છે.

સૌથી વધારે શેવકો ઇમામશાહનાછે. મોટાં મોટાં ગામોમાં તેમના ધર્મની જગ્યાઓછે. કોકો લોકો ત્યાં ફરવા જઈને ઉતારો કરે છે, દરરોજ તે ગામના શેવકો ભેગા થઈ ઇમામશાહની પ્રાર્થના કરે છે તે જગ્યાનું નામ " ખાનુ " અથવા " પીરાણ " કહેવાય છે. અમદાવાદમાં જમાલપરામાં કાછીઆઓની આગળ હુજરીઆની પોળમાં ઇમામશાહનું ખાનું છે અમદાવાદમાં ઇમામશાહના શેવકો બસો આશરે છે.

હીજરી સન ૭૪૦ માં ઇમામશાહનો જન્મ ઈરાનમાં થયો. પછી મક્કે થઈને પ્રથમ કોચરબપાલડીમાં આવ્યા. પછી જરમથે આવ્યા તે હીજરી સન ૮૧૫ રમજાન મહિનાની તારીખ પચીશમીએ પડદે થયા એટલે ગુજરયા " [પેહલાં બતાવેલાં વર્ષો અને આ વર્ષોમાં અંતર આવે છે.]

ઇમામશાહનો ચમત્કાર.

ઇમામશાહની હયાતીમાં એક સમય ગુજરાતના હિંદુઓના શંઘ કાશીએ જવા સારૂ મળીને જરમથે મુકામ કર્યો તેમાંના લોકો ઇમામશાહનાં દર્શન કરવા ગયા, ઇમામશાહે પુછયું કે

તમે સૌ કયાં જાઓ છો. તેઓએ કહ્યું કે, અમે કાશીની યાત્રાએ જઈએ છીએ. ઇમામશાહે કહ્યું કે, તમારૂં મન સાબીત હશે તો તમને કાશીની યાત્રા અહીંજ થશે. પછી રાત્રિએ સુઈ રહ્યા અને સવારે ઉઠે ત્યાં કાશી દીઠી, ગંગાજીમાં સૌ નાહ્યા અને દેવદર્શન કર્યાં અને કાશીની કુંડી વટાવીને નાણું લઈ કાશીના બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા. પછી રાત્રિએ સુઈ રહ્યા અને બીજે દહાડે સવારમાં ઉઠ્યા ત્યારે ફક્ત પીરાણાની જગ્યા દીઠી.

પછી ઇમામશાહને ગુરૂ કર્યા અને રજા માગી ત્યારે ઇમામશાહે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, તમે આ જનોઇઓ કાઢી નાંખો અને અમારા નામની નવી જનોઇઓ પહેરો. પછી તેમ કર્યું તેથી ત્યાં સવામણ જનોઇઓ ઉતરી હતી.

ઇમામશાહ હકે થયા પછી જ્યારે આકલમીઆંએ આવીને જગ્યા દબાવી ત્યારે ઇમામશાહના દીકરાના દીકરા અશરફશાહ દિલ્હી ફરીઆદ કરવા ગયા હતા. એ અશરફશાહનો રોજો પીળકામાં લાકડાંકુઈ આગળ છે. પાદશાહે કહ્યું કે, આકલમીઆં કહે છે કે, અમે ઇમામશાહની ઓલાદના છીએ અને તમે પણ એમ કહો છો; માટે તમારી કાંઈ પીરાઈ બતાવો તો અમે માનીએ. વળી કહ્યું કે, લોહાનો તવો તપાવીએ તે ઉપર રહીને જે નિમાજ પડે તો તમને તે જગ્યાની સનદ આપીએ. એ વાત તેઓએ કબુલ કરીને જુમ્માસતનો ઠરાવ રાખ્યો. પછી પાદશાહ સાથે નિમાજ પડવા ગયા તે જે વખતે પોતે નમ્યા એટલે મસ્જીદના બે ટોડા નમ્યા અને પોતે ઉભા થયા એટલે ટોડા પણ પાછા ટટાર થયા તે જોઈને પાદશાહ અચરત પામ્યો અને પીરાણાની પીસતાળીશ વીઘા જમીનનો પરવાનો કરી આપ્યો તથા તે જગ્યાની માલેકી લખાવી આપી.

હાલ ઈમામશાહુની માનતા ચાલે છે. લોઢાંની બેડી તુટે છે; મતલબ કે કોઈને માથે તહોમત આવ્યું હોય તે ધણી લોઢાના વાળાની બેડીઓ પહેરીને કબર આગળ જાય એટલે તે જો સાચો હોય તો બેડી એકદમ તુટી પડે છે તેથી લોકોને ભરોંસો આવે છે કે, તે માણસ નીરઅપરાધી છે.

ધર્મ વિષે.

કોઈ કાકા ફારસી જાણતા નથી. નિમાજ પડતા નથી; પણ કાકાનાં મુડદાને દાટે છે તે ઉપર કબર કરે છે. ઈમામશાહે શિક્ષાપત્રી ગુજરાતી ગ્રંથમાં લખી છે. " શિવોહં શિવોહં " એમ ભજન કરે છે, ઘણુંકરીને વેદાંત મતને માને છે. ઈમામશાહુને ફકત ગુરૂ માને છે, કેટલાક ભોળા શેવકો ઈમામશાહનું ભજન કરે છે, " ઈમામ કેવળાસ " એવો જપ પણ કરે છે, બાર મહિનાની બાર બીજેના અપવાસ સૌ શેવકો કરે છે તથા દર ગુરૂવારે અપવાસ કરે છે, રોજા મહિનામાં રોજા કરે છે, મોહોરમમાં કંઈ કરતા નથી; સેવરા કરે છે.

શેવકો સૌસૌની ન્યાતમાં છે તે ન્યાત બહાર રહ્યા નથી. મુડદું બાળે છે અને બ્રાહ્મણ પાસે લગ્ન ક્રિયા કરાવે છે. કાકાના મુમનાઓ મુડદું લાકડીમાં બાંધીને લઈ જઈને દાટે છે. અને બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા વગર લગ્ન ક્રિયા એવી રીતે કરે છે કે, ઈમામશાહુની ગાદી આગળ વરકન્યાને લઈ જઈને લગ્ન કબુલ કરાવે છે એટલે બસ. જેમ બીજા હિંદુઓ મુડદાંનાં હાડકાં ગંગાજીએ લઈ જાય છે તેમ પીરાણાના હિંદુ શેવકો કેટલાક મુડદાંનાં હાડકાં લઈ જઈને પીરાણાની જગ્યામાં દાટીને તે ઉપર નાની કબર કરે છે; તે ઉપરથી લોકો વાતો કરે છે કે,

ગુજરાતમાંના પીરાણાના શેવકો મુડદાંની ટચલી આંગળી કાપીને ઘરમાં દાટે છે અને તે ઉપર નાની કબર કરાવે છે અને તે વાત ગુપ્ત રાખે છે; પણ એ વાત આ બીના લખાવનાર પ્રહસ્થના પાડે છે.

પોતપોતાની ન્યાતના ચાલ તથા હિંદુઓના તહેવાર હિંદુ રીવાજો કરે છે. ગીતા, સુંદરવિલાસ, અષ્ટગીતા વિગેરે વાંચે છે, સુન્નત કરાવતા નથી, દાઢી રાખતા નથી, ચોટી રાખે છે અને કેટલાએક તો હિંદુના દેવોને માને છે, કોઇની બાઇયો, છોકરાં વૈષ્ણવની કંઠી બાંધે છે."

પીર ઇમામશાહે પોતાના શિષ્યોને પીર સદરદીન અને કબીરદીનના મત પ્રમાણે બોધ કરેલ છે; પણ તેણે શિષ્યોને સ્વતંત્ર પોતાના કબજામાં રાખવા સારૂ નિકલંકી અવતાર ઉપર પડદો નાંખી દીધો અને ફરી માતાપંથના મતમાં બેઝરીતે કરી નિકલંકી અવતાર આવવાનાં ચિન્હ બતાવ્યાં તેમાં અગત્યની વાત એ હતી કે, જ્યારે નિકલંકી અથવા મેદી હિંદમાં આવશે ત્યારે પીરાણાનો રોઝો સોનાનો થઇ જશે અને નિકલંક જોડે પીર ઇમામદીન તાજનરીન થઇ લોકોના ઇનસાફ કરશે.

મોમન ચીતામણીના પાઠ.

જ્યારે જંબુદીપ નગરીમાં શાહ દેશે પાય.
ત્યારે ગુર ઇમામશાનો રોઝો સોનાનો થાય. ૧
ત્યારે ગુર ઇમામશા, બેશે શાહજીને પાસ.
ત્યારે સાચા મુનીવરની થાશે બક્ષીસ. ૨

પીર ઇમામશાહે પોતાના શીષ્યોને એવી પણ સમજ આપી હતી કે, હાલ હું તમારો ગુરછું અને મહમદશાહ ઇશ્વરનો અવતાર છે.

પીર ઈમામશાહના પુત્ર મહુમદશાહ જેને નરમહુમદશાહ પણ કહે છે (નર એટલે ઈશ્વર) તેણે કહેલી વાણીમાં "સતવેણી" નામનું જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે. એ જ્ઞાનમાં વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન નિરૂપણ કર્યું છે.

પાઠ.

જોઈ વલોવે આપકું, નેહકી રવાઈ ટાલ,
જુઠી છાશ દુર કરો, તો મસકા રખિયા જાય. ૧

સતવેણીના જ્ઞાનમાં અવતારની કોઈ જગ્યાએ પિછાન આપી નથી, તેમ દશોંદનો પણ બોધ કર્યો નથી; પણ તેથી વિરૂદ્ધ પૈસાના લાલચુને માટે ટીકા કરી છે.

પાઠ.

વલી મુસાયક જે કહલાવે, દોકડે દમડે પર જીવ લાવે,
સુધા કાફર ઉસકું જાણો, સેતાનરૂપ તમે રખ પિછાણો. ૧

આ સતવેણી નરમહુમદશાહે સિંધના ખોજાઓને બેટ મોકલી તે તેઓએ આગા ઈસલામશાહના શાહજાદા અબ્દ સલામને બતાવી. તેમણે નરમહુમદશાહને ન્યાત બહાર મુકવાનો તાલીકો મોકલ્યો; પણ ઈમામશાહના જુદા મુરીદ હતા તેથી તેને કંઈ અસર થઈ નહિં.

પીરાણાની દરગાહની વારસદારી કચ્છના માનકુવા ગામના લધા કણબીના હાથમાં છે. એનો વડીલ વાલો વેલાણી શીકરામાં રહેતો હતો તે ત્યાંના ગ્રાસીઆની અડચણને લીધે માનકુવામાં રહ્યો. વાલાનો ગોપાલ, તેનો માવજી, માવજીનો હીરો અને હીરાનો લધો એમ તેની વંશાવળી છે.

પીર ઈમામશાહના કુટંબીઓ.

પીર ઈમામશાહની વફાત પછી તેની ઘરવાળી બીબીએ બે-તાજુબીને મોકલી પીર રહેમતુલાશાહના વંશના સૈયદને ઉચમાં-થી બોલાવીને પોતાની શાહજાદી વેરે લગ્ન કરી દીધાં તેના હાથ જમાં ખિતા ઝુબી સમેત મુરીદોની ભેટો પાઘડી આપી. એ સૈયદ અમદાવાદની ઈશાન્ય ખુણા તરફ સુમારે વીશ કોશના અંતરમાં કડી ગામ છે ત્યાં રહેતો. એના વંશના સૈયદો કડીવાળા કહેવાય છે.

પીર રહેમતુલાશાહના વંશજોએ પોતાના મુરીદોના મનનું મુકાન ફેરવી કેક તરફ મરડી દીધું એટલે કેકમાં તેમને ઈશ્વરી અવતાર બતાવ્યો અને મુરીદોની દશોંદની ઉપજની ઝોળી કેક ના આગાખાનને મોકલવાનું જારી કર્યું અને પોતે પેઢી દર પેઢી પીરતનની ગાદી પસંદ કરી.

પીર મુસાફ શાહ.

આગાશાહ નિઝાર (બીજા) ના સમયમાં પીર રહેમતુલાશાહ ના વંશમાંથી પીરતનનો ગાદીવાન પીર મુસાફશાહ થયો. "હુસેન" નામનો એક તેનો નાનોભાઈ હતો તેની મુસાફશાહ સાથે સુલેહ ન રહેવાથી તે આગાખાન પાસે ગયો. મુસાફશાહ દાનના પૈસા ઉચાપત કરે છે એવું આગાખાનને સમજાવ્યું તેથી આગાખા-ને હુસેનને પીરતનની ગાદી આપી અને મુસાફશાહને ન્યાત બહાર કહાડવા હુકમ મોકલ્યો આ હુકમ આવવાથી મુરીદોમાં તડ પડયાં. કેટલાક લોકોએ એ હુકમ માન્ય કર્યો અને ઘ-ણા સામે થયા. માનનારા હુસેનપીર સાથે રહ્યા અને ન મા-નનારા મુસાફશાહના સાથી થયા.

કુસાકશાહે ફરીદનો કાયદો રદ કરી મુરીદો ઉપર વાર્ષિક પાઘડીના એક રૂપીઆ પોતાને અને પોતાના વંશ માટે લેવા ઓઠવણુ કરી. કુસાકશાહના શિષ્યો નવા ધર્મી કહેવાયા અને હસનપીરના હાથમાં જે રહ્યા તે જુના ધર્મી કહેવાયા.

કુસાકશાહનો રોઝો અમદાવાદમાં દિલ્હી દરવાજાની પુર્વ બાજુ છે તેના ઉપર એ પંથના લોકોમાંથી મુજાવર બેસે છે. એના વંશમાંથી સૈયદ હસનઅલી હતો તે ગુજરી ગયો. તે-ના દીકરા પાલણપુરમાં છે તેને પાઘડીની લાગત મળે છે અને દરગાહનું ખર્ચ પણ શિષ્યો આપે છે.

કુસાકશાહના શિષ્યોમાંથી શુમારે શેહસો પાઘડી સંવત ૧૮૯૦ ની લગભગમાં સુન્ની થઈ ગયા તેઓ વાંકાનેર મગાણામાં છે. બાકીની શુમારે અઢારસો પાઘડી કુસાકશાહના મુરીદ કહેવાય છે તે પાલણપુર જીલ્લામાં વસે છે અને થોડાક મુંબાઈમાં રેકડા હાંકે છે. તેઓ મામાદેવી પાસે રહે છે અને મુમના કહે-વાય છે.

આ લોકોનો પહેરવેશ ગુજરાતી હિંદુ જેવો છે તેઓ દા-ઢી રાખે છે, સુન્નત એસે છે, સાદીગમીની ક્રિયા તેમની મુ-સ્ની મુલાં કરે છે તે રોજા રાખે છે, નિમાજ થોડા પડે છે, મહોરમમાં ઈમાંમની ગમગીનીની મિજલસો કરે છે, પીરોના શાનો તેની પાસે છે; પણ તેઓ ઘટપાટની ક્રિયા કરતા નથી.

હસન પીર.

હસનપીરે પોતાના મુરીદ ગુજરાતમાંથી કહાડી જુનાગઢ તા-બામાં "ચાણુંવીપળી" નામના ગામમાં રાખ્યા તે હાલ આશરે બારસો પાઘડી છે. તેઓ પહેરવેશ અને રીતભાતમાં કુસાકશા

હીઓ જેવા છે; પણ તેઓ આગાખાનને માને છે. મુસાફરશાહ ને નથી માનતા. હસનપીર ખોજા લોકોમાં પણ ફરતા હતા અને દુવાનો બાબ ઉઘરાવતા. એ પીરે એક વખત જુનાગઢ તાબેના ગણોદ ગામની પાસે બાદલ નદીના કિનારા ઉપર તંબુ નાંખી મુકામ કર્યો હતો તે ઉપર એકાએક નદીનું પુર આવ્યું તેમાં તે રશાલા સમેત તણાઇ ગયા; પણ એ પીર-ની લાશ રબારી અને ગોડીઆ લોકોને બાદલમાંથી મળી હતી તે તેઓએ ગણોદની આથમણુ તરફ દફનાવી એક કબર બાંધી. મુમના અને ખોજાઓએ તે ઉપર સંવત ૧૭૭૪ ની શાલમાં રોઝો બાંધ્યો. ત્યાં દરવર્ષ ભાદરવા વદી બીજથી મેળો ભરાય છે તે આસુ સુદી બીજ સુધી ટકે છે. મેદીની રોશની પહેલે રોજ રબારી લોક કરે છે, બીજે રોજ મુમના કરે છે અને તે પછી રોશનીનું ખર્ચ ખોજા લોકો આપેછે.

હસનપીરની દરગાહ ઉપર ગોડીઆ મુજાવર બેસે છે તેઓ દરગાહની પેંદાયશમાંથી ચોથો હિસ્સો આગાખાનને માટે કહાડી ત્રણ હિસ્સા પોતે લે છે. મેળામાં લોઢાંની બેડી પેહેરવાની લોકો માનતા કરે છે. ઘણુંકરી ઓરતો બેડી પહેરે છે. તેઓ બાદલ નદીમાં નહાય છે. બેડી પહેરીને ચાલતાં બે ત્રણ કદમ ભરે છે એટલે બેડી તુટી પડે છે. જેની બેડી વહેલી તુ-ટે તે ધર્મી માણસ કહેવાય. એ બેડીઓ ઘડનાર લોહારનું એકજ કુટુંબ હોયછે. કચ્છના મુંદ્રા ગામમાં હસનપીરનું આસતા-નું છે; ત્યાં પણ એવીજ રીતે બેડીઓ તુટેછે. એ પીરના બિ-દડા, નાગલપર, વિંઝાણુ અને રેહા ગામમાં આસતાનાં છે; ત્યાં બેડી પહેરવાનો રીવાજ પડયો નથી. ઠેલા રેહા ગામમાં આસતાનાંનો મુજાવર માવજી ખોજો હતો તે વીશેક વર્ષ ઉપર

ગુજરી ગયો. તે સખ્સ હસનપીર અને આગાખાનનો વારસો લેતો હતો અને શ્રીકૃષ્ણની પેઠે રાસ લીલા કરતો. ભોળા લોકો આ બેકુત માણસના પગ ધોઈ તે પાણી પીતા.

પીર ગુલામ અલીસાહ.

કડીવાળ સૈયદો પૈકી તેઓ સુમના લોકોના પીર હતા તે શિષ્યો પાસેથી દશોંદ ઉઘરાવી આગાખાનને મોકલતા. ખોજા લોકોમાં તેઓનો સારો વગ હતો તેથી ત્રણ વર્ષ ખોજાની જમાયતોમાં તે ફેરો કરતા. ખોજા લોકો તેમને દુવાના નામથી કંઈ રકમ રોકડી આપતા અને રસ્તાખર્ચનું ખર્ચ પણ આપતા. કચ્છની દુવાની રકમ શુમારે પાંચ—સાત હજારની થતી હતી.

એ પીર ભગવાં કપડાં પહેરતા વેદાંત મતનો બોધ કરતા માંસ ખાવાનો તેમણે ત્યાગ કર્યો હતો તેથી હિંદુ લોકો પણ તેમને બહુ માન આપતા હતા. એ પીરને કચ્છ પ્રાંતનું કેરા ગામ પસંદ પડ્યું હતું તેથી તેમાં તે ઘણો વખત ગુજારતા. એ ગામની દક્ષિણે એક ટેકરા ઉપર એ પીરે પંજતનનું આસતાન બનાવ્યું હતું; ત્યાં બેઠક કરતા, ઘરડા લોકો કહે છે કે, એ ટેકરા ઉપર ભુત અને જીન વસતા હતા તે એ પીરે કહાડી મુક્યા.

પીર ગુલામ અલીશાહે ઘણાં જ્ઞાન જોડ્યાં છે તેમાં "મનહર" નામનુ જ્ઞાન સૌથી શ્રેષ્ઠ છે એ જ્ઞાન દોહરા ચોપાઈના આકારમાં રચ્યાં છે તેમાં વેદાંતનો બોધ કર્યો છે.

દોહરા—રંગ રંગાવો દેહમાં, કાએ ફેરો વનવાસ;
ઘટમાં તીરથ સાધીએ તો, પીયુજી અપને પાસ.

અર્થ—અલા દેહમાંજ છે તેનું ધ્યાન કરો, વનમાં તપસ્યા ક-

રવા જવાની જરૂર નથી, દેહમાં તીર્થ છે તેની સાધના કરો તો પ્રીતમ પામીજ છે.

ચોપાઈ—કનક કુંડળ જળ લહેરી જેમ, પ્રભ્રમ માંહિ બ્રહ્માંડજ તેમ.

અર્થ—સોનું અને કુંડળ એટલે દાગીના અને પાણી તથા તેની લહેરો તેમ બ્રહ્મ અને બ્રહ્માંડ સમજવાં. એટલે " પિંડ તે બ્રહ્માંડ "

આ પીરે સંવત ૧૮૫૩ ની શાલમાં સિંધના કરાંચી ગામમાં ગુજરી ગયા એની વસીઅત મુજબ એની લાશ કેરા ગામમાં લાવી તેમના પસંદ કરેલા ટેકરા ઉપર દફનાવી. તે ઉપર ખોજા લોકોએ મોટો રોઝો બંધાવ્યો તે ઉંચાણમાં હોવાથી ભારે દીપે છે. દરવર્ષે ત્યાં ચૈત્ર સુદી અગીઆરશથી તે વદી એકમ સુધી ખોજા લોકોનો મેળો ભરાય છે; ત્યાં બીજા વરણના લોકો પણ ઘણા આવે છે.

પીર ગુલામઅલીશાહની ઘરવાળી બીબી અઝન બીબી પણ ભગવાં વસ્ત્ર પહેરતાં અને કથા વાંચતાં, બ્રહ્મજ્ઞાનનો લોકોને બોધ કરતાં. ખોજા લોકો તેમજ હિંદુ લોકોનું તેમણે ઘણું સરસ માન મેળવ્યું હતું. એ બીબીની કબર પીરની કબરની જોડમાં આથમણું તરફ છે. એમની બનાવેલી વાણી પૈકી એક ભજનનો પાઠ આ જગ્યાએ ટાંકું છું.

ધ્યાનકા તંતા ને ગ્યાનકા તુંબા,
ગુરગત બીડ લગાઈ;
અનહદ જંત્રી અહોનીશ બાજે,
સો સુરતી ગગન સમાઈ;
સાધુ જંત્રી પ્રેમકી વાગી.
હરિ બાકી મુરતા મુન ધુન ગાજે;

સાધુ જંત્રી મેમડી વાગી.

પીર ગુલામ અલીશાહનો શાહજાદો " અકબર શાહ " નામનો હતો તેની વફાત દરીઆમાં થઈ કહેવાય છે એનું આસતાન પીર ગુલામ અલીશાહના રોઝાની દક્ષિણ બાજુના પડથાર ઉપર છે. એ પીરની શાહજાદી બીબીશાહેબની વફાત સિંધના જોલ ગામમાં થવાથી ત્યાં પીર તાજદીનની દરગાના કિલાની અંદર ઓઓના ખાનામાં દફનાવી છે.

પીર ગુલામઅલીશાહની દરગાહ નીચે પોશ ગરાસ છે. તેની અને શિષ્યોમાંથી જે આમદાની થાય છે તેમાંથી જાતિભેદ રાખ્યા વિના ભિખારીઓને સરખી રીતિ રોકડીર અન્ન અને ગાંભીઓ રોકડે પુરત મદદ સદાવ્રત આપવામાં આવેછે.

———

પીર મહમદશાહ

પીર ગુલામઅલીશાહ પછી મુમના લોકોની પીરતનનું કામ આગા ખલીલલાઅલીએ મહમદશાહને સોંપ્યું હતું. એ પીર પણ મુમના લોકો પાસેથી દશોંદના પૈસા ઉઘરાવી આગાખાનને મોકલતા. દુવાની બાબતમાં તે ગુલામઅલીશાહ પ્રમાણેજ બીજા લોકોમાં તેનો વહીવટ હતો.

પીર મહમદશાહ મુસાફરીમાં ઘોડા, ઉંટ, વહેલ, ડંકા, નિશાન અને ઘડીઆળ વીગરે મોટો રસાલો અને ઠમાક રાખતા ચાકર નોકર તેની જોડે ઘણા રહેતા. તેના મુકામ આગળ ગરીબો માટે ખાણાંની દેગ ચડતી. દેગ તૈયાર થતી ત્યારે એક માણસ "બત ! બત ! " એ શબ્દો ઘણા જોરથી પુકારતો, તે સાંભળી જે કોઈ આવતું તેને ખાણું મળતું. ટુંકામાં કહીએ તો એણે જે રીતી રાખી હતી તે અમીરને છાજે એ-

વી હતી. જમાદાર ફતેહમહમદ કેરા ગામ ઉપર ફોજ લઈ આવ્યો અને ઇંદગાહના ટેકરા ઉપર મોરચો માંડયો ત્યારે કેરાના જાડેજાઓ અને જમાદાર વચ્ચે સંધી કરનાર એ પીર હતો.

પીર મહમદશાહનો મત બીજા પીરોની રીતે અજ્ઞાની હતો. એ પીર ભુતાદિ વહેમોને માનતો નહતો. ઘરડા લોકો એવી વાત કરેછે કે એ પીરના એક નોકરને દુધ લેવા જતાં રસ્તામાં એક ભુત નડતું. આ વાત પીર આગળ જાહેર થતાં એક દહાડે પીરે તેને હુકમ કર્યો કે, દેગના તળીઆની મેશ હાથ ઉપર લગાવી આજ રાતે જવું. અને ભુતનો મેળાપ થતાં તેના મ્હોં ઉપર મેશ લગાડવો એટલે ભુત નાસી જશે. નોકરે તે પ્રમાણે કીધું અને પીરના કહેવા પ્રમાણે બન્યું. નોકર જ્યારે પાછો આવી હકીકત જાહેર કરી ત્યારે પીરે તેને એક આરસી આપી અને તેમાં જોવા કહ્યું. નોકરને પોતાનું મ્હોં કાળું થએલું જોવામાં આવ્યું, તે બિચારો અચરતીમાં પડયો. પીરે તેને સમજ આપી કે, માણસની ભ્રમણા તેજ ભુત છે બીજી ભુતાદિ કંઈ વસ્તુ નથી.

પીર મહમદશાહનાં બનાવેલાં ઘણાં ગ્નાનો છે તે પૈકી એક ગ્નાન જેમાં મૌલાના આગાખાનનો શ્રી કૃષ્ણ સાથે મુકાબલો કીધો છે તે જાણવા યોગ્ય છે; માટે તે ગ્નાનનાં થોડા પાઠ હું આ જગ્યાએ બતાવુંછું.

પાઠ.

હરે કૃષ્ણ પહેરતાં પીતાંબર પોતી,
હરે આજકાળે ક્યાને ટોપી.

ઓરે કૃષ્ણ ચાલતાં તે ટીલડી કાઢી,
ઓરે અલ્લહમેં વધારી દાઢી. ૨

પીર મહુમદશાહે સંવત ૧૮૧૮ ના માહા વદી અમાવાસ્યાને દીવસ મુંબાઈમાં વફાત કીધી. તેને મુંબઈના ખોજાના કબરસ્તાનમાં દફન કરી તે ઉપર ખોજાઓએ એક સુંદર રોઝો બાંધ્યો છે; ત્યાં દર વર્ષે માહા સુદ અગીઆરસથી સુદ પુનેમ સુધી મેળો ભરાય છે. કેરા ગામમાં પીર ગુલામઅલીશાહના ટેકરા નીચે મહુમદશાહની જગ્યા છે અને નાનો રોઝો છે. એ જગ્યાને મહુમદશાહની હવેલી કહેછે. કેરાના ખોજાઓને ન્યાત ખર્ચ કરવું હોયતો એમાં કરે છે.

શાહ ખુરાનદીન.

ખુરાનદીન ગુમના લોકોનો સૌથી છેલ્લો પીર અથવા વકીલ થઈ ગયો. એને ખુદાકીમીયાં પણ કહેછે. એને બે બીબીઓમાંથી બે દીકરીઓ થઈ; દીકરો નહતો. એ પીર મહુવા ગામમાં ગુજરી ગયા. તેને તે ગામના તળાવ ઉપર દફન કરી ખોજા લોકોએ રોઝો બાંધ્યો છે. આ બનાવ બન્યા પછી કડીવાળ સૈયદોને ગુમના લોકોની પીરતનનું કામ સોંપવાનું મોકુફ થયું હતું.

પીર તાજદીન.

પીર તાજદીનને ખોજા લોકોના તિરસ્કારથી આપઘાત કરવો પડ્યો તે વાત પીર ઈમામશાહે આગાખાનની ભેટ લઈ વળતાં સાંભળી હતી અને તેથી તે ખોજા લોકોથી તદન ના ઉ-

ગેહ થઈ ગુજરાત તરફ ગયા એ વાત ઈમામશાહના વૃત્તાંન્તમાં આવી છે; પણ એ બનાવ કીરીતે બન્યો તે હકીકત હવે લખુંછું.

પીર તાજદીનને તેના બાપે સિંધનો કારભાર સોંપ્યો હતો તે દશોંદના પૈસા ઉઘરાવી તેમના વડીલની રીત પ્રમાણે આગાખાનને પહોંચાડતો હતો, આ કામમાં હજી તેણે બે વર્ષ પુરાં કર્યાં ન હતાં એટલામાં તો દાનના પૈસા ઉચાપત કરવાનો ખોજા લોકોએ તેના ઉપર આરોપ મુક્યો અને તેનું અપમાન કર્યું જેથી તેને આપઘાત કરવો પડયો.

પીર તાજદીનનું બીજું હિંદુસાઈ નામ અહુલાદ હતું તેથી તેના વંશજને પેરાજ પોત્રા કહેવાય છે. તેઓ થોડા લોકો સાથે વસે છે. તેઓ કહેછે કે, પીરતાજદીન સોઢી પરણ્યા હતા તેના વંશમાંથી તે લોકો છે. ખોજા જુદી રીતે બોલે છે. તેઓ એમ કહેછે કે, સોઢી પીરના રૂપ ઉપર મોહીત થઈ હતી તેને પીરે પેરાણ આપ્યું તે પહેરવાથી તેને હમેશ રહેશ. આ પેરાજપોત્રા પીર તાજદીનની દરગાહ ઉપર બેસતા અને ત્યાંની પેદાશ ખાતા. પહેલાં ઉપજ થોડી હતી. તે જ્યારે વધી ત્યારે ખોજાઓએ એ પીરની દરગાહમાં ખાનું બંધાવ્યું તેમાં માનતા વિગેરેની ઉપજ લેવા માંડી; તોપણ અરધ પેરાજપોત્રા લેતા હતા. પેરાજપોત્રો ખાલકદનો સંવત ૧૯૦૫ ની સાલમાં ગુજરી ગયો. તે પછી એ દરગાહ ઉપર પેરાજપોત્રો કોઈ જણાતો નથી.

બીજા લોકો એમ પણ કહે છે કે, પીર તાજદીનની વફાત તો પંજાબના ઉંચ શહેરમાં થઈ હતી. સિંધમાં તેની લાશ ખાટ ઉપર આકાશ માર્ગે આવી. એ ખાટના ચાર પા-

યા ને ચાર ગુલામડી વળગેલી હતી તેમાંથી ત્રણનાં ઈમાન કાયમ ન રહેવાથી રસ્તામાં પડી ગઈ બાકી એક ખાટની સાથે જુણુ ગામમાં પહોંચી તેને દરગાહની આથમણી બાજુએ દાટી છે એને "દાઈ દાદલી" કહે છે. પીર તાજદીન શિષ્યોના અવિશ્વાસથી નાખુશ થયો હતો એ વાત તેનાં બનાવેલાં એક જ્ઞાનમાંથી પણ સમજાય છે.

જ્ઞાન.

દહી ગુર વાંચા હેજે ઘર નહીં રેણાં,
તિનસાણુ કહેણાં ન કીજે—હો છરે ભાઈ. ૧
જ્ઞાનને રીજન, ગુરજે વાયકે ન પુરા,
કયા કરણાં ઈનકા છણાં—હો છરે ભાઈ. ૨
વરણુ છત્રીશ, બેતાળીશ ભાષા,
બેઠલા કનેન સુણીન—હો છરે ભાઈ. ૩
અંધલેકુ નજર ચંદ ન આવે,
કેણાં સોઈ નપતીન—હો છરે ભાઈ. ૪
નેસ અંધારી ગુર ચાંદ્દડા હુઆ,
જોત આચે ગુર ડીઆ—હો છરે ભાઈ. ૫
હીણી વખરી વણુજ ન કીજે,
કીઆ લીજે કયાં દીજે—હો છરે ભાઈ. ૬
માણેક છોડે કંચ વણુજન,
તિનસેં વણુજ ન કીજે—હો છરે ભાઈ. ૭
ઘર સર વધાઈયું શા તખત બેઠો,
વારે કેરો પુરખ એવો—હો છરે ભાઈ. ૮
ભણે તાજદીન ગતીયું ઉમાયો,

હજી સચા મુમન હેરી—હો ઇરે ભાઈ. ૯

——<>——

પીર કાદુ.

પીર સદરદીનના વંશની પીરતન ખતમ થઈ. પીર તાજદી-નની વફાત પછી કપુરા જોડે થોડાક સિંધી ખોજા હદીંદની ઓળી કેકમાં લઈ ગયા. આ સમયમાં આગા અબદસલામની વારી હતી તેની આગળ બધી હકીકત જાહેર કરી. આગાખાને આ ખોજાઓને એક નસીહતની કિતાબ લખી આપી. એને " પંદીઆદ જવાં મરદી " કહે છે. આગાખાને ફરમાવ્યું કે, આ કિતાબ તમારો પીર છે, એમાં લખેલી નસીહતો પ્રમા-ણે તમારે વરતવું. ખોજા લોકોએ એ કિતાબને પીર ગણી એ-નુ નામ પંદિની ટીપમાં દાખલ કર્યું.

આ કિતાબ ફારસી હરફોની મેં જોઈ નથી; પણ ફારસી ઝબાનમાં સિંધી હરફથી લખેલી મેં જોઈ છે તેમાં નસીહતો જોડે દસોંદ આપવાની બહુ તાકીદ કરી છે. એ કિતાબના ન-મુના દાખલ થોડા ફકરા અહીં બતાવુંછું.

ફકરા.

" ખુદા રોઝીમી દેહદ, અઝુન રોઝી પે હિસ્સે બકુંનીધ યકી આરતુને મોલા મુરતઝાઅલી બરમુન. "

" અગર ઈ હિસ્સેરા બખુરીદ ઈયકી આતશ શવદ ટીમરનો હિસ્સે ટીઝખમી શવદ ધરાંબા હમે મુઝદ "

" મન પરવરદગારમ ઈવઝે યકીરા સદ હજાર મી દેહમ હુ ગો કસર મી દેહમ. "

મતલબ કે, ખુદા જે રોજી આપે છે તેના દસ હિસ્સા કર-વા તેમાંથી એક હિસ્સો મોલા મુરતઝાઅલીની દરગાહમાં પહોં

પાડ્યો. આ દશમો હિસ્સો કોઈ ઘરમાં રાખશે તો તે આતશ બનશે અને બીજા નવ હિસ્સા લાકડાં થશે તેથી સર્વ બળી નાશ પામશે. હું ખુદાનું એકના લાખ આપીશ. બેહેસ્તમાં કુરો અને હવેલીઓ આપીશ, (જેનું અહંપદ નાશ થાય છે તે " હું ખુદા " કહી શકે)

ફકરો.

" અઝસીયકી રોઝે રવા હસ્ત વ ધીગર હાજત નેસ્ત"

મતલબ કે ત્રીશ પૈકી એક રોજો રાખવો રવા છે. બીજા રોજાની કંઈ જરૂર નથી.

આ કિતાબ આપ્યા પછી પીરની ગાદી આગાખાનના ઘરમાં ચાલી. તેથી બોધનું કામ અટક્યું. પંજાબના ખોજા સુન્ની થઈ ગયા ને આગાખાનને માનવાનું મોકુફ કર્યું તેથી બાવા હાસમના વંશજ દાદુને આગા જુદરઅલીએ પોતાની હજુરમાં બોલાવી પીરતનની ખિલાત આપી.

બાવા હાસમનું હિંદુસાઈ નામ હરીચંદ હતું. "શાહના વિવાહ" નામના જ્ઞાનમાં એને બાબો કરી લખેલ છે (હરચંદ હરચંદ બાબો અગે—એ પાઠ જુઓ) બાવા હાસમનો ગુલામ હમદ, તેનો મહેરદીન તેને "મોરયો" કહેતા તેનો ખેરદીન તેને ખેરાજ કહેતા, તેનો આસર અથવા જેસર તેના ત્રણ દીકરા હતા. એક આરાદીન, બીજો જમાદીન અને ત્રીજો દાઉદ અથવા દાદુ.

પીર દાદુના પુર્વજોનો સબંધ નિઝારીઓ જોડે આગા ઈસલામશાહના વખતમાં થએલો જણાય છે. પીર ઈમામશાહના "જિન્નતનામા" માં કહ્યું છે કે, તેની મુલાકાત આગા ઈસલામશાહ જોડે બાવા ગુલામહમદે કરાવી હતી.

જિગનામાંના પાઠ.

એહેડ અવતાર પાત્ર તારે ગુરશાનું, બાવો ગુલમહુમદ તેનીપાસ
તેને ઘેર જઈ કરીને, તાસું કીધી અરદાસ. ૧
સાંભળો સુફી એક વાતડી, અમે ગરીબ અભ્યાગત સાર,
પતિત પાવન સુફીતો થાઈએ, જો દેખાડો શાનો દિદાર; ૨
ત્યારે બાવે ગુલામે નહીં ઓળખ્યા, અને કરેછે અરદાસ;
શાહુજી ગરીબ એક આવ્યો, તેને છે દિદાર જોવાની આસ; ૩

આ જ્ઞાનમાં ગુરશાહનું નામ છે તે ઇસલામશાહને ગુરશાહ પણ કહે છે. બાવા હાસમના વંશના અદ્યાપિ બાવા કહેવાય છે. હાસમ અથવા હરીચંદ વૃદ્ધ છતાં કાબુદાર માણસ હતો તેથી આગાખાને તેને "બાબા" કહી બોલાવ્યો હતો. "બાબા" નો અર્થ બાવા અથવા બાપ થાય છે; એ લકબ જારી રહેલ.

પીર દાદુને પીરતનની ખિલાત કારતક સુદી પુનેમની મળી હતી. એ દહાડો ખોજા લોકો ઈદ તરીકે ગણે છે. અને એ દહાડાને શાહની ઈદનો દહાડો કહે છે. આરાદીન અને જાભરદીનને સિંધના ફતેહ બાગમાં મહમદ સુમરાએ મારી નાંખ્યા. તેઓને ત્યાં દફનાવી ખોજા લોકોએ રોઝો બાંધ્યો.

સંવત ૧૬૦૬ માં દાદુપીર સિંધનો મુલક છોડી કચ્છમાં આવ્યા; ત્યાંથી નવાનગર ગયા, ત્યાં જામ તમાચીજીએ તેનો સત્કાર કર્યો. જામની ફરમાસથી સિંધના ખોજાઓનાં ચાળીસ કુટુંબ બોલાવી ત્યાં રાખ્યાં તેમને રહેવા વાસ્તે જમીન મળી તેને ફરતો કોટ કરી તેમાં રહ્યા. એ કોટનો દરવાજો અદ્યાપી દાદુ પીરના નામથી ઓળખાય છે.

કાઠીઆવાડ પ્રાંતમાં દાદુપીરે કેટલાક લોહાણાને ઉપદેશ કરી

ખોજા બનાવ્યા હતા. તેઓના ઉપર ધર્મની લાગત દ-શોંદને બદલે પેટાંદ ઠરાવી. પેટાંદ એટલે પેટખાય ઉપર લાગત.

આ પછી દાદુપીર કચ્છની રાજધાની ભુજ શહેરમાં આવ્યા. એ વખત મહારાવ શ્રી ભારમલજી મોટા ગાદીપતી હતા. એ વ-ર્ષમાં વરસાદ તાણી ગયો. રાવ સાહેબની ઈચ્છાથી વરસાદ માટે દાદુપીરે ચાળીઓ નાંખ્યો (ચાળીસ દિવસ ખુદાની બંદગી કર-વી તે) અલ્લાની ઈચ્છાથી વરસાદ થયો. દાદુપીરના પ્રતાપની પ્રસંસા થઈ. આ દહાડો અસાડ સુદી પાંચમનો હતો. એ દહા ડે વાર્ષિક પીરદાદુની દરગાહ ઉપર મેળો ભરાય છે; ત્યાં ક-ચ્છના માહારાજા દબદબા ભરેલી સ્વારી સાથે પધારે છે. એ મેળો અશાડ સુદી બીજનો શિરૂ થઈ સુદી પાંચમનો પુણ થાય છે.

દાદુ પીરે કેટલાક સિંધી ખોજાને કચ્છમાં બોલાવી લીધા હતા. કેટલાક કાઠીઆવાડમાંથી આવ્યા અને કચ્છમાં નવા મુરીદ પણ દાદુપીરે કીધા હતા.

પીર દાદુના મુરીદ પેટાંદી હતા તેથી તેના બનાવેલા મુરીદો ઓળખી શકાત; પણ પાછળથી કેટલાક દશોંદીમાંથી પેટાંદી થયા તેથી હવે ઓળખાણ પડી શકે એમ નથી.

ખોજા લોકોની બંદગીની રીત અસલ એવી હતી કે, દર-રોજ ખાનામાં જઈ બાર તસબી કહાડવી તેમાં "પીરશાહ" એ મંત્ર જપવો; પણ પીર દાદુએ ઈસલામી સીયામત તરફ વિશેષ વાળવા સારૂ સીયા લોકો જેમ પાંચ વખતની નિમાજ ત્રણ વ-ખતમાં પુરી કરે છે તેમ ત્રણ વખત દુવા પઢવાનો ઠરાવ કર્યો એ દુવામાં અરબી શબ્દો છે. અને તેનો અર્થ નિમાજને લ-ગતો છે. વળી તેની જોડે આગાખાનની પેઢીઓ પણ દાખ-

લ કરી છે. એ દુઆ સવાર, સાંજ અને સુવા વખત ખોજા લો-કો પઢે છે.

પીર દાદુએ સત્તાશે વર્ષની ઉમ્મર ભોગવી હતી એમ કહેછે. સંવત ૧૬૫૦ ના પોશ વદી છઠ ને રોજે તેમણે વફાત કરી હતી ભુજના જિલ્લાની બહાર ઉત્તર બાજુએ પીર દાદુનો ઘણો સરસ રોઝો છે તે નવાનગરના ધરમશી ખોજાએ સંવત ૧૮૨૧ માં બંધાવેલો છે.

દાદુ પીર પછી તેનો દીકરો બાવા સાહેબજી દરખાને ગયો હતો (આગાની હજુર) પણ તેને પીરતન ન મળી. સાહેબજી ને વકાલત આપી તે તેના ઘરમાં પેઢી દરપેઢી ચાલી.

સાહેબજીના પેટે સાહેબદીન અને સલામદીન જોડીઆ જનમ્યા હતા. એ બે ભાઈના વંશમાં ખટપટ ચાલી. સાહેબદીન ના વંશવાળા હાલાર જતા રહ્યા અને સલામદીનનો વંશ કચ્છ માંજ રહ્યો. પીર દાદુના વંશજોનું પેઢીનામું પીર ઉમેદઅલી સુધીનું આ પુસ્તકની છેવટ આપવામાં આવશે.

વકીલ અલાદાદના વખતમાં આગાખાન તરફથી પાંચ પાંતી-ના ભાગનાં લેખાં કરવાનો હુકમ આવ્યો એટલે મુરીદોની મિ-લકતનો હિસાબ કરી તેમાંથી પાંચમો હિસ્સો લેવો. આ હુક-મનો અમલ થતાં અબડાસાના સોનારા જે આગાખાનના મુ-રીદ હતા તેમણે કંટાળી તાબેદારી છોડી દીધી. તેઓ સુ-ન્ની મુસલમાનોમાં ભળ્યા જેના વંશજો હાલ અબડાસામાં છે.

સંવત ૧૯૦૦ ની સાલમાં આગાશાહ હસનઅલી તરફથી તેમનો ભત્રીજો તેમજ જમાઈ જેનું નામ આગા મહમદ જા-ફરખાન વકીલ થઈ કચ્છમાં આવ્યો એટલે કચ્છના બાવાની વકાલત બંધ પડી અને સંવત ૧૯૦૬ માં હાલાર ગયા

હાલારના ખાચાની વકાલતનું કામ લઈ લીધું.

પીરોના વખતમાં કુરીશ પાસેથી દશોંદ અને પાછળથી પેટાંદ લેવાની રીત પડી હતી; પણ તે પછી વકીલોના વખતમાં ઘણા બાબ વધ્યા તેની ટીપ બહુ લાંબી થાય; તોપણ થોડા બતાવું છું જેવા કે સારશુર, ખેપિ ચોપિ, ચોપડો દફતર, સમર ખાંટો, મરણું પરણું, છઠી કુનણું, અંદરાણું પીરાણું, બાકી જુકી, દરીઆ બકસ, ગુલ ફુલ, ફાટો ફુટી, માતા સલામતની મેહેર અને સદામાઉનો કાંગો ઈત્યાદિ.

ભાગ ચોથો.

પાછલો સારાંશ. વર્તમાન દર્શન અને સુચના.

ત્રણ ભાગ આપણે વાંચ્યા તેનું સંક્ષેપ સ્મરણ આપુંછું. ખોજાની અસલ સ્થીતીના બે ભાગ પાડી શકાય. કાશમીરી, પંજાબી હિંદુ તેમાં મુખ્ય કરી ચક લોકો અને બીજો ભાગ લોહાણાનો હતો. પેહેલા ભાગ વિષેની હકિકત ફિરસ્તાની તવારીખ ઉપરથી મળી છે તે લખી છે. લોહાણા તો માતાપંથી હતાજ. એમની ઉત્પત્તિ લવમાંથી થઇ હતી. લવના શકોડ અને શકોડના લોહાણા કનોજમાંથી સીરગઢમાં આવ્યા. માતા પંથના ધર્મનું તત્વ એકે, બ્રહ્મની શક્તિથી જગતની ઉત્પત્તી. જેમ અગ્નિ, દાહ અને તેનું પરિણામ કોલસા. અગ્નિ અને તેની શક્તિ એક તેમ બ્રહ્મ અને પ્રકૃતિ એક. એ મતમાં પ્રાધાન્ય તત્વજ્ઞાન છે. પાછો કૌલ માર્ગ પેઠો અને વામ માર્ગી કહેવાયા.

આ હિંદુ લોકો પોતાના ધર્મોમાં જામ્યા હતા. સુમારે તેરસો વર્ષ ઉપર ઇસલામ ધર્મ પેદા થયો. થોડી મુદતમાં તે વધ્યો. એ ધર્મનું તત્વ એ કે, અલ્લા એક અને મહમદ સાહેબ તેના સંદેશા લાવનાર. એ ધર્મમાં ભેદ પડી સુન્ની સીયા એમ બે મત થયા; ફેર એટલોજ કે, સુન્નીઓએ ચાર ખલીફને માન્યા અને સીયાઓએ એકજ અલી સાહેબને માન્યા. હજરતઅલીને ગાદી મળી ત્યારે બીબી આયસાં તરફથી બંડ ઉઠ્યું તેની સમાધાની થઇ એટલે માવેઆ સામે થયો. અલી સાહેબના પુત્ર શુરવીર હુસેનને માવેઆના પુત્ર યઝીદે મરા-

થી નાંખ્યા; શીયા લોકો તેના ગમમાં હજીતર ગાળે છે.

શીયામાંથી ઈસમાયલી શાખા નિકળી. ઈમામ જાફરસાદકના બે દીકરા ઈસમાયલ અને મુસાકાઝમ પહેલાં ઈસમાયલને વલી કર્યો; પણ તેની વફાત પછી મુસાકાઝમને વાલી કર્યો. કેટલાક લોકોએ એમ કહ્યું કે, ઈસમાયલના દીકરા મહમદનું હક થાય; પણ તેમનું કંઈ ચાલ્યું નહિં તેથી તેમને ગુપ્ત રહેવું પડ્યું. ઈસમાયલના વંશમાંથી મહમદ મેહદી પ્રગટ પડ્યો. એના વંશમાં મિસરના રાજ્યની સ્થાપના થઈ. તેઓ ફાતમાઈટ ખલીફ કહેવાયા. શુમારે પોણાબસેંઓ વર્ષ ત્યાં ગાદી ચાલી. ઈસમાયલીઓ પણ શીયા માત્ર ઈમામોનો ગણનાનો ફેર; પેલા બારને માનનારા, અને બીજા સાતને. ઈસમાઈલીઓએ શીયા ધર્મમાં સુફી મતનું મિશ્રણ કરી મદરેશાઓમાં તેના પાઠ આપ્યા હતા. એમાં કલામે શરીફની ફિલસુફીનો પ્રકાશ કર્યો અને કેટલાક વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે તરીકે ગણ્યા આ ફિલસુફી વેદની ફિલસુફીને મળતી છે. આ અદ્વૈત મતના પાઠ ભણાવવા માટે નવ ભુમિકાઓ ગોઠ હતી એના પાયો નાંખનાર અબ્દુલા મેમુન સુફી.

ઈસમાયલીઓમાં વળી ઈમામ મુસતનસરના વખતમાં બે તડ પડ્યાં. પહેલાં મોટા પુત્ર નિઝારની વસીઅત કરી હતી. પાછી તેની સાથે ન બનતાં નાના મુસ્તઅલીની વસીઅત કરી. મુસ્તઅલીનો પક્ષ વધવાથી નિઝારને તેણે કેદ કર્યો. તેના પક્ષનો હસનસબા ત્યાંથી નાઠો. તેણે ઈરાનના ઉત્તર ભાગમાં અલમુતગઢ ઉપર ગાદી માંડી. એનું રાજ્ય સુમારે પોણાબસેં વર્ષ ટક્યું હતું. નિઝારીઓનો છેલ્લો ખલીફ રૂકનદીન ખુરશાનો અંત ચંગીસખાનના પોત્રા હુલાકુએ આણ્યો.

નિઝારી ખલીફાઓ રાજ્યની સાથે ઇસમાઇલી મતનો ફેલાવો પણ કરતા હતા. સુમારે આઠસો વર્ષ ઉપર તેમના ઉપદેશકો હિંદમાં પેઠા. સૌથી પહેલાં કાશમીર, પંજાબ અને સિંધમાં આવ્યા તથા આગળ વધ્યા. તેઓએ જુદા જુદા મતના હિંદુઓને અનુકુળ આવે એવી રીતે ઉપદેશ કરયો. માતાપંથી લોકો નિકલંકી આવવાનું ભવિષ્ય માનતા હતા તેઓને અલમુતમાં નિકલંકી બતાવવાનો હતો; પણ તેમ એકદમ બતાવે તો લોક ભડકી જાએ, તેથી ધીમે ધીમે પગલાં ભરાવ્યાં. હિંદુ ધર્મથી તેઓ વાકેફ થયા, તેમાં મુસલમાની ધર્મનાં બીજ છાંટયાં. એમ સમજાવ્યું કે, નિકલંક મલેચ્છ રૂપમાં પેદા થયા છે. એક ભજનમાં કહ્યું છે કે, " તુરકો રૂપ ધરયો મહારાજ " આ વાતની અસર થયા પછી અલમુતમાં અવતાર થવાનું સમજાવ્યું. એક ભજનમાં એમ કહ્યું છે કે, " અલમુત પાટણ હરી અવતરશે " નિકલંક તે નિઝાર છેવટ એવી સમજ આપવામાં આવી હતી એક ભજનમાં એમ કહ્યું છે કે, " નિઝાર પથી નિરમળ હોય " આવી રીતનાં ઘણાં ભજનો છે. હિંદુ લોકોને નિઝાર પંથમાં આણવા તદબીરથી ઉપદેશકો દોરતા હતા.

આ ઉપદેશકો અલમુતના ખલીફાઓ તરફથી આવતા હતા. ભજનોમાં ઘણુંકરી નામ જણાતાં નથી; પણ ધૈલમ દેશની સંજ્ઞા જણાએલી છે. એ દેશ અલમુતના કિલ્લા પાસે છે, એને " ધૈલમાન " કહે છે. પછીથી જ્ઞાનોમાં પીરોનાં નામ જણાયાં છે તેમાં નુરસતાગર જેને ઇતિહાસમાં " સૈયદ મહમદ નુરબક્ષ લખેલ છે. પીર શમસ ઇતિહાસમાં " મીર શમસ " છે પીર સદરદીન, પીર ઇમામદીન અને પીર દાદુ એમનાં નામ અગત્યનાં છે.

નુરસતાગરના શિષ્યો ખોરાંસાન અને ઈરાનમાં હતા અને હિંદમાં પણ તેમના શિષ્યો થયા હતા, તેઓ તેમને " જમાનાનો સાહેબ " એટલે ઈમામ તથા ઈશ્વરી અવતાર ગણતા હતા. આ પીરો અને બીજા પીરોના ઉપદેશની કૃતિ પેલમીઓ જેવીજ હતી.

પીર શમસ નુરસતાગરના શિષ્યોમાંથી હતા. તેનું પ્રયત્ન યશસ્વી છે. તેણે કાશમીર અને પંજાબમાં બોધ કર્યો હતો. કાશમીરના શિષ્યો શુદ્ધ શિયા મતમાં આવ્યા હતા અને પંજાબના જે અપુર્ણ હતા તે પાછળથી સુન્ની મતમાં મળ્યા હતા. આ ધર્મમત શીખાવનારા તરફ સુન્નીઓની કરડી નજર હતી. તેઓ આ લોકો ઉપર બળ વાપરતા. સુન્ની મતમાં ન આવે તેને કાપી પણ નાંખતા તેથી આ શિયામત તેઓને છુપો રાખવો પડતો. બહારનો દેખાવ સુન્ની જેવો રાખતા, શિયાઓ સુન્ની રીત પ્રમાણે સુન્ની મુલ્લાંને હાથે કરાવવી પડતી.

પીર સદરદીને અપૂર્ણ સીખિલાઓને આગળ વધાર્યા અને ઘણાઓને નવા બોધ્યા. એના શિષ્યોની ગણના ગાનોમાં છત્રિશ કરોડની બતાવી છે, કરોડ એ " કુળ " શબ્દનો અપભ્રંશ હશે.

એના પુત્ર કબીરદીન તેણે પણ સારો પ્રયાસ કર્યો. એના અઢાર દીકરા હતા; એણે પોતાના ભાઈ તાજદીનને વસુલાતી કારભારી અને દીકરા રહેમતુલાશાહને પીર નીમ્યા હતા. સિંધના ખોજાઓએ તાજદીન ઉપર દાનના પૈસા ઉચાપત કરવાનો આરોપ મુક્યો તેથી ખિન્ન થઈ તેણે આત્મઘાત કર્યો હતો એમ કહેવાય છે. તે પછી પીર કબીરદીનના દિકરા ઈમામદીન સિંધમાં આવ્યા તેનું પણ ત્યાં અપમાન થયું તે આગાખાન

પાસે કેકમાં ગયા; ત્યાંથી પણ ના ઉમેદ થઈ ગુજરાતમાં જઈ પોતાના આવગા શિષ્યો બનાવ્યા તેની આમદાનીમાંથી તેની પીરશાહની દરગાહનું ખર્ચ અને તેના વંશજોનો નિર્વાહ ચાલેછે.

આ પેરે પીર રહેમતુલાશાહનાં વંશજને પોતાની કન્યા આપી તેના દાનમાં શિષ્યો આપ્યા હતા તેઓને તેણે આગાખાન તરફ વાળી દીધા. એના વંશજ મુસાફરશાહની પીરતન તેના ભાઈ હસનપીરે આગાખાનને સમજાવી લઈ લીધી; પણ મુરીદોની ઘણી સંખ્યા મુસાફરશાહ તરફ રહી. જે એકલા મુસાફરશાહને માનનારા થયા તે અદ્યાપિ તેના રોઝા અને વંશજને માને છે તથા કરભાર આપે છે.

આગા અબ્દસલામના વખતમાં સિંધી ખોજા દસોંદની ઝોળી ઠેઠ લઈ ગયા. આગાખાને " પંદીઆદ જવાંમરદી " કિતાબ લખી આપી અને તેમાં લખેલી નશીઅતો પ્રમાણે અમલ કરવા ફરમાન કર્યું. એ કિતાબનું નામ પરિની ટીપમાં દાખલ થયું. આ પછી આગાખાનના કુટુંબીઓ પીર નીમાયા. તેથી હિંદ તરફ બોધનું કામ અટક્યું. શિષ્યો ઘટવા લાગ્યા તેથી પીર દાદુને ખિલાત મળી. એણે જુના શિષ્યોને ઇસલામ તરફ પગલાં ભરાવ્યાં અને નવા પણ બનાવ્યા, તેમના ઉપર પેટાંદનો લાભ કરાવ્યો. કચ્છ અને હાલારમાં ખોજાઓને સિંધથી એ પીર લાવ્યા હતા; ત્યાંથી પછી તેઓ ઘણા પ્રદેશમાં પથરાયા હતા.

ખોજા શી રીતે થયા તે આપણે જાણ્યું; પણ સુન્નત ક્યારે કરવામાં આવી તે વિષે ખાસ આધાર મળતો નથી; પણ પીર શમસ અને પીર સદરદીનના વખતમાંજ સુન્નત થએલી હોવી જોઈએ; કારણ કે સુન્ની લોકો તેઓને પોતાના તરફ

ખેંચાતા હતા. અગર હિંદુ આકૃતિમાં હતે તો તેમ બની શકતે નહિં.

હિંદુઓની મોટી સંખ્યા અપુર્ણું રહી ગઈ હતી તેથી ઘણા હિંદુઓ પાછા પોતપોતાના પંથોમાંજ રહી ગયા. કેટલાક અધવચ રહી ગયા. પીર ઈમામદીનના શિષ્યો કણબી લોકો અધુરા રહ્યા. તેઓ ઈમામમેહદી આવવાની વાત માને છે, કયામતનો હિસાબ માને છે, તેઓનાં મુડદાં દટાય છે, તેઓ કરબલાની ખાક પાણીમાં પીગળાવી પીએ છે, લગ્ન વખત દુવા પડે છે; પણ મુખ્ય વાત જે સુન્નત તે થઈ નહિ, અને જાતિભેદ તોડયો નહિં. હવે તેમ થવાનો સંભવ નથી; પણ પાછા તેઓ હિંદુમાં મળી જાય એવો વધારે સંભવ જણાય છે. સ્વામીનારાયણનો ધર્મ તેઓમાં પેઠો છે. વર્ષો વર્ષ તે વધારો કરે છે.

જે લોકો હિંદુ આકૃતિમાં છતાં બીજા પંથને માને છે તેને બીજા લોકો "ગુપ્તિ" કહે છે જેઓ ભણાવેલ પાઠ વિસરી ગયા; પણ ભજનો માત્ર રહી ગયાં. તેને નિઝાર પંથની કંઈ ખબર નથી. ભજનો તેઓ ગાય છે તેમાં નિઝારને ઈશ્વરી અવતાર ગણ્યો છે; પણ નિઝાર વિષે વધારે વાત તેઓ જાણતા નથી. ભજનોમાં અલમુતગઢ અને અલીના અવતારની વાતો છે પણ અલમુતગઢ કયાં છે અને અલી કોણ! એ વાતની તેઓને મુદલ ખબર નથી. એવાં ભજનો ત્રીજા ભાગમાં દાખલ કર્યા છે તે માતાપંથી હિંદુઓમાંથી જડયાં હતાં.

પીર દાદુ પછી એના વંશજને પીરતન મળી ન હતી; પણ વકાલત મળી હતી. પીર દાદુના વંશજને બીજા લોકો "બાવા" કહે છે. એ લકબ તેઓના વડીલ હાસમ અથવા હરીચંદને મળ્યો હતો તે કોમનો મુખી હોવો જોઈએ. આગાખાને તે

ને "બાબા" કહી બોલાવેલ હશે તે ઉપરથી તેઓ "બાવા" કહેવાયા હશે. "બાબા" ફારશી શબ્દ છે તેનો અર્થ " બાવા " થાય છે. આગાખાન હજી પણ તેઓને " બાબા " કહે છે. સિંધમાં " બાબા " કહે છે. " બાબા " તે પણ " બાવા " " શાહના વિવાહ " નામનાં જ્ઞાનમાં આ પ્રમાણે એક પાઠ છે.

હરચંદ હરચંદ બાબો અગે.

સહુસ ઘોડે તેંજ આગાઝું.

પીર શાહના વંશજ ખોજાની જમાયતોમાંથી દાનના પૈસા એકઠા કરી આગાખાનને તેમના રૈહેઠાણ ઉપર ઈરાન મોકલતા હતા. તેઓના રૈહેઠાણને " દરખાનું " કહે છે; હાલ મુંબાઈમાં દરખાનું છે.

બાવા અલાદાદના વખતમાં પાંચમા ભાગનાં લેખાંનો હુકમ આવ્યો હતો, તેના અમલમાં વાંધો પડ્યો હતો. કેટલાક કુરીશીએ તાબેદારી છોડી હતી. તેઓ સુન્ની મઝહબમાં ગયા હતા. હાલ તેઓ કચ્છ અબડાસામાં છે અને સોનીનો ધંધો કરે છે.

સંવત ૧૯૦૦ ની સાલમાં આગાશાહ હસનઅલી તરફથી તેમના ભત્રિજા આગા જાફરખાન કચ્છ ભુજમાં આવ્યા તેથી કચ્છના બાવાની વકાલત બંધ પડી અને સંવત ૧૯૦૬ માં હાલાર ગયા ત્યારે હાલારમાં વસનાર બાવાની વકાલતનો કબજો લીધો.

આગા જાફરખાન કચ્છના કેરા ગામમાં આવ્યા હતા અને ઘણો વખત ત્યાં રહ્યા હતા. મને યાદ છે કે, એક વખત ખાનામાં આવી ખોજા ભક્તોને ધર્મ વિષે સવાલો કર્યા. તેઓએ અવતારોની સમજણ આપી તેથી તે ઘણા ખુશી થયા. તેઓ

શરીયત પ્રમાણે વર્તવા તાકીદ કરી. ભકતોનાં પોથાં જપ્ત કરી તેનો નાશ કરવા વિચાર જણાવ્યો; પણ કેટલાક જાડેજાની સિફારસથી તે પોથાં પાછાં મળ્યાં.

આગાશાહ હસનઅલીના બાપ શાહ ખલીલલ્લા ઈરાનના કિરમાન જીલ્લાના ગવરનર હતા તે પછી શાહ હસનઅલ્લીએ તે જીલ્લો જીતી લીધો હતો તે ઈરાનની શાહજાદી પરણ્યા હતા. શાહથી તેનો અણબનાવ થતાં તેમને હિંદ તરફ આવવું પડયું. કાબુલની લડાઈમાં નામદાર અંગ્રેજ સરકારને મદદ આપવાથી સરકારમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી અને ઘણુ હજાર રૂપીઆનો દરમાયો કરી આપ્યો હતો.

આગાશાહ હસનઅલી સિંધમાં આવ્યા ત્યારે ઘણા દેશના ખોજા તેમનાં દર્શન માટે ત્યાં ગયા હતા; હું પણ મારા દાદા સાથે ત્યાં ગયો હતો, આ યાત્રાળુઓના નજરાણાથી તેમની પૈસાની તંગી મટી હતી. સંવત ૧૯૦૧ ની સાલમાં તેઓ કચ્છમાં આવ્યા હતા. કચ્છ દરબાર તરફથી તેમનો સારો સત્કાર થયો હતો. બાવા ઉમેદઅલી વિગેરે જોડે હિસાબની તકરાર હતી તેનો અંત આણ્યો; પછી તેઓ મુંબઈ સીધાવ્યા.

સંવત ૧૯૦૪ ની શાલમાં મસકતના ખોજાઓમાં ટંટો જાગ્યો; ત્યાં બે પક્ષ થયાં. " જગાણુ હ:છઆણી " નામનો ખોજો શુદ્ધ ઈસલામી ધર્મ ઉપર આવ્યો હતો તેણે શરીયત પ્રમાણે વર્તવા બીજાઓને સલ્લાહ આપી. થોડા લોકોએ તેની સલ્લાહ માની; પણ ઘણા સામે થયા. જ્યારે દશ મુખ્ય માણસો એના જેવા મતના થયા ત્યારે તો તેઓએ ખાનાની પોથીઓ અને પુજાનાં વાસણ દરિયામાં નાંખી દીધાં. એ પક્ષમાં વધારો થવા લાગ્યો. એમને મુલક ઉપર લાવવા આગા ...

ખાનને મોકલવામાં આવ્યા હતા; પણ તેઓ સમજુતી ઉપર ન આવ્યા અને સામાં હથીઆર ઉઠાવ્યાં તેથી તેમને કેદ અને દંડની શિક્ષા થઈ તોપણ હઠયા નહિં. અંતે આગા જાફરખાનને પાછું ફરવું પડયું. પછી તેમની સંખ્યા વધી, તેઓએ આ આગાખાનને માનવું છોડી દીધું, ખાનું કહાડી મસજીદ બાંધી. તેઓની વસતી સુમારે ચારસો કુટુંબની છે તેમાં ચાર પાંચ કુટુંબો સુન્ની શિવાય સર્વે શીઆઇસનાઅશરી છે.

સંવત ૧૯૨૦ ની સાલમાં મુંબાઈના ખોજાઓમાં કજીઆ ઉઠયા તેનું કારણ એમ હતું કે, આગાખાને એક લેખ તૈયાર કર્યો તેમાં ખોજા લોકો શીઆ છે; માટે શાદીગમીની ક્રિયા પણ તેમણે શીઆમત પ્રમાણે કરવી ઇત્યાદિ લખ્યું. એ લખત ઉપર સહી કરવા હુકમ કરવામાં આવ્યો. ખોજાગલીવાળા શેઠીઆઓ સામે થયા. આગા તરફવાળાએ જમાયતની મિલકત વાપરવા તેઓને અટકાવ કર્યો. શેઠીઆઓએ કોર્ટમાં ફરીઆદ માંડી.

શેઠીઆ તરફથી એવી તકરાર લેવામાં આવી કે, ખોજા અસલ સુન્ની છે. સામેવાળા શીઆ હોવાનું કહેતા હતા. ખોજા શેઠીઆ અહોનીશ ધંધા રોજગારમાં ગુંથાએલા, ધર્મના વિષયમાં મન ઘાલેલું નહીં, ખોજાની જડ વિષે તેઓને માહિતી નહોતી. તેઓની શાદીગમીની ક્રિયાઓ સુન્ની મુલ્લા સુન્ની રીત પ્રમાણે કરતા તેથી તેઓ એમ ધારતા કે, તેઓ સુન્ની હતા પણ સુન્ની મુસલમાનોના ભયથી તેમને એમ કરવું પડતું હતુ એ વાત જાણતા નહોતા.

સંવત ૧૯૨૪ ની સાલમાં આ કેશનો ચુકાદો થયો તેમાં ખોજામત શીઆ ઠર્યો જેથી સુન્ની પક્ષવાળાઓનું હક જમાયત-

ની મિલકત ઉપરથી ઉડી ગયું. શેઠીઆ પક્ષના ઘણા માણસો શીયા પક્ષમાં મળ્યા અને જેમને તેમ કરવું ઠીક ન લાગ્યું તે સુન્નીમાં રહ્યા. તેમણે પોતાની જુદી મસજીદ બંધાવી અને કબરસ્તાન શારૂં જુદી જમીન ખરીદ કરી. તેઓ શુમારે સો કુટુંબની સંખ્યા આશરે છે. તેમનો આગેવાન શેઠ અહમદ હબીબ છે.

મુંબાઈમાં જ્યારે આ ઝઘડો ચાલતો હતો ત્યારે પુર્વે કહેલા લખતમાં કેટલોક વધારો કરી તેવાં લખતો બીજા પ્રાંતમાં પણ મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. એવું એક લખત કચ્છમાં આવ્યું તેમાં શીયામત રાખવા ઉપરાંત અમુક કરો આગાખાનને આપવા લખેલું હતું તેમાં કચ્છના ખોજાઓએ સહીઓ કરી; પણ કેરાના ખોજાઓએ ના પાડી. તેઓએ એમ કહ્યું કે, અમે જે આપીએ છીએ તે ખુશીથી આપીએ છીએ; તે લખતમાં લખી સહી લેવાનું કારણ નથી. નામદાર આગાખાનના આડતીયા ઇસમાઈલ બેગ અને કચ્છના ખોજાઓએ ભુજ દરબારમાં કેરાના ખોજાઓ ઉપર ફરીઆદ માંડી તેમાં સદરહુ લખત ઉપર સહી કરવા કેરાના ખોજાઓને ફરજ પાડવી એવી માગણી કરી. આ કેસનો ચુકાદો સંવત ૧૯૨૦ ની સાલમાં થયો તેમાં એમ ઠર્યું કે, ધર્મની બાબતમાં કોઈને કંઈ કરવાની ફરજ પાડી શકાય નહિં. સંવત ૧૯૨૩ ની સાલમાં નામદાર આગા અલીશાહ કચ્છમાં આવ્યા તેમણે પાછલા કજીઆની ચાલતી વિરૂદ્ધતા શાંત કરાવી; પણ સંવત ૧૯૨૫ માં તેજ કજીઆનાં રહી ગએલાં બીજ પાછાં ઉગ્યાં. કજીઆનું કંઈ કારણ હતું નહિં; માત્ર પાછલાજ દ્વેશથી ઉભો થયો હતો તેની માણસોને રફતે રફતે સમજ પડવા લાગી જેથી સત્વતા [illegible]

માણસોના મત વધતા ગયા. સંવત ૧૯૩૦ ની સાલમાં નામદાર આગાશાહ હસનઅલીની હજુર એ કચ્છમાની સફરી થઈ હતી.

હમણાં ખોજા લોકોનાં રહેઠાણના બે ભાગ થઈ શકે છે. એક ઉત્તર અને બીજો દક્ષિણ. ઉત્તરમાં કાશમીર, લાહોર પંજાબ આદિ દેશોના ખોજા જેને આપણે જુના ખોજા કહીએ. તેઓનો મોટો ભાગ શુદ્ધ શીયામત ઉપર છે. થોડા સુન્ની હશે તેઓ પૈકી ઘણા લશ્કરી નોકરીમાં છે તેઓની સંખ્યા કેટલી છે તેનો ચોકસ આંકડો મળ્યો નથી; તોપણ શુમારે પોણા લાખ માણસનો અડસટો કરી શકાય છે. તેઓ નામદાર આગાખાનને માનતા નથી. દક્ષિણ તરફના એટલે નવા ખોજાની સંખ્યા પણ શુમારે એટલીજ હશે. શેઠ ખલકાન દામાણીએ આગાખાનના મુરીદોમાં ખાતાં લેખ્યાં હતાં તેની નોંધ મને મળી છે તે ખોજા લોકોની સંખ્યાનો વિચાર થવા સારૂ અહીં ટાંકુ છું.

ખોજા લોકો.

૨૬૯૦૬ કાઠીઆવાડ	૭૨૫૩ કચ્છ
૫૩૯૩ સિંધ	૮૪૫૧ મુંબાઈ
૨૨૬૧ અમદાવાદ જીલ્લો	૧૮૭૨ વડોદરા જીલ્લો
૧૨૭૨ થાણા જીલ્લો	૩૩૯ સુરત જીલ્લો
૧૫૬ ખાનદેશ જીલ્લો	૨૫૦૦ ઝંગબાર જીલ્લો
૧૩૦ કલકત્તા જીલ્લો	૨૫૦ દમણ, દીવ
૭૨૫ મકરાણ	

૧૭૫ કરમલા, શાહુનગરૂ, કાઝમીન	૧૧૦૦ મસકત, બારેન, બંદર અબ્બાસ, મીના, લંગા, કસમ વિગેરે
૭૫ ગોહેર મક્કલા, એડન	

૫૯૪૮૫

૨૮૦૦ મુમના—બેહબુબા	૪૫૦ મોચી-મુમના
૭૫૦ ગુજર-ગુપ્તિ	૧૫૦ સોની, લોહાર
૧૫૦૦ મુલતાની	૬૭૦૦ કાબુલી બાદ્દરશાની
૯૦૦૦ અતસાઈ-બિરાદરાની	૨૧૩૫૦

૮૦૮૩૫

હવે આપણે નવા ખોજા વિષે બોલીશું. તેમની સંસારી સ્થિતિ સારી છે. તેઓ સર્વ તરેહના ધંધામાં ગુંથાએલા છે તેઓ ખેતી કરે છે. કસબના ધંધા કરે છે, વ્યાપાર કરે છે, મુંબાઈ અને જંગબારના ખોજાઓએ વ્યાપારમાં દ્રવ્ય અને પ્રખ્યાતિ મેળવી છે. વ્યાપાર અર્થે તેઓ ચિન વિલાયત વિગેરે પૃથ્વીના સર્વ ભાગો ઉપર મુસાફરી કરે છે, વિદ્યામાં તેઓ બીજી ઈસલામ કોમ કરતાં આગળ પગલાં ભરે છે, તેઓએ સોલીસીટર, વકીલ બેરીસ્ટર અને ડાક્ટરની પદ્દિઓ મેળવી છે તેમનામાં બી૦ એ૦ ના વિદ્વાનો છે. સરકારમાં તેઓની સરસ આબરૂ છે, તેઓમાં ઘણા "જસ્ટીસ આવ ધી પીસ" છે ઘણા કારપોરેશનના મેમ્બર છે, સ્ટેન્ડીંગ કમિટી પોર્ટ ટ્રસ્ટ અને લેજીસ્લેટીવ કોન્સિલના મેમ્બરો પણ થએલા છે. મુંબાઈના શરીફના હુદ્દા ઉપર પણ આવેલ અને સર નાઈટનો ખિતાબ પણ મેળવેલ.

ખોજા લોકો સુધરેલી રીત પ્રમાણે પરોપકારનાં કામો પણ કરે છે, તેઓએ આર્ફિનેજો સ્થાપી છે, દવાખાનાં કહાડ્યાં છે, સ્કુલો કરી છે, સેનેટેરીઅમ, મુસાફરખાનાં, ધર્મશાળાઓ બંધાવી છે, કુવા—તળાવ ખોદાવેલ છે, કલામે શરીફ અને અરબી ફારસી, હિંદી ઇલમ શીખવા મકતબો પણ સ્થાપી છે અને જુની રૂઢી પ્રમાણે સદાવરતો પણ કહાડ્યાં છે; કોણે કયાં પરમાર્થનાં કામો કર્યાં તેની ટીપ જો બની શકશે તો આ ભાગની છેવટ આપવામાં આવશે.

ખોજા પંથની બંદગીની જગ્યાને "ખાનું" કહે છે. જે જે ગામમાં ખોજાની વસ્તી હોય તે તે ગામમાં એકેક "ખાનું" હોયજ. એક જમાયતની મંડળી હોય તેમાં એક મુખી, એક કામડીઓ અને ગામના પ્રમાણમાં બે અથવા વધારે અમલદાર હોય. એ અમલદાર પૈકી કેટલાકને આગાખાન તરફથી "વજીર" ના ખિતાબની ખિલત મળે છે તેને "વારસ" કહે છે. આ મંડળી જેના તે ગામના પોતાના ન્યાતીલાના ન્યાતગીરીના કજીઆ ચુકવે છે તથા આગાખાનને હુંડીઓ મોકલવા સારૂ દાનના પૈસા વસુલ કરે છે તેને માટે કેટલીક રીતો બાંધેલી છે. તેમાં કેટલીક નિયમિત છે અને કેટલીક અનિયમિત છે. કેટલાક ખોજા કમાઇમાંથી દશમો હિસ્સો આપે છે, કેટલાક પેટાંદની રકમ વાર્ષિક આપે છે. શાદીગમીના ખર્ચ ઉપર કયાંક નવમો હિસ્સો લે છે અને કયાંક ઉધડ બાંધી છે એ શિવાય દસ્તબોસી, નજરાણા વિગેરે અનિયમિત ઉપજ ઘણી છે તમામ ખોજા કોમમાંથી વર્ષની રૂપીઆ પાંચ લાખથી પણ વધારે ઉપજ થતી હશે એવું અનુમાન થઇ શકે છે.

ખાનામાં કેટલાક ખોજા બંદગી કરવા જાય છે, ત્યાં [illegible]

ક્રિયાએ બેસે છે અને પીર શાહની બનાવેલી દુવા સવાર, સાંજ અને સુવા પહેલાં એમ ત્રણ વખત પડે છે. દરેક ઈદ, ચાંદરાત, પૈદમી રાત અને શુક્રવારની રાતના ઘટસ્થાપના કરે છે. એક પાટ માંડે છે તેના ઉપર ચીનીના પ્યાલો મુકી તેમાં પાણી નાંખે છે તેમાં કરબલાની ખાકની ગોળી પીગળાવે છે તે ઉપર મંત્ર ભણી ક્રિયા કરનારની આજ્ઞા માગી એકઠા થએલા લોકો કંઈ પૈસા મુકી પીએ છે. હિંદુ માતાપંથીના ઘટપાટની રીતીમાં ફેરફાર થઈ આ રીતી પ્રવૃત થઈ છે.

ખોજા લોકો તસબી ફેરવે છે ત્યારે "શાહપીર" એ મંત્ર ભણે છે "શાહ" એટલે અલ્લા "પીર" એટલે રસુલ એવી એ મંત્રની સમજ છે. એનો હેતુ કલમા જેવો છે. ખોજા લોકોએ પોતાના "શાહ" અને "પીર" ની પેઢીઓ નોંધી રાખી છે તેનું પણ બંદગીમાં તેઓ સમરણ કરે છે, તેની નોંધ નીચે આપુંછું,

શાહની પેઢીઓ.

૧ મૌલાના અલી
૨ મૌલાના હુસેન
૩ મૌલાના ઝાએનલ—આબદીન
૪ મૌલાના મહમદ—બાકર
૫ મૌલાના જાફર સાદક
૬ મૌલાના ઈસમાયલ
૭ મૌલાના મહમદ
૮ મૌલાના વાફી તાએબ

૯ મોલાના રઝી અહમદ
૧૦ મોલાના તકી અહમદ
૧૧ મોલાના વફી અહમદ
૧૨ મોલાના મેહદી અબ્બુકાશમ
૧૩ મોલાના કાસિર
૧૪ મોલાના મનસુર
૧૫ મોલાના શુર્બજ
૧૬ મોલાના અઝીઝ
૧૭ મોલાના હાકેમ અલી
૧૮ મોલાના જાહેર હુસન
૧૯ મોલાના મુસતનસર બિલ્લા
૨૦ મોલાના નિઝાર
૨૧ મોલાના હાદી
૨૨ મોલાના મહતદી
૨૩ મોલાના કાહેર
૨૪ મોલાના અલીઝિકરહુલ સલામ
૨૫ મોલાના ઝીઆઉદીન—મહમદ
૨૬ મોલાના રૂકનદીન ખુરશા
૨૭ મોલાના શામસદીન—મહમદ
૨૮ મોલાના અલાઉદીન
૨૯ મોલાના કાસમશાહ
૩૦ મોલાના ઈસલામશાહ
૩૧ મોલાના સલામશાહ
૩૨ મોલાના મુસતનસર બિલ્લા
૩૩ મોલાના અબ્દ સલામ

૩૪ મૌલાના ગરીબ મિરઝાં
૩૫ મૌલ઼ાના મુરાદ મિરજાં
૩૬ મૌલાના બહાદુર અલી
૩૭ મૌલાના કલંદર અલી
૩૮ મૌલાના જુલફિકારઅલી
૩૯ મૌલાના નુરધરઅલી
૪૦ મૌલાના નીઝારઅલી
૪૧ મૌલાના હુસનઅલી
૪૨ મૌલાના અબુલ હુસનઅલી
૪૩ મૌલાના અબદુલ કાશમઅલી
૪૪ મૌલાના ખલીલલ્લાઅલી
૪૫ મૌલાના હુસનઅલી
૪૬ મૌલાના અલીશાહ
૪૭ મૌલાના મહુમદ સુલતાન.

પીરોની પેઢી.

૧ પીર નબીમહુમદ મુસ્તફા,
૨ પીર ઇમામહુસન
૩ પીર કાસમશાહ
૪ પીર અહુમદઅલી
૫ પીર સતગુરનુર
૬ પીર ઇમામદીન
૭ પીર મહુમદ મનસુર
૮ પીર ગાલબદીન

૯ પીર અબ્દુલઅઝીજ
૧૦ પીર મુસ્તનસીર બિલ્લા
૧૧ પીર અહમદ હાદી
૧૨ પીર કાસમશાહ
૧૩ પીર મહમદ
૧૪ પીર મહમુદ
૧૫ પીર મહેબુબદીન.
૧૬ પીર ખાલકદીન
૧૭ પીર અબદુલ મુમન
૧૮ પીર ઈસલામદીન
૧૯ પીર સલ્લાઉદીન
૨૦ પીર શમશદીન
૨૧ પીર નસીરદીન
૨૨ પીર સાહેબદીન
૨૩ પીર સદરદીન
૨૪ પીર હસનકબીરદીન
૨૫ પીર તાજદીન
૨૬ પીર " પંડીઆદ જવાં મરદી"
૨૭ પીર હૈદર
૨૮ પીર અલ્લાઉદીન
૨૯ પીર કાસમશાહ
૩૦ પીર નસીર મહમદ
૩૧ પીર દાદુ
૩૨ પીર આગાહસનશાહ
૩૩ પીર મહમદ

૩૪ પીર આગા અઝીઝ

૩૫ પીર મેરાબેગ

૩૬ પીર આગા અલી અકબર

૩૭ પીર આગા અલી અસ્કર

૩૮ પીર હસન અલી

૩૯ પીર અબ્દુલ કાસમઅલી

૪૦ પીર અબ્દુલ હસનઅલી

૪૧ પીર બીબી ફાતમત

૪૨ પીર આગા અલીશાહ

૪૩ પીર આગા મહમદ સુલતાન

આગાખાનની પેઢીઓ અને પીરોની પેઢીઓનો મુકાબલો કરીએ તો વખતની અનુકુળતા જણાતી નથી. આ ગોઠવણ પીર દાદુએ કરી હતી એમ કહેવાય છે તેમણે એવી બારીકી ઉપર લક્ષ રાખ્યુ નહી હોય.

ખોજા લોકોના ધર્મ મત અને ધર્મ વર્તનમાં બહુ ગુચવાડો થઈ પડયો છે. કેટલાક લોકો ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે કેટલીક હિંદુ જેવી ક્રિયા કરે છે અને કેટલીક ક્રિયામાં તો હિંદુ મુસલમાન ક્રિયાનું મિશ્રણ ખીચડો થયો છે, કેટલાક શુદ્ધ ઇસલામી ધર્મ પ્રમાણે વરતે છે, નિમાજ પઢે છે, રોજા રાખે છે, હજ અને કરબલાની ઝયારત કરે છે, કેટલાક બન્ને રીતમાં ચાલે છે, કેટલાક શુદ્ધ સીયા તનાઅશરી છે, કેટલાક હિંદુના વેદાંત મતમાં પેસી તેનાં પોથાં લઈ બેઠા છે, કેટલાક એમ સમજે છે કે, ચોખ્ખી દશોંદ આપવાથી મુક્તિ મળશે; ધર્મનું કામ નહિં, કેટલાકે તો મુઝાઈને એમ નિશ્ચય કર્યા કે, સદાચાર એજ

ખરો ધર્મ છે અને તેનું પરીણામ સારૂં છે, આ મતભેદ વડે હમેશાં કજીઆકંકાસ જારી રહે છે અને તેનાં પરીણામ માઠાં નીપજે છે.

હવે હું મારા જ્ઞાતિ બંધુઓ પ્રત્યે નમ્રતાથી થોડી સુચના કરૂંછું. આ વૃતાંત ઉપરથી આપણા જાણવામાં આવ્યું કે, આપણા ઉપદેશકોનો ઉદેશ આપણને હિંદુ ધર્મ ઉપરથી ખસેડી ઇસલામી સીધા ઇમામી ધર્મ ઉપર લાવવાનો હતો તે પ્રમાણે તેઓએ ઘણું ખરૂં અઘરૂં કામ પુરૂં કર્યું હતું; મગર ઇસલામ ધર્મની પુર્ણ માહેતી આપાઇ શકી નહોતી તેથી અણસમજણને લીધે મતભેદ અને કજીઆ પેદા થાય છે. એની સમાધાની માટે ખરો ઉપાય એજ છે કે, ઇસલામ ધર્મનાં ફરમાનોથી માહિત થવું અને શુદ્ધ ઇસલામી શરીયત પ્રમાણે વરતવું એ પ્રમાણે એક મત થશે ત્યારેજ કજીઆકંકાસનો અંત આવશે.

આપણે જાણ્યું કે, આપણને આપણા પીરોએ જે બોધ અને ક્રિયા બતાવ્યાં છે તે તો હિંદુ ધર્મમાંથી ઇસલામ ધર્મ માં લઇ જવાની યુક્તિ છે, જેમ એક ભુમિકામાંથી બીજી ભુમીકામાં જવું હોય અને વચ્ચમાં દરીયો હોય તો તે ઉલંઘન કરવા માટે જહાજની જરૂર પડે છે તેમ હિંદુ ધર્મરૂપી ભુમિકામાંથી ઇસલામી ભુમિકા ઉપર આણવા યુક્તિ રૂપી જહાજ આપણા પીરોએ બનાવ્યું હતું. એ જહાજ વડે આપણને કિનારા ઉપર પહોંચાડ્યા. ઇસલામી ભુમિકા કેટલીક આપણને તેઓ બતાવી શક્યા હવે મંજલ પહોંચવું એ આપણું કામ છે.

હવે આપણને પીરોનાં બનાવેલાં સાધન પુસ્તકો ઉપ

ની આવશ્યકતા રહી નથી. હવે તો આપણને "કલામે શરીફ" અને "હદીસ" નો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આપણે ઈસલામી ભુમિકા ઉપર પહોંચ્યા. હવે એ પહોંચાડવાનાં સાધનરૂપી વહાણમાં ચડ ઉતર કરવાનો ઉપયોગ નથી; એટલુંજ નહિં. એમ કરવું જોખમ ભરેલું છે. એક કિનારો લેવો યોગ્ય છે, યા મુસલમાન થવું યા હિંદુ થવું. જો હિંદુ ભુમિકા ઉપર પાછા જવું હોય તો પીરોએ બનાવેલાં પુસ્તકો રૂપી વહાણનો ખપ પડે પણ હું નથી ધારતો કે, કોઈને પાછા હિંદુ ધર્મમાં જવાનું મન થતું હોય. અગર કોઈની ઈચ્છા તેમ કરવાની હોય તોપણ હવે તેમ બની શકે એમ નથી. હિંદુઓ હવે પોતાના ધર્મમાં જાતિભેદના કારણથી પેસવા દેવાના નથી; માટે એજ શ્રેષ્ઠ રસ્તો છે કે, હવે તો શુદ્ધ ઈસલામ મત ઉપર આવી જવું એમ કરવાથી દુનિયાં અને આકબતની સફળતા છે; નહિં તો પછી એક સાધુના નીચે બતાવેલા દોહરાની પઠે થશે.

દુહા—પરમ ધામ પહોતા નહિં, નહિં વૈકુંઠ નહિં વાસ;
અધવચમાં અટકી રહ્યા, સાધુ સુંદરદાસ.

આપણા પીરોના આ મહાશ્રમથી આપણે હિંદુનો ધર્મ છોડી મહુમદીઅન ધર્મમાં આવ્યા તેથી આપણને ઘણા લાભ પ્રાપ્ત થયા છે. હિંદુઓના જ્ઞાતિભેદ આદિ અનેક વહેમી બંધનોની બેડીઓ આપણા ધર્મગુરૂઓએ તોડી આપણને મુક્ત કર્યા. આપણે હાલ જે ઘણી તરેહની સ્વતંત્રતા ભોગવીએ છીએ તે સર્વને માટે આપણે આપણા ધર્મગુરૂઓના આભારી છીએ. આપણે અનેક કલ્પિત દેવ દેવીઓની મૂર્તિ બનાવી પુજતા અને વામમાર્ગની મલીન ક્રિયાઓ કરતા તેને બદલે આપણે આપણા ધર્મગુરૂઓની કૃપાથી એક ખુદાને માનનારા થ-

યા. આપણે જો હિંદુ જાતિમાં હતે તો આજ ચીન, વિલાયતાદિ દુનિયાંના ભાગો ઉપર મુસાફરીના લાભ થઈ શકતે નહિં. હિંદુ તો મુસાફરી કરવામાં અટક નહી પાસે અટકી પડે છે. એ વિષે સુધરેલા વિચારના જેપુરના રાજા માનસીંઘે ઠીક કહ્યું છે.

દુહા—સબી ભુમિ ગોપાળકી, વામે અટક કહા;
        જાકે મનમે ખટ હુયે, સોઈ અટક રહા.

આ જમાનો સુધારાનો છે, રાજ્યનિતિ ન્યાયપુર્વક વર્તે છે જેથી ધર્મ વિચારમાં કોઈ કોઈના ઉપર સત્તા ચલાવી શકતુ નથી. વિદ્યાનો પ્રકાશ વધે છે જેથી સારાસારનું જ્ઞાન થાય છે, સાર તરફ પગલાં ભરાય છે જમાનો પોતાનું કામ કરે છે. ખોજા લોકોમાં પણ સુધારો આગળ પગલાં ભરે છે. હું મારા અનુભવ ઉપરથી કહું છું કે, થોડાં વર્ષના અંતરમાં ખોજા લોકો સુધારામાં ઘણા આગળ વધ્યા છે, કેટલાક અસુદ્ધ વિચારો તેમના મનમાંથી દુર થયા છે અને શુદ્ધ વિચારો તેમના લક્ષમાં આવ્યા છે.

તેઓ હિંદુની બાકી રહેલી રીતોને હવે તજે છે અને ઈસલામી રીતોનું ગ્રહણ કરે છે. તેઓ અસલ મહોતના પ્રસંગમાં દશ અવતાર ઘરમાં બેસી ગાતા; પણ હાલ ખુલ્લા રસ્તા ઉપર મોલુદ પઢાવે છે, ખાનાંમાં જાગૃણુ કરતા તેને બદલે ઈમામની ગમની મિજલસ તરફ ઘણાનું મન વળ્યું છે અને તેમાં ઉમેરો થતો જાય છે. નિમાજ, રોજા આદિ શરીયતની ફરજો પ્રત્યે તેમની પ્રીતિ વધે છે, પહેરવેશ સુધરે છે, ધોતીઆં પોતીઆંનો પહેરવેશ મોકુફ થયો છે, દાઢી નહોતા રાખતા તેપણ રાખે છે. દાઢી વગરના ખોજા હવે ભાગ્યે હાલારમાં મ-

ળી સફેદ ત્યાં પણ દાઢી રાખવાવિના ન ચાલે એવી માન્યતા થઈ છે. કજીઆના આથમણા ભાગમાં ચાંચાળી પાઘડીઓ જે જોઇ હતી તે પણ ગુમ થઈ છે. ખોજા લોકોના નામોમાં ઘણો ફેર થયો છે. કમરા, પુંજા, કાનજી, રામજી એવાં નામો ને બદલે હવે અબદુલા, રહેમતુલા, કરમઅલી, શેરઅલી એવાં નામો પસંદ કરવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે અમારૂ પેઢી પત્રક ઉપર દાખલ કરેલ છે.

આવી રીતે કુદરત પોતાનું કામ કરે છે, તેને અનુકુળ થવું યોગ્ય છે. આપણને ઘણો શ્રમ કરવો પડે એમ નથી; માત્ર હિંદુની અને હિંદુ મિશ્રણ કેટલીક કૃતિ ચાલે છે તેજ તજવી જોઈએ અને શુધ્ધ ઇસલામી રસમો દાખલ કરવી જોઈએ. આપણાં ખાનાંઓમાં કેટલીક જગ્યાએ કિબલાનાં નિશાન છે અને કયાંક નથી. જ્યાં ન હોય ત્યાં કરવાં જોઈએ. હિંદુ મુસલમાની મિશ્રણ દુઆને બદલે નિમાજ પડવી ઠીક છે. તસબીમાં " શાહ પીર " ને બદલે "લા ઈલાહ ઈલલ્લાહ મહમદ રસુલલ્લાહ " એ કલમો પડવો, કરબલાની પાક માટી પાણીમાં ભીંજાવી પીવી અથવા એમજ ખાવી તેમાં શરીઅતની કંઈ હરકત ન હોય તો મને તો એ રીત ઠીક લાગે છે.

આપણા ધર્મગુરૂઓએ કળશમાં અયોગ્ય વસ્તુ વપરાતી તેનો ત્યાગ કરાવી કરબલાની પાક માટી વપરાવી એ ઘણું ઉત્તમ કામ કર્યું. મારા જાણવા પ્રમાણે સીયા લોકો કરબલાની પાક માટીનો ઉપયોગ કરે છે. સુકી ખાકને " ખાકે શફા " અને ખાકવાળા પાણીને " આબેશફા " કહે છે. આપણને પણ ઘટપાટને બદલે એ શબ્દો કહેવા જોઈએ. " આબેશફા " ઉપર હિંદુઓના અપભ્રંસ થઈ ગએલા મંત્રો ભણવા એ પાપ છે

નથી. માજમાં, કારબલા અને સુવરના અવતારોનાં ભજનો કર-
વાં એ પણ ઠીક નથી.

આપણને આવી કૃતિ સંતાડવાને માટે જરૂર પડી હતી. ઈ-
સલામ રત્ન સંતાડવાની કંઈ જરૂર નથી. આપણને હવે હિંદુ-
ની કડાકૂટ છોડી એક અલ્લાને માનવાનું છે. અને તેમના ર-
સુલ અને ઈમામોની પેરવી ગ્રહણ કરવાની છે.

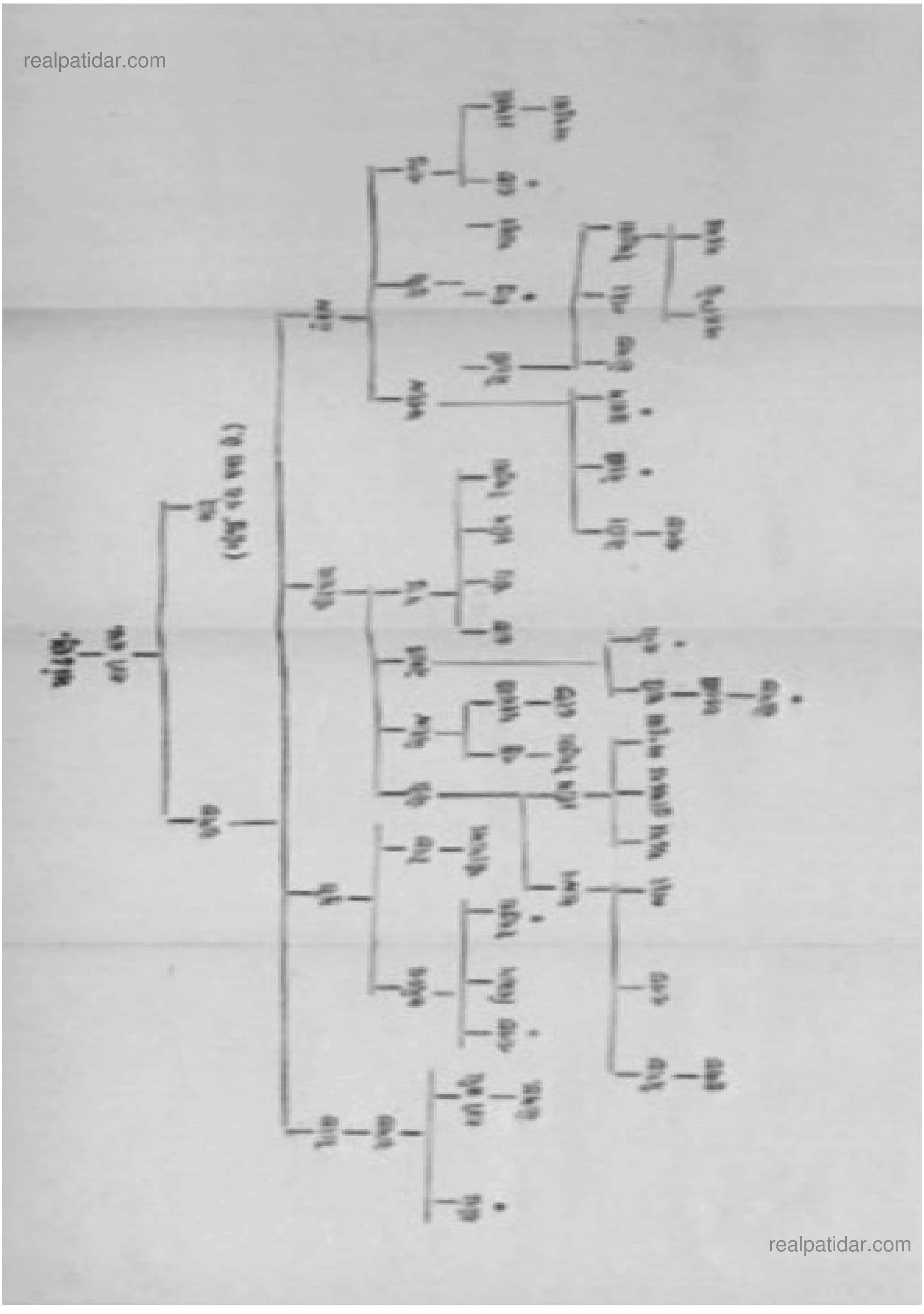
આ સુધારો કરવા માટે મુખ્ય ફરજ આપણા મુરશદ સાહેબ
અને જમાયતના આગેવાન ગ્રહસ્થોની છે. આપણા ધર્મ ગુરૂ-
ઓ તરફથી આપણા પાક રસુલ અને મોહાત્મા હજરતઅલી
સાહેબ અને પાક ઈમામોની પેરવી પ્રમાણે વર્તવા મુરીદોને બો-
ધ થવાની જરૂર છે. નિમાજ, રોજા, બંદગી આદિ ફરજો અને
શરીયતના હુકમોના અમલ માટે હમેશ તેઓ સાહેબના તરફથી
તાકીદ થવી જોઈએ, એમ કરવું એ મુરશદની ખાસ ફરજ છે.
મુરશદ સાહેબની નશીહત ઘણી અસરકારક થઈ પડશે. તેઓ
સાહેબ તરફથી જેમ તેઓના વડીલોએ મિસરમાં ધર્મ અને સં-
સારી કેળવણીને માટે મકતબો સ્થાપી હતી તેમ સ્થાપન થવી
જોઈએ. જમાયતના આગેવાનોએ પણ આ કામમાં કમ્મર બાં-
ધવી યોગ્ય છે.

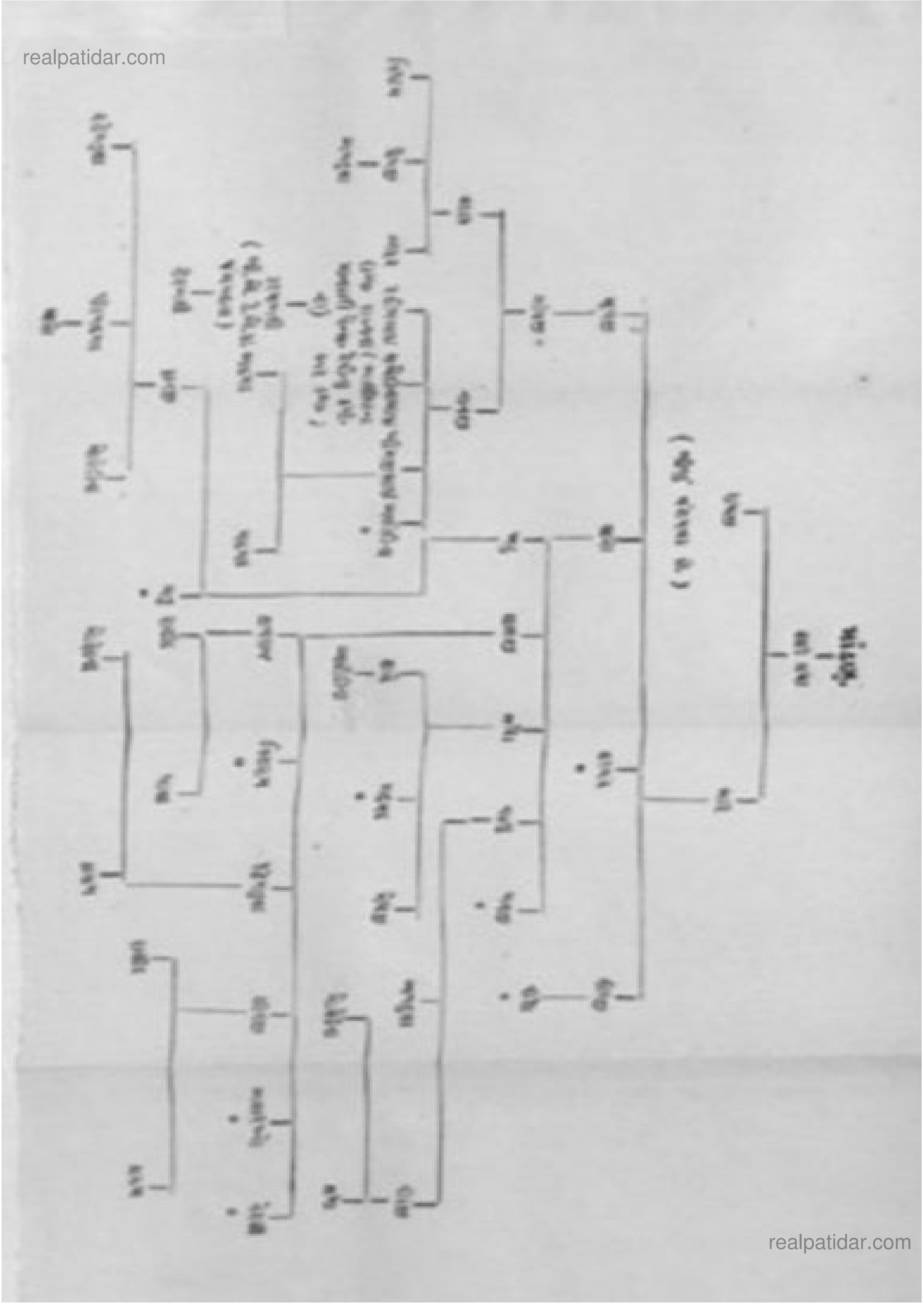
આમ થવાથી કજીઆ—કંકાસનો અંત આવશે, એકયતા
થશે અને તેથી સુખશાંતિ પ્રાપ્ત થશે. "કજીઓ" એ શ-
બ્દજ દુઃખસુચક છે એની વ્યાખ્યા બતાવવાની જરૂર નથી; પ-
ણ એવો માત્ર દુઃખ થઈને છેટો આવતો નથી; પણ એથી મો-
ટા જથ્થામાંથી જે જુદા પડે છે તે મુરશદની તાબેદારી પણ ત-
જી દે છે અથવા તજવાની તેમને ફરજ પડે છે તેનું કારણ
એ કે, મુરશદ સાહેબને મોટા જથ્થાની તરફેણમાં રહેવું પડે

છે તેથી નાની સંખ્યા છુટી પડી જાય છે એવા દાખલા આપણે જોયા છે. એમ જો ચાલ્યા કરે તો કાળાંતરે મોટા જથ્થાનો પણ અંત આવી જાય. વખત પોતાનું કામ કરે છે તેને કોઈ અટકાવી શકે એમ નથી એટલે ખોજા લોકો હવે ઈસ્લામ તરફ સ્વભાવીક રીતે વધે છે, જાણે ખોજા લોકોને પુર્ણતામાં લાવવા અલ્લાની ઈચ્છા હોય નહિં! કુદરતને અનુકુળ થવું પડે એમ જો થશે તો સર્વે મુરશદ સાહેબની આગ્નામાં રહી શકશે.

છેવટ એટલું બોલી આ વિષય બંધ કરૂંછું કે આ વિષયને માટે મને જે હકીકત મળી આવી તે મેં શુદ્ધ અંતઃકરણથી લખી છે અને મારા જ્ઞાતિ બંધુઓ તરફ ખરા પ્રેમભાવથી તેમની દુનિયાં અને આખરતના સુખને માટે જે વિચારો મારા મનમાં આવ્યા તે મેં દરશાવ્યા છે અને હું આશા રાખુંછું કે, તે વિચારો સર્વને પસંદ થશે અને તે ઉપર લક્ષ આપશે. છેવટ મારા બંધુજનોને એમ પણ વિનંતી કરૂંછું કે, મારા લખાણમાં કંઈ ભુલ કે દોષ માલમ પડે તો તે કૃપાદ્રષ્ટિથી ક્ષમા કરશે.

समाप्त

શુદ્ધિ પત્રક.

પૃષ્ઠ.	ઓળ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬	૧૪	મુસલમાનને	મુસલમાનમેં
૯	૫	ફિસસુફીનો	ફિલસુફીના
૭	૧૫	ઉપ્રમના	ઉપમાન
૯	૪	પંચમા ભત	પંચમ.ભુત
૯	૨૩	અનુમતિ	પ્રત્યક્ષ અનુમતિ
૩૧	૨૨	ભતોનું	ભુતોનું
૩૩	૧૭	સંચિ	સંચિત્
૫૮	૧૪	આગામહમદ હસનલ હુસેનીએ બનાવેલ છે	આગામહમદ હસનલ હુસેનીના મુનશી મીરઝાં-આગરે બનાવેલ છે
૯૮	૨૦	ઉતારૂ તો લોકો	ઉતારૂ લોકો તો
૧૦૦	૪	તકદ	તાકદ
૧૦૧	૨૦	હુસનસમાએ	હસનસભાએ
૧૨૩	૨૧	હતે	હતો.
૧૨૬	૧૨	ઇસલામી	ઇસમાયલી
૧૩૧	૧૨	અલેપોનો	અલેપોના
૧૪૮	૧૪	નથરો	નાથરો
૧૫૫	૨૦	નીમ્યા	નમ્યા
૧૫૮	૨	ઇમામદીનને	ઇમામદીને
૧૫૮	૨૨	નરમહમદ	નૂરમહમદ
૧૫૮	૨૫	નરસતાગર	નૂરસતાગર

શુદ્ધિ પત્રક.

૧૫૯	૨૦	મળેલો	મળેલા
૧૭૩	૧૮	તરફ	તરફથી
૨૦૫	૬	નરજ	નૂરજ
૨૦૯	૭	ઈમામ	ઈમાન
૨૧૦	૮	ભાણું	ભાણો
૨૩૪	૮	ઘોડા	ઘોડો
૨૩૪	૧૬	બાબતમાં તે	બાબતમાં
૨૩૫	૧૨	નોકર	નોકરે
૨૬૨	૨૪	કયા	કર્યા
૨૬૩	૮	અધુરું	અધરૂં

